

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КЎЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РЎДАКӢ

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 809.155.0 (82.2Т)

ҚУРБОНЗОДА РУДОБАИ ИСМОИЛ

ОНОМАСТИКАИ «ТАЪРИХИ БУХОРО»-И НАРШАҲӢ
(чанбаи сохторию маъной)

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) –
доктор аз рӯйи ихтисоси 6D020500 – Филология (6D020502– Забони тоҷикӣ)

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои филологӣ

Ҳомидов Дилмурод Рачабович

ДУШАНБЕ – 2025

МУНДАРИЧА

НОМГЀИ ИХТИСОРАҲО.....	4-5
МУҚАДДИМА.....	6-10
ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ.....	11-17

БОБИ I. «ТАЪРИХИ БУХОРО» ВА ОМУЪЗИШИ НАЗАРИЯВИИ

ОНОМАСТИКАИ ОН.....18-58

1.1. Наршахй ва «Таърихи Бухоро»-и ӯ.....	20-35
1.1.1. Нусхаҳо ва тарҷумаи «Таърихи Бухоро».....	31-35
1.2. Чандомади маводи ономастикаи асар.....	36-58
1.2.1. Таснифоти антропонимияи асар.....	37-51
1.2.2. Таснифоти топонимияи асар.....	51-52
1.2.3. Таснифоти номи китобҳо.....	52-53
1.2.4. Таснифоти гидронимия.....	53-54
1.2.5. Таснифоти номҳои омехта.....	55-58

БОБИ II. ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВӢ-МАЪНОӢ ВА СОХТОРИИ ТОПОНИМИЯ ВА АНТРОПОНИМИЯИ «ТАЪРИХИ БУХОРО».....59-120

2.1. Таснифоти сохторӣ-калимасозии топонимия.....	61-62
2.2. Ойконимия.....	63-78
2.2.1. Полионимия.....	64-66
2.2.2. Комонимия.....	66-68
2.2.3. Хоронимия.....	68-71
2.2.4. Астионимия.....	72-74
2.2.5. Номи ноҳияҳо.....	74-77
2.2.6. Номи маҳаллаҳо.....	77-78
2.3. Оронимия.....	79-84
2.3.1. Номи кӯҳҳо.....	79-81
2.3.2. Номи тепаҳо.....	82
2.3.3. Номи ағбаҳо.....	82-83
2.3.4. Номи дара.....	83-84

2.4. Дромонимия ва дигар мавзёҳои чуғрофӣ.....	85-87
2.4.1. Номи қалъаҳо.....	85-86
2.4.2. Номи ибодатгоҳҳо.....	86-87
2.5. Агоронимия.....	88-92
2.5.1. Агоронимияи омехта.....	91-92
2.6. Гидронимия.....	93-96
2.7. Хусусиятҳои сохторӣ-калимасозии антропонимия.....	97-113
2.7.1. Антропонимияи сода.....	100-106
2.7.2. Антропонимияи сохта.....	107-109
2.7.3. Антропонимияи мураккаб.....	110
2.7.4. Антропоним-ибораҳо.....	110-113
2.8. Номҳои ифтихорӣ ва лақабҳо	114-120

БОБИ Ш. ВИЖАГИҲОИ ЛУҒАВӢ-МАӢНОИИ ҚАБАТИ НОМҲОИ

ОМЕХТА ДАР «ТАӢРИХИ БУХОРО».....121-157

3.1. Хремотонимия.....	123-132
3.2. Этнонимия.....	133-139
3.3. Космонимия.....	140-143
3.4. Номҳои марбут ба шохаҳои дигари ономастика.....	144-157
3.4.1. Номи ҷангҳо.....	146-148
3.4.2. Номи сураҳо.....	148-150
3.4.3. Номи дин.....	151-153
3.4.4. Ном дарвозаҳо.....	154-157

ХУЛОСА.....158-161

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ

ТАҲҚИҚ.....162-163

РӢЙҲАТИ АДАБИӢТ.....164-178

НАШРИ ТАӢЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ....179-180

ЗАМИМА.....181-250

НОМГЎЙИ ИХТИСОРАҶО

ав. – забони авастой

ар. – забони арабӣ

вил. – вилоят

ғ. – ғайра

д. – деҳа

дар. кл. – дари классикӣ

ДДК – Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

КОА – Комиссияи олии аттестатсионӣ

каз. – казоқӣ

лот. – лотинӣ

м. – мавзеъ

маҳ. – маҳалла

н. – ноҳия

наср. – насронӣ

осет. – осетинӣ

пахл. – паҳлавӣ

рус. – русӣ

тоҷ. – тоҷикӣ

турк. – туркӣ

туркм. – туркманӣ

уйғ. – уйғурӣ

ӯзб. – ӯзбекӣ

ФЗТ – Фарҳанги забони тоҷикӣ

ф. қ. – форсии қадим

ф. м. – форсии миёна

ф. н. – форсии нав

форс. - форсӣ

ФФМ – Фарҳанги форсии Муин

ФФО – Фарҳанги форсии Омид

ФФП – Фарҳанги форсии Паҳлавӣ

ҳ. – ҳиндӣ

ҳ. а. – ҳиндуаврупой

ЧМ – Чехраҳои мондагор

ҷ. – ҷилд

ҷ.д. – ҷамоати деҳот

ш. – шаҳр, шаҳрак

ЭИ – Энциклопедияи ислом

ЭСТ – Энциклопедияи советии тоҷик

юн. – забони юнонӣ

МУҚАДДИМА

Кори диссертационӣ ба таҳлилу таҳқиқи сохторӣ-калимасозӣ ва пажӯҳиши вижагиҳои луғавӣ-маъноӣ ва таснифи қабатҳои ономастикаи яке аз ёдгориҳои арзишманди таърихӣ тарҷумаи форсӣ-тоҷикии «Таърихи Бухоро»-и Абубакр Муҳаммад ибни Чаъфар ибни Закариёи Наршаҳӣ* бахшида шудааст.

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Ономастика ҳамчун як соҳаи муҳимми забоншиносӣ баробари дигар самту соҳаҳои он дар забоншиносӣ мавқеи асосӣ дошта, солҳои охир омӯзишу тавачҷуҳ нисбат ба ин қисмати забон бештар гардидааст. Дар номшиносии тоҷик дар баробари ҳаллу фасл ва баррасии масоили назарию амалӣ паҳлуҳои зиёди ҳалталаб боқӣ мондааст. Дар заминаи пажӯҳиши ономастикаи осори алоҳида, ки ба таври чиддӣ баррасӣ нагардидааст, дар маркази диққати худ қарор додем. Маҳз ҳамин ҳолат моро водор кард, ки ономастикаи ёдгории арзишманди таърихӣ – «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳиро мавриди пажӯҳишу баррасии таърихӣ-забоншиносӣ қарор диҳем.

Мавзуи мавриди таҳқиқ боз аз он ҷиҳат мубраму актуалӣ аст, ки то ҳол ономастикаи ин асари таърихӣ ба тариқи мукаммалу чиддӣ мавриди таҳқиқ қарор дода нашуда, маводи фаровони ҷамъоваришуда барои баъзе аз соҳаҳои илмҳои ба ҳам пайванд – забоншиносӣ, ҷуғрофия, таърих ва мардумшиносӣ (*этнография*) муҳимму арзишманд мебошад.

Маврид ба зикр аст, ки номҳо воҳиди муҳимми забоншиносӣ маҳсуб ёфта, дар муаррифии арзишҳои мухталифи миллӣ ва бозёфтҳои арзишманди таърихӣ, ки садсолаҳо боз моли таърих гардидаву ба гӯшаи фаромӯшӣ рафтаанд, нақши созгор доранд. Маҳз ҳамин афзалиятро ба назари эътибор гирифта, дар мавриди ономастикаи осори таърихӣ, ки манбаи ғанӣ ва густурдаи номҳо маҳсуб ёфта, ҳамзамон, дар инкишофу густариши захираи луғавии забон нақши созгор доранд, пажӯҳишҳои забоншиносӣ оғоз гардиданд.

* Абубакр Муҳаммад ибни Чаъфари Наршаҳӣ. Таърихи Бухоро / Наршаҳӣ А.М. – Душанбе: «Пайванд», 2012. – 736 с. (Дар мавридҳои дигари иқтибосоварӣ аз асар танҳо саҳифаи истифодашуда зикр мешавад).

Аз ҷониби дигар, номҳо чузъи муҳим ва омили рушду ташаккули таркиби луғавӣ ва ҳазинаи асосии забон маҳсуб ёфта, инъикоскунандаи номи ашхос (*антропонимия*), номҳои ҷуғрофӣ (*топонимия*), номҳои мансуб ба об (*гидронимия*), номи қавму этносҳо (*этнонимия*), номи китобҳо, дасткорихо, дастгоҳҳои ноширӣ ва ғ. (*хремотонимия*) мебошанд.

Ба омӯзишу баррасӣ ва пажӯҳиши номҳо, ҳамон гунае ки ишора шуд, илми ономастика машғул буда, он яке аз бахшҳои забоншиносӣ маҳсуб меёбад. Номшиноси тоҷик бар ин назар аст, ки: «Ба масъалаҳои номгузорӣ ва омӯзиши ҷанбаҳои мухталифи онҳо яке аз шохаҳои муҳимми забоншиносӣ – ономастика машғул мебошад».¹

Пажӯҳишу баррасии номҳо, махсусан, ҷойномҳои мухталифи Тоҷикистон аз солҳои ҳафтодуми асри гузашта маншаъ мегирад, ки дар ин боб муҳаққиқ О.Маҳмадҷонов чунин мегӯяд: «Пажӯҳишу баррасии ҳамаҷонибаи илмии ҷойномҳои минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон аз солҳои ҳафтодуми асри гузашта оғоз гардидааст».²

Тайи солҳои охир пажӯҳишҳои илмӣ-таҳқиқотии ҷойномҳои маҳалҳои мухталифи кишвар ва ҷанде аз асарҳои таърихӣ, адабӣ ва осори олимону нависандагон ва адибон анҷом дода шуданд, лекин дар таърихи номшиносии тоҷик асари таърихӣ арзишманд, ки маводи ономастикаи он нахустин бор мавриди пажӯҳишу баррасии васеи забоншиносӣ қарор мегирад, «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ мебошад.

Таҳлили баррасии паҳлуҳои гуногуни номҳо аз нигоҳи забоншиносӣ дар густариши забони миллӣ дар марҳилаи кунунӣ ва барои ғанӣ гардидани таркиби луғавӣ ва ҳазинаи асосии забон василаи мусоид маҳсуб меёбад, ки дар ин масир номшинос Д.Ҳомидов чунин андеша дорад: «Номҳои ҷуғрофӣ ё номҳои маҳал ва ташаккулу таҳаввули онҳо ба воқеаву ҳодисаҳои гуногуни таърихӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ равобити мустаҳкам дошта, ин воҳидҳо боиси густаришу

¹. Ҳомидов, Д.Р. Топонимияи водии Кешруд / Д.Р. Ҳомидов. – Душанбе, 2012. – С. 3.

². Маҳмадҷонов, О. Топонимия ва микротопонимияи қисмҳои шимолӣи водии Ҳисор / О. Маҳмадҷонов. – Душанбе: Шучоён, 2010. – С. 19-20.

инкишофи хазинаи асосии забонамон мегарданд».³ Биноан, мо тасмим гирифтаем, ки дар доираи ин кори диссертационӣ оид ба таҳлили забонии номҳои хоси «Таърихи Бухоро» ва вижагиҳои забони онҳо иброи ақида намоем.

Мубрамии мавзуи пажӯиши мавриди назар боз бар он асос меёбад, ки дар тури мавҷудият ва рушди инкишофи забон бори нахуст номҳои хоси яке аз асарҳои гаронарзиши таърихӣ «Таърихи Бухоро», ки таърихи тулонӣ дораду то ҳол омӯхта нашудааст, мавриди таҳқиқу таҳлили ҳамачонибаи забоншиносӣ қарор мегирад. Аз як тараф, зарурати интихоби мавзӯ дар навбати аввал таваҷҷуҳи моро ба таърихи ташаккули номҳои асар, ки дар рушд ва ғанӣ гардонидани хазинаи забон боис бигардад, аз ҷониби дигар, барои дарёфти маълумоти арзишманди таърихӣ дар шинохти расму анъанаҳои миллӣ аз нуқтаи назари таърихӣ забоншиносӣ, махсусан, номшиносии тоҷик ба худ ҷалб намуд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Дар омӯзиши масъалаи мавриди таваҷҷуҳ нақш ва хидмати номшиносони хориҷиву ватанӣ, монанди С. Роспонд, В.В. Бартолд, Э.М. Мурзаев, В.А. Никонов, А.В. Суперанская, О.Н. Трубачев, В.Н. Топоров, А.П. Дулзон, Ю.А. Карпенко, Е.М. Поспелов, А.И. Попов ва муҳаққиқони ватанӣ А.Л. Хромов, Р.Х. Додихудоев, Н. Офаридоев, А.А. Абдунабиев, С. Сулаймонов, Ш. Исмоилов, Ҷ. Алимӣ, О. Муҳаммадҷонзода, Д.Р. Ҳомидов, Б. Тураев, С. Абодуллоева, Р. Шоев, М. Шодиев, Д. Майнусов, С. Шералиева, Э.А. Абдусаммадзода, Ш. Гуламадшоев, Ф. Давлатова, Ҷ. Рустамшо, Ш. Рустамшо, М.Б. Саидов, Ш. Ҳайбуллоев, М. Қайюмова ва ҷанде дигарон, ки бо таҳқиқоти хеш дар рушди такомули номшиносӣ нақши беназир гузоштаанд, ниҳоят муассир аст.

Дар забоншиносии муосири тоҷик аз ибтидои солҳои 60-70-уми асри гузашта омӯзишу таҳқиқи ҳамачонибаи номвожаҳои ҷуғрофӣ маҳалҳо дар шакли асару мақолаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ аз ҷониби донишмандон ва муҳаққиқони тоҷик, чун: Р.Х. Додихудоев, С. Сулаймонов, Н. Офаридоев, А. Абдунабиев, С. Назарзода, М. Шодиев ва ҷанде дигарон ба таърих расиданд.

³. Ҳомидов, Д.Р. Топонимияи водии Кешрӯд / Д.Р. Ҳомидов. – Душанбе, 2014. – С. 3.

Номшиноси маъруфи кишвар Р.Х. Додихудоев ба пажухиши топонимияи эронии Тоҷикистон машғул буд. Ӯ дар мавзуи «Таҳлили лингвистии микротопонимияи Помир (дар заминаи маводи гурӯҳи шугнонию рӯшонӣ)» рисолаи илмӣ таълиф ва ҳимоя намудааст. Дар давоми фаъолияти илмиаш пажухишҳои зиёд (1969, 1973, 1975, 1976, 1980, 1985, 1994) анҷом додааст, ки дорои арзиши баланди илмӣ ва натиҷаҳои муҳим дар мавриди қабатҳои забонӣ, семантика ва решашиносии топонимия мебошад.

Топонимшинос С. Сулаймонов ба таҳқиқи топонимия пардохта, дар мавзуи «Асосҳои лингвистии топонимия дар осори нависандаи асримиёнагии араб Ёкути Ҳамавӣ (асри XIII)» соли 1979 рисолаи илмӣ дифоъ намудааст. Ӯ дар як пажухишаш ибраз медорад, ки «Ном чузъе аз фарҳанги зиндагӣ маҳсуб ёфта, дар фарҳанги ниёкони мо ҳамчун омили ахлоқӣ мақоми шоиста дошта, яке аз вазифаҳои асосии волидайн ҷиҳати интихоби номи зебо ба фарзанд мебошад».⁴

Топонимшиноси дигари тоҷик А. Абдунабиев ба пажухиши забоншиносии маводи топонимии Ӯротеппа ва атрофи он (дар асоси маводи топонимии Ӯротеппа ва Шаҳристонӣ Гонҷӣ) дар мавзуи «Таҳқиқи забоншиносии топонимияи минтақаи Ӯротеппа» соли 1992 рисолаи илмӣ дифоъ намуд, ки ин таҳқиқ ба пажухишҳои минбаъдаи номшиносӣ бо фарогирии мулоҳизоти муфид мусоидат карда тавонист.

Саҳми номшиноси тоҷик Н. Офаридоев дар рушди номшиносии тоҷик бориз буда, ӯ дар мавзуи «Микротопонимияи Ванҷ ва Дарвоз» (таҳлили лингвистӣ)» (*рисолаи номзадӣ*) ва дар мавзуи «Таҳқиқи лингвистии ойконимияи Бадахшони Кӯҳӣ» (*рисолаи докторӣ*) дифоъ намудааст.

Солҳои охир олимони муҳаққиқони номшиносии тоҷик, чун: Ш. Исмоилов, Д.Р. Ҳомидов, А. Насриддиншоев, Б.Тураев, С. Сулаймонов, Р. Шоев, С. Абодуллоева, М.Аюбова, М. Шодиев, Д.Ф. Майнусов, С.Х. Қурбонмамадов, С. Шералиева, Э.А. Абдусамадзода, Ш. Гуламадшоев, Ҷ. Рустамшо, Ф.

⁴. Сулаймонов, С. Ёкути Ҳамавӣ аввалин топонимисти асримиёнагии Шарқ / С.Сулаймонов // Чихил мақола. – Душанбе, 1976. – С. 79.

Давлатова, М. Саидов, Ш. Ҳайбуллоев, М. Қаюмова, М. Турсунова, С. Имомбердиева ва чанде дигарон таълифоти зиёд анҷом додаанд, ки ҷанбаи илмӣ-таҳқиқотӣ дошта, дар онҳо пажуҳиши бисёрҷанбаи ҷойномҳои маскунӣ ва сарчашмаҳои таърихӣ, насри ривоятӣ ва осори бадеии адибони классик ба таҳқиқ кашида шудаанд.

Омӯзишу баррасӣ ва пажуҳиши номшиносии тоҷик собит сохт, ки солҳои охир қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар бахши номшиносии тоҷик анҷом дода шуданд, лекин қабати ономастикаи манотиқи мухталифи кишвар ва осори зиёди таърихию бадеӣ мавриди пажуҳиш қарор нагирифтаанд. Умед бар он аст, ки дар ояндаи наздик тавассути олимони соҳа роҳи тайношудаи таҳқиқоти ономастикӣ мавриди тавачҷуҳ қарор мегирад ва мушкилоти мавҷудаи номшиносии тоҷик ҳаллу фасл мегардад.

Дар маҷмуъ, номшиносии тоҷик дар давраи густариши худ ҳамчун ҳавзаи илмӣ мавқеи худро нигоҳ дошта, тавассути пажуҳишҳои зиёд роҳи рушду таҳаввули худро мушаххас сохт. Ибтидои рушду нумуъ ва густариши ин илм аз асри ХХ маншаъ гирифта, ин марҳиларо ибтидои таълифоту ба нашр расидани асару мақолаҳои муҳаққиқони соҳа медонанд.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ дар он зоҳир мегардад, ки ки хулосабарориҳо аз таҳқиқи мазкур дар мукамалсозии барномаҳои таълимии муқарраршуда саҳм гирифта метавонанд. Мавзуи мавриди таҳқиқ як ҷузъи қорҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ маҳсуб меёбад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади омӯзишу баррасӣ, пажухиш ва ба таҳқиқ кашидани ономастикаи «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ дар навбати аввал муайян намудани сохту таркиб, мансубияти забонӣ, мавқеи истеъмол, чандомад ва этимологияи онҳо мебошад. Ҳадафи дигари таҳқиқ муайян намудани чанбаҳои чудоғонаи номҳои асари таҳқиқшаванда ва муқоисаи ономастикаи он бо дигар осори таърихӣ мебошад. Паҳлуи дигари ҷолибияти пажухиш бар он асос меёбад, ки омӯзиши маводи мавриди таҳқиқи асар дар бозкушоии асрори ҷомондаи таърихи забон ҳамчун манбаи таърихӣ мусоидат хоҳад кард.

Вазифаҳои таҳқиқ. Азбаски ҳадафи асосии пажухиши кори диссертатсионӣ иборат аз ҷамъоварӣ, тасниф, таҳлилу таҷзия ва ҷамъбастаномии пурраи маводи ономастикаи «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ мебошад, пас, барои татбиқ ва амалигардонии он иҷрои вазифаҳои зерин ба мақсад мувофиқ аст:

- ҷамъоварии маводи ономастикаи асар;
- банизомдарории маводи ономастикаи ин ёдгории хаттии таърихӣ;
- шиноخت ва муаррифии нусха ва тарҷумаҳои «Таърихи Бухоро»;
- таснифи қабати умумии маводи ономастикаи асар аз рӯйи сохтор;
- ҷамъоварӣ ва таснифи антропонимияи асар ва таҷзияву баррасии ин воҳиди ономастикӣ дар заминаи баромади забонии онҳо;
- вобаста ба мавқеи истеъмол ва чандомад муқаррар намудани қабати антропонимияи сермахсул ва каммахсул дар асар;
- таснифоти қабати антропонимияи асар аз рӯйи дарача, мақому ҷойгоҳ, мансуб ва нақши ҳаётӣ;
- таҳқиқи вижагиҳои сохторӣ ва луғавӣ-маъноии топонимияи асар;
- таснифи маводи топонимияи ёдгории таърихӣ ба зерқабатҳои алоҳидаи топонимӣ вобаста ба мавқеи ҷуғрофӣ;
- муқаррар намудани баъзе вижагиҳои умумиву хосаи маводи топонимӣ нисбат ба дигар осори адабию таърихӣ;

- муайян намудани қолабҳои дастурии топонимияву микротопонимия ва баррасии ҷанбаҳои ташаккулу таҳаввули онҳо;
- ҷамъоварӣ ва таҳлили қабати хремотонимияи асар ва таснифи он ба қабатҳои номбаршаванда;
- баррасӣ ва шарҳи истилоҳоти луғавии қабати номҳои асар, аз ҷумла хремотонимия, этнонимия, космонимия, ҷанг, сура, дин ва ғайра;

Объекти таҳқиқ. Маводи ономастикаи тарҷумаи форсӣ-тоҷикии «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ (Абубақр Муҳаммад ибни Ҷаъфари Наршаҳӣ. Таърихи Бухоро. – Душанбе: «Пайванд», 2012. – 736 с.), ки ҳангоми омӯзишу баррасӣ гирд оварда шуданд, ба ҳайси объекти таҳқиқи мавзӯи мавриди омӯзиш қарор дода шуданд.

Предмети таҳқиқ мавриди таҳқиқи лингвистӣ қарор додани маводи ономастикаи тарҷумаи форсӣ-тоҷикии «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ буда, маводи гирдовардашудаи асар барои дар шакли диссертатсия мавриди паҷуҳиш қарор додани мавзӯи мавриди назар шароити фароҳам меоварад.

Асосҳои назарии таҳқиқ. Диссертатсия дар заминаи осор ва таълифоти бунёдии муҳаққиқону ономатологони мамӯлики хориҷ, мисли С. Роспонд, В.В. Бартолд, Э.М. Мурзаев, В.А. Никонов, А.В. Суперанская, О.Н. Трубачев, В.Н. Топоров, А.П. Дулзон, Ю.А. Карпенко, Е.М. Поспелов, А.И. Попов ва номшиносони ватанӣ А.Л. Хромов, Р.Х. Додихудоев, Н. Офаридоев, А.А. Абдунабиев, Ҷ. Алимӣ, Ш. Исмоилов, О. Муҳаммадҷонзода, Д. Ҳомидов, Б. Тураев, С. Абодуллоева, М. Шодиев, Р. Шоев, Д. Майнусов, С. Шералиева, Э.А. Абдусаммадзода, Ш. Гуламадшоев, Ф. Давлатова, Ҷ. Рустамшо, Ш. Рустамшо, М. Саидов, Ш. Ҳайбуллоев, М. Қаюмова ва дигарон таълиф гардидааст. Ҳамзамон, дар таълифи рисола аз сарчашмаҳои фаровони илмӣ, луғатномаҳо, махсусан, луғатҳои этимологӣ низ истифода гардидааст.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Ҳангоми баррасиву паҷуҳиши қабати ономастикаи «Таърихи Бухоро», ки 1596 номгӯро ташкил медиҳад, аз методҳои таҳқиқоти сохторӣ, синхронӣ, диахронӣ, тасвирӣ-таҳлилий бо истифода аз

имконоти усулҳои муқоисавӣ-таърихӣ ва дар мавридҳои зарурӣ аз методи квантитативӣ (*миқдорӣ, оморӣ*) ба манзури муайян намудани омори номҳо ва тавассути он муайян кардани мавқеъ ва қорбасти онҳо дар асар истифода шудааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Маводи диссертатсия дар асоси тарҷумаи форсӣ-тоҷикӣ «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ (*нашри соли 2012*) гирд оварда шудааст. Манбаи асосии маводи гирдовардаи мо ономастикаи «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ мебошад. Таҳқиқи мо дар асоси ҳамин мавод анҷом дода шуда, вижагиҳои лингвистии маводи мавриди таҳқиқ баррасӣ гардидаанд.

Навгони илмӣ таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки бори аввал маводи ономастикаи «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ мавриди пажӯҳиш ва баррасии таърихӣ забоншиносӣ қарор мегирад. Натиҷаи омӯзишу пажӯҳиш, таснифот ва баррасиву таҷзияи қабати ономастикаи асар навгониҳои зеринро рӯйи қор овард, ки дар рушду ташаккули забоншиносии тоҷик таъсири мусбат мерасонад:

1. Дар ин пажӯҳиш бори нахуст қабати ономастикаи «Таърихи Бухоро» ҷамъоварӣ ва тасниф гардида, мавриди омӯзиш, баррасӣ ва таҳқиқи пурраи таърихӣ-забоншиносӣ қарор дода шуд.

2. Бори аввал зимни омӯзишу таҷзияи ономастикаи асар навҳои асосии маъноӣ, қолибҳои сохторӣ ва қабатҳои забонии топонимияву антропонимия, хрематонимия, этнонимия, номҳои алоҳидаи асар дар мисоли номҳои ҷанг, сура, дин ва истилоҳоти ҷуғрофию маъмурӣ, ки дар ин ёдгории таърихӣ истеъмоли гардидаанд, муайян карда шуданд.

3. Дар таърихи номшиносии тоҷик бори нахуст маводи ономастикаи «Таърихи Бухоро» аз нигоҳи сохт мавриди баррасӣ қарор гирифта, мавқеи истеъмоли ва қорбасти онҳо дар асар муайян карда шуданд.

4. Маротибаи аввал дар таърихи номшиносии тоҷик таҳлили оморӣ ва ҷандомади маводи ономастикаи «Таърихи Бухоро» ҳамчун ёдгории таърихӣ дар шакли тамоман мутафовит (фарқият) сурат гирифт, ки то имрӯз дар ин шакл таҳқиқ анҷом дода нашудааст.

5. Теъдоди умумии маводи мавриди таҳқиқи диссертатсия дар шакли нишондодҳои гуногун мисли расм, диаграмма, ҷадвал низ нахустин бор инъикос мешавад.

6. Дар ин таҳқиқ бори аввал ҷойномҳои «Таърихи Бухоро» вобаста ба қабатҳои номбаршаванда ва нуқоти маскунӣ, ҳудуд ва мавқеи ҷуғрофӣ ба қабатҳои *полионимия, комонимия, хоронимия, астионимия, агоронимия* ва даҳҳо зерқабатҳои дигар ҷудо карда шуданд.

7. Ҳангоми омӯзиши ономастикаи асар қабатҳои дигари номҳо монанди номи ҷангҳо, сураҳо, дин ва номи дарвозаҳо ба қайд гирифта шуданд, ки ин на танҳо дар мисоли маводи асар таҳқиқи тоза аст, балки дар номшиносии тоҷик бори аввал мебошад.

Нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

Ҳадаф аз пажӯҳиши ономастикаи «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ баррасӣ ва таҷзияи масъалаҳои зерин аст, ки чун нуқтаҳои асосӣ ва муҳим ба ҳимоя пешниҳод мешаванд:

1. Пажӯҳиши забонии маводи ономастикаи «Таърихи Бухоро», ки яке аз воҳидҳои муҳим ва пуробуранги забон маҳсуб ёфта, дар ташаккул ва рушди забоншиносӣ ва тақомули таъриху фарҳанги миллӣ мусоидат менамояд ва дар кушодани масъалаҳои таърихи забон ва мушкилоти решашиносии номҳои таърихӣ хизмат мекунад.

2. Баррасиву таҳқиқи маводи ономастикаи асар барои пажӯҳиши минбаъдаи номшиносӣ дар мисоли осори дигари таърихӣ заминаи муҳимму асосӣ хизмат карда метавонад.

3. Дар диссертатсия қабати онимияи «Таърихи Бухоро» ҳамчун яке аз ёдгориҳои таърихӣ пурра омӯхта шуда, ҳамчун қисмати пурғановату умдаи забони миллӣ, ки ба таъриху фарҳанг, иҷтимоиёт ва ҳаёти халқ алоқаманд аст, доништа мешавад.

4. Омӯзишу баррасии маводи ономастикаи ин ёдгории таърихӣ собит сохт, ки мавқеъ ва ҷойгоҳи лексикаи он дар низоми дастури забон – ташреҳи

истилохоти чуғрофӣ, рушди маъносозиву маъноофаринӣ, шаклгирии гунанокӣ ва мавқеи онҳо вобаста ба категорияҳои таърихӣ, маъмурӣ ва ҳудудӣ басо муҳим арзёбӣ мегардад.

5. Қабати алоҳидаи маводи ономастикаи асар дар баробари пайванди забонӣ доштан чузъи муҳимми тасвиру тавсифи бадеӣ ва ходисаву воқеоти мухталифи таърихӣ маҳсуб меёбад.

6. Ономастикаи «Таърихи Бухоро», ки ба қабатҳои мухталифу серпахнои номбаршаванда тасниф гардидаанд, дорои зарфияти ғании забонӣ буда, дар худ маъноҳои фаровони таърихӣ, адабӣ, чуғрофӣ, этнографӣ, фарҳангӣ, устуравӣ, динӣ ва ғайра мебошанд.

7. Шаклгирии маводи ономастикаи «Таърихи Бухоро», ки дар заминаи забонҳои мухталиф сурат гирифтаанд, бисёрҷабҳа буда, дар рушди забони тоҷикӣ таъсири амиқу мусбат доранд.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки бори нахуст дар забоншиносии тоҷик маводи пурраи ономастикаи тарҷумаи форсӣ-тоҷикии «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ мавриди пажӯҳиши пурраи таърихӣ-забоншиносӣ қарор мегирад. Маҳз ёрмандии ҳамин пажӯҳиш ва омӯзиши номҳои «Таърихи Бухоро» вазъи феълӣи рушди забони форсӣ-тоҷикиро дар давраҳои мухталиф, махсусан, ҳуҷумҳои таърихӣ, ки зарбаҳои муҳлик ба пайкари забони форсӣ-тоҷикӣ зада шуда буд, то андозае возеҳ месозад.

Натиҷаҳои амалии бадастомада дар таҳияи номномаҳо, фарҳангу луғатномаҳои номшиносӣ, фарҳангномаҳои соҳавӣ, таҳия ва коркарди дастурҳои таълимию китобҳои дарсии мансуб ба таърихи забон, хондани курсу семинари махсус ва ҳамоишҳои илмӣ оид ба масъалаҳои номшиносӣ дар гурӯҳи ихтисосҳои равияҳои гуманитарӣ, махсусан, риштаи филологӣ, чуғрофия, сотсиология, таърих, фарҳангшиносӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мусоидат хоҳанд кард. Натиҷаҳои таҳқиқ ва маълумоти он метавонад, зимни омӯзиш ва таҳқиқи вожашиносии таърихӣ, таърихи забон, шевашиносии таърихӣ ҳангоми тартиб додани луғатҳои номшиносӣ ва чандзабона, номномаҳо, зимни

хондани курсҳои махсус ва машғулиятҳо оид ба масъалаҳои номшиносӣ дар макотиби олии кишвар истифода гардад.

Мутобиқати мавзуи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзуи «Ономастикаи тарҷумаи форсӣ-тоҷикии «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ (чанбаи таърихӣ-забоншиносӣ)» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи ихтисос ба шиносномаи ихтисоси илмии 6D020502 – Забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ ҳангоми таҳқиқ дар он аст, ки доир ба ин мавзӯ аввалин маротиба кори илмии диссертатсионӣ ба анҷом расонида, маводи дар давраи фаъолияти илмӣ-пажӯҳишӣ гирдовардашудаи мавриди тавачҷуҳо аз нигоҳи сохтор, маъно ва мансубияти забонию решашиносӣ матраҳ кардааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ ба он асос меёбад, ки мо дар доираи мавзуи мавриди таҳқиқ 8 мақолаи илмӣ ба таъб расонида, дар таълифоти худ паҳлуҳои мухталифи пажӯҳишро баррасӣ намудем, ки арзиши илмиву амалии онҳо аз ҷониби муҳаққиқони соҳа мавриди тавачҷу қарор гирифтаанд. Нуктаҳои асосии таҳқиқи диссертатсионӣ ва натиҷаҳои он дар конференсияҳои байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ «Рушди забони адабии тоҷикӣ дар асрҳои X-XV» (16.01.2023) дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, «Стратегия ва тамоюлҳои рушди журналистика, филология ва лингводидактика» (24.10.2024) дар Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, конференсияҳои илмӣ-амалии натиҷагирии фаъолияти илмӣ ҳайати профессорону омӯзгорони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (солҳои 2019-2024), инчунин, як монография бо номи «Таърихи Бухоро» – маҳзани ном (таҳқиқи таърихӣ, забоншиносӣ ва оморӣ)» (2023) инъикос ёфтаанд. Феҳристи мақолаҳои нашршуда ва дигар таълифоти нашрӣ оид ба мавзӯ дар фишурдаи диссертатсия оварда шудаанд.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия.. Мазмуну муҳтаво ва нуктаҳои асосии диссертатсия дар як монография, 4 мақола дар нашрияҳои

тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 4 мақола дар маҷмуаҳои конференсияҳои ҷумҳуриявӣю байналмилалӣ ба таъбъ расонида шудаанд. Диссертасия дар кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ муҳокима (суратмаҷлиси № 3 аз 30-юми октябри соли 2024) ва ба ҳимоя пешниҳод гардидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯйи ихтисораҳо, муқаддима, се боб, зербобҳо, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ, феҳристи адабиёти истифодашуда ва замима иборат буда, ҳаҷми умумии диссертатсия 250 саҳифаи чопи компютериро ташкил медиҳад.

БОБИ I

«ТАЪРИХИ БУХОРО» ВА ОМУЪЗИШИ НАЗАРИЯВИИ ОНОМАСТИКАИ ОН

Мулоҳизаҳои муқаддимотӣ. Омӯзиши номҳои хос кайҳо боз таваҷҷуҳи кишри мухталиф – аз мардуми одӣ то муҳаққиқони соҳаро ба худ ҷалб намуда, ба як раванди муносибу омӯзанда мубаддал гардидааст. Айни замон, номҳои мавриди истеъмоли бахшҳои алоҳидаи илмҳо, аз қабилҳои забоншиносӣ, ҷуғрофия, таъриху этнография ва раваншиносӣ адабиётшиносӣ қарор дорад. Ифодаи илмии он – ономастика (*баргирифта аз кал.юн. – onomastike – ном, номгузорӣ, санъати номгузорӣ*), як бахши алоҳидаи забоншиносӣ буда, ба пажӯҳишу баррасии номҳои хос машғул аст.

Муҳаққиқи номшинос Ҷ.Рустамшо доир ба муҳтавои ин илм чунин андеша дорад: «Ташаккули илми ономастика дар баробари таъсири мусбат доштан ба забоншиносӣ, ба дигар самту соҳаҳои дигар, аз ҷумла адабиётшиносӣ, таърих, ҷуғрофия, иҷтимоӣёт нақши созгор дорад. Дар ғанӣ гардонидани хазинаи асосии забон низ таъсири судманд дорад» [Рустамшо, 2018, с.3].

Ин илм ҳамчун қисми таркибӣ ва шоҳаи мустақили забоншиносӣ дар заминаи пажӯҳишҳои номҳои хос солҳои 60-70-уми асри гузашта маншаъ гирифта, имрӯз ба як бахши умдаи забоншиносии дунё табдил ёфтааст. Номшиноси тоҷик Ҷ.Алимӣ дар ин бобат чунин иброз мекунад: «Ҷамчун бахши мустақили номшиносӣ.... дар панҷоҳ-шаст соли ахир пайдо шуда, диққати олимони зиёди ватанию хориҷиро ба худ ҷалб кардааст. Дар ин ҷода, махсусан, нақши муҳаққиқон С. Роспонд, В.В. Бартолд, Э.М. Мурзаев, В.А. Никонов, А.В. Суперанская, О.Н. Трубочев, В.Н. Топоров, А.П. Дулзон, Ю.А. Карпенко, Е.М. Поспелов, А.И. Попов, аз топонимшиносони Ҷумҳурии Тоҷикистон А.Л. Хромов, Р.Х. Додихудоев, Н. Офаридоев, А.А. Абдунабиев, Ш. Исмоилов, М. Шодиев, О. Маҳмадҷонов муҳим аст, ки пайваста ба масъалаҳои назариявӣю

амалии топонимика ва, умуман, ономастика машғул буданду ҳастанд» [Алимӣ, 2015, с.16].

Воқеан, ономастика ҳамчун илм солҳои 60-70-уми қарни ХХ зуҳур карда ва ин андеша дар таҳқиқоти ҳамаи номшиносон ба мушоҳида мерасад, лекин ин масир воқеияти дигар низ дорад. Муҳаққиқ ва номшиноси ҷавон С.Тағоев дар як матлабаш қайд мекунад, ки «Гарчанде ономастика илми ҷавон бошад ҳам, лекин ин самт решаҳое дорад, ки то ба қарри таърих рафта мерасад. Ба гунаи мисол, метавонем яке аз қисматҳои он – антропонимикаро ёдовар шавем, ки дар гузашта ба унвони «Номшиносӣ» шинохта мешуд. Аз замонҳои қадим миллати тоҷик ба ному номгузорӣ диққати ҷиддӣ зоҳир менамуданд» [Тағоев, 2023, с.110-118].

Паҳнои омӯзиши масъалаи номшиносӣ ба дуриҳои таърих мерасад. Масъалаи мавриди таваҷҷуҳ дар муаррифии анъаноти мардуми эронинажод, хосатан, шоҳкориҳое монанди Авастро, Бундаҳишн, Фарҳанги Паҳлавик, Шаҳристони Эроншаҳр, Қабои Зардушт ва навиштаҷоти кӯҳи Муғ зикр ёфта, номи этносҳои мухталифе, ки дар ин осор зикр ёфтаанд, истифодаи васеъ дошта, дар давраҳои гуногуни таърихӣ мавриди баррасию омӯзиш қарор гирифтаанд.

Баҳсҳо дар мавриди ба кадом шоҳаи илм мансуб будани ономастика хеле зиёд аст. Иддае аз номшиносон ономастикаро воҳид ва ё қисмати луғатшиносӣ (лексикология) меҳисобанд. Номшинос Д.Э.Розентал дар ин маврид мегӯяд: «Ономастика як қисми лексикология буда, исмҳои хосро мавриди баҳси худ қарор медиҳад» [Розентал, 1985, с.177].

Номшиноси дигари тоҷик Э. А. Абдусамадзода ономастикаро ҷузъи мустақили забоншиносӣ медонад: «Номҳо қисмати муҳимми забоншиносӣ маҳсуб ёфта, таҳқиқи он дар шинохти арзишҳои қисмати таърихӣ дошта кумак менамояд» [Давлатов, 2017, с. 3].

Андешаҳои зикршудаи муҳаққиқонро баррасӣ намуда, чунин натиҷагирӣ қардан мумкин аст, ки ономастика ҷузъи мустақили забоншиносӣ буда, паҳнои густардаи омӯзишро доро мебошад ва ба омӯзиши ҳама гуна номҳои хос, таърихи пайдоиш, таҳаввули номҳо дар давраҳои таърихӣ табдили онҳоро дар

натичаи корбурди тулонӣ дар забони сарчашма ё вобаста ба вом гирифтани аз забонҳои дигар меомӯзад. Ба маънои маҳдудтар ономастика номҳои хоси навиҳои гуногун, маҷмуи калимаҳои ономастикӣ - луғати ономастикӣ аст.

Лексикология илм дар хусуси воҳидҳои луғавӣ – калимаҳо, маъноҳо, манбаҳои пайдоиш, мавқеҳои истеъмоли ва робитаҳои устувори байниҳамдигарии онҳо буда, мавзӯи баҳсаш аз ономастика фаротар меистад. Моҷибдори назарияи ҷузъи забоншиносӣ будани ономастика ҳастем ва ин назария дорои воқеияти илмӣ мебошад.

Дар эҷоду осори адабиёти ҳазорсолаи мо ва таъриху фарҳанги ниёконамон ном мавқеи хоса дошта, аз ҷониби соҳибони ин адабиёт вориди майдони назму наср гардидааст. Саъдии Шерозӣ дар «Гулистон» мефармояд: «Ва тоифае ... хони неъмат ниҳода ва дасти қарам қушода, толиби номанду мағфират» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.867].

Ҳамин тариқ, баррасии номҳо ба ҳайси ҷузъе аз фарҳанги миллии дар пешрафти ҳаёти маданияти мардум дар баробари вазифаи меҳвариаш, ҳамчун ҳазинаи арзишманди таърихӣ хизмат менамояд. Ном дар ошкор кардани ҷанбаҳои этникии аҳоли, таърихи мардум, қавму қабила, расму анъанот, фарҳангу иҷтимоӣ ва дигар паҳлуҳои зиндагии мардум хеле густурда аст. Ҳамзамон, номҳо дар шинохту баррасии масъалаҳои забон ба ҳайси сарчашмаи бурҳон хизмат карда, ташаккули таҳаввули калимаҳоро дар давраҳои гуногуни таърихӣ нишон дода метавонанд.

1.1. Наршаҳӣ ва «Таърихи Бухоро»-и ӯ

Осори таърихӣ ва таърихномаҳо сарчашмаи муътамаду гаронарзиш нисбат ба осори насрӣ-ривоятӣ дар масири таҳқиқоти забоншиносӣ маҳсуб меёбанд. Ин ҷумла осор манбаи ғании номҳо, иттилооти арзишманду муассир ва сарчашмаи бою рангини маълумоти таърихӣ мебошанд. «Таърихи Бухоро» низ мисли дигар осори таърихӣ манбаи ғании номҳо буда, асари аз лиҳози бозгӯиҳои таърихӣ

арзишманд барои омӯхтани таърихи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангию иқтисодии асримиёнагии миллати тоҷик мебошад. «Таърихи Бухоро» ҳамчун асари таърихӣ аз ҳузур, ҳайат ва авзои тамоми шаҳр ва таърихи давлати Сомониён, аҳаммияти хоса дорад. Ин асар дорои маълумоти арзишмандест, ки аз нигоҳи забоншиносӣ, таъриху бостоншиносӣ, сиккашиносӣ ва фарҳангӣ мавриди пажӯҳишу баррасии ҷиддӣ қарор дода шудааст» [С.IV].

Далели «Таърихи Бухоро» ном гирифтани асар дар он аст, ки Бухоро замони ҳукмронии сулолаи Сомониён маркази асосии ҳудуди Мовароуннаҳру Хуросон маҳсуб меёфт. Дар баъзе сарчашмаҳои таърихӣ ҳамчун «Давлати Бухоро» зикр ёфтааст. Арзиши дигари ин шоҳкорӣ дар он аст, ки маълумоти таърихӣ ҳаводиси тоисломии Бухоро ва мавзӯҳои ҷуғрофӣ он зикр ёфтааст.

«Таърихи Бухоро», ки бештар бо номи «Таърихи Наршаҳӣ» машҳур аст, дар радифи асарҳои шомил мегардад, ки аз таърихи шаҳрҳои алоҳида қисса мекунад ва мансуб ба асри IX мебошад. Равшан аст, ки таърихномаҳои мансуб ба Осиёи Миёна дар шакли аслиаш то ин замон нарасидааст. Аксари онҳо борҳо бозбинӣ ва такмилу таҳрир гардидаанд. «Таърихи Бухоро» низ дар ин масир истисно нест.

«Таърихи Бухоро» ба қалами Абубакри Наршаҳӣ – муаррихи асри IX, ки дар Наршаҳи наздики Бухоро таваллуд шудаду зиндагӣ кардааст, тааллуқ дорад. Дар муқаддимаи асар гуфта мешавад, ки: «Асли ин китобро Абубакр Муҳаммад ибни Ҷаъфар ибни Закариёи Наршаҳӣ дар соли 332 ҳиҷрии қамарӣ ба номи амир Нух ибни Насри Сомонӣ (ҳукумат: 331-343 ҳ.қ.) ба арабӣ навиштааст» [С.17].

Дар ягон сарчашма зикр нашудааст, ки Наршаҳӣ ин асарро чӣ ном гузоштааст. Дар маъхазҳои таърихӣ, дастхатҳо ва пажӯҳишҳои донишмандон ин асар бо номҳои «Таърихи Наршаҳӣ», «Таҳқиқи вилояти Бухоро», «Таҳқиқ-у-вилоят», «Ахбори Бухоро», «Таърихи Наршаҳии ҷадид» ва «Таърихи Бухоро» давр мезанад. Бештар бо номи «Таърихи Бухоро» ёд мешавад. Дар ин бора дар асар ҷунин гуфта шудааст: «Ин китоб бо номҳои мухталифи «Таърихи Бухоро»,

«Ахбори Бухоро», «Таърихи Наршахӣ», «Таҳқиқи вилояти Бухоро» ва ё «Таърихи Наршахии қадид» маълум аст» [С.V].

«Таърихи Бухоро» яке аз сарчашмаҳои арзишманди таърихӣ маҳсуб ёфта, он воқеаҳои аз замони Хилофати араб то замони Сомониёнро фаро мегирад. Зикр мегардад, ки аввалин бор «Таърихи Бухоро» бо забони арабӣ (тахминан солҳои 948-949) навишта шуда, якҷанд маротиба таҳриру бозбинӣ гардидааст. Абунасири Аҳмад ибни Муҳаммади Қубовӣ – адиб, тарҷумон ва таърихнигори форс-тоҷик соли 1128 «Таърихи Бухоро»-ро ба форсӣ баргардон намудааст. Баъдан аз ҷониби Муҳаммад ибни Зуфар ин асар таҳрир ва бори охир дар асри XIII таҳриру нашр гардидааст.

Абубақр Наршахӣ муаллифи асосии «Таърихи Бухоро» осори худро дар солҳои 943-944 ба забони арабӣ таълиф намуда, ба Амири Ҳомид – ҳокими давлати Сомониён, ки дар он солҳо ба тахт нишаст, яъне Абумуҳаммад Нух ибни Наср ибни Аҳмад ибни Исмоили Сомонӣ (943-944) бахшидааст. На дар ҳуди «Таърихи Бухоро» ва на дар дигар маъхазҳои таърихӣ дар бораи ҳаёт ва фаъолияти муаллиф маълумоти мукамал мавҷуд нест. Танҳо Самъонӣ дар «Китоб-ул-ансоб» ишора мекунад, ки: «Номи пурраи ӯ Абубақр Муҳаммад ибни Қаъфар ибни Закариё ибни Хаттоб ибни Шарик буда, аз мардуми Бухоро (аз деҳаи Наршах аст), соли 286 ҳиҷрӣ (899 милодӣ) таваллуд шуда, соли 348 (959 милодӣ) вафот кардааст» [С.24-25].

Самъонӣ дар мавриди Наршахӣ дар «Китоб-ул-ансоб» бобе бахшида, ӯро ҳамчун донишманди замон нек ёдоварӣ кардааст. Дар пешгуфтори «Таърихи Бухоро» (*нашри соли 2012*) аз нақли Самъонӣ чунин гуфта шудааст: «**Муаллифи асар** Абубақр Муҳаммад ибни Қаъфари Наршахӣ яке аз донишмандони шинохтаи замон аст» [С.4].

Пажӯҳиш ошкор сохт, ки маъхази асосӣ дар бораи шинохт ва зиндагии Наршахӣ ва асараш «Таърихи Бухоро» ин «Китобу-л-ансоб»-и ас-Самъонӣ маҳсуб меёбад. Ҳуди Самъонӣ дар қисмати ба Абубақри Наршахӣ бо номи «Наршахӣ» бахшидаи асари худ навиштааст: «Он нисбатест ба Наршах ва

Наршах деҳаест аз деҳаҳои Бухоро, воқеъ дар наздикии деҳаи Вобкана» [Самъонӣ, 1999, с.415]. Ҳамчунин, дар ин боб аз ду нафар аҳли Наршах маълумот дода, боз бармегардад ба Наршаҳии мавриди назари мо. Дар мавриди дигар чунин менигорад: «...ва Абубақр Муҳаммад ибни Чаъфар ибни Закариё ибна-л-Хаттоб ибни Шарик ибни Базиъ ан-Наршаҳӣ аз аҳли Бухорост...» [С.4].

Шакли дастраси «Таърихи Бухоро» як навъ донишномаи боарзиш оид ба таърихи Бухоро, таърихи расму оину анъанот, вазъи сиёсӣю иҷтимоӣ, иқтисодӣю фарҳангии миллати тоҷик маҳсуб меёбад.

«Таърихи Бухоро» дар Осиёи Миёна охири асри XVI, асрҳои XVIII-XIX шуҳрат пайдо карда, мавриди омӯзишу пайгирӣ ва бозбиниву нашр қарор гирифт. Соли 1894 ин асар дар Бухорои Нав (Когон) бознашр мешавад.

Охирҳои асри XIX аввалин дастхатҳои «Таърихи Бухоро» аз Россия ва Ғарб пайдо гардиданд. Соли 1858 шарқшиносони рус П.И.Лерх аз Хева ва Бухоро дастнависҳои зиёде барои ҷамъовариҳои таърихномаҳо оварданд, ки миёни онҳо нусхаи дигари «Таърихи Бухоро» пайдо гардид. Баъдан маълум гардид, ки ин феҳристи ҷамъоваришуда ба мисршиноси олмонӣ Шарл Шефер тааллуқ дошта, пас аз вафоташ ба Китобхонаи миллии Париж интиқол дода шудааст, ки ҳоло он ҷо маҳфуз аст.

Баъди дар Аврупо пайдо шудани дастхатҳои «Таърихи Бухоро» муҳаққиқони Ғарб очилан ба омӯзиши эҷоди Наршаҳӣ оғоз намуданд. Соли 1843 шарқшиноси рус Н.В.Хаников дар бораи Бухоро асаре бо номи «Тавсифи хонигарии Бухоро» нашр кард, ки он ба забонҳои англисӣ, фаронсавӣ ва немисӣ тарҷума ва нашр гардидааст [Хаников, 1943, с.239].

Нусхаи асли ба арабӣ таълифнамудаи «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ дастрас нест, яъне аз миён рафтааст. Нусхаи ба форсӣ баргардондааш низ, ки онро Абунаслр Аҳмади Қубовӣ тарҷума кардааст, дар даст нест. Китоби бо номи «Таърихи Бухоро», ки имрӯз дастрас аст, таърихи мухтасарест, ки онро Муҳаммад ибни Зуфар аз тарҷумаи форсии он ҷамъоварӣ намуда будааст. Дар асар гуфта шудааст, ки: «Бори дигар соли 574 Муҳаммад ибни Зуфар ибни Умар

ин тарҷумаро кӯтоҳ кард ва ба номи Бурҳонуддин Абдулазиз ибни Умари Бухорӣ – роҳбари ҳанафӣҳои Бухоро ва аз бузургони Оли Бурҳон ороста намуд» [С.IV].

Дар торномаи «Адабиёти Шарқ» чунин гуфта шудааст: «Муҳаққиқони зиёд болои ин асар кор мекунанд ва ба ин натиҷа расидаанд, ки «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ на танҳо ба форсӣ тарҷума ва ихтисор шудааст, балки аз ҷониби мутарҷимони он бештар пурра шудааст. Дар ин бора фикру ақидаҳои гуногун вучуд доранд. Ричард Фрай иброд мебард: ««Таърихи Бухоро» дар гунаи имрӯзааш таълифи Наршаҳист, ки тавассути Қубовӣ ба форсӣ баргардон шуда, шакли мухтасару комили Муҳаммад ибни Зуфар мебошад».

[Торномаи Адабиёти Шарқ [Захираи электронӣ]

<https://www.vostlit.info/Texts/rus12/Narsachi/otryv1.phtml?id=1418>].

Шарқшинос ва этнографи машҳури рус О.А.Сухарева иброд мебард, ки: «Қубавӣ бо Наршаҳӣ дар таълифи «Таърихи Бухоро» ҳаммуаллиф аст. Ӯ на танҳо осори ӯро тарҷума ва кӯтоҳ кардааст, балки онро пурраву комил гардонидаст» [Сухарева, 1954, с.150-151].

Дар ин радиф андешаҳои муҳолиф низ ҷой дорад. Гуфта мешавад, ки Муҳаммад ибни Зуфар охири нафаре буд, ки «Таърихи Бухоро»-ро дар шакли мухтасар омода карда, ба Бурҳониддин Абдулазиз ибни Умари Бухорӣ –роҳбари пайравони мазҳаби ҳанафӣҳои Бухоро, ки он замон яке аз шахсиятҳои саршинуси Оли Бурҳон маҳсуб меёфт, эҳдо намуд. Дар ин бобат Алиасғари Шеърдӯст чунин қайд менамояд: «Пас аз Муҳаммад ибни Зуфар шахси ношиносе бори дигар дар ин китоб даст бурд ва ҳаводисе чун истилои султон Муҳаммади Хоразмшоҳ дар соли 604 қамарӣ бар Бухоро ва ғалабаи лашкари муғул ва тасхири Бухоро ба дасти Чингизхон дар соли 616 қамариро бар китоб афзудааст. Ин таҳрири ахир аст, ки нусхаҳои мутааддиде дар китобхонаҳои ҷаҳон нигоҳдорӣ мешавад» [С.V].

Дар ибтидои асар гуфта мешавад, ки дар соли 1129 Абунаср Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Насри Қубовӣ, ки, аслан, аз шаҳри Қубо буд, бо дархости дӯстонаш китоби Наршаҳиро аз арабӣ ба форсӣ тарҷума кардааст ва ӯ баъзе қисмҳои асарро кӯтоҳ карда, баъзе иловаҳо низ дохил кардааст. Пас аз ним аср

ин тарҷумаи форсӣ дубора таҳрир шуд. Солҳои 1178-1179 Муҳаммад ибни Зуфар ибни Умар бори дуюм асарро ихтисор кардааст. Аммо ҳангоми мутолиаи асар дар бораи воқеаҳои таърихӣ, ки аз соли 1178 то соли 1220 ба амал омадаанд, маълумоти мухтасар низ пайдо мекунем. Ин далел нишон медиҳад, ки ҳатто пас аз ихтисори Муҳаммад ибни Зуфар (яъне 1178) чанд нафари номаълум ин тарҷумаи форсиро таҳрир кардаанд. Бо вучуди он ки онҳо асарро боз кӯтоҳ кардаанд, асосе нест, вале аз мазмуни воқеаҳо маълум мешавад, ки онҳо иловаҳо кардаанд.

Ба қавли Қубовӣ: «Ин китоб соли 332 ба забони арабӣ бо услуби аъло таълиф шудааст. Азбаски бештари мардум майли мутолиаи китоби арабиро надоранд, дӯстонам аз банди хоҳиш намуданд, ки ин китобро ба форсӣ тарҷума кунам. Ман дар ҷумъаи 1 дар соли панҷсаду бисту дувум (1128 милодӣ) тарҷума кардам. Бо сабаби дар шакли арабии он гуфтаҳои дилгиркунанда зиёд буд, онҳо гуфта нашуданд».

[Торномаи Адабиёти Шарқ [Захираи электронӣ]

<https://www.vostlit.info/Texts/rus12/Narsachi/otryv1.phtml?id=1418>].

Аз ҳамаи нусхаҳои «Таърихи Бухоро» имрӯз дар истифода ҳамоно матне дастрас аст, ки то соли 1220 идома дошт. Чун асли арабии ин асар ба дасти мо нарасидааст, тарҷумаи форсӣ низ танҳо тавассути таҳрирҳои баъдӣ вучуд дорад. Чунончи, мутарҷим Қубовӣ ҳангоми кӯтоҳ кардани баъзе нуктаҳои асар ба он маълумоти дорои ҷанбаи бузурги таърихро илова кардааст. Дар ин қор аз сарчашмаҳои бурҳони муаррихони барҷастаи даврони худ истифода намудааст. Дар ин шумор асари нависандаи асри IX Абулҳасан Абдурраҳмон ибни Муҳаммад Нишопурӣ «Ҳазоин-ул-улум» шомил аст. Илова бар ин, мутарҷим аз «Ахбори Муқаннаъ»-и Абуишҳок Иброҳим ибни Аббоси Сулӣ ва «Таърихи Табарӣ»-и Абуҷаъфар Муҳаммад Табарӣ иловаҳо илова кардааст.

Дар матни «Таърихи Бухоро» Қубовӣ ҳангоми тарҷума ва тавассути муаррихону муҳаррирони минбаъда тағйироти зиёде ворид карда бошанд ҳам, лекин номи Наршахро ҳамчун муаллиф нигоҳ доштаанд. Мисли ба қор бурдани

ифодаҳои «ба қавли муаллифи китоб», «муаллифи ин китоб мегӯяд», «соҳиби асар иброз медорад» шаҳодати равшани ин гуфтаҳо. Месазад, ки ҳамаи муаррихон, тарҷумонҳо ва муаллифону муҳаррирони «Таърихи Бухоро»-ро, ки дар такмили мураббаъ намудани он саҳми беназир гузоштанд, муаллиф эътироф намоем, зеро маҳз хидматҳои онҳо буд, ки ин китоб дар гунаи асосӣ ҳам набошад, дар шакли мухтасар ба мо омада расид. Далели зерин гуфтаҳои болоро таъкиф медиҳад: «Муаллифи асар ишора мекунад, ки дар рӯзгори ӯ мардумро рағбате ба хондани арабӣ набудааст...» [С.ХII].

Гунаҳои мухталифи «Таърихи Бухоро» дар китобхонаҳои муътабари дунё нигоҳдорӣ мешавад. Ин ганҷи боарзишро бори аввал соли 1832 А.Бурунз ба Аврупо бурд. Нусхаи тарҷумашудаи онро А.Вомбери ба риштаи таҳқиқ кашид ва ховаршиноси фаронсавӣ Ш.Шефер онро ба забони фаронсавӣ баргардон намуд. Шарқшиноси рус Н.С.Лекушин (соли 1897) «Таърихи Бухоро»-ро ба забони русӣ тарҷума кард. «Таърихи Бухоро» бо қалами Р.Фрай соли 1954 ба забони англисӣ баргардон шуд. Дар соли 1965 бо эҳтимоми донишмандони мисрӣ Эмин Абдулмаҷиди Бадавӣ ва Насруллоҳ Мубашшир ат-Тарозӣ ин асар ба арабӣ баргардон ва аз ҷоп баромад. Муҳаққиқони эронӣ тавассути М.Разавӣ соли 1317 «Таърихи Бухоро»-ро ба ҳағти арабиасоси форсӣ баргардон ва нашр намуданд.

Маҳз тавачҷуҳи олимону шарқшиносон ва муҳаққиқони мамолики хориҷ ба оину фарҳанги миллати куҳанбунёди тоҷик буд, ки ба пажӯҳиши ин шоҳкориҳои гаронарзиши таърихӣ тавачҷуҳ намуда, онро ба забонҳои мухталиф тарҷума кардаанд ва тавассути он зиндагии рангину шоистаро барои худ ихтисос доданд.

Дар «Таърихи Бухоро» асосан дар бораи воқеаҳои муҳимми таърихӣ, ривоҷи қорҳои ободонӣ дар Бухоро, шикору моҳидорӣ, кишоварзӣ, бунёди деҳаҳои бостонӣ, мисли Нумичкат, Пойканд, Афшона, Варахша, Ромитон, Вардона то ободии шаҳри Бухоро қисса мекунад. Доир ба зуҳури хилофати араб дар Осиёи Миёна, густириши дини Ислам, оташпарастӣ ва ҳаёти фарҳангии вобаста ба он, ҷунбиши Муқаннаъ – «Либосҳои сафед», идораи давлат дар

замони Сомониён ва биноҳои маданӣ, дар бораи ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Бухоро, махсусан, дар бораи муносибатҳои пулӣ, низоми ситонидани андоз маълумот ҷой дорад. Наршаҳӣ дар «Таърихи Бухоро» дар бораи муносибатҳои обу замин сухан ронда, заминдорҳои қадимро «деҳқон», яъне «ҳокими деҳот», деҳқононро «кашоварз», яъне «заминкашон»-ро «иловақунонда», деҳаҳои вобастаи заминдорони қалон «қадивор» номидааст. Дар асрҳои VIII-X дар Бухоро ҳунармандӣ ниҳоят тараққӣ карда, ҳар як деҳа бо маҳсулоти худ шуҳрат пайдо кард. Масалан, матоъҳои абрешимию риштае, ки дар деҳаи Зандана бофта мешуданд, дар тамоми Шарқ бо номи «занданича» машҳур буд. Дар шаҳри Бухоро корхонаи насосҷӣ бо номи «Байт-ут-тироз» амал мекард, ки маҳсулоташ ба кишварҳои Форс, Кирмон, Ҳиндустон, Ироқ, Сурия, Миср ва Рум содир мешуд. Тоҷирони бухороӣ табақаи ниҳоят сарватманд буда, Наршаҳӣ онҳоро «каш-каш» меномад. Ба далели густариши равобити тиҷоратӣ ба шаҳри Бухоро онҳоро «Мадинат-ут-туҷор», ки маънояш «Шаҳри тоҷирон» мебошад, мегуфтанд.

Хотирнишон бояд кард, ки китобҳои дар мавриди таърихи шаҳру навоҳии хос таълифшударо таърихи хурд ва ё маҳаллӣ ном мебаранд. Дар чунин осори таърихӣ маълумоти хубу боарзиш мақомдоранд, ки дорои аҳаммияти хосаанд. Муаррихи эронӣ Абулхусайни Зарринқуб ин андешаро ҷонибдорӣ мекунад: «Дар мавриди силсилаи мустақили маҳаллӣ, ки бахши умдаи таърихи Эрони пеш аз сулолаи Сафавия ҳовии он аст, асоситарин марчаъ дар ҳаводиси таърихи маҳаллӣ хоҳад буд» [С.VI].

Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоби Қазвинӣ мутарҷим ва рӯзноманигори эронӣ машҳур ба Аллома Қазвинӣ дар нигоштаҳои муқаддимотии «Таърихи Байҳақӣ»-и Абулҳасан Алӣ ибни Зайди Байҳақӣ дар мавриди аҳаммият ва таърихнигории маҳаллӣ иброз медорад: «Чун маълумот аз таърихи омми ҳар мамлакат камо ҳува ҳаққаху мавқуф ба иттилоъ аз таврихи хусусии ноҳияҳои мухталифи он мамлакат аст, зинҳор барои таълифи таърихи ҷомеъ ва мабсут аз Эрон... , пеш аз ҳама, мавод лозим меояд, ки таърихи маҳаллии вилоятҳои гуногуни Эрон

тадричан сахех ва мураттаб гардида, дар маҳалли дастраси фузало гузошта шавад, то маводи лозима барои таълифи таърихи омми мазкур тадричан муҳаё гардад» [С.VI].

Дар сарчашмаҳо зикр мешавад, ки бо номи «Таърихи Бухоро» ва ба ин монанд, ки болотар зикр намудем, осори зиёд, ба қавли дигар ҳашт китоб таълиф ёфтааст, лекин, мутаассифона, то замони мо шакли асосии бештари онҳо нарасидааст. Аз онҳо гунаи тарҷумашуда ва мухтасари ду номгӯи он дастрас аст халос: «... Дар бораи «Таърихи Бухоро» ҳашт китоб таълиф ёфта ва эҳтимолан «Таърихи Бухоро»-е, ки Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Исмоили Чаъфӣ ал-Ҳофиз, соҳиби «Саҳеҳи бухорӣ» навишта, аз ҳама қадимитар аст. Аммо аз он миён танҳо талхисе аз тарҷумаи «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ ва «Таърихи мазороти Бухоро» («Таърихи Муллозода») – таълифи Аҳмад ибни Маҳмуд, боқӣ мондааст» [С.VIII].

Назари Самъонӣ низ ба ин андеша мувофиқ аст: «**Чунончи аз ахбори сарчашмаҳо бармеояд, камобеш аз 8 тан муаррихон асарҳое дар «Таърихи Бухоро» таълиф намудаанд, ки аз онҳо танҳо дуӣ онҳо – «Таърихи Бухоро»-и Муҳаммад Наршаҳӣ ва «Таърихи мазороти Бухоро», ки бо номи «Таърихи Муллозода» низ ёд мешавад ва ба қалами Аҳмад ибни Маҳмуд тааллуқ дорад, то ба ин замон расидааст халос» [Самъонӣ, 1999, с.45].**

Дар «Таърихи Бухоро» ғайр аз маълумоте, ки аз муаллифони осори дигари таърихӣ, ҳуҷҷатҳои таърихӣ, бойғониҳо ва дигар сарчашмаҳои хаттӣ гирифтааст, маълумоти аслии худи Наршаҳӣ низ оварда шудааст, ки вай аз сокинони маҳаллӣ ва нақлу ривояти шоҳидони ҳол, онҳое, ки бевосита шоҳиди зиндаи воқеаҳо буданд, дар бораи ин воқеаҳо маълумот додааст.

Дар асар ҳаводиси даҳшатбори дохилӣ ва ба хун кашидани Бухоро дар давраҳои таърихӣ аз ҷониби аҷнабиён возеҳ баррасӣ гардидааст. Қиёмҳои хунии Шарик ибни Шайх ал-Меҳрӣ ва Ҳошим ибни Ҳаким маъруф бо лақаби Муқаннаъ (*чодарпӯш, ниқобдор*), ки дар он қатлу куштори ваҳшиёна ва торочи мардуму оташзаниҳои шаҳр гуфта шудаанд, равшан баён гардидаанд. «Таърихи

Бухоро» низ мисли шаҳрҳои дигар гоҳ бо хушунат омехтааст. Фоҷиабор ба қатл расонидани амири шаҳр Абруӣ бо дасти низомиёни Туркистон ва ба дасти сипоҳиёни аббосӣ аз миён ду пора намудани зане, ки бузурги деҳаи Наршах буд, ҳамчунин, сӯхтани шаҳр ба дастури Зиёд ибни Солеҳ пас аз сарқуби қиёми Шарик ибни Шайх аз ҷумлаи ҳаводиси хушунатбори мунъақисшуда дар «Таърихи Бухоро» ҳастанд» [С.IX].

Дар бораи вазъи иқтисодию тиҷорат, коргоҳҳо, бозорҳои мухталифу сершумор, ривочи соҳаи сайёҳӣ, гардиши молу коло, вазъи илму фарҳанг ва сиёсату қудрат низ муаллиф дар ин китоб маълумоти лозимӣ пешниҳод намудааст.

Дар Бухоро табақаҳои гуногуну мухталифе ба сар мебуданд, ки дар асар аз ҷониби муаллиф табақабандӣ гардидаанд. Ин таснифоти асар таваҷҷуҳи хонандаи худро бо паҳлуҳои ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии сокинони ин шаҳр ҷалб мекунад. Мисли *кашқасон, фуқаҳо, муғон, деҳқонон, тарсоён, риндон, баққолон, писташиканон, кафшгарон, саррофон, баззозон, атторон, гардункашон ва ғайра*.

Махсус бояд қайд кард, ки назари муҳаққиқон нисбат ба «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ андаке ҷанбаи дигар дорад. Иддае аз муҳаққиқон бар он назаранд, ки таҳриру бозбинӣ ва иловаву ихтисороти пай дар пайи асар ӯро бо номи Наршаҳӣ базӯр асоснок мекунад. Арабшиноси рус И.Ю.Крачковский наздик ба ин андеша менависад: «Муаррихони Осиёи Миёна қайҳо боз ба аҳаммияти он баҳои баланд дода, онро ба омӯзиши муназзам мегузоранд. Таҳриру ихтисорот ва иловаҳои пай дар пай номи ӯро бо номи ан-Наршаҳӣ бо душворӣ асоснок мекунанд, вале дар ин шакл ҳам дар бораи Осиёи Миёна то ислом ва истилои араб як қатор маълумотро нигоҳ доштааст, ки дар маъхазҳои дигар дида намешавад. Маълумоти географӣ дар мавриди маҳалҳои аҳолинишини ноҳияи Бухоро, сохтмонҳо, маснуот, биноҳо ва бозмондаҳои ҳаёти пеш аз ислом низ боарзишанд» [Крачковский, 1956, с.163-164].

Далели дигари афзудану ҳазф кардани асар тарҷумаи Ибни Насри Қубовӣ ба форсист. Маҳз тарҷумаи Насри Қубовӣ дар дигар шудани мазмуни «Таърихи Бухоро» таъсири густурда дорад: «Ин китобро Абунаسر Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Насри Қубовӣ (мансуб ба Қубо, аз шаҳрҳои Фарғона) ба далели ин ки «бештар мардум ба хондани китоби арабӣ рағбат нанамоянд», ба дархости дӯстонаш ба форсӣ тарҷума кард ва матолиберо, ки бефоида ташхис дода, ҳазф кард ва ба ҷойи он матолибе аз кутуби дигар, монанди «Ҳазоин-ул-улум»-и Абулҳасан Абдурраҳмон ибни Муҳаммади Нишопурӣ, бар тарҷумаи хеш афзуд» [С.IV].

Набояд сарфи назар кард, ки дар баробари иловаву тағйирот ва ихтисораҳое, ки ба «Таърихи Бухоро» дигарон ворид намудаанд, ба ҷавҳари аслии асар таъсири кам расониданд ва мазмуни меҳварии он моҳияти асосии худро гум накардааст. Ин асар ҳамчун сарчашмаи таърихӣ ва фарҳангии сокинони Мовароуннаҳру Хуросон дар он гунае, ки муаллифу мутарҷим ва ихтисоркунанда мехостанд, аслияти худро то ба рӯзгори мо ниғаҳ дошта омадааст.

«Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ манбаи маълумоти муҳимму боарзиш дар бораи таърихи пешазисломии миллати тоҷик ва замони салтанати давлати муқтадири Сомониён маҳсуб ёфта, аксари маълумоти ҷамъовардаи он дар саҳафоти таърихномаҳои дигар ба ҷашм намерасад. Дар асар маълумот дар бораи «...Вазъи динии аҳли Бухоро, бутпарастии мардум, бозори Мох дар Бухоро, ки бутҳо дар он фурӯхта мешуданд, ҳуҷуми аъроб, қавми оли Каскаса ва муқобилияти мардум ба эшон, мушкилии талқини дини ислом дар Бухоро тавассути Қутайба ибни Муслим, ба қатл расонидани бухорхудотҳо тавассути хулафо, ҷараёни муборизаҳои Шарик ибни Шайх, сафедҷомаҳо ва Муқаннаъ бо арабҳо ва мусалмонон, ҳукмронии амирони сомонӣ ва вазъияти сиёсии Мовароуннаҳр дар он хангом, ҳудуди таърихии Бухоро, мавқеи ҷойгиршвиши шаҳрҳо, деҳаҳо, рӯдҳо, Ҷӯйи Мӯлиён ва арк, девор, рабаз, қасрҳои Бухоро ва

масҷиди ҷомеъ бештар иттилооти нав буда, дар дигар сарчашмаҳо камтар дида мешуд» [С.VIII].

Хулоса ин аст, ки китоби «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ барои омӯзиши на танҳо таърихи Бухоро, балки тамоми таърихи Осиёи Миёна асари пурарзиши таърихӣ маҳсуб меёбад. Биноан, маълумоти Наршаҳӣ ва иловаҳои ҳаммуаллифон, тарҷумаҳо ва муҳаррирони ӯ, махсусан, Абунаср Аҳмади Қубовӣ аз асри XIX дар таҳқиқоти илмии халқҳои Осиёи Миёна дар асрҳои VIII-XII васеъ истифода шудааст. Матни форсии асар чанд маротиба – соли 1892 аз ҷониби Шорл Шефер дар Париж бо забони фаронсавӣ, соли 1904 бо саъйи Мулло Султон дар Бухоро (Когон), соли 1939 бо кӯшиши Мударрисии Разаевӣ дар Техрон ба форсӣ, соли 1897 бо заҳмати Н.С.Лекушин зери назари В.В.Бартолд ба русӣ, соли 1954 бо пайгириҳои Р.Фрай бо забони англисӣ, соли 1965 бо талошҳои муҳаққиқони мисрӣ Абдулмачиди Бадавӣ ва Насруллоҳ Мубашшири Тарозӣ, соли 1966 бо заҳмати муҳаққиқони узбек А.Расулов ва А.Оринбоев ба забони туркӣ тарҷума ва нашр шуд. Матни якҷанд дастнавису нашрияҳо аз ҷониби муҳаққиқон муқоиса карда шудаанд. Таҳқиқоти муқоисавии матн ва маълумоти «Таърихи Бухоро» бо дигар сарчашмаҳо ва таҳлили маълумот аз нуқтаи назари сарчашмашиносӣ идома дорад.

1.1.1. Нусхаҳо ва тарҷумани «Таърихи Бухоро»

Дар фасли «Наршаҳӣ ва «Таърихи Бухоро»-и ӯ» муфасссал дар боби Наршаҳӣ ва асараш маълумот додем, лекин ба масъалаи тарҷума ва нусхаҳои он кам тавачҷуҳ зоҳир намудем. Иловатан, иброз мебарем, ки тавре аз номи асар бармеояд, «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ таърихи шаҳри Бухоро аст, ки дар он дар хусуси вазъи ҷуғрофӣ, номҳои шаҳру деҳаҳо ва дарёҳо, инчунин зикри уламо ва қозӣён ва ҳодисаҳои он баҳс шудааст.

Таълифи ин навъи таърих дар асрҳои гузашта бисёр роиҷ буд ва барои ҳар шаҳр як ё чанд таърих тартиб дода мешуд, ки ҳар кадоме барои огоҳӣ аз гузашта ва ҳаводиси он шаҳру вилоят хеле арзишманд ва муфид буд.

Чанд солномаи шаҳрҳои муҳимми Хуросон ва Мовароуннаҳр ба забонҳои тоҷӣ ва форсӣ мавҷуд буд, ҳарчанд бештари онҳо аз байн рафта аз онҳо осоре боқӣ намондааст, аммо муаллифони баъдӣ дар китобҳои худ номи онҳоро зикр карда, аз баъзеи он солномаҳо иқтибос оварда, баҳрабардорӣ намуданд.

Барои баъзе шаҳрҳо таърихҳои зиёде навишта шудаанд. Достонҳо таълиф гардидаанд. Дар ин радиф Бухоро низ мақоми шоистаро касб мекунад. Дар сафаҳоти таърих гуфта мешавад, ки ҳафт ва ба қавле ҳашт таърих барои Бухоро, ду таърих барои Балх, панҷ таърих барои Хуросон, шаш таърих барои Марв, шаш таърих барои Нишопур, ҳафт таърих барои Ҳирот таълиф гардидааст. Ҳар кадом аз ин таърихномаҳо сарчашмаи маълумот аз вазъи зиндагӣ, расму анъанот, бозаргонӣ, меъморӣ, вазъи иқтимоиву фарҳангии миллати тоҷик ба шумор рафта, дурдонаи арзишманди ганҷинаи таърихи миллат маҳсуб меёбанд.

Нусхаҳои «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ дар бештари китобхонаҳои ҷаҳон маҳфуз буда, муҳаққиқон аз онҳо фаровон истифода мебаранд. Муҳаққиқи ўзбекистонӣ Ш.С.Камолиддин дар тарҷумаи русии «Таърихи Бухоро» зимни таҳия ва таълифи китоб аз нусхаҳои гуногуни ин асар, ки мансуби китобхонаҳои кишварҳои гуногун мебошанд, фаровон истифода намудааст. Ў ибраз медорад, ки: «Рӯйхати умумии дастхатҳо (ҷамъ 64 адад), нашрҳо (3) ва тарҷумаҳои «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ (4) дар охири китоб оварда шудааст. Дар тайёр кардани ин нашр маводҳои дастнависҳо, нашрҳо ва тарҷумаҳои «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ ҷалб шудаанд» [С.4-5].

Дастхатҳои «Таърихи Бухоро», ки муҳаққиқ Ш.С.Камолиддин дар таҳия ва тарҷумаи асар истифода намудааст, аз инҳо иборатанд: «А – наشري матни М.Разавӣ (Техрон, 1939); дастхат (№17)-и китобхонаи шахсии Машҳад; наشري Шефер (Париж, 1892); наشري тарҷумаи Р.Фрай; наشري литографии матн (Бухорои Нав, 1904); дастнависи Ҷамъияти шарқшиносони Амрико (№4);

дастнависи Китобхонаи Бритониё (№5); дастнависи Чамъияти Шоҳии Осӣ (№6); дастнависи Институти информатикаи Ленинград, РАН, 675 (№16); дастнависи АИ Тоҷикистон, 513/II (№20); тарҷумаи русии Н.Ликошин (Тошканд, 1897); тарҷумаи ўзбекии А.Расулев (Тошканд, 1966); дастнависи Институти информатикаи Ленинград 5 РАА, 675; тарҷума ва наشري О.И.Смирнова (Москва, 1965); дастхатҳои шуъбаи ленинградии Институти илмҳои АФ Россия, 675, дастхатҳои IV Академияи илмҳои Ўзбекистон, 5388/II ва 4355. /III ва дигар дастнависҳо аз фонди IV Академияи фанҳои РСС Ўзбекистон ва ғ.» [С.4-5].

Муҳаққиқи эронӣ М.Разавӣ аз шаш нусхҳои он дар наشري «Таърихи Бухоро» истифода намудааст. Разавӣ ба нусхаҳои дигари ин китоб ишора намудааст. Он нусхаҳо дар китобхонаи Мадрасаи олии Сипаҳсолор дар Техрон (№1246) – яке бо номи «Таърихи мазороти Бухоро», дигаре бо номи «Таърихи Муллозода»-и Аҳмад ибни Маҳмуд ва сеюмӣ «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ мебошад.

Муаррихи эронӣ Муҳсин Бағерзода ишора мекунад: «Мударрисии Разавӣ дар асари худ муаллифонеро зикр намудааст, ки таърихи Хуросони Бузург ва Мовароуннаҳрро таълиф намудаанд, зеро барои шаҳрҳои Хуросон ва Мовароуннаҳрро таърихномаҳои зиёде навишта шудаанд» [Оинаи мерос, 2018, с.158-159]. Дар ишороти Муҳсин Бағерзода аз таърихномаҳои ном бурда шудааст, ки ҳамагӣ таърихи Бухороро пеши назар меоранд. Ў ба таърихномаҳои, ки барои Бухоро навишта шудаанд, ишора намуда, гуфтааст: «Таърихи Бухоро»-ро «Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Исмоил Чаъфи ал-Ҳофиз», «Таърихи Бухоро»-и Муслим ибни Қосим Сабу, «Таърихи Бухоро»-и Саъд ибни Цинна, «Таърихи Бухоро»-и Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Абубакр Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Сулаймон, «Таърихи Бухоро»-и Абубакр Мансури Барсаҳи Сомонӣ, «Таърихи Бухоро ва Самарқанд»-и Начмуддини Умар ибни Муҳаммад ибни Аҳмади Санфии Самарқандӣ ва «Таърихи қабрҳои Бухоро»-и Аҳмад ибни Муҳаммад...» [Оинаи мерос, 2018, с.161].

Дар пешгуфтори «Таърихи Бухоро»-и нашри тоҷикистонии он (соли 2012) аз нусхаҳои маҳфуз ва гунаи барҷомондаи китоб муфассал баён гардидааст. Бо ҳазфи нуктаҳои шарҳ ва иловагии матн, ишороти нусха ва дастхатҳои асарро бо шумораҳои қайд, ки дар он ҷо нишон дода шудаанд, меорем: «... Нусхаҳои (№11358, 11434, 11550) дар Китобхонаи умумии Исфохон; нусхаи (№515) «Таърихи Бухоро» ва «Таърихи Муллозода» дар Институти (шарқшиносии) Душанбе; нусхаи (№1507) китобхонаи Институти шарқшиносии Тошканд; нусхаи (№671) китобхонаи Институти шарқшиносии Ленинград; нусхаҳои (B675, C1589, B671, C1918a, B674, C450, B2411, B673, C1677, C1841)-и Институти шарқшиносии Ленинград (Санкт-Петербург) ва ғ.» [С.10-11].

Дар идомаи матлаб зикр мешавад, ки нусхаҳои «Таърихи Бухоро» дар шакли дастхат, шакли чопи сангӣ, ки дар китобхонаи Институти шарқшиносии Ўзбекистон нигоҳдорӣ мешавад: «Дар ҷилди I каталог (фехрист)-и китобхонаи мазкур 19 нусхаи китоби Наршаҳӣ таҳти шумораҳои зерин тавсиф гардидаанд: 2110, 4355/Ш, 4289, 1494/V, 5388/11, 5389/IV, 46/П, 5056/П, 4447/1, 1507/1, 1862/1, 1892/П, 3390/1, 3417/П, 2212/1, 47/Ш, 4465,2047/1, 3042/V. Кулли нусхаҳои мазкур китобати асрҳои XVIII-XX мебошанд, баъзе пурра ва баъзе ноপুরра» [С.11].

Ба гуфтаи Шаффер - пажӯҳишгари фаронсавӣ «Китобе бо номи «Таърихи Бухоро, Хуқанд ва Қашғар» аз ҷониби Мирзо Шамси Бухорӣ соли 1860 мелодӣ навишта шудааст. Аз форсӣ ба русӣ тарҷума ва дар Қазон нашр шудааст. Пас аз ин бо амри Масъуди Мирзо, писари Носириддиншоҳ, аз русӣ ба форсӣ тарҷума шудааст» [Оинаи мерос, 2018, с.163].

Зери шумораҳои №1526/VII (бо хатти настаълиқ), котибаш Мулло Авазбадал ибни Мулло Муҳаммадшарифи Ҷӯйборӣ; №1875/1 (бо хатти настаълиқи зебо), котибаш Муҳаммадхусайн ибни Муллоҳочӣ, №236/2 (хатти настаълиқи хоно), котибаш Мулло Муҳаммадвоҳид ибни Муҳаммадсодиқи Котиб низ нусхаҳои дигари «Таърихи Бухоро» мавҷуд аст, ки дар таълифи нусхаи китоби мавриди таҳқиқи мо истифода гардидаанд.

Дар баробари нашр гардидани асар бо забонҳои мухталиф, аз ҷониби матарчимони ўзбек низ канор намондааст. «Таърихи Бухоро» аз ҷониби муҳақиқи А.Расулев соли 1965 дар Тошканд бо забони ўзбекӣ тарҷума карда шуд. Ин нукта дар асар чунин ёд мешавад: «Ва боз дар соли 1965 дар Тошканд «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ ба забони ўзбекӣ аз ҷониби А.Расулев тарҷума ва нашр гардид» [С.15].

Нусхаи ниҳони асар, ки объекти мавриди пажӯҳиши кори диссертатсионӣ - «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ (*нашри соли 2012*) мебошад, аз ҷониби Нўъмон Қосимов соли 1979 тарҷума ва чоп гардид. «Ниҳоят дар соли 1979 «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ ба забони аслии тарҷумаи он, яъне форсии тоҷикӣ бо алифбори кириллӣ дар Душанбе ба чоп расид. Матни онро Нўъмон Қосимов ба чоп тайёр намуда, ба он муқаддима, тавзеҳот, луғат ва феҳристҳои номҳои хос ва мавзӯҳои ҷуғрофиро навиштааст» [С.15-16].

Ҳамин тариқ, баъди омӯзишу баррасӣ ва бознигариҳои нусха ва наشري «Таърихи Бухоро» дақиқ гардид, ки, дар ҳақиқат, муаллифи ин асар Абубақр Муҳаммад ибни Ҷаъфари Наршаҳӣ буда, зимни тарҷумаву баргардон намудани он дар марҳилаҳои мухталифи таърихӣ аз ҷониби муаллифони зиёд мазмуну муҳтавои омехтаву дигаргуна дорад ва ба муаллифони зиёд рабт дода шудааст, лекин далели зиёде ба Наршаҳӣ мансуб будани онро таъйид намуданд. «Таърихи Бухоро», ки маҷмуан 20 номгӯйро ташкил медиҳанд, дар ҳар кадоми онҳо вазъи иқтисодию иҷтимоӣ, тичорат, бозорҳои сершумору мухталиф, рушди соҳаи сайёҳӣ, коргоҳҳо, гардиши анвои мухталифи молу коло, вазъи илму фарҳанг ва сиёсату қудрат, меъморӣ, расму анъанот, ҷашнҳои миллӣ, зиндагии мардум ва дигар паҳлуҳои зиндагии миллати тоҷик баррасӣ гардидааст. Ин китоб аз муҳимтарин осори пажӯҳишӣ, бозгӯкунандаи ҳаёти маданият миллати тоҷик, махсусан, дар замони давлатдорӣ Сомониён маҳсуб меёбад. Бо боварии комил гуфта метавонем, ки барои анҷоми таҳқиқоти илмӣ ғайр аз забоншиносӣ барои илмҳои ҷуғрофияву таърихӣ ва этнография дастури хуб маҳсуб меёбад.

1.2. Чандомади маводи ономастикаи асар

Яке аз талаботи таҳқиқи маводи ономастика гурӯҳбандии номҳо, омор онҳо аз рӯи мансубияти забонӣ, таснифоти қабатҳо ва миқдори истифодаи онҳо дар объекти омӯзиш маҳсуб меёбад. Ин равиши таҳқиқ дар пажӯҳишҳои муҳаққиқони соҳа А.Л.Хромов, Р.Х.Додихудоев, Н.Офаридаев, А.А.Абдунабиев, Ҷ.Алимӣ, Ш.Исмоилов, М.Шодиев, О.Маҳмадҷонов, Р.Шоев, Д.Ҳомидов, Б.Тураев, С.Абодуллоева, Д.Майнусов, С.Шералиева, Ш.Гуламадшоев, Ф.Давлатова, Ҷ.Рустамшо, Э.Абдусамадзода, Ш.Рустамшо, М.Саидов, Ш.Ҳайбуллоев, М.Қаюмова ва дигарон ба тарзу усули хосу мухталиф анҷом дода шудааст.

Дар «Таърихи Бухоро» маводи мавриди таҳқиқ бо назардошти қабатҳои онимӣ ба антропонимия, топонимия, гидронимия, номи китобҳо ва номҳои омехта тасниф гардиданд, ки чунин арзёбӣ мегардад.

Диаграммаи № 1 – Чандомади ономастикаи
«Таърихи Бухоро»

1.2.1. Таснифоти антропонимияи асар

Антропонимияи «Таърихи Бухоро» аз лиҳози теъдод дар мақоми аввал меистад. Ин қабати номҳо дар асар аз рӯи мансубияти забонӣ, дараҷа ва мақоми шахсиятҳо ва доираи истеъмол ё худ чандомад гурӯҳбандӣ гардидааст. Дар ҷадвали зерин гунаи мухтасари антропонимияи асарро аз рӯи дараҷа ва мақом ҷой додем.

Ҷадвали №1 - таснифоти антропонимия аз рӯи дараҷа ва мақоми шахсиятҳо

Таснифоти антропонимия аз рӯи дараҷа ва мақоми шахсиятҳо			
№	Дараҷа ва мақом	Чандомад	Мавқеи номҳо
1.	Шоир – нависанда	45	1
2.	Подшоҳ	33	2
3.	Сарлашкар, лашкарқаш	30	3
4.	Ашрофзода	27	4
5.	Халифа	24	5
6.	Оммӣ	18	6
7.	Воли	16	7
8.	Амир	15	8
9.	Номаълум	14	9
10.	Ҳоким	9	10
11.	Олим, донишманд	9	
12.	Вазир	8	11
13.	Имом, руҳонӣ	8	
14.	Зан, бону	8	
15.	Пайғамбар	7	12
16.	Шайх	6	13

17.	Паҳлавон	5	14
18.	Лақаб	4	15
19.	Ғулом	4	
20.	Қозӣ	2	16
21.	Деҳқон	2	
22.	Сардор	2	
23.	Ходим	2	
24.	Малик	2	
25.	Султон	2	
26.	Шоҳ	2	

Таснифоти дигари антропонимияи «Таърихи Бухоро» аз рӯйи истеъмоли номҳо муқаррар карда шуд. Зимни омӯзиш бо назардошти истеъмоли номҳо бештар аз 10 маротиба қабати номҳои серистеъмол унвон дода шуд. Дар ин қабат дар баробари истеъмол, мансубияти забонии онҳо низ муайян карда шуд.

Ҷадвали №2 - таснифоти антропонимия аз рӯйи мансубияти забонӣ ва истеъмол

Таснифоти антропонимия аз рӯйи мансубияти забонӣ ва истеъмол (аз 10 бештар)				
	Номҳо (шакли транскрипсионӣ)	Мансубияти забонӣ	Чандомад	Мавқеи номҳо
1.	Муҳаммад [Muhammad]	арабӣ	126	1
2.	Наршаҳӣ [Naršaxi]	форсӣ-тоҷикӣ	85	2
3.	Гардезӣ [Gardezi]	Форсӣ- тоҷикӣ	66	3
4.	Аҳмад [Ahmad]	арабӣ	60	4
5.	Самъонӣ [Sam'āni]	арабӣ	50	5
6.	Алӣ [Ali]	арабӣ	44	

7.	Абулҳасан [Abulhasan]	арабӣ	44	6
8.	Наср [Nasr]	арабӣ	42	7
9.	Ҳасан [Hasan]	арабӣ	31	8
10.	Иброҳим [Ibrāhim]	ибронӣ	29	9
11.	Қутайба [Qutayba]	арабӣ	29	
12.	Мансур [Mansur]	арабӣ	26	10
13.	Нӯх [Nōh]	ибронӣ	25	11
14.	Разавӣ [Razavi]	арабӣ	25	
15.	Абуалӣ [Abuali]	арабӣ	24	12
16.	Абулаббос [Abulabbās]	арабӣ	23	13
17.	Муқаддасӣ [Muqaddasi]	арабӣ	20	14
18.	Маҳдӣ [Mahdi]	арабӣ	19	15
19.	Туғшода [Tuğšāda]	Туркӣ-муғулӣ	19	
20.	Амр [Amr]	арабӣ	18	16
21.	Балозурӣ [Balāzuri]	арабӣ	16	17
22.	Ҳорун-ар-рашид [Hārūn-ar-rašid]	Ибронӣ-арабӣ	17	18
23.	Абуҳафс [Abōhafs]	арабӣ	15	19
24.	Муқаннаъ [Muqanna’]	арабӣ	15	
25.	Язид [Yazid]	арабӣ	15	
26.	Истархӣ [Istarxi]	Форсӣ-тоҷикӣ	14	20
27.	Муовия [Muāviya]	арабӣ	14	
28.	Муътазид [Mu’tazid]	арабӣ	14	
29.	Асад [Asad]	арабӣ	14	
	Мусо [Muōsā]	ибронӣ	13	21
30.	Саъид [Sa’id]	арабӣ	13	
31.	Тамғочхон [Tamğājxān]	туркӣ-муғулӣ	13	
32.	Хотун [Xātun]	туркӣ-муғулӣ	13	

33.	Илекхон [Ilekxān]	туркӣ-муғулӣ	12	22
34.	Исо [Isā]	ибрӣ	12	
35.	Утбӣ [Utbi]	арабӣ	12	
36.	Шарик [Šarik]	арабӣ	12	
37.	Яъқуб [Ya'qub]	ибронӣ	12	
38.	Зиёд [Ziyād]	арабӣ	10	23
39.	Алптегин [Alptegin]	туркӣ-муғулӣ	10	
40.	Ҳаччоч [Haĵĵāĵ]	арабӣ	10	
41.	Ҷаъфар [Ĵa'far]	арабӣ	10	

Ин қабати номҳо аз рӯи чандомади худ аз 10 маротиба бештар истифода гардидаанд, ки серистеъмолии онҳо баёнғари мавқеи ин ашхос дар «Таърихи Бухоро» арзёбӣ мегарданд. Масалан, Муҳаммад [Muhammad] – 126 маротиба, Наршахӣ [Naršaxi] – 85 маротиба, Гардезӣ [Gardezi] – 66 маротиба, Аҳмад [Ahmad] – 60 маротиба ва охири номҳои Зиёд [Ziyād], Алптегин [Alptegin], Ҳаччоч [Haĵĵāĵ] ва Ҷаъфар [Ĵa'far] 23 маротибагӣ қорбаст гардиданд. (Нигаред ба ҷадвали №2)

Антропонимияи камистеъмоли «Таърихи Бухоро», ки аз 1 то 9 маротиба қорбаст гардидаанд, 255 номгӯйро ташкил медиҳанд, ки ба 29,7%-и миқдори умумии антропонимия баробар мебошад.

Ҷадвали №3. – чандомади антропонимия аз рӯи қорбаст ва мансубияти забонӣ

Чандомади антропонимия аз рӯи қорбаст бо нишондоди (аз 1 то 9)			
№	Номҳо (шакли транскрипсионӣ)	Мансубияти забонӣ	Чандомад
1.	Аббод [Abbād]	арабӣ	
2.	Аббос [Abbās]	арабӣ	

3.	Абдулазиз [Abdulaziz]	арабӣ
4.	Абдумалик [Abdumalik]	арабӣ
5.	Абдуманоф [Abdumanāf]	арабӣ
6.	Абдурахмон [Abdurahmān]	арабӣ
7.	Абисоч [Abisāj]	форсӣ
8.	Абузайд [Abuzayd]	арабӣ
9.	Абукурайб [Abukurayb]	арабӣ
10.	Абуҷурайч [Abuĵurayĵ]	арабӣ
11.	Абумуқотил [Abumuqātil]	арабӣ
12.	Абуссароё [Abussarāyā]	арабӣ
13.	Абусулаймон [Abusulaymān]	арабӣ
14.	Абутолиб [Abutālib]	арабӣ
15.	Абуяъқуб [Abuya'qub]	арабӣ-ибронӣ
16.	Авзой [Avzāi]	арабӣ-форсӣ
17.	Ало-ул-мулк [Alā-ul-muluk]	арабӣ
18.	Ато [Atā]	арабӣ
19.	Ашрас [Ašras]	арабӣ
20.	Аъвар [A'var]	арабӣ
21.	Бабадах/Бабадоғ/Бабатоғ [Babadax/Babadāğ/Babatāğ]	туркӣ-муғулӣ
22.	Баҷкам [Baĵkam]	форсӣ-тоҷикӣ
23.	Баҳо-уд-давла [Bahā-ud-davla]	арабӣ
24.	Барсахӣ [Barsaxi]	арабӣ
25.	Бишр [Bišr]	арабӣ
26.	Буғо [Buğā]	туркӣ-муғулӣ
27.	Буғрохон [Buğrāxān]	туркӣ-муғулӣ
28.	Бӯҷаъфар [Bōĵa'far]	арабӣ
29.	Бӯрон [Bōrān]	арабӣ

30.	Бухтунассар [Buxtunassar]	форсӣ-тоҷикӣ
31.	Валид [Valid]	арабӣ
32.	Васиф [Vasif]	арабӣ
33.	Гарсеваз [Garsevaz]	форсӣ-тоҷикӣ
34.	Гев [Gev]	форсӣ-тоҷикӣ
35.	Дичже [Dičje]	англисӣ
36.	Зиёр [Ziyār]	форсӣ-тоҷикӣ
37.	Зоҳирӣ [Zāhir]	арабӣ
38.	Зубайр [Zubayr]	арабӣ
39.	Илтутмиш [Iltutmiš]	туркӣ-муғулӣ
40.	Иналхон [Inalxān]	туркӣ-муғулӣ
41.	Ихтиёр-уд-дин [Ixtiyār-ud-din]	арабӣ
42.	Каъб-ул-аҳбор [Kaʻb-ul-ahbār]	арабӣ
43.	Каюмарс [Kayumars]	форсӣ-тоҷикӣ
44.	Каяғлиғ [Kayağliğ]	туркӣ-муғулӣ
45.	Кисро [Kisrā]	арабӣ
46.	Клавихо [Klavixā]	форсӣ-тоҷикӣ
47.	Коно/Кана [Kānā/Kana]	форсӣ-тоҷикӣ
48.	Кӯлортегин [Kōlārtegin]	туркӣ-муғулӣ
49.	Кундуғдӣ [Kunduğdi]	форсӣ-тоҷикӣ
50.	Қабач [Qabaĵ]	арабӣ
51.	Қутлуғхон [Qutluğxān]	туркӣ-муғулӣ
52.	Лухросп [Luhrašp]	форсӣ-тоҷикӣ
53.	Ҷаррира [Ĵarrira]	арабӣ
54.	Ҷебе [Ĵebe]	туркӣ-муғулӣ
55.	Махдихон [Mahdixān]	арабӣ-туркӣ
56.	Мардович [Mardāvij]	форсӣ-тоҷикӣ
57.	Марзбон [Marzbān]	форсӣ-тоҷикӣ

58.	Марсад [Marsad]	арабӣ
59.	Микоил [Mikāil]	ибронӣ
60.	Мирочил [Mirājil]	ибронӣ
61.	Мирхонд [Mirxānd]	форсӣ-тоҷикӣ
62.	Молик [Mālik]	арабӣ
63.	Мох [Māx]	номаълум
64.	Мохӣ [Māxi]	номаълум
65.	Муғ [Muğ]	форсӣ-тоҷикӣ
66.	Муҳаммадтегин [Muhammategin]	арабӣ-туркӣ
67.	Мутеъ [Mute’]	арабӣ
68.	Муфаззал [Mufazzal]	арабӣ
69.	Мухтор [Muxtār]	арабӣ
70.	Муътазз [Mu’tazz]	арабӣ
71.	Муътаман [Mu’taman]	арабӣ
72.	Муътасим [Mu’tasim]	арабӣ
73.	Насрхон [Nasrxāb]	арабӣ-туркӣ
74.	Номусо [Nāmusā]	форсӣ-тоҷикӣ
75.	Ҳайкал [Haykal]	арабӣ
76.	Ҳаким [Hakim]	арабӣ
77.	Ҳамдуна [Hamduna]	арабӣ
78.	Ҳамук [Hamuk]	арабӣ
79.	Ҳочиб [Haĵib]	арабӣ
80.	Оиша [Āiša]	арабӣ
81.	Охупӯш [Āhurōš]	форсӣ-тоҷикӣ
82.	Осим [Āsim]	арабӣ
83.	Пармуда [Parmuda]	форсӣ-тоҷикӣ
84.	Пирон [Pirān]	форсӣ-тоҷикӣ
85.	Сабсал [Sabsal]	арабӣ

86.	Суғдӣ [Suǧdi]	суғдӣ
87.	Саида [Saida]	арабӣ
88.	Саной [Sanāi]	арабӣ
89.	Саолибӣ [Saālibi]	арабӣ
90.	Соғарбек [Sāǧarbek]	форсӣ-туркӣ
91.	Солор [Sālār]	форсӣ-тоҷикӣ
92.	Субетей [Subetey]	туркӣ-муғулӣ
93.	Субкарӣ [Subkari]	туркӣ-муғулӣ
94.	Сӯдоба [Sōdāba]	форсӣ-тоҷикӣ
95.	Сӯёб [Sōyāb]	форсӣ-тоҷикӣ
96.	Сумайя [Sumaya]	арабӣ
97.	Суруш (Шарвин) [Suruš]	форсӣ-тоҷикӣ
98.	Тағойхон [Taǧāyxān]	туркӣ-муғулӣ
99.	Тартия [Tartiya]	номаълум
100.	Тегин [Tegin]	туркӣ-муғулӣ
101.	Тирозӣ [Tirāzi]	форсӣ-тоҷикӣ
102.	Тоинку [Tāinku]	номаълум
103.	Туғон [Tuǧān]	туркӣ-муғулӣ
104.	Туғонхон [Tuǧānxān]	туркӣ-муғулӣ
105.	Тӯмард [Tōmard]	форсӣ-тоҷикӣ
106.	Тургар [Turgar]	форсӣ-тоҷикӣ
107.	Тӯс [Tōs]	форсӣ-тоҷикӣ
108.	Тӯшӣ [Tōši]	форсӣ-тоҷикӣ
109.	Фарангис [Farangis]	форсӣ-тоҷикӣ
110.	Фариғун [Fariǧun]	арабӣ
111.	Фатгин [Fatgin]	туркӣ-муғулӣ
112.	Фотик [Fātik]	номаълум
113.	Фохуман [Fāxuman]	номаълум

114.	Хашал [Xašal]	форсӣ-тоҷикӣ		
115.	Хоразмӣ [Xārazmi]	форсӣ-тоҷикӣ		
116.	Хорохура [Xārāxura]	форсӣ-тоҷикӣ		
117.	Хурманҷо [Xurmanjā]	форсӣ-тоҷикӣ		
118.	Шамс-ул-аймма [Šams-ul-aimma]	арабӣ		
119.	Шашебӣ [Šašebi]	номаълум		
120.	Шеда [Šeda]	форсӣ-тоҷикӣ		
121.	Элмангу [Elmangu]	туркӣ-муғулӣ		
122.	Юҳанно [Yuhannā]	ибронӣ		
123.	Юшиъ [Yušīʿ]	ибронӣ		
124.	Ябғу [Yabǧu]	туркӣ-муғулӣ		
125.	Яздигурд [Yazdigurd]	форсӣ-тоҷикӣ		
126.	Яъқубтегин [Yaʿqubtegin]	арабӣ-туркӣ		
127.	Яъмар [Yaʿmar]	арабӣ		
128.	Абусаъд [Abōsaʿd]	арабӣ		2
129.	Авархумон [Avarxumān]	арабӣ		
130.	Айминтегин [Aymintegin]	туркӣ-муғулӣ		
131.	Айюб [Ayyub]	ибронӣ		
132.	Алпарслон [Alparslān]	туркӣ-муғулӣ		
133.	Афшана/Афшона [Afšana/Afšona]	форсӣ-тоҷикӣ		
134.	Бадавӣ [Badavi]	арабӣ		
135.	Баркадӣ [Barkadi]	арабӣ		
136.	Баркиёруқ [Barkiyāruq]	туркӣ-муғулӣ		
137.	Бӯритегин [Bōritegin]	туркӣ-муғулӣ		
138.	Кадрхина [Kadrxina]	арабӣ		
139.	Қарочабек [Qaročabek]	туркӣ-муғулӣ		
140.	Қудома [Qudāma]	арабӣ		
141.	Маклухо [Mikluxā]	номаълум		

142.	Мардоншоҳ [Mardānšāh]	форсӣ-тоҷикӣ
143.	Муизз-уд-давла [Muizz-ud-davla]	арабӣ
144.	Муқтадир [Muqtadir]	арабӣ
145.	Муҳаммадшоҳ [Muhammašāh]	арабӣ-форсӣ
146.	Наим [Naim]	арабӣ
147.	Насавӣ [Nasavi]	арабӣ
148.	Носир [Nāsir]	арабӣ
149.	Ҳуд [Hud]	ибронӣ
150.	Рӯдакӣ [Rōdaki]	форсӣ-тоҷикӣ
151.	Рустам [Rustam]	форсӣ-тоҷикӣ
152.	Салом [Salām]	арабӣ
153.	Сорак [Sārak]	форсӣ-тоҷикӣ
154.	Суғдиён [Suğdiyān]	форсӣ-тоҷикӣ
155.	Туркон - хотун [Turkān-xātun]	туркӣ-муғулӣ
156.	Фотима [Fātima]	арабӣ
157.	Шаддод [Šaddād]	арабӣ
158.	Шараф (Ашраф) [Šaraf/Ašraf]	арабӣ
159.	Шишпир [Šišpir]	номаълум
160.	Абусуфиён [Abōsufiyān]	арабӣ
161.	Айн-уд-давла [Ayn-ud-davla]	арабӣ
162.	Амин [Amini]	арабӣ
163.	Аҳмадхон [Ahmadxān]	арабӣ-туркӣ
164.	Бақр [Bakr]	арабӣ
165.	Боғӣ [Bāği]	туркӣ-муғулӣ
166.	Гурдак [Gurdak]	форсӣ-тоҷикӣ
167.	Ғӯрак [Ĝurak]	форсӣ-тоҷикӣ
168.	Деваштиҷ [Devaštij]	форсӣ-тоҷикӣ
169.	Довуд [Dāvug]	ибронӣ

170.	Қазвинӣ [Qazvini]	форсӣ-тоҷикӣ	
171.	Ҷаъфартегин [Ĵa'fartegin]	арабӣ-туркӣ	
172.	Ҷунайд [Ĵunayd]	арабӣ	
173.	Мадоинӣ [Madāini]	арабӣ	
174.	Муктафӣ [Muktafi]	арабӣ	
175.	Муслим [Muslim]	арабӣ	
176.	Ҳамза [Hamza]	арабӣ	
177.	Софӣ [Sāfu]	форсӣ-тоҷикӣ	
178.	Субоштегин [Subāštegin]	туркӣ-муғулӣ	
179.	Софӣ [Sāfu]	форсӣ-тоҷикӣ	
180.	Хайзурон [Hayzurān]	арабӣ	
181.	Хашвия [Hašviya]	форсӣ-тоҷикӣ	
182.	Хашвӣ [Hašvi]	форсӣ-тоҷикӣ	
183.	Хунукхудот [Xunukhudāt]	форсӣ-тоҷикӣ	
184.	Шаркаб [Šarkab]	арабӣ	
185.	Шиҳоб [Šihāb]	арабӣ	
186.	Абуабдуллоҳ [Abōabdullāh]	арабӣ	
187.	Абулқосим [Abōlqāsim]	арабӣ	
188.	Заҳабӣ [Zahabi]	арабӣ	
189.	Илёс [Ilyās]	ибронӣ	
190.	Кайхусрав [Kayxusrav]	форсӣ-тоҷикӣ	
191.	Кирмонӣ [Kirmāni]	форсӣ-тоҷикӣ	
192.	Кӯрмуғонун [Kōrmuğānun]	туркӣ-муғулӣ	
193.	Қарочурин [Qaroĵuri]	туркӣ-муғулӣ	
194.	Қумоч [Qumoč]	туркӣ-муғулӣ	
195.	Марвон [Marvān]	арабӣ	
196.	Масъудӣ [Mas'udi]	арабӣ	
197.	Муайиддавла [Muayiddavla]	арабӣ	

198.	Муллозода [Mullāzāda]	форсӣ-тоҷикӣ	
199.	Мунтасир [Muntasir]	арабӣ	
200.	Ҳумайд [Humaid]	арабӣ	
201.	Ҳурмуз (Ҳурмузд) [Hurmuz]	пахлавӣ	
202.	Одам [Ādam]	ибронӣ	
203.	Сафадӣ [Safadi]	арабӣ	
204.	Саълук [Sa'luk]	арабӣ	
205.	Совашоҳ [Sāvašāh]	туркӣ-форсӣ	
206.	Талҳа [Talha]	арабӣ	
207.	Хизрхон/Хизр [Xizrkhān/Xizr]	арабӣ-туркӣ	
208.	Шерикӣшвар [Šerikišvar]	форсӣ-тоҷикӣ	
209.	Шобашоҳ [Šābašāh]	форсӣ-тоҷикӣ	
210.	Шоҳпур [Šāšpur]	форсӣ-тоҷикӣ	
211.	Шофей [Šāfei]	арабӣ	
212.	Юсуф [Yusuf]	ибронӣ	
213.	Абрӯй [Abrōy]	форсӣ-тоҷикӣ	
214.	Абулашъас [Abōlaš'as]	арабӣ	
215.	Абуҳанифа [Abōhanifa]	арабӣ	
216.	Гурхон [Gurkhān]	туркӣ-муғулӣ	
217.	Қаротегин [Qarotegin]	туркӣ-муғулӣ	
218.	Мокон [Mākān]	туркӣ-муғулӣ	
219.	Муҳаллаб [Muhallab]	арабӣ	
220.	Саффоҳ [Saffah]	арабӣ	
221.	Симҷӯр [Simjōr]	форсӣ-тоҷикӣ	
222.	Симо-ул-кабир [Simā-ul-kabir]	арабӣ	
223.	Фахр-уд-давла [Faxr-ud-davla]	арабӣ	
224.	Фрай [Fray]	англисӣ	
225.	Холид [Xālid]	арабӣ	

226.	Чингизхон [Čingizxān]	туркй-муғулй	
227.	Вардонхудот [Vardānхudāt]	форсй	6
228.	Гунҷор [Ġunĵār]	форсй-точикй	
229.	Маликшоҳ [Malikšāh]	форсй-точикй	
230.	Мухаллад [Muxallad]	арабй	
231.	Низом-ул-мулк [Nizām-ul-mulk]	арабй	
232.	Рукн-уд-давла [Rukn-ud-davla]	арабй	
233.	Сиёвуш [Siyāvuš]	форсй-точикй	
234.	Тоҳир [Tāhir]	арабй	
235.	Усмон [Usmān]	арабй	
236.	Хоразмшоҳ [Xārazmšah]	форсй-точикй	
237.	Абудовуд [Abōdāvud]	арабй-ибронй	
238.	Бектузун [Bektuzun]	туркй-муғулй	
239.	Насафй [Nasafi]	форсй-точикй	
240.	Порс [Pārs]	форсй-точикй	
241.	Санҷар [Sanĵar]	туркй-муғулй	
242.	Саъд [Sa'd]	арабй	
243.	Сомонхудот [Sāmānхudāt]	форсй-точикй	
244.	Шамс-ул-мулк [Šams-ul-muluk]	арабй	
245.	Абучаъфар [Abōĵa'far]	арабй	8
246.	Афросиёб [Afrāsiyāb]	форсй-точикй	
247.	Маъмун [Ma'mun]	арабй	
248.	Тархун [Tarхun]	форсй-точикй	
249.	Фирдавсй [Firdavsi]	форсй-точикй	
250.	Шайбонй [Šaybāni]	арабй	
251.	Яҳё [Yahyā]	ибронй	
252.	Абузакариё [Abōzakariyā]	арабй	9
253.	Қубовй [Qubāvi]	арабй	

254.	Муътамид [Mu'tamid]	арабӣ	
255.	Ҳоким [Hākim]	арабӣ	

Ноғуфта намонад, ки дар қабати антропонимия номҳое ба чашм мерасанд, ки аз як то се маротиба дар «Таърихи Бухоро» истифода гардидаанд, ки онҳоро бо назардошти истеъмолашон номҳои камистеъмол ном бурдем. Теъдоди ин номҳо маҷмуан 185 номгӯйро ташкил дода, нисбат ба истеъмоли номҳое, ки чор ва зиёда аз он истифода гардидаанд, хеле зиёд мебошад. Теъдоди номҳое, ки дар асар аз 1 то 3 маротиба истифода гардидаанд, ба 21,5%-и ҳисоби умумӣ баробар мебошад.

Дар таркиби антропонимияи «Таърихи Бухоро» номҳои ифтихорӣ – иловагӣ, ки баъзан номҳои изофӣ ё худ лақаб низ ном бурда мешаванд, мавқеъдоранд. Дар асар номҳои ифтихорӣ ҳамчун лақаб зикр шудаанд.

Ҳангоми пажӯҳиш ва таҳқиқи антропонимияи асар номҳои изофӣ, ки ҳамчун номҳои ифтихорӣ ё худ иловагӣ дар баробари лақабу тахаллус ба кор бурда мешаванд, дар асар ба қайд гирифта шудааст. Инҳо Атиқ [Atiq] – лақаби Абубакр; Алоуддин [Alāuddin] – лақаби Муҳаммад Хоразмшоҳ; Байғу/Баёғу/Ябғу [Bayғu/Bayāғu/Yabғu] – лақаби подшоҳи турк; Қутбуддин [Qutbuddin] – лақаби Муҳаммад Хоразмшоҳ; Қуббат-ул-ислом [Qubat-ul-islām] – лақаби Бухоро; Охупӯш [Āhipōš] – лақаби як дарवेश; Фоҳира [Fāhira] – лақаби Бухоро ва Ямин-уд-давла [Yamin-ud-davla] – лақаби Султон Маҳмуди Ғазнавӣ, ки ҳамагӣ 8 номгӯйро ташкил медиҳанд.

Гарчанде лақабҳо дар «Таърихи Бухоро» дар баробари дигар қабатҳои онимӣ теъдодашон кам ҳам бошанд, лекин ҷанбаи ҷолибу шавқангездоранд ва омӯзишу баррасии онҳо нисбат ба дигар қабати мавриди пажӯҳиш дорои вижагии ба худ хос мебошад. Зеро маҳз дар ин ҷанба, яъне таҳқиқи номҳои ифтихорӣ ва лақабу номҳои иловагӣ пажӯҳиши таҳқиқи меҳварию ягона то имрӯз анҷом наёфтааст. Ҷо-ҷо муҳаққиқони соҳа таҳқиқ анҷом додаанду халос.

Дар «Таърихи Бухоро» антропоним-ибораҳо низ истифодаи фаровон доранд.

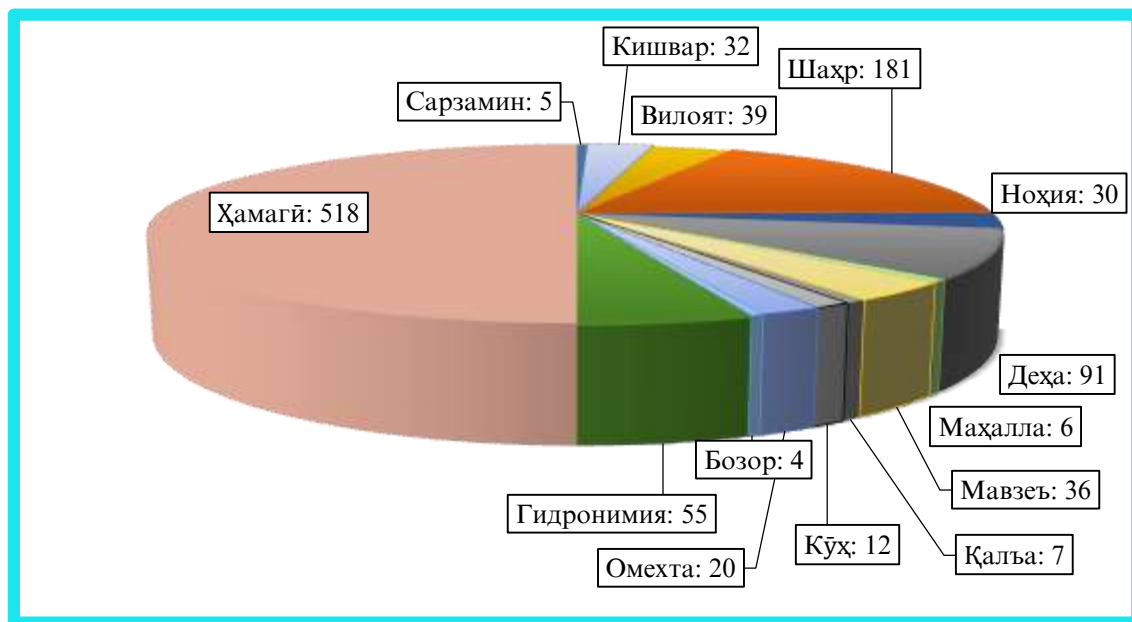
Антропоним-ибораҳои «Таърихи Бухоро» ба ду гурӯҳ тасниф гардидаанд. Антропоним-ибораҳое, ки аз ду ҷузъи мустақил ташкил ёфтаанд: Бакр ибни Воил [Bakr ibni Vāil], Вушмгир ибни Зиёр [Vušmgir ibni Ziyār], Доро ибни Қобус [Dārā ibni Qābus], Илҳомаи Мифтоҳ [Ilhāmai Miftāh], Ҷузҷон ибни Ҷузҷон [Ĵuzĵān ibni Ĵuzĵān], Молик ибни Райб [Malik ibni Rayb] ва амсоли инҳо, ки маҷмуан 367 номгӯйро ташкил медиҳанд.

Антропоним-ибораҳое, ки аз се ва зиёда ҷузъҳо таркиб ёфтаанд: Абулҳарас Аҳмад ибни Муҳаммад Фарифунӣ [Abulharas Ahmad ibni Muhammad Fariġunī], Абдуғаффор ибни Солеҳи Толиқонӣ [Abduġaffār ibni Sālehi Tāliqānī], Бармак Абуҳолид ибни Бармак [Barmak Abuxālid ibni Barmak], Исмоил ибни Аҳмади Сомонӣ [Ismāil ibni Ahmadi Sāmānī] ва амсоли инҳо ҳамагӣ 178 номгӯйро ташкил медиҳанд.

1.2.2. Таснифоти топонимияи асар

Зимнан бояд гуфт, ки топонимияи «Таърихи Бухоро» нисбат ба антропонимия аз лиҳози теъдодашон дар мақоми дуюм меистад. Ин қабати маводи ономастикони асар низ мухталиф буда, вобаста ба қабатҳои топонимӣ ба қисматҳои зерин тасниф гардиданд.

**Диаграммаи №2 .– Таснифоти топонимияи
«Таърихи Бухоро»**

1.2.3. Таснифоти номи китобҳо

Дар «Таърихи Бухоро» дар қабати ономастикаи асар 116 номи китоб зикр гардидааст, аз ҷумла Авесто [Avestā], Абсол ва-л-мубассир [Absāl va-l-mubassir], Бурҳони қотеъ [Burhāni qāte'], Васиятнома [Vasiyatnāma], Гиёс-ул-луғот [Ġiyās-ul-luġāt], Гулшан-ул-мулук [Gulšan-ul-muluk], Китоб-ал-футӯҳ [Kitāb-alfutōh], Китоб-аш-шурут [Kitāb-aš-šuryt], Қуръон [Qur'ān], Латоиф-ул-куттоб [Latāif-ul-kuttāb], Мулҳақот-ус-сурох [Mulhaqāt-us-surāh], Муруҷ-уз-заҳаб ва мадин-ул-ҷавҳар, [Muruj-uz-zahab va maādin-ul-ĵavhar], Тазкират-ул-хуффоҷ [Tazkirat-ul-huffāz], Таърихи гузида [Ta'rixī guzida], Фазл-ул-Хаттоб [Fazl-ul-Xattāb], Футӯҳ-ул-булдон [Futōh-ul-buldān], Шохнома [Šahnāma], Ятимат-уд-дахр [Yatimat-ud-dahr] ва ғайр. (Нигаред ба диаграммаи №1).

Зимнан бояд гуфт, ки дар дохили матн ин китобҳо ду мавқеи истифодадоранд. Дар як маврид ҳамчун сарчашмаи омӯзиш ишора гардида, дар мавқеи дигар аз онҳо ҳамчун сарчашмаи муътамад иқтибос оварда шудааст. Масалан, мавқеи якуми номҳо ҳамчун сарчашмаи омӯзиш дар мавриди шарҳи зиндагӣ ва

шинохти Бахроми Чубина дар охири матн чиҳати дарёфти маълумоти пурра ва шинохти қаҳрамони мазкур чунин ишора шудааст: «Ниг.: Фирдавсӣ. «Шоҳнома». Ҷ.VIII.–С. 470, 471, 486, 487, 505, 506, 514, 515. - Ҷ.IX.-С.189; Балъамӣ. «Таърихи Табарӣ» – Ҷ.II.-С.153-162, 186, 187; Гумилёв Л.Н. «Древние тюрки». Москва: Наука, 1967.-С. 126-132; Ат-Табарӣ «Таърих-ар-русул ва-л мулук». Ҷ.II.- С.174, 181; Ғ.Ғоибов «Таърихи Хатлон».-С.112-118» [С.345-346].

Мавриди дуоми истифодаи номи китобҳо ин иқтибос овардан аз онҳо мебошад. Масалан, дар мавриди шарҳи номи Балх дар «Таърихи Бухоро» бо истинод ба Авесто маълумот оварда шудааст: «Балх яке аз шаҳру вилоятҳои қадимтарини Осиёи Марказӣ дар ҷойи шаҳри Балхи имрӯзаи Афғонистон воқеъ буд. Номи ин шаҳр... дар Авесто дар шакли «Бахдим Сариром» (Балхи зебо) во мехӯрад» [С.339]. Поёнтар зикр мегардад, ки: «Чаҳорумин сарзамин ва кишвари неке, ки ман-Ахурамаздо оваридам, Балхи зебои афроштадирафш буд» [С.339].

Бо назардошти он ки номи китобҳо дар феҳристи асар ҷой доранд, ҳамзамон дар дохили матн ба онҳо ҳамчун ном ишора гардидааст, лозим донистем, ки онҳоро ба қабати маводи мавриди таҳқиқ ворид намоем.

1.2.4. Таснифоти гидронимия

Гидронимия дар «Таърихи Бухоро» мавқеи хос дорад. Дар асар зимни омӯзиши маводи онимӣ 55 гидроним бақайд гирифта шуд. Маводи мавриди омӯзиш, ки зимни таҳқиқот ва омӯзиши «Таърихи Бухоро» муайян гардидаанд, вобаста ба хусусияти таснифшавандашон дар шакли зерин гурӯҳбандӣ шуданд:

✓ **номи дарёҳо (потамонимия):** дарёи Арис [daryāi Aris], дарёи Балх [daryāi Balx], дарёи Вахш [daryāi Vaxš], дарёи Зарафшон [daryāi Zarafšān], дарёи Заранрӯд/Зояндарӯд [daryāi Zaranrōd/Zāyandarōd], дарёи Кашкрӯд/Қашқадарё [daryāi Kaškrōd/Qašqadaryā], дарёи Илок [daryāi Ilāk], дарёи Меҳрон [daryāi Mehrān], дарёи Каркӣ [daryāi Karkī] ва ғ.;

✓ **номи кӯлҳо (лимнонимия):** Искандаркӯл [Iskandarkōl], Қарокӯл [Qarākōl];

✓ **номи бахрҳо (пелагонимия):** Хазар [Xazar];

✓ **номи чӯй/чӯйбор:** Чӯйбор [Ĵōybār], Чӯйи Барахша [Ĵuyi Baraxša], Чӯйи Зар [Ĵōyi Zar], Чӯйи Муллиён [Ĵōyi Mulliyān], Чӯйи Ромитана [Ĵuyi Rāmitana], Чӯйи Чарғ/Шарғ [Ĵōyi Ćarġ/Šarġ], Кушна [Kušna] (чӯй), Начқорхитфар [Naĵġarxitfar] (чӯй), Ҳаромком (чӯйбор) [Harāmkkām];

✓ **номи нахрҳо:** Наҳри Бухоро [Nahri Buxārā], Наҳри Суғд [Nahri Suġd];

✓ **номи рӯдҳо:** Арвон [Arvān], Байконрӯд [Baykānrōd], Кармина [Karmīna], Кайфар [Kayfar], Навканда [Navkavda], Ови Хитфар [Āvi Xitfar], Рӯди Зар [Rōdi Zar], Рӯди Нуфар [Rōdi Nufar], Сафедрӯд [Safedrōd], Сомчан [Sāmĵan], Сомчани Қафо [Sāmĵani Qafā], Сомчани Пеш [Sāmĵani Peš] ва ғ.

Таснифоти гидронимияи «Таърихи Бухоро» вобаста ба хусусияти хоси худ анҷом ёфта, дар диаграммаи зерин мухтасаран инъикос гардидааст.

Диаграммаи №3. – Чандомади гидронимияи «Таърихи Бухоро»

1.2.5. Таснифоти номҳои омехта

Қабати дигари маводи пажӯҳиши мавриди назар «Номҳои омехта» унвон дошта, бо назардошти ба қабати антропонимия, топонимия ва номи китобҳои мувофиқ набудан ба қабати алоҳида ҷудо карда шуданд. Теъдоди ин қабати онимӣ мисли номи ҷангҳои, номи ҷирмҳои осмонӣ, номи қавму қабилаҳо, як номи дин ва номи сураҳои теъдодашон кам аст. Аз ин нуқтаи назар, ин қабати номҳоро ба як бахши алоҳида ҷудо намудем. Феҳристи номҳои омехта дар қабати алоҳида ба шакли зайл тасниф гардидааст:

➤ **номи ҷангҳои:** Бадр [Badr], Ҷамал [Jamal], Наҳравон [Nahravān], Уҳуд [Uhud], Ҳарра [Harra];

➤ **номи ҷирмҳои осмонӣ:** Банот-ун-наъш [Banāt-un-naʿša], Дубби Акбар [Dubbi Akbar];

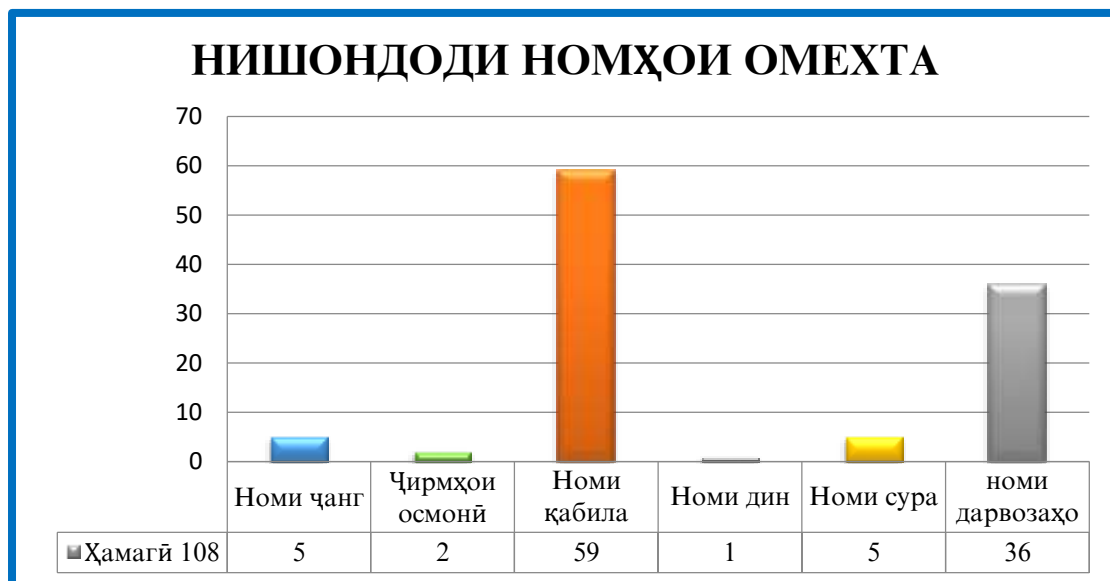
➤ **номи қавму қабилаҳо ва номи хонадони шоҳон:** Аббосиён [Abbāsiyān], Авс [Avs], Баҷила [Baʿjila], бани Аббос [bani Abbās], бани Асад [bani Asad], Бармакиён/Бармакиҳо [Barmakiyān/Barmakihā], Бувайҳиён [Buvayhiyān], Ғазнавиён [Ġaznaviyān], Довудиҳо [Dāvudihā], Зиёриҳо [Ziyārihā], Қурайза [Qurayza], Марвониён [Marvāriyān], Салмониён [Salmāniyān], Салҷуқиён [Saljuqiyan], Симҷуриҳо [Simjurihā] ва ғ.;

➤ **номи дин:** Монӣ [Māni];

➤ **номи сураҳои:** Оли Имрон [Āli Imrān], Бақара [Baqara], Моида [Māida], Нисо [Nisā], Раъд [Ra'd];

➤ **номи дарвозаҳо:** Боби бани Асад [Bābi bani Asad], Дарвозаи Алаффурушон [Darvāzai Alaffurušan], Дарвозаи Каҳфурушон [Darvāzai Kahfurōšan], Дари бозор [Dari Bāzār], Дари Регистон [Dari Registān] ва ғ.

Диаграммаи № 4. –Нишондоди номҳои омехта

Ин қабати номҳо дар баробари омехта будан нисбат ба қабатҳои дигари маводи мавриди таҳқиқ омӯзиши мушкилтаре дар миён доранд, лекин дорои ҷаззобияти ба худ хос мебошанд.

Хулоса, дар таърихи номшиносии тоҷик, ки асосан аз солҳои 60-70-уми асри гузашта ибтидо мегирад, дар ин шакл таҳлили омӯрӣ ё худ ҷанҷомади номҳои ягон асари таърихӣ анҷом наёфтааст ва ин таҷрибаи аввал маҳсуб меёбад. Дар ин масир, кӯшиши мо барои шиноخت, корбаст, мавқеи истеъмол, зуҳури шаклию маъноӣ, мавқеи забонӣ ва мақому мартабаи соҳибони ном дар «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ буд, ки мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор дода шуд.

Хулоса, осори таърихӣ дар таҳқиқоти ономастикӣ сарчашмаи ғании номҳо ва минбари арзишманд маҳсуб меёбад. Ба воситаи пажӯҳиши маводи ономастикаи осори таърихӣ ҷанбаҳои мухталифи илмҳои таърих, ҷуғрофия, этнография, адабиётшиносӣ тақвими ёфта, расму оини мардумӣ, шинохти асли воқеаҳои таърихӣ, ошкор гардидани рӯйдодҳои бозмондаи гузашта рӯйи кор меоянд. Объекти таҳқиқи диссертатсияи мо – «Таърихи Бухоро» низ аз зумраи осори таърихӣ гаронарзиш маҳсуб ёфта, манбаи ғании ном мебошад. Зимни таҳқиқи маводи асар маълумоти арзишманда аз таърихи давлатдорӣи Сомониён

ва вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангию иқтисодии асримиёнагии миллати тоҷик ба даст омад.

Боби аввали диссертатсия, ки, асосан, ҷанбаи назариявӣ дорад, зимни омӯзиши ҳамаҷониба моро ба ин натиҷа овард, ки дар мавриди мақоми арзишманди «Таърихӣ Бухоро» ва қорбасти истеъмоли номҳо маълумоти дуруст пайдо намоем. Баррасии масоили боби мазкур ба натиҷаҳои зерин хулоса мегардад:

1. Дар ин боб зарурати омӯзиши номҳо ва таваҷҷуҳи номшиносон ба ин қисмати забоншиносӣ тавзеҳ дода шуда, саҳми муҳаққиқони имрӯзи кишвар дар рушди номшиносии тоҷик мавриди баррасӣ қарор дода шуд.

2. Зӯҳури «Таърихи Бухоро» дар давраҳои таърихӣ, ҳифзу ниғаҳдории он дар китобхонаҳои муътабари дунё ва тарҷумаву нашри он аз ҷониби муҳаққиқони хориҷу дохили кишвар паҷуҳиш карда шуд.

3. Ба таври муфассал ҳисоби оморӣ ва таҳлили ҷандомади ономастикаи асар, на танҳо дар мисоли омӯзиши маводи онимии осори таърихӣ маротибаи аввал аст, балки дар таҷрибаи таҳқиқи номшиносӣ, ки аз солҳои 60-70-уми асри гузашта маншаъ мегирад, бори аввал сурат мегирад.

4. Дар ин боб бори аввал аз рӯйи мавқеи истеъмол ва ҷандомад номҳои серистеъмол ва камистеъмоли «Таърихи Бухоро» муайян карда шуд, ки ин масъала низ дар номшиносии тоҷик марҳилаи тоза аст.

5. Дар ин таҳқиқот номи шахсиятҳои таърихӣ аз рӯйи дараҷа ва мақом ба монанди подшоҳону вазирон, қозиву волиҳо, нависандагону шоирон, сарлашқарону ҷанговарон, донишмандону руҳониён, ашрофзодаву халифаҳо, пайғамбарону паҳлавонон ва деҳқонону ғуломон баррасӣ гардиданд.

6. Бори аввал ҳамчун паҷуҳиши тоза топонимияи «Таърихи Бухоро» ҷамъоварӣ ва ба қабатҳои топонимӣ, аз қабили *сарзамин, кишвар, вилоят, шаҳр, ноҳия, деҳа, маҳалла, мавзеъ, масҷид, қалъа, кӯҳ, бозор* ва *гидронимия*, ки маҷмуан аз 515 номгӯй иборат мебошад, гурӯҳбандӣ гардиданд.

7. Ҳангоми омӯзиши ономастикаи асар 117 номи китоб ҳамчун исми хос зикр ёфтаанд, ки пурра мавриди баррасӣ қарор дода шуданд. Пажӯҳиш ва муқаррар намудани мавқеи онҳо низ дар таҳқиқоти мо натиҷагирии ибтидоӣ ба шумор меравад.

8. Дар «Таърихи Бухоро» дар қабати маводи мавриди таҳқиқ номи чангҳо, номи чирмҳои осмонӣ, номи қавму қабилаҳо, номи сураҳо, номи дин ва номи дарвозаҳо истифода гардидаанд. Бо далели он ки ба қабати антропонимия, топонимия ва номи китобҳо созгор набудан, инҳоро бо фасли «Номҳои омехта» дар рисола ҷой додем, ки ин марҳила низ раванди наву тоза мебошад.

БОБИ II

ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВӢ-МАӢНОӢ ВА СОҲТОРИИ ТОПОНИМИЯ ВА АНТРОПОНИМИЯИ «ТАӢРИХИ БУХОРО»

Мулоҳизаҳои муқаддимотӣ. Ономастика, асосан, заминаи лингвистӣ дошта, дар баробари омӯзиши қонунмандҳои забон, инчунин, унсурҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ, этнографӣ, фарҳангию фарҳангшиносӣ, иҷтимоию ҷомеашиносӣ, адабиётшиносию сиккашиносӣ ва мардумшиносиро низ фаро мегирад, ки дар маҷмӯъ барои номгузорию одамон ва мавзӯҳо, анъанаҳои вобаста ба номгузорӣ мусоидат мекунад ва дар навбати худ онро дар забоншиносӣ фанну таълимоти алоҳидаю мустақил ҷудо намуда, аксаран зимни таҳқиқи номгузорӣ ва пажӯҳиши номҳои мухталиф усулҳои забоншиносӣ истифода мегарданд.

Номҳо ба тағйироту дигаргунии дар ҷомеа ва табиат баамаломата ақсуламал нишон медиҳанд ва метавонанд як навъ даврабандии матнҳо ва ҳамчунин, ёдгориҳои таърихиро ҳафриётӣ ва бостоншиносӣ хидмат намоянд. Номҳо вобаста ба хусусиятҳои махсуси муҳофизавии худ метавонанд давру замон ва марҳилаҳои дурударози таърихро пушти сар намоянд, ки ҳамон замонҳои дур ташаккул ёфта буданд. Ҳамзамон, аз вазъу ҳолати забонҳои қадима шаҳодату маълумот диҳанд, ки ҳамаи онҳоро маҳз тавассути усулҳои забоншиносӣ метавон ба даст овард.

Номҳо бо махсусиятҳои худ ба таърих, фарҳанг, дину мазҳаб, расму анъанот ва тамаддуну иҷтимоиёт алоқаи ногусастанӣ доранд. Ономатологи рус В.И.Никонов ин андешаро ҷонибдорӣ намуда, қайд менамояд: «Қонуни нахустини антропонимияро чун тамоми ономастика, таърихият (историзм) меҳисобад» [Сулаймонов, 1976, с.7].

Номҳо метавонанд, ба мавқеияти воқеии мавзӯҳои номгузоришаванда далолат кунанд, аммо он метавонад вижагиҳои дигар ҳам дошта бошад. Фазаи

ономастикӣ маҷмуи номҳост, ки дар тафаккуру тасавури инсонҳои дорои фарҳанги мухталиф ва даври аҳдҳои гуногун бо роҳи воситаҳои мухталиф ҷой дода шудаанд. Дар тафаккуру шуури инсонҳо фазои ономастикӣ ба тариқи ҷудо ва алоҳида мавқеъ ва ҷой пайдо мекунад. Он фақат зимни таҳқиқи омӯзиши махсус ба тариқи пурра ошкор ва муайян шуданаш имкон дорад.

Дар сарчашмаҳои муқаддаси динӣ аввал инсонҳо ба худ ном гирифтаанд, баъдан макон ва мавзӯҳои ба онҳо наздику маълум, бо тартиби пайгириҳои мантиқӣ ҳайвоноти хонагӣ ва ваҳшӣ ва баъди ҷирму ҷисмҳои дидашавандаи намоёни осмонӣ. Ин мавзӯҳо ва номи онҳо фазои ономастикӣ инсонҳои аҳди қадимро оҳиста-оҳиста пурра гардониданд. Бо мурури замон ин фазо васеъ гашта, ҳамаи он мавзӯҳо номгузори шудан мегиранд.

Номшиносӣ, ки асосан мавзӯи баҳсаш номҳо, яъне исмҳои хос мебошад, онро иддае аз забоншиносон воҳиди лексикология ном мебаранд. Донишманди тоҷик Э. А. Давлатов ба он назар аст, ки «Ономастика (*аз юн. onomastikys – мансуб ба ном, onim> – ном, исм*), як баҳши забоншиносӣ аст, ки исмҳои хос, таърихи ташаккул ва таҳаввули онҳоро дар робита ба натиҷаи дурударози истифода дар забон – сарчашма ва ё дар робита бо иқтибосот ба забонҳои дигар меомӯзад» [Давлатов, 2017, с.58].

Гарчанде омӯзиши ономастикаро ба солҳои 60-70-уми асри ХХ мансуб медонанд ва ҳамчун илми ҷавон шинохта мешавад, лекин паҳлуҳои омӯзишаш фароҳу густурда мебошад. Дар як муддати кӯтоҳ роҳи садсолаи таърихиро тай намуда, дар маҷрои низомноки пешрафта ворид гардидааст.

Бо назардошти гуфтаҳои муҳаққиқони соҳа ва бозбиниву омӯзишҳои пайваста ва хулосабарориҳо мо низ ономастикаро, ки бунёдан ҷанбаи лингвистӣ дорад ва ҷанбаҳои таърихӣ мардумшиносӣ, ҷуғрофӣ этнографӣ, фарҳангшиносию иҷтимоӣ, сиккашиносию адабиётшиносиро дар худ муттаҳид мекунад, баҳши умдаи лексикология меҳисобем, зеро мавзӯи баҳси лексикология низ калима аст ва номҳо низ дар навбати худ аз калимаҳои алоҳидаи соҳибмаъно иборатанд.

Ҳамин тариқ, пажуҳиши номҳо, ҳамчун ҷузъе аз фарҳанги қадимаи ниёгон дар шаклгирии ҳаёти сиёсӣ фарҳангӣ ва илмию иҷтимоӣ мардум аҳаммиати бузурги илмиро соҳибанд.

Ин боби диссертатсия ба таҳқиқи номҳои мавзёҳои ҷуғрофӣ ва антропонимияи «Таърихи Бухоро» ихтисос дошта, дар ин масир бо назардошти ҳамаи имкониятҳо таҳқиқи амиқу густурда анҷом хоҳад шуд.

2.1. Таснифоти сохторӣ-калимасозии топонимия

Топонимика ҳамчун бахши забоншиносӣ ба омӯзиши номҳои ҷуғрофӣ машғул буда, ҳамчун қисми густурда ва меҳварии ономастика ба пажуҳиш ва шаклгирии ҷойномҳо равона гардидааст. Бозёфтҳои ин шоҳаи илм мушкilotи забоншиносӣ, таърих, ҷуғрофия, антропология, сиккашиносӣ, мардумшиносӣ ва дигар илмҳои бо худ наздикро ҳаллу фасл менамояд.

Дар забоншиносии тоҷик чанд навъи таҳлили маводи топонимӣ мавҷуд буда, яке аз таҳлилҳои умдаи он таҳлили луғавӣ-маъноӣ маҳсуб меёбад, ки тавассути методҳои тасвирӣ (синхронӣ) ва таърихӣ-муқоисавӣ (диахронӣ) сурат мегирад. Таҳлили мазкур дар асоси маводи мавриди пажуҳиши забонӣ амалӣ мегардад. Вазифаи таҳлили луғавӣ- маъноӣ ба қисматҳо ҷудо кардани воҳидҳои мустақили забон аз рӯйи маъно, сохт буда, дар асоси онҳо унсурҳои забонӣ, аз қабилҳои соза, морфема, вожа ва ибораҳо муайян карда мешаванд.

Ҳангоми баррасӣ ва омӯзишу таҳлили луғавӣ-маъноии маводи ҷуғрофӣ қабати луғавии маводи топонимӣ фаҳмида шуда, дар ин замина таҳлил анҷом хоҳад ёфт. Таҳти мафҳуми қабатҳои луғавии маводи топонимия мафҳумҳои ойконимия, астионимия, оронимия, спеолонимия, агоронимия, хоронимия ва дромонимия фаҳмида шуда, мафҳумҳои зикршуда дар навбати худ дорои қабатҳои алоҳида мебошанд.

Муҳаққиқон низ дар таҳқиқоти худ доир ба мафҳумҳои луғавии топонимика андешаҳои ҷолиб доранд. Номшиноси рус Э.Мурзаев ҷойномҳоро аз рӯйи мавзёҳои ҷуғрофӣ ба 5 қисмат тасниф намудааст: 1. **оронимия** (номи

қўхҳо, тепнаҳо, қуллаҳо, водиҳо, дашту сахроҳо, нишебиҳо, настхамиҳо, адирҳо ва гайра); 2. **гидронимия** – (номҳои мансуб ба об); 3. **фитонимия** (номи чангалҳо, боғҳо, марғзорҳо ва ғ.); 4. **ойконимия** –(номҳои нуқоти маскунӣ, шаҳрҳо, деҳот, истгоҳҳои мухталиф, шаҳрчаҳо ва ғ.) [Мурзаев, 1974, с.92-93]. Э.Мурзаев ба он назар аст, ки ҳамаи ҷойномҳо дар ҳамин панҷ гурӯҳи номбаршуда мавқеъ доранд.

Ин навъи таснифот дар таҳқиқоти номшиносони тоҷик баррасӣ гардида, такмил ёфтаанд. Муҳаққиқони номшинос чун А.Л.Хромов, Р.Х.Додихудоев, Ш.Исмоилов, Н.Офаридоев, А.Абдунабиев, Ҷ.Алимӣ, О.Маҳмадҷонов ва дигарон чанбаҳои мухталифи маводи ҷуғрофӣ шаҳру минтақаҳои гуногуни кишварро таҳқиқ намуда, маводи топонимиро ба қабатҳои номбаршаванда тасниф намудаанд. Масалан, номшиноси тоҷик Ҷ.Алимӣ, ки топонимияи минтақаи Кӯлобро мавриди пажӯҳиш қарор додааст, қабатҳои топонимияро ба 15 қисмат тасниф намудааст, ки ҳар қабати он дорои зерқабатҳо низ мебошанд [Алимӣ, 2015, с.204].

«Таърихи Бухоро» дорои маводи ғании топонимӣ буда, аз лиҳози мавқеъ баъди қабати антропонимия мақоми дуҷумро ишғол мекунад. Қабати луғавии маводи топонимии «Таърихи Бухоро» дар таърих ба таҳқиқоти муҳаққиқони соҳа вобаста ба мавқеи ҷуғрофӣ ва чанбаҳои алоҳидаи он ба қабатҳои зерин тасниф намудем: **ойконимия** (номи ҳама гуна нуқоти маскунӣ); **агоронимия** (номи майдон ва бозор); **оронимия** (номҳои мансуб ба кӯҳ, тепна, сахро, дашт, дара, агба, ҳамӣ, бузургӣҳои кӯҳӣ ва ғ.); **дромонимия** (номи хоси ҳама гуна воситаи алоқа, монанди замин, об, зеризаминӣ, ҳавоӣ); **спеолонимия** (номи горҳо, вартаҳо, чоҳҳо, дарёҳои зеризаминӣ, дарёҳо, шаршараҳо, кӯлҳо); **гидронимия** (номи дилхоҳ мавзеи ба об алоқаманд).

Таҳқиқи маводи топонимӣ аз ҷониби муҳаққиқони номшиноси дохилу хориҷи кишвар дар алоҳидагӣ мувофиқи таснифоти боло сурат гирифтааст. Дар ин қисмати пажӯҳиш таълифоти номшиносонро ҳамчун асос ба инобат гирифта, маводи топонимияи асарро ба шохаҳои алоҳида ҷудо намудем.

2.2. Ойконимия

Ойконимия (*юн. oikos – хона, манзил, ҷойи зист ва onima – ном*) ҳамчун қабати топонимия номҳои ҳама гуна нуқоти маскуниро меомӯзад. Муҳаққиқ ва номшиноси тоҷик О.Маҳмадҷонов дар ин бора чунин менигорад: «Ойконим – ҳамчун истилоҳи топонимика ба омӯзиши номи ҳама гуна маҳалли истиқоматӣ, аз ҷумла номи шаҳрҳо, деҳот, ҷамоат, кӯча, гузар, маҳалла, шаҳрак ва ғ. шуғл дорад» [Маҳмадҷонов, 2010, с.190].

Дар таълифоти номшинос Д.Р.Ҳомидов ойкономия вобаста ба қабатҳои номбарашавандаи маскунӣ ва мавқеи ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ба қабатҳои полионимия, комонимия, эрготопонимия, урбонимия, агоронимия, хрематонимия ва хоронимия тасниф гардидааст [Ҳомидов, 2012, с.41].

Маводи топонимияи «Таърихи Бухоро» вобаста ба нуқоти маскунӣ бо назардошти ба инобат гирифтани ҳудуд ва мавқеи ҷойгиршавии ҷойномҳо ба қабатҳои зерин ҷудо гардиданд: **полионимия** – (*маҷмуи номҳои шаҳрҳои як ҳудуд ва минтақаи алоҳида*); **комонимия** – (*маҷмуи номҳои деҳаҳо*); **хоронимия** – (*маҷмуи номҳои ҳудудҳо, вилоятҳо, ноҳияҳо, воҳидҳои ҳудудию маъмурӣ ва хоҷагию маъмурӣ ё табию ҷуғрофӣ*); **астинимия** – (*маҷмуи номҳои шаҳрҳои алоҳида*) ва **агоронимия** – (*маҷмуи номҳои майдону бозорҳо*).

Дар ин замина, муҳаққиқони номшинос ба қабатҳои луғавӣ-маъноӣ тасниф намудани маводи ойконимӣ қорҳои арзишманд анҷом додаанд. Номшиноси тоҷик О.Маҳмадҷонов ибраз мекорад, ки: «Халқ бе хоҳиши худ ва дурусту бениқс ва муназзам дар номҳои маҳалҳои иқоматии худ хусусиятҳои хоси ҳамон манзараи табию ҷуғрофию инъикос менамояд ва дар миёни онҳо сукунат намудан тақозо мегардад. Аз нигоҳи равонӣ (психологӣ) ин падида фаҳмост. Заминдор барои иқомат дар ҳолати шароити ин ё он манзараи табиӣ афтада, хоҳу нохоҳ кӯшиш мекунад, ки ба воситаи калима ва мафҳуми нишонрас хусусияти мушаххаси ба ӯ таъсиррасонандаи ин манзараро муайян намуда, бо он макони доимӣ ва муқимии худро ном ниҳад» [Маҳмадҷонов, 2004, с.155-156].

Муҳаққиқи тоҷик, профессор Н.Офаридаев ойконимияи Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшони Тоҷикистонро дар доираи маводи ойконимияи Бадахшони Афғонистон баррасӣ намудааст, ки дар ин масир дар Тоҷикистон пажуҳиши ягона ва меҳварӣ махсуб меёбад [Офаридаев, 1991].

Дар феҳристи пажуҳишҳои номшиносии тоҷик доир ба таҳқиқи ойконимияи осори таърихӣ ва манотиқи гуногуни кишвар рисолаҳои илмӣ, асару мақолаҳои зиёд таълиф гардидаанд, лекин омӯзишу баррасии ойконимияи «Таърихи Бухоро» бори аввал аст ва то инҷониб ягон паҳлуи қабати онимияи он мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст.

Маводи ойконимияи «Таърихи Бухоро», ки вобаста ба қабатҳои номбаршавандаи нуқтаҳои маскунӣ ба фасл(қабат)-ҳои *полионимия* (номи шаҳрҳои алоҳида), *комонимия* (номи деҳаҳо), *агоронимия* (номи майдон ва бозорҳо), *хоронимияи* (номи ҳудудҳо, вилоятҳо, ноҳияҳо ва воҳидҳои ҳудудию маъмурӣ) ва *астиионимия* (номи шаҳрҳои ҷудогона) ҷудо карда шудааст, мавриди баррасӣ қарор дода шуд.

2.2.1. Полионимия

Қабати полионимияи (номи шаҳрҳо) «Таърихи Бухоро», ки аз рӯйи сохтор, этимология, ташаккул ва мансубияти забонӣ гуногун мебошанд, 152 номгӯро ташкил медиҳанд. Қабати онимии мавриди назар, ки бо гунаи овошиносии умумиэронӣ оварда шудааст, ки шоҳиди гуфтаҳои болост: Абаршаҳр [Abašahr], Абивард [Abivard], Бумискат/Бармаскат [Bumiskat/Barmaskat], Бухоро [Buxārā], Бушанҷ/Пӯшанг/Фушанҷ [Bušanĵ/Pōšang/Fušang], Занҷон [Zanĵān], Кирмон [Kirmān], Китоб [Kitāb], Қазвин [Qazvin], Қаршӣ [Qaršī], Мароқанд/Самарқанд [Marāqand/Samarāqand], Нисо [Nisā], Нахшаб [Naxšab], Панҷакент [Panĵakent], Самарқанд [Samarqand], Туруғбад [Turuġbad], Форёб/Порёб [Fāryāb/Pāryāb], Хучанд [Huĵand], Шубурқон/Шибирғон [Šuburqān/Šibirġān], Яшқирд/Вашқирд [Yaškird], Яса [Yasa] ва ғайра.

Номшиноси тоҷик Э.Давлатов ибраз медорад: «Номҳои географӣ чӯзи асосии таърихи миллат буда, дар барқарор гардидани мушкилоти мухталифи давраҳои рушду инкишофи забону фарҳанг, таърих, расму оин, урфу одат ва дигар ҷанбаҳои ҳаёти мардум нақши созгор доранд. Пажӯҳиши ҷойномҳо яке аз масоили умдаи забоншиносии муосир маҳсуб ёфта, дар заминаи таҳқиқи онҳо ҳаводиси мухталифи дури таърихӣ ошқору возеҳ мегарданд ва ба ин ин восита бештари ногуфтаҳои таърихӣ ошқор мегарданд» [Давлатов, 2017, с.58].

Зимни пажӯҳиши ин қабати номҳо аз луғату сарчашмаҳои луғавӣ, таҳқиқоти илмии номшиносӣ ва дигар осори илмӣ-таҳқиқотӣ фаровон истифода намудем, ки таҳлили чанд комонимро бо назардошти риояи ҳаҷм ва муқаррароти кори диссертатсионӣ дар зер меорем.

Полионими «Бухоро» ва «Самарқанд» дар шумори топонимияи «Таърихи Бухоро» аз лиҳози мавқеи корбаст дар шумори топонимияи серистеъмол қарор доранд. Дар қабати чандомади маводи топонимӣ «Самарқанд» 93 маротиба, «Бухоро» 127 маротиба зикр ёфтаанд.

Сарчашмаҳои илмию ҷуғрофӣ ва луғавӣ дар мавриди ҳамаи паҳлуҳои Самарқанду Бухоро, аз ҷумла маълумоти ҷуғрофӣ, таърихӣ, этнографӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, забоншиносӣ ва амсоли инҳо маълумоти фаровону муфид додаанд.

Муаллифи фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот» «Бухоро»-ро чунин тавзеҳ додааст: «Бухоро – номи шаҳр, шаҳр дар Турон, баргирифта аз вожаи бухор, ки маънояш илм аст. Дар он шаҳр аҳли илму фозилон зиёд буданд ба Бухоро мавсум карданд; муаллиф мегӯяд, ки вожаи бухор ба маънои илм дар дигар сарчашмаҳо наомадааст...» [Нуров, Ҷ.2, 1988, с.119].

Ҷойноми «Самарқанд» дар фарҳанги мазкур ба мазмуни зайл ташреҳ шудааст: «Самарқанд – шаҳри ободу бузург ва дорои неъматӣ фаровон ва макони бозаргонони ҷаҳон аст. Тичорати васеъ, фуруши молу коло ва рағбати бештари тичорӣ дида мешавад....» [Нуров, Ҷ.1, 1987, с.69].

Чойи дигар зикр мешавад, ки: «Самарқанд – муарраби Самарқанд аст. Гуфта мешавад, ки Самар номи подшоҳе ва қанд ба лафзи туркон шаҳро ном баранд; маънои меҳвари он шаҳри Самар гуфта мешавад. Ибни Халликон дар «Таворих» ном асараш дар шарҳи «Мақомоти Ҳарирӣ» баён доштанд, ки вожаи «ганд» ба маънои хароб ва Самар номи подшоҳе, ки шаҳреро хароб карда буд, маншаъ мегирад. Дар айни ҳол шакли муарраби он Самарқанд дар истеъмол аст» [Нуров, Ҷ.1, 1987, с.435].

Бо ин услуб баррасии чойномҳо то андозае самаровар аст, лекин ҳанӯз ҳам чизҳои ногуфта ва ҳақиқатҳои пинҳон зиёд боқӣ мондааст. Чойномҳои мавриди тавачҷух, ки таърихи тулонии ташаккул доранд, расидан ба ҳадди ниҳии рушду таҳаввули онҳо кори сахлу осон нест ва заҳмати амиқу жарфро тақозо мекунад. Дар ин бахши пажӯҳиш то тавони дастрасӣ ба маъхазҳои илмӣ, таърихӣ ва фарҳангномаҳо дар мавриди маъно, ташаккулу таҳаввули онҳо тавачҷух зоҳир карда шуд.

Биноан, пажӯҳиши қабати онимӣ – полионимияи асар шароит фароҳам овард, ки ҳангоми баррасии онҳо иттилооти нав ба даст биёяд ва дар ҳазинаи пажӯҳишҳои номҳои чуғрофияи миллӣ маълумоти тозае боқӣ бимонад.

2.2.2. Комонимия

Дар «Таърихи Бухоро» комонимҳо (*номи деҳа*) мавқеи муҳим дошта, дорои таърихи тулонӣ мебошанд ва аз мустаъмал будани онҳо дар мавқеи имрӯзаи худ маълумот дастрас нест. Ин қабати онимӣ мисли: Азрӯх [Azrōh], Ашбанд [Ašband], Барқад [Barkad], Варахша/Варахшӣ/Фарахшӣ [Varaxša/Varaxšī/Faraxšī], Гулқишлоқ [Gulqīšlāq], Зармоз/Зармон/Размоз [Zarmāz/Zarmān/Razmāz], Исфароин [Isfarāin], Кошғар [Kāšğar], Лоҳур [Lāhur], Наршах [Naršax], Ривдеҳ [Rivdeh], Сомдун [Sāmdun], Тароха [Tarāxa], Харғона/Харғонкат [Harğāna/Harğānkat], Ҳазорасп [Hazārasp], Чарғ/Шарғ

[Ĉarĝ/Šarĝ], Шоҳанд [Šāhand], Чувайн [Juvain] ва ғайра, ки теъдодашон 91 номгӯйро ташкил менамоянд.

Бо назардошти имконият ва зарфияти таҳқиқ чанде аз комонимияи асарро мавриди таҳқиқ қарор дода, ба шарҳи луғавӣ, таърихи пайдоиш ва ташаккулу таҳаввули онҳо мепардозем.

Дар қабати комонимияи асар **Кошғар [Kāšġar]** ном комоним ба қайд гирифта шудааст, ки дар сарчашмаҳои таърихию чуғрофӣ шарҳи мухталиф дорад. Сарчашмаҳо шаклҳои гуногуни онро мисли Кашғар [Kašġar] ё Кошӣ [Kāšī] шарҳ дода, дар забони чинӣ дар шакли 喀什, забони пинйин Kāshí, забони уйғурӣ: قەشقەر (Қашқар), забони туркӣ Қашқәр мавриди қорбурд қарор дорад.

Дар «Худуд-ул-олам» Кошғар номи мавзеъ дар худуди Ҷумҳурии мардумии Чин доништа шуда, дар он чунин омадааст: «... сарҳадест миёни Яғмо ва Таббат ва Хирхиз ва Чин. Ва меҳтарони Кошғар андар қадим аз Халлух будандӣ ё аз Яғмо. Ва кӯҳи Иғроҷаарт андар миёни ноҳияти Яғмиё биравад» [Худуд-ул-олам, 2014, с.48].

Дар сарчашмаҳои чинӣ Кошғарро «Шуле» ном мебаранд, ҳарчанд номи маҳаллии Қуша шакли вайроншудаи «Кашғар» аст. Кошғар баромади туркӣ-суғдӣ дошта, аз чузъҳои кош/қош-туркӣ «абрӯ» ва ғор/ғар-суғдӣ «кӯҳ» таркиб ёфтааст. Ин шарҳи моро таҳқиқоти номшиноси тоҷик С. Х. Холиқназаров таъйид мекунад: «...Кошғар – аз чузъҳои туркии қош «абрӯ» ва ғор/ғар «кӯҳ»-и суғдӣ таркиб ёфтааст» [Холиқназаров, 2018, с.126].

Комоними дигари мавриди таҳқиқ **Лоҳур [Lāhur]** буда, дар «Таърихи Бухоро» як маротиба зикр ёфтааст: «Подшоҳи Ғазна Малишшоҳ ибни Хусравшоҳ, ки тоби чанги ғуззҳоро надошт, Ғазнаро тарк карда, ба Лоҳур гурехт... » [С.254].

Лоҳур дар осори луғавӣ ва сарчашмаҳои илмӣ дар маъноҳои мухталиф тавзеҳ ёфтааст. Бо назардошти таркиби фонологӣ он дар забони урду дар шакли لاہور, забони русӣ Лахор, забони англисӣ Lahore ва ғ. мустаъмал аст.

«Худуд-ул-олам» дар шарҳи Лоҳур чунин менигорад: «Лаҳур бояд Лоҳур бошад... Дар санскрит «Лухпуро», номи ҷадид «Лоҳур». Номи ин шаҳр дар Берунӣ [«Моли-л-Ҳинд», с. 102] «Луховар» ва дар «Чуғрофия»-и Идрисӣ (тарҷумаи Жубер, с. 170) ба сурати «Лаҳовар» омадааст» [Худуд-ул-олам 2014, с.246]. Берунӣ Лоҳурро қалъае дар Кашмир доништа, онро дар шакли Лаҳур/Лухур ёд намудааст.

2.2.3. Хоронимия

Хоронимия (*аз юн.: хого – минтақа, кишвар ва опита – ном*) номҳои хоси минтақа ва ё кишвари алоҳидаро фаро мегирад. Омӯзиши номҳои минтақаҳо ва кишварҳо ҳамчун хоронимия маълум аст. Азбаски хоронимия зерқабати топонимия мебошад, таҳқиқоти хоронимӣ як зерқабати мушаххасро дар доираи таҳқиқоти топонимӣ ифода мекунад ва ба доираи васеи таҳқиқоти ономастикӣ дохил мешавад. Таҳқиқоти хоронимӣ, асосан, ба масъалаҳои марбут ба пайдоиш (этимология) ва маъно (семантика)-и хоронимия нигаронида шудааст. Номҳои минтақаҳо ва кишварҳо дорои аҳаммияти бузурги таърихӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ мебошанд, соҳаи хоронимшиносӣ бо ҷомеашиносӣ, таърих, чуғрофия ва этнолингвистика робитаи зич дорад.

Профессор Д.Ҳомидов дар таҳқиқоти худ зимни таснифоти қабати ойконимия ба қабати хоронимия номи ҷазо, ҷо, вилоят, кишвар ва мамлакатро ворид намудааст, ки шоистаи дастгирӣ аст. Ӯ ибраз медорад, ки: «Хоронимия ба омӯзиши номи вилоятҳо, ноҳияҳои иқтисодӣ ва воҳидҳои бузурги маъмурӣ-худудӣ машғул мебошад» [Ҳомидов, 2012, с.138].

Маҳз ҳамин таснифотро ба назари эътибор гирифта, дар ин қабати ҷойномҳои, ки дар асар ҳамчун вилоят зикр гардидаанд, ворид намудем: Авосим [Avāsīm], Айлоқ/Илоқ [Aylāk/Ilāk], Бадахшон [Badaxšān], Балх [Balx], Ғарм/Рошт/Жошт [Ĝarm/Rāšt/Žāšt], Ғазна [Ĝazna], Зобулистон [Zābulistān], Илоқ [Ilāk], Қашқадарё/Кашкрӯд [Qašqadaryā/Kaškrōd], Кумед [Kumed], Куфтон

[Kuftān], Чалолқудуқ [Ĵalālquduq], Їибол [Ĵibāl], Моваро-ун-наҳр [Māvarā-un-nahr], Нимрӯз [Nimrōz], Ҳалаб [Halab], Ҳафтрӯд [Haftrōd], Орхон [Ārxān], Раққа [Raqqā], Сиистон [Siistān], Синд [Sind], Табаристон [Tabaristān], Тӯс [Tōs], Уш [Uš], Фирӯзкӯҳб [Firōzkōhb], Хатлон/Хутал/Хуталон [Xatlān/Xutal/ Xutalān], Хоразм [Xārazm], Чағониён [Ĉaġāniyān], Шош/Чоч [Šāš/Ĉāč], Шуғнон [Šuġnān] ва ғайра.

Дар асар як қабати дигари маводи топонимии он ҳамчун мавзеъ ёд мешаванд, ки мутаносибан хороним номашон бурдем ва ба ин қабат дохилашон намудем: Бастом [Bastām], Бониб [Bānib], Води-юл-қуро [Vādiyu-i-qurā], Ғаро [Ġarā], Дайр-ул-Оқул [Dayr-ul-Āqul], Зовуш [Zāvuš], Зоғул [Zāġul], Зояндарӯд [Zāyandarōd], Қиннастрин [Qinnasrin], Кӯча [Kōča], Чалолдиза [Ĵalāldiza], Мавсил [Mavsil], Марвишоҳҷон [Marvišāhĵān], Наврӯз [Navrōz], Ҳазир [Hazir], Ҳаруро [Harurā], Орхон [Ārxān], Паҳлав [Pahlav], Руххач [Rуххаč], Санобод [Sanābād], Фарона [Farāna], Хурмитан [Xurmitan], Чорҷӯй/Омул [Ĉārĵōy/Āmul] ва ғайра.

Дар ин бахши таҳқиқ дар така ба осори луғавӣ ва пажухишҳои муҳаққиқони забоншинос хороними асарро мавриди пажухиш қарор медиҳем.

Топоним (хороним)-и **Бохтар [Bāxtar]** дар забонҳои мухталиф шаклҳои гуногун дорад, аз ҷумла дар заб. ф.қ Вахтри, дар заб. форсӣ-тоҷикӣ Bāxtar ва дар заб. юн. қадим дар шакли Baktria, Baktriana корбасти гардидааст. Ин мавқеъро дар осори таърихӣ чунин тавзеҳ додаанд: «Номи Бохтар дар сарчашмаҳои юнонӣ дар шакли Baktria, Baktriana, номи халқии он Baktrioī, Baktrianoī, дар сарчашмаҳои хаттии меҳӣ ин кишвар Baktiris номида шудааст» [Бохтар, 2019, с.169].

Бохтар дар мавқеи ҷуғрофии Тоҷикистон, Ёзбекистон ва Афғонистони кунунӣ байни силсилакӯҳҳои Ҳиндукуш ва Водии Фарғона мавқеъ дорад. Маркази маданияти он шаҳри Балх буд. Забони сокинонаш яке аз забонҳои зергурӯҳи эронии оилаи забонҳои ҳиндуэронӣ – забони бохтарӣ буд. Дар «Таърихи Бухоро» гуфтае ин андешаро тасдиқ мекунад: «Чаҳорумин сарзамин ва кишвари нек... Балхи зебои афроштадирафш, ки пеш аз омадани Искандар онро Бохтар меномиданд» [С.339].

Дар забони санскрит ба шакли Балҳика [Balhika] кор фармуда мешавад. Муҳаққикон бар он назаранд, ки асли баромади он «бахлӣ» ё «бохлӣ» [bahli] буда, «х» ба «х» ва «л» ба «д» табдил шуда, ба шакли «Бахдӣ» ё «Бохдӣ» мустаъмал гардидааст [Бохтар, 2019, с.169]. Дар Авасто шакли Бахдӣ [Bakdhi] истифода шуда, ба маънои шаҳри бостонии Балх зикр шудааст. Забони паҳлавӣ онро дар шакли Бомик [Bomik] ишора намуда, ба маънии «дурахшон», «бошукӯх», «зебо» ва «равшан» шарҳ додааст. Дар Занд-Авасто шакли «Бомийа» [Bamu] кор фармуда шудааст [Бохтар, 2019, с.169].

Дар достони ҳаммосии ҳиндӣ «Маҳабхарата», ки дар китоби чоруми Ведоии Ҳинд «Атхар ва Веда» мақом дорад, саргузаште аз мардуми Балҳика [Balhika] ва шоҳи онҳо бахшида шудааст, ки он дар шакли Баҳлика [Bahlika] кор фармуда шудааст.

Муҳаққиқи эронӣ Сайид Абутолиб бар он назар аст, ки ««Вахтри» дар Авасто дар шакли Вахдӣ омадааст. Дар ф.м. Вах1, ф.д. Valx, дар ф.қ. гунаи Вахtrish ва Вахtriya мустаъмал аст. Дар забони эламӣ Ва-ka-si-es ё Ва-ik-tur-ki-es, дар забони аккадӣ Ва-ah-tar, дар забони юнонӣ Вахstra, дар забони чинӣ Ва-hi-hei омадааст. Дар осори таърихӣ мисли «Таърихи Ҳан-вей» Балх дар шакли Та-hei» корбаст гардидааст [Гардезӣ, 2014, с.329].

М.Ғиёсуддин дар «Ғиёс-ул-луғот» «Бохтар»-ро чунин маъно додааст: «Бохтар ба маънии Машиқ аст ва гоҳо ба маънии Мағриб низ меояд. Ва лафзи Бохтар муҳаффафи боахтар аст. Ва ахтар офтобро мегӯянд ва ба маънии мулки Хуросон ва навоҳии Кандаҳор» [Нуров, Ҷ.1, 1989, с.110].

Дигар «Зайн-ул-ахбор» шакли қадимии он Вахtria/Вахтар ба маънои Шарқ ва ё Бохтарзамин маъно гардидааст. Истилоҳи чуғрофӣ «Бохтар» дар сарчашмаҳо, махсусан, матнҳои Авасто дар шакли «арахтра» - «аз пушт ҷойгирифта», яъне «шимолӣ» шарҳ дода шудааст. Дар забони форсии миёна «арахтар» омада, маънии «шимол»-ро ҳифз намудааст. Аз ин гуфтаҳо ва шарҳи муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» ба хулосае омадан мумкин аст, ки Бохтар [Vāhtar] чун топоним ба маънои «дурахшон», «бошукӯх», «зебо» ва «равшан» ва ҳамчун

истилохи чуғрофӣ «аз пушт чойгирифта», яъне «шимолӣ» маъно гардидааст, ки дар он воқеият ба назар мерасад [Гардезӣ, 2014, с.329].

Суғд [Suǧd] – номи сарзамини тоҷикнишин, ки яке аз қисмҳои таркибии шоханшоҳии Ҳахоманишиҳо махсуб меёфт. Мавқеи чуғрофии он қисми Тоҷикистони кунунӣ (ғайр аз Бадахшон), қисмати чанубии Ўзбекистон (Самарқанду Бухоро) ва шимоли Афғонистонро дар бар мегирифт.

Дар баъзе сарчашмаҳо Суғдро маркази қадимаи таърихии Осиёи Миёна ҳадс зада, мавқеи собиқи онро Ўзбекистони кунунӣ, ҳудуди вилояти Суғди имрӯзаи Тоҷикистон ва як қисми Қирғизистон медонанд. Баъзе пажуҳишгарон бар ин назаранд, ки Суғд аз се қисмат иборат буд: Суғдҳои Бухоро, Самарқанд ва Қашқадарё.

Суғд дар забонҳои мухталиф шаклу таркиби гуногуни истеъмол дорад, масалан, дар забони авестойӣ: *Suyda*; забони суғдӣ: *Soǧd, swǧdykstn* [Səǧʷdǐkstən]; забони ю.қ.: *Σοῦδιανή*; забони форсӣ: *سغد*; забони тоҷикӣ: *Суғд*; забони туркӣ: *Sog'd/Cuǧd*) корбасти мегардад.

Дар «Таърихи Бухоро» Суғд сарзамини зебо, обод, хушманзару хушбодухаво, вилоят ва шаҳри маликнишин зикр ёфтааст: «Ва акнун ҳаво сард аст ва вақти рафтани мо шудааст ва то мо ин чоём, ин туркон бо мо ҳарб кунанд ва чун аз ин чо рафтем, ҳарбҳо бо ту бисёр кунанд, аз барои он ки вилояти Суғд чойи хуш аст ва мисли ӯ андар дунё нест ба хушӣ, эшон Суғдро бо ту кучо монанд, то ба Туркистон раванд ва ту дар ранҷ дармонӣ ва мулки ту эшон бигиранд» [С.94].

Суғд дар Авесто дар шумори 16 кишвари бехтарин ёд шуда, чунин мегузарад: «*Gāum yim suǧdō. šaiianəm – Гава Сугда шайанам – Суғд – «сукуннишин, маскани мардуми суғдӣ»* [Авасто, 2014, с.16]. Дар дигар мавқеъ Суғд дар матнҳои Авасто бо чузъи «Гаум» ҳамроҳ аст. Муҳаққиқони эронӣ иброз медоранд, ки ин калима бо забони маъмули эронӣ – *suxta* – «аз оташ покшуда» ва дар забони осетинӣ дар шакли - *sugdæg* «пок, муқаддас» ифода шудаанд [Авасто, 2014, с.16].

2.2.4. Астионимия

Ин қабати маводи топонимияи «Таърихи Бухоро»-ро астионимия ташкил медиҳад. Зери мафҳуми астионимия номи шаҳрҳои алоҳида монанди Москва, Душанбе, Париж, Варшава, Исфаҳон, Димишқ ва ғайра фаҳмида мешавад. Ин истилоҳ аз ҷузъҳои латинии **a-** ҳиссаҷаи инкорӣ, **stasis** – рост истодан ва **onim** – ном таркиб ёфта, ҷойноме мебошад, ки бе мадади касе рост намеистад. Воқеан шаҳрҳо бо қувваи инсоният бунёд шуда, зебо нигоҳдорӣ мешаванд.

Дар асар теъдоди астионимия 19 номгӯйро ташкил дода, ҳар кадом таърихи ташаккул ва баромади мутафовит доранд. Астионимияи «Таърихи Бухоро», ки аз Ашқобод [Aškābād], Бағдод [Bağdād], Димишқ [Dimišq], Исламбул [Islāmbul], Исфаҳон [Isfahān], Кирмон [Kirmān], Китоб [Kitāb], Кобул [Kābul], Мадина [Madīna], Мазори Шариф [Mazāri Šarif], Макка [Makka], Марв [Marv], Машҳад [Mašhad], Намангон [Namangān], Нишобур [Nišābur], Ҳамадон [Hamadān], Техрон [Tehrān], Шероз [Šerāz] иборат мебошад.

Пажӯҳиши номҳои шаҳрҳои мухталиф, ки зери мафҳуми астионимия омӯхта мешаванд, кори душвор, заҳматгалаб, лекин хеле мароқовар аст. Дар ин ҷода аз ҷониби муҳаққиқон Е.М.Поспелов, Т.В.Шмелева, О.Ғафуров, А.Девонақулов, Қ.Расулиён, Н.Қосимов асару рисолаҳои илмӣ зиёд таълиф гардидааст.

Дар асар ҳангоми омӯзиш 19 астионим ба қайд гирифта шуд, ки дар зимн ба таҳқиқи чанде аз он мепардозем.

Исфаҳон [Isfahān] – калимаи форсӣ-тоҷикӣ буда, маънои сипоҳонро ифода мекунад [ЭСТ, Ҷ.8, 1988, с.55]. Дар осори номшиносону муҳаққиқони хориҷӣ Исфаҳон дар шакли Аспадана (Aspadana) мустаъмал аст. Дар асар онро шаҳр зикр намудаанд: «Султон ӯро иқром карда ба шаҳри Исфаҳон фиристод ва гурӯҳеро аз дайламиён барои нигоҳубини ӯ муқаррар кард» [С.27].

Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» М.Ғиёсуддин «Исфaҳон»-ро чунин шарҳ додааст: «Исфaҳон/Исбоҳон – шаҳри машҳуру ободон дар Эрон ва номи пардае аз мусикӣ» мебошад [Нуров, Ҷ.2, 1988, с.67].

Шаклҳои мухталифи «Исфaҳон» дар луғатҳо мустаъмал аст, аз ҷумла, дар фарҳанги «Ҳазорвожаи Низомӣ» Исфaҳон [Isfahān] дар гунаи Исбоҳон омада, ба ин маъно шарҳ дода шудааст: «Исбоҳон шаҳрест номдору зебо дар Ироқ ва номи асосии ӯ ҳамин аст; ва номи мақоме аз дувоздаҳ мақоми мусикӣ; ва онро Исфaҳонак низ мехонанд» [ФҲН, 1392, с.101].

Донишманди номшинос О.Ғафуров Исфaҳонро дар таҳқиқоти худ ба он хотир Сипоҳон ном мебарад, ки макони нахустини шаҳр бо лашкаргоҳ, бошишгоҳи сипоҳон алоқамандӣ доштааст [Ғафуров, 1968, с.53-54].

Замони ҳукмронии Искандари Мақдунӣ мавқеи имрӯзаи Исфaҳонро шаҳри Ҷей ишғол мекард, ки бунёди онро ба Искандари Мақдунӣ (356-323 то мелод) нисбат медиҳанд. Соли 1237 шаҳр дучори истилои муғулҳо мегардад. Соли 1387 онро лашкари Темур ишғол мекунад. Солҳои 1597-1598 шоҳ Аббоси I Исфaҳонро пойтахти давлати Сафавиён эълон намуда, то асрҳои XVI-XVII ба маркази илму маданият ва ҳунармандӣ мубаддал мегардонад. Баъди кӯчидани пойтахт аз Исфaҳон ба Техрон (охирҳои асри XVIII) Исфaҳон аҳаммияти аввалаи ҳудро ҳамчун маркази илму маданият ва ҳунармандӣ гум кард [ЭСТ, Ҷ.4, 1984, с.55].

Бо назардошти маълумоти болозикр чунин натиҷа гирифта ба мақсад мувофиқ аст, ки мафҳуми Исфaҳон//Исфaҳонак//Аспадана баромади форсӣ-тоҷикӣ дошта, ба маънои сипоҳсолорон, сипоҳон фаҳмида мешавад.

Топоними **Димишқ [Dimišq]** – дар сарчашмаҳо ҳамчун номи шаҳр баён мегардад. Муаррихон бар он андешаанд, ки «Димишқро Димшоқ ибни Намруд бунёд намудааст» [Ёҳаққӣ, 2014, с.342]. Дар мавриди шарҳи **Димишқ** Фозили Чалапӣ чунин назар дорад: «Димишқ ном ғуломи Намрудӣ онро бунёд намудааст, ки ба ин далел саҳеҳ мебошад» [Ёҳаққӣ, 2014, с.342].

Ин ҷойном дар асар истеъмоли фаровон дошта, ҳамчун макони обод ва аз лиҳози иқтисодӣ рушдёфта ёд шудааст: «ӯ ҳанӯз дар замони халифагии Абубақр

бо бародари худ – Язид ба Димишқ рафта, баъди марги Язид волии Димишқ шуда буд» [С.206].

Димишқро ҳамчун мавқеи ободон ва номи шаҳр, ки таърихи бостонӣ дорад, сарчашмаҳо баҳои баланд додаанд. Масалан, муҳаққиқи номшинос О.Ғафуров дар «Тафсири мухтасари номҳои ҷуғрофӣ» ном асари худ Димишқро чунин тавсиф мекунад: «Димишқ маркази маъмурии Сурия, шаҳри қадимтарини Шарқи Наздик ба шумор меравад. Маънои ин ном маълум нест. Ақидае ҳаст, ки номи Димишқ аз забони халқе, ки пеш аз ошуриён сукунат дошт, маъхуз мебошад. Дигарон тахмин мезананд, ки номи Димишқ иқтибос аз забони сомист ва маънои муфид ва ғоидабахшро ифода мекунад» [Ғафуров, 1968, с.140-142].

Дар асари ҷуғрофии «Худуд-ул-олам» Димишқ шаҳри хурраму зебо ва арабнишин муаррифӣ гардидааст. Дар ин бора чунин гуфта шудааст: «Димишқ шаҳрест хуррам ва бо неъмат ва кишту барзи бисёр ва саводе хуш ва обҳои равон ба наздики кӯҳ. Ва ин шаҳр хуррамтарин шаҳрест дар Араб ва аз вай биринчи зард хезад» [Худуд-ул-олам, 2014, с.95].

2.2.5. Номи ноҳияҳо

Дар қабати ойконимияи «Таърихи Бухоро» номҳои ҷуғрофие ба қайд гирифта шудаанд, ки онҳо ноҳия ном бурда мешаванд. Дар ин шумор номҳои Ашт [Ašt], Бичапур/Вичапур [Biĵapur Viĵapur], Буштфурӯшон [Buštforōšān], Вахон [Vaxān], Гучарот [Guĵarāt], Дунбованд [Dunbāvand], Исфара [Isfara], Иштихон [Ištixān], Кабудон [Kabudān], Қубодиён [Qubādiyān], Кӯҳистон [Kōhistān], Чураш/Хадос [Ĵuraš/Xadāš], Мозул [Māzul], Паркад/Паргар/Фархор [Parkad/Pargar/Farxār], Файзобод [Faizābād], Фалғар [Falġar] ва ғайра, ки маҷмуан 30 номгӯйро ташкил медиҳанд.

Солҳои пеш нуқоти маскуниро туман, кент ва амлок ном мебуданд. Ин ифодаҳо он замон дар ном бурдани мавзӯҳои ҷуғрофӣ, ки дар онҳо инсонҳо зиндагӣ мекарданд, ба қор бурда мешуданд. «Туман» ҳамчун номи воҳиди

маъмурию худудии чуғрофӣ дар Бухоро мустаъмал буда, дар Осиёи Миёна баъди зуҳури муғулҳо (асри ХХ) роиҷ гардидааст. Дар он замон маънои ҳозираи ноҳияро ифода менамуд. Фарҳангҳо «туман»-ро ҳамчун калимаи туркӣ дар ду шакл *туман//тумон* оварда, чунин маъно додаанд: «**Туман//Тумон** – воҳиди тақсмоти маъмурӣ ва марзӣ дар Бухорои амирӣ; музофот, ноҳия...» [ФЗТ, Ҷ.2, 1969, с.376].

«Амлок»-ро сарчашмаҳо ҳамчун калимаи арабӣ чамъи калимаи «мулк» баҳо дода, чандин маънои онро зикр мекунем: «Амлок – мулк (мулкҳо, дороиҳо, сарватҳо); амлоку амвол, молу мулк, дорой, чизу чора, сомони хона; амлоку ускуна, хонаю хавлӣ, мулки ғайриманқула; замини амлок *таър.* мулки подшоҳӣ; заmine, ки аз тарафи амирону подшоҳон ба ивази хизмати ҳарбӣ ба феодалҳо дода мешуд» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.63].

«Кент» бошад, ибтидои асри ХХ дар қаламрави Осиёи Миёна ҳамчун калимаи эронӣ воҳиди маъмурию худудӣ ва бар ивази калимаҳои маҳал, макон, ҷойи будубош ва зиндагии мардум истифода мешуд. Баъдан ба ҷойи ин ифодаҳо барои зикри инҳо «ноҳия» мустаъмал шуд. «Ноҳия»-ро сарчашмаҳо калимаи арабӣ доништа, онро «...Қисме аз як сарзамин, гӯшае аз мамлакат; мамлакат, кишвар, минтақа; воҳиди маъмурию марзӣ дар ҳайати вилоят ё шаҳрҳои калон, район...» шарҳ додаанд [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.876].

Таркиби номи ноҳияҳои «Таърихи Бухоро» гуногун буда, аз нигоҳи мансубияти забонӣ низ мухталифанд. Дар ин бахши диссертатсия таҳқиқи забоншиносӣ, сайри таърихӣ ва шарҳи луғавӣ-маъноии баъзе номҳоро зарур медонем.

Паркад/Паргар/Фархор [Parkad/Pargar/Farxār], ки дар се шакл истифода гардидааст, дар асар чунин омадааст: «...Баъд аз ин, ӯ ният дошт, ки ба Паркад (дурусташ – Паргар, яъне Фархор, ки харобаҳои он ҳоло Золи Зард ном доранд) равад» [С.317].

Дар «Худуд-ул-олам» наздик ба **Паркад/Паргар/Фархор** «Порғар (Борғар)» зикр ёфтааст: «Порғар (Борғар) шаҳрест ободон ва бисёркишт ва барз

ва бисёрмардум» [Худуд-ул-олам, 2014, с.68], ки эҳтимол меравад номи Фархори кунунӣ бошад.

Дорои таърихи куҳан будани Фархорро сарчашмаҳои зиёди таърихӣ собит мекунад. «Таърихи Бохтар» бо истинод ба сарчашмаҳои таърихӣ Фархорро ба асри биринҷ нисбат медиҳад: «Маводҳои асри биринҷӣ аз Кӯлоб, Восеъ, Фархор, Шуробод ва Ховалинг ёфтшуда нишон доданд, ки дар қабрҳои мардуми ин минтақа осори ҳам тамаддуни кишоварзон ва ҳам чорводорон вучуд доранд ва мардумашон ҳам аврупоисимо буданд» [Бохтар, 2019, с.207].

Дар шакли «Борғар/Порғар/Порхар» истифода шудани он низ таъкид шудааст: «Борғар» ҳоло «Порхар» (Фархор) дар шарқи рӯде, ки наҳрҳои Балҷувон ва Кӯлоб онро ташкил медиҳад, қарор дорад... Дар ин сурат Борсорағ (ба маънои дигар фаҳмида нашудааст) бояд дар маҳалли миёни Борғар (Порғар) ва Мунк, дар мақоми рӯди Мунк-Хулбук ҷустуҷӯ шавад...» [Худуд-ул-олам, 2014, с.378].

Дигар ҷо таъкид мегардад, ки: «Хабари мубҳаме роҷеъ ба Фархор дар «Нузҳат-ул-қулуб» (таълифи Ҳамдуллоҳи Муставфӣ, с.260) дида шудааст. Он ҷо мегӯяд: «Фархор мамлакате аст аз иқлими шашум, иёлати зиёд дорад ва бошандағони он ба зебӣ машҳур ҳастанд» [Худуд-ул-олам, 2014, с.264].

Ҷойноми дигари мавриди тавачҷуҳ **Исфара** [Isfara] буда, дар сарчашмаҳои истеъмоли фаровон дорад.

Исфара дар масири шимолу шарқи вилояти Суғди кунунӣ ва наздик ба марзи давлати ҳамсоя – Қирғизистон мавҷеъ дорад. Мавзеи ҷуғрофии бостонии ободи тоҷикнишин дар водии Фарғона дар баробари Хучанду Истаравшан, Конибодому Панҷакент, Марғилону Андичон, Қуқанду Қува, Узганду Ёш ва Риштону Намангон, ки яке аз марказҳои қадими фарҳангии тичоратии Осиёи Миёна маҳсуб меёфт.

Исфара мансуби забони тоҷикӣ ва то инак ҷунин гардиши шаклиро аз сар гузаронидаст: **Исфара** дар забони тоҷикӣ: *Исфара*, дар форсӣ: اسفره, дар суғдӣ → *Isbara, Isfara, Isfari*)*, *I) sperī* ← *'spr «*Синар*» мустаъмал аст.

Аз рӯйи таснифот ва зухур ба топоними **Исфара** дар давраҳои гуногуни таърихӣ нигарем, ин мафҳум (Исфара) бо андаке тағйири овой аз калимаи *сипар/испар* тағйири шаклу таркиби фонологӣ дида, шакл гирифтааст.

Калимаҳои **испар/сипар** дар сарчашмаҳои луғавӣ ба маънои «чангафзор, ки аз филиз ё аз пӯсти говмеш ва ғайра месохтанд ва хангоми чанг барои мудофияи сар ва бадан аз шамшер ва найзаи душман ба қор мебуданд» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.242]. Аз ин шарҳу бархурд натиҷа гирифтани мумкин аст, ки бо доштани қаробати наздик ва **испар/сипар**, ки баъдан ба гунаи **Исфара** табдили шаклу таркиб намудааст, **Исфара** – макони ободу бо амн, ки осоиши маскунони худро таъмин мекунад, маҳз ҳамин далел ба маъно ва бархӯрдҳои шакливу маъноӣ бештар наздикӣ мекунад. Мо бар он назарем, ки топоними **Исфара** ин шакли тағйирёфтаи калимаи **испар/сипар** мебошад, ки дар айни замон ҳар ду шакл мавриди истеъмол қарор доранд.

2.2.6. Номи маҳаллаҳо

Дар қабати топонимияи «Таърихи Бухоро» номҳои Гардункашон [Gardunkašān], Дарвозача [Darvāzača], Кафшгарон [Kafšgarān], Майдони Зиёд [Maydāni Ziyād], Фафисодара/Фағсодара [Fafisādara/Fağsādara] ва Ҷазира [Jazīra] ҳамчун макони маскунӣ – маҳалла, ки ба маънои микрорайони русӣ фаҳмида мешавад, ба қайд гирифта шуд. Дар ин бора дар асар омадааст: «Баъди чанд сол Арслонхон ба маҳаллаи Дарвозача дар Кӯйи Булайс биное фармуд, то он биноро бунёд карданд ва ба Ҳисор бурданд ва он мавзеъ хароба бимонд» [С.66]. Ин ҷойномҳо аз рӯйи сохту таркиб ва мансубияти забонӣ мухталиф буда, марҳилаҳои ташаккулу таҳаввули таърихи сипарӣ намудаанд. Худи калимаи «маҳалла» баргирифта аз забони арабист ва маънои «...Қитъае аз шаҳр, ки аз чанд кӯча иборат аст, гузар, кӯй...»-ро дорад» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.673].

Дар ин бахши қор ба таҳқиқи номи як маҳалла, ки баромади тоҷикӣ дорад, мепардозем. Топонимияи мавриди таҳқиқ **Кафшгарон [Kafšgarān]** буда, аз рӯйи сохт сохта мебошад. **Кафшгарон** аз ҷузъҳои кафш (исм) – «пойафзор, навъи

попӯши чармии ҷойдорист, ки бесоқ ва бибанд аст...» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.545] ва анҷомаи касбсози **-гар** таркиб ёфтааст. Дар китоби «Забони миллат – ҳастии миллат» дар бораи калимасозии воҳидҳои мураккаб ба воситаи анҷомаҳои *-истон, -гоҳ, -бон (вон), -сон, -када, -а, -ваш (фаш), -сор, -дузд, -фом, -манд, -гор, -вар, -гар, -нок, -ӣ/гӣ, -ин, -ина* ва нақши онҳо дар рушди забони тоҷикӣ, ҳосатан, дар бораи калимасозӣ тавассути пасванди **-гар** қайд чунин гуфта шудааст: «Калимаҳое, ки аз исм ва асоси феълҳо бо пасванди **-гар** сохта шудаанд, ки касбро ифода мекунанд, монанди кафшгар, афсунгар, чорагар, хоҳишгар, тавонгар, пӯзишгар, хӯришгар, яъне ошпаз ва ғайра» [Раҳмон, 2016, с. 299].

Кафшгарон дар асар номи маҳаллест, ки дар он кафшдӯзон, пойафзордӯзон ба тичорат шуғл доштанд ва ном ба ин касб мутааллиқ аст, яъне ин маҳал баргирифта аз касби кафшдӯзӣ аст. «Таърихи Бухоро» онро чунин тавсиф мекунад: «Ва оташ бар ҳаво чун абр ҳамерафт ва Куйи Бикор ва тимчаҳои бозор ва мадрасаи Форҷак ва тими Кафшгарон ва бозори саррофону баззозон ва он чи дар Бухоро буд, бад-ин ҷониб, ҳама бисӯхт то ба лаби рӯд» [С.171].

Топонимҳои Гардункашон [Gardunkašān], Дарвозача [Darvāzača], Майдони Зиёд [Mайдāni Ziyād], Фафисодара/Фағсодара [Fafisādara/Faғsādara], ки мавриди баррасӣ қарор дода нашуданд, дар асар аз онҳо танҳо маҳалла ном бурда шудаанд, лекин аз таҳлили ҷузъҳои алоҳидаи таркиби онҳо маънои луғавӣ-маъноӣ ва мансубияти забонии онҳоро мушаххас намудан мумкин аст. Масалан, Дарвозача ҳамчун калимаи мустақил аз ду ҷузъ: **дарвоза+ча** таркиб ёфта, аз рӯйи сохт сохта мебошад. Ҷузъи аввал «**Дарвоза**» калимаи тоҷикӣ буда, ба маънои: «Дари калони ҳавлӣ, сарой, қалъа, шаҳр, банди тахтагини об дар наҳрҳои калон ва каналҳо, тахтavarғ, ду паҳлучӯбу як болочӯби тӯрбаста барои зада даровардани тӯб дар бозиҳои футбол, гандбол, даромадгоҳ, гузаргоҳ ва ғ.» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.276] мустақиман мебошад. Ҷузъи дуюми калима анҷомаи тоҷикии **-ча**, ҳамчун ҷузъи калимасоз дар таркиби ин калима вазифаи шаклсозиро адо намудааст. Таркиби ҳар як номи маҳалла дар алоҳидагӣ ба фаҳми омӯзишу баррасӣ меғунҷад, лекин ҳамчун ҷойном аз доираи пажӯҳиш дуртар меистад.

2.3. Оронимия

Қабати дигари топонимияи «Таърихи Бухоро»-ро оронимия ташкил медиҳад. Оронимия ҳамчун бахши мустақили топонимия ба омӯзиши номҳои сатҳи заминӣ монанди кӯҳ, саҳро, ағба, дара, хамӣ, пастхамӣ ва дигар бузургҳои кӯҳӣ, унсурҳои сатҳизаминӣ ва шаклу навъҳои он машғул аст. Ин истилоҳот вобаста ба хусусиятҳои ҷуғрофии худ барои ифодаи объектҳои гуногуни табиӣ қор ғамуда мешаванд. Истилоҳоти маъмулу серистеъмоли оронимияи асар, ки мавқеи меҳварӣ доранд, *кӯҳ, дара, марғзор, номи ёдгориҳои таърихӣ, қалъа, ҷазира* ва амсоли инҳо махсуб меёбанд.

Дар ин қисмати таҳқиқот, ки ба омӯзиши оронимияи «Таърихи Бухоро» бахшида шудааст, ин қабати топонимиро мавриди омӯзиши забоншиносӣ қарор медиҳем. Бояд гуфт, ки аз қабати умумии оронимия дар асар зимни омӯзиш танҳо номи кӯҳ, дара, ағба, теппа, чарогоҳ ва маъбад пайдо гардид, ки дар зер мавриди таҳлилу баррасӣ қарор хоҳанд гирифт.

2.3.1. Номи кӯҳҳо

Дар «Таърихи Бухоро» кӯҳҳо чун дигар қабатҳои топонимӣ мавқеи вижа дошта, дар асар ҳамчун номҳои мавзӯҳои ҷуғрофии воқеӣ зикр ёфтаанд. Ҳангоми омӯзиши маводи топонимӣ ин қабати онимӣ омӯзишу таҳқиқи сода ба назар мерасад, лекин баррасии ин қабати топоними дар ошкор намудани масъалаҳои муҳимму умдаи забоншиносӣ, таърих, ҷуғрофия нақши созгор доранд.

Номи кӯҳҳо дар «Таърихи Бухоро» дар баробари дигар қабати топонимӣ мавқеи меҳварӣ дошта, ҳар кадоми он дорои таърихи ташаккул ва қорбурди хос мебошанд. Дар ин қабати топонимӣ номҳои Бутам [Butam], Вандодхурмуз [Bušdādhurmuz], Ҷабал-ул-милҳ [Ĵabal-ul-milh], Сом/Саном [Sām/Sanām], Уҳуд

[Uhud], Урз [Urz], Хочамуъмин [Xājamu'min], Шамом [Šamām] ва Шарвин [Šarvin] ба қайд гирифта шудааст.

Дар тамоми сарчашмаҳои таърихӣ, чуғрофӣ, осори бадеӣ ва таҳқиқи ономастикони мавзӯҳои чуғрофӣ ин ҷойномҳо, асосан, бо истилоҳи тоҷикии «кӯҳ», субстрати «ғар» (ғара) ва туркии «тоғ» (той, тов, тоу) номбар мешаванд.

Дар «Таърихи Бухоро» номҳои оронимӣ ба истилоҳи тоҷикии «кӯҳ» ифода ёфтаанд: «Чун аз ал-Урз гузаштӣ, ба кӯҳҳои Вандодхурмузд мерасӣ, чун аз ин кӯҳҳо бадар шудӣ, ба кӯҳҳои Шарвин мерасӣ, ки он кишвари Ибни Қорин мебошад» [С.289]. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» «кӯҳ»-ро «барҷастагии табиӣ бузургу баланд дар замин, ки аз хоку санг шакл гирифтаанд, ҷабал ...» маъно намудааст [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.584].

Калимаи «кӯҳ» таърихи ниҳоят қадима дошта, марҳилаҳои зерини шакливу маъноиро сипарӣ намудааст: у.э.* kaufa ->ф.к. kaufa- «кӯҳ», (х.а.*кегр-) [Рокорну, 1959, с.591]. Забоншиноси рус В.С.Расторгуева дар таҳқиқоти худ ташаккули таърихии калимаи «кӯҳ»-ро чунин шарҳ додааст: ориёии kau-ph-, ав. kaofa-»кӯҳ» > ф.м. kof, ф.кл. koh, ф.муос. kuh, тоҷ. kuh [Расторгуева, 1990, с.138].

Профессор Ҷ.Алимӣ ибраз мекорад, ки унсури «ғар» (ғара) ва туркии «тоғ» (бо гунаҳои той, тов, тоу) ҳамчун муродифи калимаи «кӯҳ» дар минтақаи Кӯлоб истеъмол мешавад: «Истилоҳи субстрати «ғар» (ғара), ки дар таркиби номҳои Данғара, Фарғара, Ҷанғаратош, Зъғара, Гаров ва чанде дигар истифода шудааст, аслан, комоним буда, дар бахшҳои гузашта баррасӣ шудаанд. Истилоҳи туркии «тоғ» дар таркиби номи баъзе аз кӯҳҳои минтақа ва атрофи он боқӣ мондааст: «Қаратоғ, Саратоғ, Олимтой (Олимтоғ), Чилонтоғ, Тераклитоғ» [Алимӣ, 2015, с.266].

Баррасии оронимияи «Таърихи Бухоро» дар заминаи сарчашмаҳои луғавӣ, асару мақолаҳои илмӣ номшиносӣ ва маъхазҳои муътамаду бурҳони таърихӣ, ки омӯзиши амиқро тақозо менамояд, дорои махсусияти хос мебошад.

Хочамуъмин [Xājamu'min] – номи кӯҳи намак дар ҷануби Тоҷикистон. Ин ном аз ду ҷузъи мустақил **хоча** ва **муъмин** таркиб ёфтааст. Ҷузъи аввали он

хоча калимаи тоҷикист ва ба маънои «...бузург, соҳиб, соҳибкор, хӯчаин, мансуб ба насли хочагон» [ФЗТ, Ҷ.2, 1969, с.498] ва ҷузъи дуюмӣ **муъмин** калимаи арабӣ, ки ба маънои «...боимон, имондор, диндор...» [ФЗТ, Ҷ.2, 1969, с.730] мустаъмал аст.

Дар асар аз он ҳамчун кӯҳи намак ёд мешавад: «... Худаш бошад бо аскаронаш аз назди Ҷабал-ул-милҳ (Кӯҳи намак – ҳоло кӯҳи намаки Хочамӯъмин) гузашта ба соҳили дарёи Панҷ омада, аз 23 ҷойи дарё ба гузаштан ба соҳили чапи он шуруъ кард» [С.338].

Хоча [Xāja] шахси муҳтарам, олимаком, соҳибэҳтиром, унвоне аз мардуми форс дар Шарқи Наздик, Осиёи Ҷанубӣ, Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, Осиёи Марказӣ ва мамолики мусулмонии Аврупо маъно шудааст, аммо дар дигар кишварҳо миёни этносҳои мухталиф ба маънои алоҳида қорбаст мешавад. **Хоча** дар забонҳои гуногун дар шаклҳои мувофиқ ба талаботи фонологии он мавриди истеъмоли қарор дорад. Масалан, «дар забонҳои форс.: **خواجه**, тоҷ.: khoja, турк.: hosa/xo'ja, уйғ.: **خوجا**, туркм.: hoja, қаз.: kozha, тот.: коа ва рус.: ходжа ва ғ.» [Ибн Мирзакарим, 2006, с.78-79].

Топоними дигаре, ки дар қабати оронимия мақом дорад, **Уҳуд** [Uhud] мебошад. Ин ороним дар асарҳо ҷойномест, ки тибқи ахбори маъхазҳои таърихӣ дар он (болои он) муҳорибаи мусулмонон бо мушрикони Макка ба вуқӯъ омадааст. Ин ҷанг дар таърих бо номи «Ҷанги Уҳуд» шуҳрат дорад. Номи муҳорибаи «Уҳуд» болои ин кӯҳ ба вуқӯъ пайвастанӣ он мебошад.

Уҳуд калимаи арабӣ унвон шуда, ишора ба номи кӯҳе дар Арабистон аст. Ҷилолӣ аз шукӯҳи он тавсиф кардааст:

Дар домани он диёр кӯҳест,

Чун кӯҳи Уҳуд фалакшукӯҳест.

[Фарҳанги вожаҷӯ [Захираи электронӣ]

<https://vazhaju.tj/search/%D0%A3%D2%B3%D1%83%D0%B4>].

2.3.2. Номи теппахо

Теппахо низ ҳамчун чузъи таркибии оронимияи «Таърихи Бухоро» дар шакли калимаҳои мураккаб Чупонота [Čupānāta], Муғтеппа [Muğteppa] зоҳир шудаанд. Теппахо низ ҳамчун унсур, ё чузъи асосии оронимия дар таҳқиқоти топонимии муҳаққиқони соҳа мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Таркиби номи Муғтеппа [Muğteppa] аз ду чузъи мустақил «муғ – оташпараст, руҳонии оташпараст, зардуштӣ, соҳиби майхона, майфурӯш, сардори майкада...» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.791] ва «теппа – барҷастагии кӯҳӣ, пуштаи баланд, баландӣ, тал, болои чизе, талу теппахои пайиҳам омада» [ФЗТ, Ҷ.2, 1969, с.362] созмон ёфта, маънои ҳар ду чузъҳо низ маълум аст.

Дар «Таърихи Бухоро» ин ном ҷое ҳамчун харобот зикр меёбад: «Он дар ҷойи хароботи Муғтеппа ва Муғқалъа, ки дар асри VII сохта шуда буданд, воқеъ гардида буд» [С.224]. Муғтеппа, яъне харобот ном гирифтаниш ду далел дошта метавонад, яке дар натиҷаи ҳуҷумҳои иҷбории аҷнабиёни иртиҷоиву мутаассиб ва дингаро, ки чунин гушаҳои фароғатиро наметазирӯфтанд, шояд ба харобот табдиллаш дода бошанд. Далели дигар ин, ки ин мавзеъ мансуби асри VII буда, шояд дигар бозсозӣ нашуда бошад, лекин воқеияти асосӣ дар иҷборан вайрон шудани он аст. Ин ба он далел аст, ки Муғтеппа яке аз мавзеъҳои водии Фарғона буда, сокинони он ориёнаҷод буданд. Маълум аст, ки аҷнабиёни турк, ки худро аҳли тақво медонистанд, расму анъаноти ориёиро наметазирӯфтанд ва душмани асосии ориёӣҳо маҳсуб меёфтанд. Муаллифи «Таърихи Бухоро» ориёнаҷод будани сокинони Фарғонаро таъкид намудааст: «Кишваре буд, сокинонаш ориёнаҷод, воқеъ дар ҳавзаи болоии дарёи Сир дар водии ин дарё ва аз ҳама ҷониб ин водиро кӯҳҳо печонида гирифта буданд» [С.224].

2.3.3. Номи ағбаҳо

Дар «Таърихи Бухоро» номи ду ағба – Абғар [Abğar] ва Бузғолаҳона [Buzğālahāna] ба қайд гирифта шудааст. Ағба дар сарчашмаҳои луғавӣ ба ин

маъно шарҳ ёфтааст: «... чойи аз ҳама пасти тегаи кӯх, ки ҳамчун гузаргоҳи мувофиқ миёни водиҳои ду паҳлуи кӯх истифода мешавад, давон, ақаба, гардана» маъно гардидааст [ФЗТ, Ҷ.1, 2011, с.37].

Дар забони мардум ағба бо ифодаи русии «подъем» ва «перевал» мустаъмал аст. Дар баъзе аз манотиқи кишвар ағбаҳо ба сифати «кӯтал» ва «кӯталӣ» фаҳмида мешавад. Дар сарчашмаҳои илмӣ ағба – майдони пасти куллаи қаторкӯхҳо ташреҳ шудааст. Ағбаҳо ҳамчун василаи осону қулай гузаштан аз як водии кӯҳӣ ба водии дигар хизмат мекунанд. Ағбаҳо дорои аҳаммияти бузургӣ нақлиётӣ буда, барои интиқолу иттилоот хизмат менамоянд.

Дар асар ин қабати номҳо ағба зикр ёфтаанд: «Сарҳади миёни ононро Дарвозаи Оҳанин, ки дар кӯҳҳои Бойсун, дар ағбаи Бузғолаҳона гузошта шуда буд, тақсим менамуд» [С.196].

Маъно дар ҷузъҳои таркиби Бузғолаҳона [Buzǧālahāna] маълум аст. Ҷузъи аввал **бузғола**, тоҷикӣ – «бачаи буз, бузича» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.210] ва хона, тоҷикӣ – анҷомаи топонимсоз, ки дар алоҳидагӣ маънои «маскан, истиқоматгоҳ, иморат, макон, чой, ошён ва ғ.» [ФЗТ, Ҷ.2, 1969, с.490] фаҳмида мешавад. Ҷузъи **-хона** ҳамчун калимаи соҳибмаъно дар таркиби Бузғолаҳона мисли топонимияи аспхона, саисхона, ошхона, сартарошхона, оғилхона ба вазифаи анҷомаи топонимсоз меояд. Мутаассифона, далели Бузғолаҳона ном гирифтани ағба дар ягон сарчашма зикр нашудааст. Дигар сарчашмаҳои таърихӣ низ ин мавзӯро ном бурдаанду халос: «Дари оҳанин ё Дарбанд дар асрҳои миёна муҳити табиӣ ва як қатор иншоотҳои муҳим фаҳмида мешуд ва он аз дараи Бузғолаҳона то деҳаи Дарбандро фаро мегирифт» [Асоев, 2016, с.83].

2.3.4. Номи дара

Дараҳо дар низоми номгузории топонимияи «Таърихи Бухоро» каммаҳсул мебошанд, зеро ҳамагӣ як ном – дараи Хулм [darai Hulm] зикр шудааст. «Алптегин аз омадани лашкари Бабадах огоҳ шуда, аз Балх ба сӯи дараи танги Хулм роҳӣ шуд» – зикр мешавад дар асар [С.443].

«Дара» калимаи тоҷикӣ буда, ба маънои: «Водӣ – мавзее миёни ду кӯҳ ё силсилаи кӯҳҳо, дар шарҳи дуҷум маънои шиками ҳайвоноти чорпоро ифода мекунад» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.324].

Носири Хусрав дар назмаш мафҳуми «дара»-ро истифода намудааст:

Гург аз рама хӯрону рама дар гиё чарон,
Ҳар як ба ҳирси хеш ҳаме пур кунад дара.

[ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.324]

Этимологияи **Хулм [Xulm]** маълум нест. Дар ягон сарчашмаи дастрас аз маънои ин калима сухан дарёфт нашуд. Дар осори ҷуғрофӣ ва таълифоти таърихӣ Хулм ҷое ҷойном ва ҷойи дигар рӯд зикр мешавад: «Хулм дар сарҳади Тухористон ва Самангон аз шимол то ҷануби рӯди Хулм мавқеъ дорад...» [Худуд-ул-олам, 2014, с.348].

2.4. Дромонимия ва дигар мавзёҳои чуғрофӣ

Дар феҳристи топонимияи «Таърихи Бухоро» дромонимия ба қайд гирифта шуда, онҳо ба чанд қисмати алоҳида чудо шуданд. Дромоним аз калимаи *юн. dromos - давидан, ҳаракат, пайроҳа, роҳ, гузар* + *опіта – ном таркиб ёфта*, номи хоси ҳама гуна воситаи алоқа, монанди алоқаи заминӣ, обӣ, зеризаминӣ, ҳавоӣ, чун қоида, берун аз маҳалҳои аҳолинишинро фаро мегирад. Дромоним ба омӯзиши номи нуқтаҳои муҳобиротӣ машғул буда, дромонимия маҷмуи чунин номҳо мебошад.

2.4.1. Номи қалъаҳо

Дар баҳши дромонимияи асар номи қалъаҳо шомил буда, ҳафт номгӯйро ташкил медиҳанд. Таркиби номи қалъаҳо гуногун буда, дар баҳши дромонимияи асар баҳши ягона маҳсуб меёбанд, монанди Арок [Arāk], Гяур [Gyaur], Дабусӣ [Dabusī], Дарак [Darak], Қалъаи Сангин [Qal'ai Sangin], Муғқалъа [Muğqal'a] ва Овоза [Āvāza].

Дар гузашта қалъаҳо ҳамчун маркази маданӣ ва подшоҳнишини ақвоми гуногун буда, аз нигоҳи тарзи меъморӣ матину устувор, ки барои ҳифзи муҳит аз рақиб ва муқовимат бо душман бино мешуданд ва имрӯз мақоми онро пойтахти давлатҳо касб кардаанд.

Қалъаро «Фарҳанги забони тоҷикӣ» калимаи арабӣ ташреҳ намуда, чунин маъно додааст: «**Қалъа** – ҳисор бо деворҳои баланду ғафс ва бурҷҳои мустаҳкам, ки барои муҳофизат аз душман ва муқовимат ба он сохта шудааст, диж» [ФЗТ, Ҷ.2, 1969, с.671].

Қалъа ҳамчун калимаи серистеъмол густариши васеъ дорад. Дар ҳар забоне, ки истеъмол гардидааст, ба қоидаҳои фонологии он созгор афтадааст. Муҳаққиқи рус Э.М.Мурзаев истеъмол ва шаклгирии онро дар чанд забон нишон додааст: «... Қалъа дар забони пашту ба гунаи қала, қила, қалъа, дар забони ҳиндӣ қила, қалъа, қала, деҳа, маҳал, дар форсӣ қалот, қалъа, истехком, маҳалли

истехкоми баланд. Дар забони гуфторӣ дар шакли келак ва келе корбаст дорад» [Мурзаев, 1982, с.60].

Қалъа чун мафҳуми серистеъмол серистеъмол ва таърихан ташаккулёфта чунин таърихи инкишофро сипарӣ намудааст: «у.э. *diza –«қалъа», dheigh «истехком» (аз х.а.*dheigh – «деворҳои сангин сохтан», dheighos – «бино», «иншоот», «девор» [Pokorny, 1959, с.744], х.к. dehi –«девор», ав. pairi – daeza – «девор» [Pokorny, 1959, с.744], х.к. dehi – «девор», ав. pairi – daeza – «девор»)» > ф.к. dida – «истехком», «қалъа», «диж» [Kent, 1953, с.191; Brandenstein Magkhofer, 1964, с.116], мид. diza – «қалъа», «диж», дар калимаи* dizaka – (аз сарчашмаҳои аккадӣ), айнан, «сокини қалъа» [Hinz, 1975, с.88; Расторгуева, 1990, с.32].

2.4.2. Номи ибодатгоҳҳо

Дар асар маконҳои ибодатӣ – маъбад ва масҷид зикр ёфтаанд. Зимни таҳлили мавод ба қабатҳои зерин чунин таснифот мувофиқ меояд:

- номи маъбад: Навбахори Балх [Navbahāri Balx];

- номи масҷидҳо: Қубой Фарғона/Кува [Qubāi Farḡāna/Kuva], Қубои Мадина [Qubāi Madina], Масҷиди бани Саъд [Masʿīdi bani Sa'd], Масҷиди бани Ҳазала [Masʿīdi bani Hazala], Масҷиди Қурайшиён [Masʿīdi Qurayshiyān], Масҷиди Мох [Masʿīdi Māx], Масҷиди Мағок [Masʿīdi Maḡāk].

Маъбад ҳамчун калимаи арабӣ ба маънои «... ҷойи ибодат, ибодатхона, ибодатгоҳ» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.663] шарҳ ёфтааст. Ҷойи ибодат, ки дар он руҳониёну диндорон ва эътиқодмандони дину мазҳабҳои мухталиф ибодат мекунанд. Маъбад бо тарзи меъмории ва мавҷудияти худ аз дигар мавзӯҳои муҳобиротӣ фарқ мекунад. Дар «Таърихи Бухоро» ҳамагӣ номи як маъбад – Навбахори Балх [Navbahāri Balx] корбаст шудааст, ки бо назардошти хусусияти муҳобиротӣ доштани ба феҳристи дромонимия шомил намудем. Дар асар дар зикри ин макон чунин сухан меравад: «Сюан-Сзан» ҳангоми дар Балх буданиаш

барои зиёрат ба маъбади буддоии машхури Балх – Навбаҳор, ки онро ӯ «Навасангҳарма» номидааст, меравад... » [С.340].

Навбаҳор [Navbahār] аз рӯйи сохт мураккаб аст. Ҳарду чузъи калима тоҷикӣ: **нав** – ба маънои «... он чи пеш аз ин мавҷуд набуд, аввалин бор сохташуда ё таҳияшуда, ҷадидан ихтироъгардида, тоза, ҷадид [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.817] – **баҳор** ба маънои бутхона, бутқада, оташқада, бут [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.164] шарҳ ёфтааст, на «яке аз ҷаҳор фасли сол, ки баъд аз зимистон меояд» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.819]. Аз ин маъноҳо ба ин натиҷа расидем, ки маъбади Навбаҳор – ибодатгоҳи нав, навсохташуда, навбунёд, ки баъди гузашти солҳо низ бо ин ном мустаъмал гардидааст, маҳсуб меёбад.

Дар «Таърихи Бухоро» масҷидҳо ҳамчун нуқоти муҳобиротӣ аҳаммияти хоса зоҳир мешавад, зеро он замон масҷиду мадраса ва маъбадҳо дар баробари ибодатгоҳ буданашон макони тадриси динӣ буданд. Дар қабати дромонимияи асар ворид намудани номи масҷидҳо ба он хотир аст, ки дар баробари ибодатгоҳ будан, макони муҳобироту иттилоот низ маҳсуб меёбанд.

Номҳои Қубои Мадина [Qubāi Madīna], Қубой Фарғона/Кува [Qubāi Farǧāna/Kuva], Масҷиди бани Саъд [Masʿīdi bani Sa'd], Масҷиди бани Ҳанзала [Masʿīdi bani Hanzala], Масҷиди Мағок [Masʿīdi Maǧāk], Масҷиди Мох [Masʿīdi Māx] ва Масҷиди Қурайшиён [Masʿīdi Qurayšiyān] дар қабати топонимияи асар вомахӯранд, ки дар қолаби ибора сохтор доранд.

Дар замони таълифи асар, ки ҷомеаи эътиқодӣ дар он зиндагӣ мекарданд, масҷид макони муҳим маҳсуб меёфт. Маҳз ҳамин буд, ки дар забони хосу ом ва шоирону бузургон масҷид истеъмоли фаровон дошту дорад. Сайидои Насафӣ чунин менигорад:

Хонаи ин қавмро чун масҷиди одина дон,

Зинати қолин шаъни пешайвон асту бас.

[ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.653].

Осори луғавӣ масҷидро арабӣ тавзеҳ дода, чунин маънидод намудааст: «Масҷид/Мазкит/Мазгит» – ибодатхонаи мусулмонон» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.653].

2.5. Агоронимия

Дар қабати топонимияи «Таърихи Бухоро» агоронимия мавқеи хос дорад. Бо назардошти таснифоти маводи топонимияи асар дар шумори агоронимия (дар баробари номи майдон ва бозор) қабати топонимие, ки ҳамчун хароба: Шулкитеппа [Šullkteppa], Мингурюк [Minguryuk]; макони муҳориба: Сиффин [Siffin]; ободӣ: Хайбар [Haybar]; номи мулк: Рай [Ray] зикр шудаанд, ки бо назардошти ба хусусиятҳои агоронимия наздик будани мавқеи чуғрофии ин ҷойномҳо, онҳоро агоронимия ном бурдем.

Қабати асосии агоронимияи «Таърихи Бухоро», ки асосан мавзуи баҳсаш (*вожаи юн. agros – сахро, замин*) – номи майдон, бозор буда, агоронимия маҷмуи номҳои майдон ва бозорҳои шаҳр мебошад. Дар маҷмуъ чор номи бозор: Бозори Писташиканон [Bāzāri Pistašikanān], Бозори Харқон [Bāzāri Harqān], Дари Бозор [Dari Bāzār], Мох/Мохрӯз [Māx/Māxrōz], се номи макон Пешовур [Pešāvur], Арон [Arān], Сумитан/Сақмитан/Сакмитан [Sumitan/Saqmitan/Sakmitan] ва як номи майдон: Регистон [Registān] ба қайд гирифта шудааст.

Ин қисмати пажӯҳиш, ки ба омӯзиши номҳои майдон ва бозор алоқамандӣ дорад, атрофи калимаҳои **майдон** ва **бозор** ҳарф мезанем.

Майдон калимаи тоҷикӣ буда, ба маънои замини васеъ, ялангӣ, ҷойи кушоду фарох барои ҷамъомади одамон, гузаронидани машқ, аспдавонӣ ба кор бурда мешавад. **Майдон** яке аз калимаҳои серистеъмоли забони тоҷикӣ маҳсуб ёфта, дорои якчанд маъноӣ луғавӣ мебошад. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» **майдон** чунин шарҳ ёфтааст: «... Арса, арсаи кор, дарахтзори мевадор, боғ, ҷавлонгоҳ, ҷанггоҳ, маҳалли корзор, ҷабҳа, ҷанг, киштзор, масоҳате, ки дар он кишт мешавад ва ғайра» [ФЗТ, Ҷ.2, 1969, с.739]. «Фарҳанги воҷаҷӯ» бо истинод ба осори бузургон истеъмоли калимаи майдонро ҳамчун калимаи серистеъмол чунин шарҳ додааст:

Аз айвон ба майдон хиромид шоҳ,
Биёростанд аз бари пил гоҳ.

Абулқосим Фирдавсӣ

Ба майдони риёзат шахсаворон,
Зи саффи аввалин найзагузoron.

Бадрии Кашмири

[Фарҳанги вожаҷӯ [Захираи электронӣ].

<https://vazhaju.tj/word/%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%BE%D0%BD/ ydnXKto>].

Бозор дар фарҳангномаҳо ба маънои «Муҳавватае маъмулан монанди як майдон, ки дар он фурӯшандаҳо молҳои худро мефурӯшанд, гузаргоҳи болопӯшидае, ки дар он дӯкониҳо барои фурӯши молу коло ба харидорон гузошта мешавад, ҷое, ки дар яке аз рӯзҳои ҳафта дар он бозори хариду фурӯш доир мекунад, хариду фурӯш, вазъи иқтисодӣ, шабакаи хариду фурӯши колоҳо ва ҳадамот» маъно шудааст.

[Донишномаи озод [Захираи электронӣ]:

<https://tg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%B7%D0%BE%D1%80>

Бозор дар форсӣ дар шакли *bāzār* [John, 2009, с.104] дар ф.м.: *wāzār* [Touraj, 2012, с.8] дар ф.б.: *vāčar* [John, 2009, с.104], дар забони э.б.: **wahā-čarana* [Benveniste, 1973, с.48] аз **wahā* – «додуситад кардан» – **čarana*- «гаштугузор кардан» [Ҳасандӯст, 1393, с.371-372] – ҷойи додуситад ва хариду фурӯши коло, маҳалли иҷтимоӣ ва додуситади фурӯшандагону харидорон.

Дар ин қисмати таҳқиқ, ки дар феҳристи пажуҳишҳои номшиносӣ чунин таснифот маротибаи аввал мебошад, маҳсули таҳқиқоти мо маҳсуб меёбад. Бо назардошти ҳамин таснифот ба таҳлили забонӣ ва қабати ин қабати топонимияи «Таърихи Бухоро» мепардозем.

Дар ин қисмати топонимия чор номи бозор: Бозори Писташиканон [*Bāzāri Pistašikanān*], Бозори Харқон [*Bāzāri Harqān*], Дари Бозор [*Dari Bāzār*], Мох/Мохрӯз [*Māx/Māxrōz*] зикр ёфтааст, ки яке аз ин номҳоро мавриди пажуҳиш қарор медиҳем.

Мох/Мохрӯз [*Māx/Māxrōz*] дар асар бо гунаҳои зерин омадааст. Ягон сарчашма дар мавриди ба кадом забон нисбат доштани он маълумот намодааст.

Муаллифи асар аз он танҳо бозор, макони хариду фурӯш ёд намудааст ва дар асар фасле бо номи «Бозори Мохрӯз» бахшида шудааст. Дар фасли «Бозори Мохрӯз» чунин гуфта шудааст: «... бозори Мохрӯз... соли ду бор, ҳар боре, ки як рӯз бозор кардандӣ ва ҳар боре, ки бозор будӣ, дар ӯ бозии бачагон фурӯхтандӣ. Ва ба ҳар рӯз зиёдат аз панҷоҳ ҳазор дирам бозаргонӣ шудӣ» [С.51].

Дар ин маврид аз забони Абулҳасани Нишопурӣ ишора мегардад: «Дар қадим подшоҳе буда, ба Бухоро номи ӯ Мох, ин бозор вай фармуд сохтанд» [С.63]. Аз ҷойгиршавӣ ва мавқеи ҷуғрофӣ он маълумоти дақиқро Наршаҳӣ аз забони Самъонӣ овардааст: «Ин нисбат аз номи марди маҷусие гирифта шудааст, ки ӯ Мох ном дошт. Ӯ мусулмон шуд ва хонаи худро дар Бухоро ба масҷид дод. Он масҷидро «Масҷиди Мох» номиданд. Дар назди ин масҷид маҳаллаи калоне ва бозоре мавҷуданд, ки ҳар ду бо номи «Боби Масҷиди Мох» маъруфанд» [С.245-246].

Ҷойи дигар дар мавриди сохтани бозор чунин гуфта шудааст: «Ин бозорро солҳои қадим амири Бухоро бо номи Мох бунёд карда ва рӯзҳои бозор худаш дар тахт нишаста аз тарафи мардум харидорӣ намуданро назорат мекард. Ин ҷо то зуҳури ислом мавҷуд буд ва мусулмонон онро ба масҷид табдил доданд. Айни замон ин мавзеъ қасри Ситораи Мохи Хоса ном дорад» [С.167].

Регистон [Registān] – номи майдон дар Самарқанд, ки се ҷониби он мадрасаҳои машҳури Улуғбек, Шердор ва Тиллокорӣ мавқеъ доранд.

Таркиби калима, ки аз ду ҷузъи мустақил **рег** – бошишгоҳ – макон, ба маънои аслий – макони регдор ва истон – анҷомаи топонимсозии тоҷикӣ иборат мебошад. **Регистон** калимаи тоҷикӣ. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дар шарҳи калимаи Регистон чунин маъно пешкаш мекунад: «**Регистон** – регзор, ҷойи пур аз рег, номи майдоне дар пеши арки Бухоро» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.160].

Бо ин ном дар Осиёи Миёна, махсусан, Ўзбекистон чандин мавзеъҳои ҷуғрофӣ номгузорӣ гардидаанд. Регистон – номи майдон дар Бухоро, номи як хиёбон дар Самарқанд, номи ёдгории меъмории асрҳои миёна дар Самарқанд, номи яке аз кӯчаҳои марказии Самарқанд, номи биёбоне дар Афғонистон, номи

клуби футбол дар Ўзбекистон, номи шоири рус Регистон Ҳаролд Габрилиевич (1924-1999) ва номи қаторай тезкор, ки дар хатти Тошкент – Самарқанд масир дорад.

Шарҳи маънои Регистон аз таркибаш маълум аст. Регистон рег – бошишгоҳ – макон, макони регдор ва -истон – анчомаи топонимсози тоҷикӣ, ки майдони регзор, майдоне, ки аз рег, сангмайдаҳо, пошхӯрдаҳои санг иборат буда, омехтаҳои хоку гил низ дорад, фаҳмида мешавад.

2.5.1. Агоронимияи омехта

Таҳти унвони агоронимияи омехта номҳое дар назар дошта шудааст, ки аз рӯйи мавқеи ҷуғрофӣ ва хусусиятҳои таснифшавандашон ба мавзуи баҳси агоронимия шабоҳат доранд. Биноан, бо назардошти сарфи назар нагардидани ин қабати онимӣ шартан онҳоро агороним ном бурдем, зеро мавзуи баҳси агоронимия ҳамчун истилоҳи *юн.agros – саҳро, замин* мебошад. Дар асл топонимияи Шулкитеппа [Šullkteppa] – номи хароба (форсӣ-тоҷикӣ), Мингурюк [Minguryuk] – номи хароба (туркӣ-муғулӣ), Сиффин [Siffin] – номи макони муҳориба (арабӣ), Хайбар [Haybar] – номи ободӣ (арабӣ), Рай [Ray] – номи мулк (форсӣ-тоҷикӣ) ва Ғурук/Қурук [Ğuruq/Quuruq] – номи чарогоҳ (туркӣ-муғулӣ) зикр ёфта, хусусияти ҷуғрофияшон ба мавзуи баҳси агоронимия наздикӣ доранд.

Агоронимияи **Ғурук/Қурук [Ğuruq/Quuruq]** дар «Таърихи Бухоро» чарогоҳ зикр ёфта, чунин омадааст: «Ва пайвастаи Шамсобод чарогоҳе сохт аз ҷиҳати сутурони хоса ва онро «Ғурук» ном кард» [С.65].

Ғурук/Қурук мансуби забони туркӣ буда, дар шакли Қурук низ истифода шудааст ва дар луғатҳо ба маънои «... мамнӯъгоҳ, чарогоҳи мамнӯъгоҳ, шикори эҳтиётӣ, қитъаи ҳифзшудаи атрофи қабри хон».

[Торномаи адабиёти Шарқ [Захираи электронӣ]

<https://www.vostlit.info/Texts/rus4/Tiesenhausen/glossar.phtml>].

Дар ин қисмати пажуҳиш бо назардошти маводи таснифшудаи топонимӣ дар таърих ба осори илмӣ ва луғату сарчашмаҳои таърихӣ ин бахши диссертатсияро натиҷагирӣ намудем. Вазех гуфта метавонем, ки дар ин қисмати пажуҳиш дастовардҳои назаррас рӯйи қор омаданд ва дар пешбурди ин таҳқиқот мусоидат карда метавонанд.

2.6. Гидронимия

Гидронимия (юн. *hydro* – «об», *опута* – «ном») яке аз бахшҳои муҳими топонимика буда, таҳқиқи ҳамаҷонибаи он дорои аҳаммияти илмӣ, назариявӣ ва амалӣ мебошад. Омӯзишу баррасии гидронимияи ин ё он минтақа ва осори хаттӣ-таърихӣ имкон фароҳам меоварад, ки омилҳои нави таърих, ҷуғрофия ва этнографияи як халқ муайян карда шавад. Гидронимия қадимтарин шоҳи топонимика буда, на танҳо вазифаи номинативиро ба ҷо меорад, балки дар аксар маврид сифатҳои миллӣ, расму оин ва анъанаҳои миллиро инъикос менамоянд, зеро бо ҳаёти мардум зич алоқаманд мебошад.

Муҳаққиқи тоҷик Д.Ҳомидов дар шаклгирӣ ва афзун гардидани маъноҳои нави луғавӣ нақши гидронимия ва формантҳои гидронимиро назаррас баҳо додааст: «... Гидроформантҳои топонимӣ дар ташаккул ва талаффузи маънои луғавӣ ва гидронимҳои Осиёи Миёна нақши назаррас доранд ва аксари номҳои ҷуғрофии марбут ба об бо истифода аз гидроформантҳо сохта шудаанд. Гидроформантҳо аз нигоҳи семантика ва нақши онҳо дар калимасозӣ ба аффиксҳои забоншиносии тоҷик мутобиқ буда, ба ҷойномҳои тоҷикӣ тобишҳои изофӣ зам мекунанд» [Ҳомидов, 2022, с.123].

Гидронимия дорои ҷанбаҳои забоншиносӣ, таърихнигорӣ ва ҷуғрофӣ буда, теъдоди умумии онҳо дар асар 55 номгӯйро ташкил медиҳанд. Дар қабати маводи топонимии «Таърихи Бухоро» гидронимия бо номи дарё, кӯл, наҳр, рӯд, ҷӯй/ҷӯйбор ва баҳр ифода гардидаанд.

Маводи гидронимияи асарро вобаста ба хусусияти мавзӯ ба якҷанд бахшҳо ва ё шоҳаҳо, аз ҷумла **потамонимия, лимнонимия ва пелагонимия** ҷудо намудем.

Маводи мавриди омӯзиши ин бахши таҳқиқот, ки зимни пажӯҳиш ва омӯзиши қабати онимӣ муайян гардидаанд, вобаста ба хусусияти таснифшавандашон дар шакли зерин гурӯҳбандӣ мегарданд:

✓ **номи дарёҳо (потамонимия):** дарёи Арис [daryāi Aris], дарёи Балх [daryāi Balx], дарёи Вахш [Vaxš], дарёи Зарафшон [daryāi Zarafšān], дарёи

Заранрӯд/Зояндарӯд [daryāi Zaranrōd/Zāyandarōd], дарёи Суғд [daryāi Suǧd], дарёи Илок [daryāi Ilāk], дарёи Панҷ [daryāi Panj] ва ғ.;

✓ **номи кӯлҳо (лимнонимия):** Искандаркӯл [Iskandarkōl], Қарокӯл [Qarākōl];

✓ **номи баҳрҳо (пелагонимия):** Хазар [Xazar];

✓ **номи чӯй/чӯйбор:** Чӯйбор [Ĵōybār], Чӯйи Барахша [Ĵuyi Baraxša], Чӯйи Зар [Ĵōyi Zar], Чӯйи Муллиён [Ĵōyi Mulliyān], Чӯйи Ромитана [Ĵuyi Rāmitana], Чӯйи Чарғ/Шарғ [Ĵōyi Ćarǧ/Šarǧ] ва ғ.;

✓ **номи наҳрҳо:** Наҳри Бухоро [Nahri Buxārā], Наҳри Суғд [Nahri Suǧd];

✓ **номи рӯдҳо:** Арвон [Arvān], Байконрӯд [Baykānrōd], Кармина [Karmīna], Кайфар [Kayfar], Навканда [Navkavda], Ови Хитфар [Āvi Xitfar], Рӯди Зар [Rōdi Zar], Рӯди Нуфар [Rōdi Nufar], ва ғ.

Диаграммаи № 5 – нишондоди чандомади гидронимияи «Таърихи Бухоро»

Истеъмоли маводи гидронимии асар, ки бо мафҳумҳои дарё, кӯл, наҳр, рӯд, чӯй/чӯйбор қорбаст гардидаанд, аз лиҳози маъноӣ луғавӣ умумият доранд.

«Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба ин ифодаҳо маъноӣ баробару умумӣ додааст: «дарё – оби қалони равоне, ки маҷроӣ табиӣ дошта, манбаӣ асосиаш боришот

аст, рӯд, наҳр» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.430]; «кӯл – чойи ба миқдори зиёд ғун шуда истодани об, ҳавзи оби табиӣ, толоб» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.631]; «**наҳр** – чӯйи калон, дарё, рӯд» [ФЗТ, Ҷ.2, 1969, с.909]; «рӯд – дарё, наҳр, чӯйбори калон, рӯдхона» [ФЗТ, Ҷ.2, 1969, с.179]; «**чӯй/чӯйбор** - замини ба дарозӣ кандашуда, замини кофташуда, наҳр, наҳри хурд, чӯй, анҳор, ки дигар чӯйҳои хурд аз он об мегиранд» [ФЗТ, Ҷ.2, 1969, с.640].

Рӯд, чӯй ва дарё баромади тоҷикӣ дошта, дар се давраи инкишофи забони тоҷикӣ дучори таҳаввулот гардидаанд, ки онро муҳаққиқон ва забоншиносон дар асарҳояшон равшан зикр намудаанд.

Дарё – «dayrā/daryā/дарё: дарёи Арис, дарёи Балх гирех *zrayah, igrayah- баҳр/бахр (азх.а.*гийи) – рафтан / рафтан, дарафтодан / партой / ҳамла кардан / ҳамла / –танҳо ба забонҳои ҳ.а.: йкаясӣ кӯҳна – давидан/давдан/давдан, хараён/чараён, сел, дар Авесто зрайах – баҳр/бахр/>ф.қ. дарё» [Расторгуева, 1990, с.130].

Рӯд дар шакли калимаи мустақил Рӯди Зар [Rōdi Zar], Рӯди Нуфар [Rōdi Nufar] ва дар шакли формант Байконрӯд [Baykānrōd], Заранрӯд [Zaranrōd] корбаст гардидааст. Рӯд чунин марҳилаи таҳаввулотро сипарӣ намудааст: узб. «чоришавӣ»/чараён, чараён/ [Pokorny 1959, с.1003] ҳ.қ.: скава- «мачро»/канал/скгта «чоришаванда»/равон/, ҳ.қ.: srotah – форсии қадим кагтах- «дарё»/дарё/, «рӯд»/дарё, канал/, «мачро» /duct/ (пел. род (rwd)- «руд» /дарё, канал/, «дарё» /дарё/, «мачро» «/дукт/, рӯд – «рӯд» /дарё, канал/, «дарё» /дарё/ тоҷ.» [Поспелов, 1976, с.613].

Муҳаққиқи номшинос Э.М.Мурзаев дар мавриди истилоҳи «чӯй» чунин менигорад: «joу, jo – ариқ; ба тоҷикӣ чӯй, ба туркмани джоя - ариқ, ба форсӣ чӯй, чӯбор, чӯоб ...» [Мурзаев, 1984, с.181]. Дар забони тоҷикӣ он ба маъниҳои зерин истеъмол мешавад: «наҳри хурд», «чадвали об».

Дар ин қисмати пажӯҳиш намунаи чанд гирдронимияро таҳқиқ намуда, дар мавриди сайри таърихӣ, рушду таҳаввули онҳо дар таърих ба осори таърихӣ, таҳқиқоти номшиносӣ ва луғату сарчашмаҳои илмӣ сухан хоҳем гуфт.

Дарёи **Панҷ** [daryāi Panj]. Панҷ таърихан **Харвоб** хонда мешуд. Дар даврони исломӣ **Харноб** ва **Чарёб** маъруф буд. «Худуд-ул-олам» чунин шарҳ ёфтааст: «Ва рӯде аст, ки ўро **Харноб** мехонанд, аз ҷониби мағриби кӯҳи **Қасак** ибтидо гирифта, миёни Бадахшон ва Порғар дар Чайхун мерезад. Харноб аз Чайхун хурдтар аст, лекин ҳама ба Чайхун бозхонанд аз баҳри он ки Чайхун аз раҳе дуртар равад» [Худуд-ул-олам, 1983, с.22].

Тибқи маълумоти «Худуд-ул-олам», «**Харноб** ва **Чарёб** ифодаҳоеанд, ки аз мафҳуми **Харвоб**, ки баъзан онро **Харбоб** мехонанд, шакл гирифтааст» [Худуд-ул-олам, 1983, с.22]. Лекин шакли дурусту комили он Харвоб аст, ба он далел, ки мафҳуми харв ва шаклҳои дигари он шарв/шорв/шор ба маънои чашма, чашмасор мустаъмал аст» [Худуд-ул-олам, 1983, с.22].

Дарёи Зарафшон [daryāi Zarafshān] – номи яке аз дарёҳои Тоҷикистон, ки манбаи асосии пуршавии баҳри Арал маҳсуб меёбад. «Дарёи Зарафшон», «Зарафшондарё», дарёест дар Осиёи Миёна, ки аз худуди кӯхистони Тоҷикистони марказӣ, вилояти Суғд ва Ўзбекистон мегузарад.

Юнониҳо онро «Политимет» ва сокинони таҳҷой «Суғдрӯд» номаш мебуданд. Тибқи гуфтаи Д.Р.Ҳомидов, «...Дарёи **Зарафшон** бо номҳои Сомичон, Политимет, рӯди Мосаф, Наҳр-ул-Бухоро, Номик, рӯди Суғд ва Кӯҳак арзи вучуд кардааст» [Ҳомидов, 2018, с.229].

Баррасии мавзӯ ва таҳлили қабати гидронимияи «Таърихи Бухоро» имконият фароҳам овард, ки назари худро нисбат ба амиқ омӯхтани ҷойномҳои осори таърихӣ тағйир диҳем ва тавассути онҳо арзишҳои аздастрафтаи таърихро барқарор намоем. Таҳлили маводи гидронимӣ чун дигар таҳлилҳои забонии топонимия дар кушодани асрори фарҳанги таърихӣ этносҳо ва шинохти воқеии мавзӯҳои ҷуғрофӣ ва ҷойномҳои таърихӣ нақши муҳим доранд.

Дар «Таърихи Бухоро» топонимия нисбат ба дигар қабати онимӣ мавқеи густурдатар дорад. Нақши топонимия дар тасвиру ба вуқӯъ пайвастанӣ ҳаводиси таърихӣ, шинохти тамаддуну фарҳанг ва таърихи воқеии гузаштаи ниёкон хеле бориз баҳогузори мешавад.

2.7. Хусусиятҳои сохторӣ-калимасозии антропонимия

Антропонимика (аз юн. *antropos* – инсон ва *onima* – ном) ҳамчун бахши умда ва мустақили ономастика шаклҳои гуногуни номҳои одамонро, мисли Саид Оқилпур, Бобозода Бобочон, Одина Раҳмон, Ниғоҳ Оқил ва ғайраро меомӯзад.

В.А.Никонов антропонимияро маҷмуи номҳои хоси одамон маънидод намуда, ибраз мекорад, ки: «Антропонимия ба омӯзиши ному насаб, тахаллус, лақаб, шаклҳои кӯтоҳшуда ва сохтаи онҳо машғул мебошад» [Антропонимика, 1970, с.34].

Омӯзиши ин қисмати номшиносӣ (ономастика) аз солҳои 60-70-уми асри ХХ ибтидо гирифта, марҳилаҳои тулонӣ, лекин судманду самарабахшро тай намудааст. Дар ин муддати кӯтоҳи таърихӣ маҷрои омӯзишу баррасии он танзим гардида, ҳарачу марачи номгузорӣ ба таври пурра ҳам набошад, то андозаи лозимӣ ба низом даромад.

Дар забоншиносии дунё, аз ҷумла, забоншиносии собиқ шуравӣ бобати масоили гуногуни исмҳои хос ё антропонимия таҳқиқоти зиёд анҷом ёфтааст.

Зикри номи забоншиносон-номшиносони рус Н.А. Баскаков, В.Д. Бондалетов, А.А. Реформатский, Ю.А. Карпенко, С.И. Зинин, А.М. Селишев, В.Н. Михайлов, В.П. Морозкин, Н.А. Петровский, А.В. Суперанская, В.К. Чичагов, Л.В. Успенский, О.Н. Трубачёв, Н.М. Тупиков шоиста аст. Ин муҳаққиқон ба масъалаи ташаккул ва рушди антропонимикаи минтақавӣ тавассути таҳқиқот ва таълифоти арзишманди худ нақши созгор доранд.

Ба омӯзиш ва баррасии номҳои ашхос ё антропонимияи тоҷикӣ хидмати донишмандони маъруфи тоҷик О. Ғафуров, Ш. Ҳайдарӣ, Ф. Абдулло, Д.Д. Мирзоева, А. Акрамов, М. Диловаров, С. Абодуллоева, М. Аюбова, Р.Х. Додихудоев, Ш. Рустамов, О. Қосимов, Д. Саймиддинов, Ҳ. Ёрзод, Н. Шарофов, Я. Калонтаров, Б. Бобохонов, Т. Ваҳҳобов, А. Ҳасанов, Д. Майнусов, С. Қурбонмамадов, Э. Давлатов, Ҷ. Темуров, Ш. Рустамшо, М. Қаюмова, С. Тағоев ва дигарон шоистаи зикр мебошад.

Муҳаққиқи номшиноси тоҷик, яке аз аввалин пажуҳандагони масъалаҳои номшиносии тоҷик О.Ғафуров дар мавзуи «Номҳои ашхос дар забони тоҷикӣ» пажуҳиш анҷом дода, соли 1964 онро дар шакли рисолаи номзадӣ дифоъ намудааст. Ба қалами ин донишманд пажуҳишҳои зиёди номшиносӣ мутааллиқ аст, аз ҷумла «Қиссаҳо дар бораи номҳо» [1968], «Антропонимияи тоҷикӣ» [1970], «Шер ва Наргис: доир ба номҳои шарқӣ» [1971], «Номҳо ва таърихи онҳо» [1980], «Ном ва таърих: оид ба номҳои арабӣ, форсӣ, тоҷикӣ ва туркӣ: луғат» [1987], «Шарҳи ному лақабҳо» [1981] ва мақолаҳои зиёд дар рӯзномаву маҷаллаҳои даврӣ.

Муҳаққиқ ва номшиноси тоҷик Ш. Ҳайдаров дар ин масир, махсусан, таҳқиқи номҳои ашхос хизмати шоиста карданд. Ӯ дар мавзуи «Антропонимияи тоҷикони шимолу ғарби водии Фарғона (дар мисоли ноҳияи Ашт)» соли 1991 рисолаи номзадӣ дифоъ намуда, сипас, пажуҳишҳои фаровон анҷом доданд, ки шоистаи зикранд. Пажуҳишҳои Ш. Ҳайдаров – «Луғати чандомади антропонимияи тоҷикони ноҳияи Ашт» [1986], «Пажуҳиши лақабҳои мардуми ноҳияи Ашт» [2001], «Луғати басомади номҳои тоҷикони Хатлон» [2007], «Лақабнома. Таснифи лақабҳои фардӣ мутадовил дар Афғонистон» [1986], «Антропонимика. Топонимика. Этносоциоллингвистика» [2011], «Антропонимияи узбекӣ – житељӣ Северного Таджикистана» [1987] шоистаи зикр мебошанд.

Саҳми муҳаққиқи заҳматкаш, номшиноси варзидаи кишвар М.Аюбова низ аз ин масир истисно нест. М. Аюбова дар мавзуи «Антропонимияи тоҷикони навоҳии Шаҳритузу Кубодиён» соли 2013 рисолаи номзадӣ дифоъ намуда, дар рушду нумуи номшиносии тоҷик саҳми беназир гузоштааст. М.Аюбова тавассути пажуҳишҳои худ дар густариши тамоюлу равандҳои ҷомеа ва инъикоси ин равандҳо дар номгузориҳои миллии саҳми арзишманддоранд.

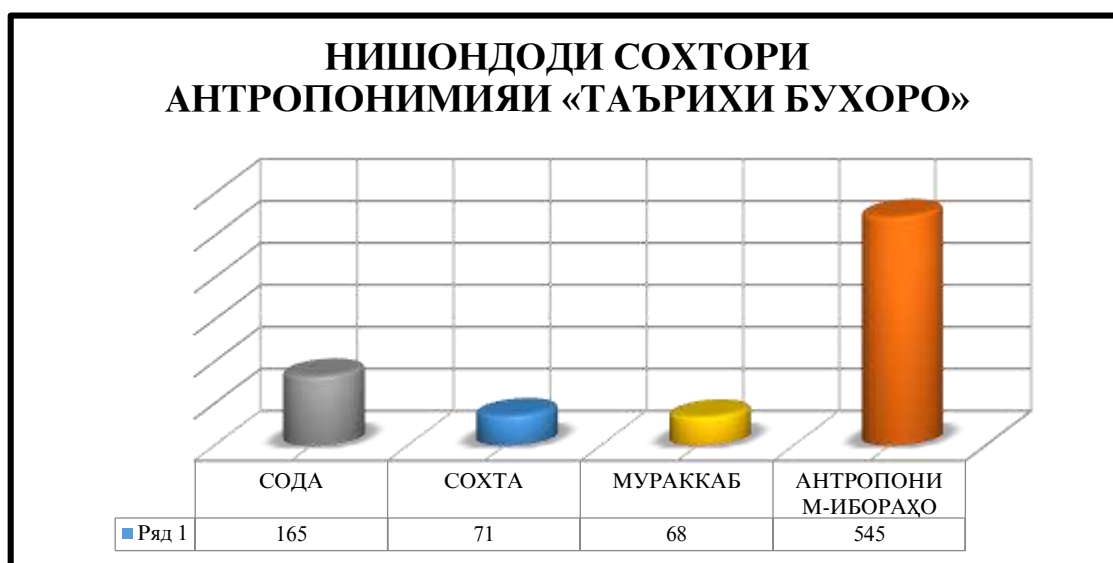
«Хусусиятҳои маъноӣ-услубии поэтонимияи «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ»-ро номшинос С. Қурбонмамадов ба риштаи таҳқиқи қошида, рисолаи номзадӣ худро бо ин унвон дифоъ намудааст.

Муҳаққиқи номшинос Д.Майнусов дар мавзуи «Антропонимҳои «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавси (чанбаи лингвистӣ)» рисолаи номзадӣ дифоъ намуда, ӯ дар таҳқиқоти худ ба омӯзиш ва баррасии амиқи антропонимияи яке аз шоҳкориҳои безаволи қарни X, ки дар рушди забони форсӣ-тоҷикӣ ҷойгоҳи хоса доранд, пажӯҳиш анҷом додааст.

Антропонимияи насри қиссавии «Ҳазору як шаб» аз ҷониби номшинос Ҷ.Темуров мавриди баррасии ҳамачонибаи забоншиносӣ қарор гирифта, дар ин таҳқиқот мақому ҷойгоҳ, таснифот ба қабатҳои луғавӣ ва муқаррар намудани мансубияти забонии воҳидҳои мавриди таҳқиқ ошкор ва мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода шуданд.

«Таърихи Бухоро» мисли дигар осори таърихӣ маҳзани ғании номҳо буда, барои омӯхтани таърихи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангию иқтисодии асримиёнагии миллати тоҷик асари таърихӣ аз лиҳози иттилоот бой маҳсуб меёбад. Зимни пажӯҳиши маводи онимии он 857 антропонимия (*номҳои одамон*) (аз инҳо 8 лақаб, ки дар шумора ба инобат гирифта нашудааст) қорбаст гардидааст, ки аз рӯйи сохтор сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ мебошанд, ки таснифоти он дар нишондоди зерин оварда шудааст:

Диаграммаи №6. Нишондоди сохтори антропонимияи «Таърихи Бухоро»

Тавре аз таҳлилҳо бармеояд, антропонимияи асар аз рӯйи мансубияти забонӣ ба забонҳои форсӣ-тоҷикӣ, арабӣ, русӣ, англисӣ, туркӣ-муғулӣ, ибрӣ, абхазӣ ва якчанд шеваю лаҳҷаҳои мухталиф мутааллиқанд.

Дар қабати антропонимияи «Таърихи Бухоро» ҳангоми таҳлили номҳо аз рӯйи сохтор ба талаботи таснифоти А. Л. Хромов маводи асар мутобиқ мебошад ва мо низ гурӯҳбандии ин қабати номҳоро дар таърих ба ҳамин таснифот анҷом медиҳем. Антропонимияи асар аз рӯйи сохтор ба қабатҳои зер тасниф гардидааст:

➤ **антропонимияи сода** – Асад [Asad], Ато [Atā], Исо [Isā], Коно (Кана) [Kānā] ва ғ.

➤ **антропонимияи сохта** – Буғроҳон [Buğrāhān], Боғӣ [Bāḡī], Заҳабӣ [Zahabi], Муқаддасӣ [Muqaddasi] ва ғ.

➤ **антропонимияи мураккаб** – Абуабдуллоҳ [Abuabdullāh], Муҳаммадшоҳ [Muhammasāh], Сомонхудот [Sāmānhudāt], Хоразмшоҳ [Xārazmshāh] ва ғ.

➤ **антропоним-ибораҳо** –

Абдулмалик Мунтасири Сомонӣ [Abdumalik Muntasiri Sāmānī], Абулаббос Аҳмад ибни Яҳё ибни Асад Сомонӣ [Abulabbās Ahmad ibni Yahyā ibni Asad], Умар ибни Саъд ибни Абиваққос [Umar ibni Sa'd ibni Abivaqqās] ва ғ.

2.7.1. Антропонимияи сода

Антропонимияи сода номҳоеанд, ки бидуни унсурҳои калимасозӣ ва анҷомаҳои антропонимӣ ҳамчун калимаҳои решагӣ шинохта мешаванд. Инҳоро калимаҳои решагӣ низ ном мебаранд. Дар қабати антропонимияи «Таърихи Бухоро» номҳои аз рӯйи сохт сода бо нишондоди 165 номгӯй дар мақоми аввал меистанд. Масалан, Аббод [Abbād], Аббос [Abbās], Абисоҷ [Abisāj], Абрӯй [Abrōy], Алӣ [Ali], Амин [Amin], Амр [Amr], Аҳмад [Ahmad], Асад [Asad], Атиқ [Atiq], Ато [Atā] ва амсоли инҳо, ки шакли пурраи онҳо бо нишондоди мансубияти забонӣ дар ҷадвали зерин оварда мешавад.

**ҶАДВАЛИ № 5 – АНТРОПОНИМИЯИ СОДАИ «ТАЪРИХИ
БУХОРО»**

№	Номҳо (шакли транскрипсионӣ)	Мансубияти забонӣ	№	Номҳо (шакли транскрипсионӣ)	Мансубияти забонӣ
1.	Аббод [Abbād]	арабӣ	84.	Муътасим [Mu'tasim]	арабӣ
2.	Аббос [Abbās]	арабӣ	85.	Наим [Naim]	арабӣ
3.	Абисоҷ [Abisāj]	арабӣ	86.	Наср [Nasr]	арабӣ
4.	Абрӯй [Abrōy]	форсӣ-тоҷикӣ	87.	Носир [Nāsir]	арабӣ
5.	Алӣ [Alī]	арабӣ	88.	Нӯх [Nōh]	ибронӣ
6.	Амин [Amini]	арабӣ	89.	Ҳабиб [Habib]	арабӣ
7.	Амр [Amr]	арабӣ	90.	Ҳайкал [Haykal]	арабӣ
8.	Аҳмад [Ahmad]	арабӣ	91.	Ҳақим [Hakim]	арабӣ
9.	Асад [Asad]	арабӣ	92.	Ҳаҷҷоҷ [Haĵĵā]	арабӣ
10.	Атиқ [Atiq]	арабӣ	93.	Ҳамдуна [Hamduna]	арабӣ
11.	Ато [Atā]	арабӣ	94.	Ҳамза [Hamza]	арабӣ
12.	Афросиёб [Afrāsiyāb]	форсӣ-тоҷикӣ	95.	Ҳамук [Hamuk]	арабӣ
13.	Афшана/Афшона [Afšana/Afšāna]	форсӣ-тоҷикӣ	96.	Ҳасан [Hasan]	арабӣ
14.	Ашрас [Ašras]	арабӣ	97.	Ҳоқим [Hākim]	арабӣ
15.	Аъвар [A'var]	арабӣ	98.	Ҳоҷиб [Haĵib]	арабӣ

16.	Бабадах/Бабадоғ/ Бабатоғ [Babadax/Babadāğ /Babatāğ]	туркӣ-муғулӣ	99.	Ҳуд [Hud]	арабӣ
17.	Бадавӣ [Badavi]	арабӣ	100.	Ҳумайд [Humaid]	арабӣ
18.	Байғу/Баёғу/Ябғу [Bayğō/Bayāğū/Ya bğū]	туркӣ-муғулӣ	101.	Ҳурмуз [Hurmuz]	арабӣ
19.	Бакр [Bakr]	арабӣ	102.	Одам [Ādam]	ибронӣ
20.	Бачкам [Baĵkam]	форсӣ-тоҷикӣ	103.	Оиша [Āiṣa]	арабӣ
21.	Бедун [Bedun]	арабӣ	104.	Оҳупӯш [Āhupōš]	форсӣ- тоҷикӣ
22.	Бишр [Bišr]	арабӣ	105.	Осим [Āsim]	арабӣ
23.	Буғо [Buğā]	туркӣ-муғулӣ	106.	Пармуда [Parmuda]	туркӣ- муғулӣ
24.	Бӯрон [Bōrān]	форсӣ-тоҷикӣ	107.	Пирон [Pirān]	форсӣ- тоҷикӣ
25.	Валид [Valid]	арабӣ	108.	Порс [Pārs]	форсӣ- тоҷикӣ
26.	Васиф [Vasif]	арабӣ	109.	Рустам [Rustam]	форсӣ
27.	Гарсеваз [Garsevaz]	форсӣ-тоҷикӣ	110.	Сабсал [Sabsal]	арабӣ
28.	Гев [Gev]	форсӣ-тоҷикӣ	111.	Салом [Salām]	арабӣ
29.	Гурдак [Gurdak]	форсӣ-тоҷикӣ	112.	Санҷар [Sanĵar]	туркӣ- муғулӣ
30.	Ғунҷор [Ġunĵār]	форсӣ-тоҷикӣ	113.	Саффоҳ [Saffah]	арабӣ

31.	Деваштич [Devaštij]	суғдӣ	114.	Саъд [Sa'd]	арабӣ
32.	Дичже [Dičje]	англисӣ	115.	Саъид [Sa'id]	арабӣ
33.	Довуд [Dāvug]	ибронӣ	116.	Саълук [Sa'luk]	арабӣ
34.	Зиёд [Ziyād]	арабӣ	117.	Сиёвуш [Siyāvuš]	форсӣ- тоҷикӣ
35.	Зиёр [Ziyār]	форсӣ-тоҷикӣ	118.	Симҷӯр [Simjōr]	форсӣ- тоҷикӣ
36.	Зубайр [Zubayr]	арабӣ	119.	Солор [Sālār]	форсӣ- тоҷикӣ
37.	Иброҳим [Ibrāhim]	ибронӣ	120.	Сорак [Sārak]	форсӣ- тоҷикӣ
38.	Илёс [Ilyās]	ибронӣ	121.	Субетей [Subetey]	туркӣ- муғулӣ
39.	Илтутмиш [Iltutmiš]	туркӣ-муғулӣ	122.	Сӯдоба [Sōdāba]	форсӣ- тоҷикӣ
40.	Исо [Isā]	ибронӣ	123.	Сӯёб [Sōyāb]	форсӣ- тоҷикӣ
41.	Кадрҳина [Kadrhina]	арабӣ	124.	Сумайя [Sumaya]	арабӣ
42.	Каюмарс [Kayumars]	форсӣ-тоҷикӣ	125.	Суруш [Suruš]	форсӣ- тоҷикӣ
43.	Каяғлиғ [Kayağliğ]	туркӣ-муғулӣ	126.	Талҳа [Talha]	арабӣ
44.	Кисро [Kisrā]	форсӣ-тоҷикӣ	127.	Тартия [Tartiya]	номаълум
45.	Клавихо [Klavixā]	испанӣ	128.	Тархун [Tarhun]	форсӣ- тоҷикӣ

46.	Коно (Кана) [Kānā]	форсӣ-тоҷикӣ	129.	Тегин [Tegin]	туркӣ-муғулӣ
47.	Қабач [Qabaʃ]	абхазӣ	130.	Тоинку [Tāinku]	номаълум
48.	Қубовӣ [Qubāvi]	арабӣ	131.	Тоҳир [Tāhir]	арабӣ
49.	Қудома [Qudāma]	арабӣ	132.	Туғон [Tuğān]	туркӣ-муғулӣ
50.	Қумоч (амир) [Qumoč]	туркӣ-муғулӣ	133.	Туғшода [Tuğšāda]	туркӣ-муғулӣ
51.	Лухросп [Luhrāsp]	форсӣ-тоҷикӣ	134.	Тӯмард [Tōmard]	форсӣ-тоҷикӣ
52.	Ҷаъфар [Ĵaʻfar]	арабӣ	135.	Тургар [Turgar]	форсӣ-тоҷикӣ
53.	Ҷебе [Ĵebe]	туркӣ-муғулӣ	136.	Тӯс [Tōs]	форсӣ-тоҷикӣ
54.	Ҷунайд [Ĵunayd]	арабӣ	137.	Усмон [Usmān]	арабӣ
55.	Маклухо [Mikluxā]	номаълум	138.	Фарангис [Farangis]	форсӣ-тоҷикӣ
56.	Мансур [Mansur]	арабӣ	139.	Фариғун [Fariğun]	арабӣ
57.	Мардович [Mardāviĵ]	форсӣ-тоҷикӣ	140.	Фатгин [Fatgin]	туркӣ-муғулӣ
58.	Марзбон [Marzbān]	форсӣ-тоҷикӣ	141.	Фотик [Fātik]	арабӣ
59.	Марсад [Marsad]	арабӣ	142.	Фотима [Fātima]	арабӣ
60.	Мардович [Mardāviĵ]	форсӣ-тоҷикӣ	143.	Фохуман [Fāxuman]	номаълум

61.	Маъмун [Ma'mun]	арабӣ	144.	Фрай [Fray]	англисӣ
62.	Микоил [Mikāil]	ибронӣ	145.	Хайзурон[Хай zurān]	арабӣ
63.	Мирочил [Mirāʿil]	арабӣ	146.	Хашал [Хаšal]	форсӣ- тоҷикӣ
64.	Мокон [Mākān]	туркӣ-муғулӣ	147.	Хашвия [Хаšviya]	форсӣ- тоҷикӣ
65.	Молик [Mālik]	арабӣ	148.	Холид [Xālid]	арабӣ
66.	Мох [Māx]	номаълум	149.	Хорохура[Хār āxura]	форсӣ- тоҷикӣ
67.	Муғ [Muğ]	форсӣ-тоҷикӣ	150.	Хотун [Xātun]	туркӣ- муғулӣ
68.	Муқаннаъ [Muqanna']	арабӣ	151.	Шаддод [Šaddād]	арабӣ
69.	Муқтадир [Muqtadir]	арабӣ	152.	Шараф/Ашра ф [Šaraf/Ašraf]	арабӣ
70.	Мунтасир [Muntasir]	арабӣ	153.	Шарик [Šarik]	арабӣ
71.	Муҳаллаб [Muhallab]	арабӣ	154.	Шаркаб [Šarkab]	арабӣ
72.	Муҳаммад [Muhammad]	арабӣ	155.	Шеда [Šeda]	форсӣ- тоҷикӣ
73.	Муовия [Muāviya]	арабӣ	156.	Шиҳоб [Šihāb]	арабӣ
74.	Муслим [Muslim]	арабӣ	157.	Элмангу [Elmangu]	туркӣ- муғулӣ
75.	Мӯсо [Mōsā]	ибронӣ	158.	Юҳанно [Yuhannā]	ибронӣ
76.	Мутеъ [Mute']	арабӣ	159.	Юсуф [Yusuf]	ибронӣ

77.	Муфаззал [Mufazzal]	арабӣ	160.	Юшиъ [Yuṣīʿ]	ибронӣ
78.	Мухаллад [Muxallad]	арабӣ	161.	Ябғу [Yabǧu]	туркӣ- муғулӣ
79.	Мухтор [Muxtār]	арабӣ	162.	Язид [Yazid]	форсӣ- тоҷикӣ
80.	Муътазз [Muʿtazz]	арабӣ	163.	Яҳё [Yahyā]	арабӣ
81.	Муътазид [Muʿtazzid]	арабӣ	164.	Яъқуб [Yaʿqub]	ибронӣ
82.	Муътаман [Muʿtaman]	арабӣ	165.	Яъмар [Yaʿmar]	арабӣ
83.	Муътамид [Muʿtamid]	арабӣ			

2.7.2. Антропонимияи сохта

Антропонимияи сохта дар «Таърихи Бухоро» 71 номгӯро ташкил дода, бо роҳҳои гуногуни калимасозӣ сохта шудаанд. Бо ин ном (антропонимияи сохта) дар асар антропонимияе дар назар аст, ки тариқи анҷомаҳои антропонимсоз шакл гирифтаанд. Шаклгирии антропонимияи «Таърихи Бухоро» бо антропоформантҳои дар нақшаи зерин овардашуда сохта шудаанд:

Ҷадвали № 6. Антропонимияи сохтаи
«Таърихи Бухоро»

АНТРОПОНИМИЯИ СОХТАИ «ТАЪРИХИ БУХОРО»					
№	Номҳо	Транскрипсия и ном	Мансубияти забонӣ	Чандомад	Анҷомаи номсоз
1.	Авзой	[Avzāi]	арабӣ-форсӣ	1	- ӣ
2.	Алптегин	[Alptegin]	туркӣ-муғулӣ	10	- тегин
3.	Аҳмадхон	[Ahmadxān]	арабӣ-туркӣ	3	- хон
4.	Айминтегин	[Aymintegin]	туркӣ-муғулӣ	2	-тегин
5.	Бектузун	[Bektuzun]	туркӣ-муғулӣ	7	- ун
6.	Боғӣ	[Bāği]	туркӣ-муғулӣ	3	- ӣ
7.	Буғрохон	[Buğrāxān]	туркӣ-муғулӣ	1	- хон
8.	Бӯритегин	[Bōritegin]	туркӣ-муғулӣ	2	-тегин
9.	Гардезӣ	[Gardezi]	форсӣ -тоҷикӣ	66	- ӣ
10.	Гурдак	[Gurdak]	форсӣ -тоҷикӣ	3	-ак
11.	Гурхон	[Gurxān]	туркӣ-муғулӣ	5	-хон
12.	Ғӯрак	[Ġurak]	суғдӣ	3	-ак
13.	Заҳабӣ	[Zahabi]	арабӣ	4	- ӣ
14.	Зоҳирӣ	[Zāhir]	арабӣ	1	- ӣ
15.	Илекхон	[Ilekhān]	туркӣ-муғулӣ	12	-хон

16.	Иналхон	[Inalxān]	туркӣ-муғулӣ	1	-хон
17.	Истархӣ	[Istarxi]	форсӣ-тоҷикӣ	14	- ӣ
18.	Кирмонӣ	[Kirmāni]	форсӣ -тоҷикӣ	4	- ӣ
19.	Кӯлортегин	[Kōlārtegin]	туркӣ-муғулӣ	1	-тегин
20.	Кундуғдӣ	[Kunduğdi]	туркӣ-муғулӣ	1	- ӣ
21.	Қазвинӣ	[Qazvini]	форсӣ -тоҷикӣ	3	-ӣ
22.	Қаротегин	[Qarotegin]	туркӣ-муғулӣ	5	-тегин
23.	Қарочабек	[Qaročabek]	туркӣ-муғулӣ	2	-бек
24.	Қутайба	[Qutayba]	арабӣ	29	-а
25.	Қутлуғхон	[Qutluğxān]	туркӣ-муғулӣ	1	-хон
26.	Ҷайхонӣ	[Ĵayhāni]	форсӣ -тоҷикӣ	11	-ӣ
27.	Ҷаррира	[Ĵarrira]	арабӣ	1	-а
28.	Ҷаъфартегин	[Ĵa’fartegin]	арабӣ-туркӣ	3	-тегин
29.	Мадоинӣ	[Madāini]	арабӣ-тоҷикӣ	3	- ӣ
30.	Маҳдихон	[Mahdixān]	арабӣ-туркӣ	1	-хон
31.	Маҳдӣ	[Mahdi]	арабӣ	19	- ӣ
32.	Масъудӣ	[Mas’udi]	арабӣ	4	- ӣ
33.	Мирхонд	[Mirxānd]	форсӣ -тоҷикӣ	1	-хон
34.	Мохӣ	[Māxi]	номаълум	1	- ӣ
35.	Муқаддасӣ	[Muqaddasi]	арабӣ	20	- ӣ
36.	Муктафӣ	[Muktafi]	арабӣ	3	- ӣ
37.	Муллозода	[Mullāzāda]	арабӣ-форсӣ	4	-зода
38.	Муҳаммадтегин	[Muhammategi]	арабӣ-туркӣ	1	-тегин
39.	Наршахӣ	[Naršaxi]	форсӣ -тоҷикӣ	85	- ӣ
40.	Насавӣ	[Nasavi]	форсӣ -тоҷикӣ	2	- ӣ
41.	Насафӣ	[Nasafi]	форсӣ -тоҷикӣ	7	- ӣ
42.	Насрхон	[Nasrxān]	арабӣ-туркӣ	1	-хон
43.	Номусо	[Nāmusā]	арабӣ	1	-о
44.	Разавӣ	[Razavi]	арабӣ	25	- ӣ

45.	Рӯдакӣ	[Rōdaki]	форсӣ -тоҷикӣ	2	- ӣ
46.	Суғдӣ	[Suğdi]	пахлавӣ	1	- ӣ
47.	Саида	[Saida]	арабӣ	1	-а
48.	Самъонӣ	[Sam'āni]	арабӣ	50	- ӣ
49.	Саной	[Sanāi]	арабӣ	1	- ӣ
50.	Саолибӣ	[Saālibi]	арабӣ	1	- ӣ
51.	Сафадӣ	[Safadi]	арабӣ	4	- ӣ
52.	Соғарбек	[Sāgarbek]	форсӣ-туркӣ	1	-бек
53.	Софӣ	[Sāfu]	форсӣ-тоҷикӣ	3	- ӣ
54.	Субкарӣ	[Subkari]	туркӣ-муғулӣ	1	- ӣ
55.	Субоштегин	[Subāštegin]	туркӣ-муғулӣ	3	-тегин
56.	Суғдиён	[Suğdiyān]	форсӣ-тоҷикӣ	2	-ён
57.	Тағойхон	[Tağāyxān]	туркӣ-муғулӣ	1	-хон
58.	Тамғочхон	[Tamğājxāja]	туркӣ-муғулӣ	13	-хон
59.	Тирозӣ	[Tirāzi]	арабӣ	1	- ӣ
60.	Туғонхон	[Tuğānxān]	туркӣ-муғулӣ	1	-хон
61.	Тӯшӣ	[Tōši]	форсӣ-тоҷикӣ	1	- ӣ
62.	Утбӣ	[Utbi]	арабӣ	12	- ӣ
63.	Фирдавсӣ	[Firdavsi]	арабӣ	8	- ӣ
64.	Хашвӣ	[Hašvi]	форсӣ-тоҷикӣ	3	- ӣ
65.	Хизрхон/Хизр	[Xizrkhān/Xizr]	арабӣ-туркӣ	4	-хон
66.	Хоразмӣ	[Xārazmi]	форсӣ-тоҷикӣ	1	- ӣ
67.	Чингизхон	[Čingizxān]	туркӣ-муғулӣ	5	-хон
68.	Шайбонӣ	[Šaybāni]	арабӣ	8	- ӣ
69.	Шашебӣ	[Šašeb]	номаълум	1	- ӣ
70.	Шофей	[Šāfei]	арабӣ	4	- ӣ
71.	Яъқубтегин	[Ya'qubtegin]	ибронӣ-туркӣ	1	-тегин

2.7.3. Антропонимияи мураккаб

Антропонимияи мураккаби «Таърихи Бухоро», ки асосан аз ду ва зиёда мафҳумҳои мустақил шакл гирифтаанд, 68 номгӯро ташкил медиҳанд. Аксари антропонимияи мураккаби асар ба забони арабӣ мутааллиқ буда, тавассути воситаҳои калимасозии арабӣ монанди артикли «ун», «уд», «ул», «ар» ва ҷузҳои номвожасози «абу», «абд» ва «дин» шакл гирифтаанд.

а) артикли -ун: Бахт-ун-асар [Бахт-ун-асар];

б) артикли -уд: Айн-уд-давла [Айн-уд-давла], Баҳо-уд-давла [Баҳо-уд-давла], Ихтиёр-уд-дин [Ихтиёр-уд-дин], Рукн-уд-давла [Рукн-уд-давла], Муизз-уд-давла [Муизз-уд-давла], Фахр-уд-давла [Фахр-уд-давла], Ямин-уд-давла [Ямин-уд-давла];

в) артикли -ул: Ало-ул-мулк [Ало-ул-мулк], Каъб-ул-аҳбор [Каъб-ул-аҳбор], Симо-ул-кабир [Симо-ул-кабир], Шамс-ул-аймма [Шамс-ул-аймма], Шамс-ул-мулк [Шамс-ул-мулк], Низом-ул-мулк [Низом-ул-мулк];

г) артикли -ар: Ҳорун-ар-рашид [Ҳорун-ар-рашид];

ғ) номвожасози «абу»: Абуабдуллоҳ [Абуабдуллоҳ], Абуалӣ [Абуалӣ], Абудовуд [Абудовуд], Абузайд [Абузайд], Абузакариё [Абузакариё], Абукурайб [Абукурайб], Абулаббос [Абулаббос] ва ғ.;

д) номвожасози «абд»: Абдулазиз [Абдулазиз], Абдумалик [Абдумалик], Абдуманоф [Абдуманоф], Абдурахмон [Абдурахмон];

е) бо роҳи мураккабшавӣ: Авархумон [Авархумон], Алпарслон [Алпарслон], Аҳурамаздо [Аҳурамаздо], Баркиёруқ [Баркиёруқ], Бучаъфар [Бучаъфар], Вардонхудот [Вардонхудот], Кайхусрав [Кайхусрав] ва ғ.

2.7.4. Антропоним-ибораҳо

Дар феҳристи антропонимияи «Таърихи Бухоро» антропоним-ибораҳо дар мақоми аввал меистанд. Теъдоди антропоним-ибораҳо ба 545 номгӯй мерасад. Дар таснифоти маводи антропонимияи асар антропоним-ибораҳо вобаста ба

шаклгириашон ба ду гурӯҳ тасниф гардидаанд: антропоним – ибораҳое, ки аз ду чузъ таркиб ёфтаанд: Абдуллоҳ ибни Муслим [Abdullāh ibni Muslim], Ато ибни Соиб [Atā ibni Sāib], Берунӣ Абурайҳон [Berunī Aburayhān], Зиёд ибни Абисуфиён [Ziyād ibni Abisufiyān], Исҳоқ ибни Аҳмад [Ishāq ibni Ahmad] ва антропоним – ибораҳое, ки аз се ва зиёда чузъҳо шакл гирифтаанд: Абубакр Муҳаммад ибни Музаффар [Abubakr Muhammad ibni Muzaffar], Аҳмад ибни Мусои Марзуқ [Ahmad ibni Musāi Marzuq], Илёс ибни Исҳоқ ибни Аҳмад [Ilyās ibni Ishāq ibni Ahmad] ва ғайра.

Антропоним-ибораҳои «Таърихи Бухоро», ки тавассути усулҳои калимасозии гуногун сохта шуданд, ифодакунандаи гари номи инсонанд. Тарзи насабсозӣ дар фарҳанги тоҷикон решаи таърихӣ дошта, дар давраҳои гуногуни таърихӣ бо таъсири ҷараён ва ҳучумҳои қавмии таърихӣ шаклу равиши гуногун касб кардааст. Дар ин баҳши таҳқиқот мо дар баробари таснифоти антропонимияи асар мехоҳем, дар таърихӣ бо мавқеи антропоним-ибораҳо дар асар, дар мавриди насабсозии тоҷикон дар марҳилаҳои таърихӣ изҳори назар кунем.

Баъзе аз номшиносон бар он андешаанд, ки насаб дар низоми идорию давлатдорӣ тоҷикон бо таъсир ва ҳузури Инқилоби Октябр ҷорӣ гардид. Номшиноси тоҷик О.Ғафуров дар ин маврид чунин андеша дорад: «Баъди Инқилоби Сотсиалистии Октябр ва барқарор шудани низоми сиёсии Ҳокимияти Шуравӣ дар Осӣи Марказӣ дар раванди ташаккули антропонимияи тоҷик тағйироти бузурге амалӣ гардид. Унвон ва тахаллусҳои фахрии бенизом аз миён рафта, дар ивази онҳо насаб – ном ҷойгузин гардид...» [Ғафуров, 1970, с.280].

Мо дар таърихӣ бо мавқеи О.Ғафуров розӣ буда наметавонем. Агар аз зовияи таърих назар кунем, гузаштагонӣ мо ҳазорсолаҳо пеш аз Инқилоби Октябр низоми мукаммали номгузорӣ доштанд. Андешаи муҳаққиқ ва номшиноси рус А.В.Суперанская исботи ин гуфтаҳост: «Фамилия дар ҳалқу миллатҳои мухталиф дар марҳилаҳои гуногун пайдо гардидааст. Дар ҷойи фамилия мафҳумҳои истеъмол мешуданд, ки онҳо мавҷудияти инсонҳоро дар давраҳои дури таърихӣ нишон медоданд. Мисли Иоани Дамаскин, Иуда аз

Кариот, Гершон бен Солмон аз Арлия, Эразм Роттердамский ва ғайра» [Суперанская, 1969, с.76].

Дар феҳристи антропоним-ибораҳои «Таърихи Бухоро», ки аз ду ва зиёда чузъҳои мустақил таркиб ёфтаанд, ба воситаҳои алоқои мухталиф монанди алоқои изофӣ, алоқои ҳамроҳӣ, бо ёрии калимаҳои *ибн*, *бинт* ва ғайра шакл гирифтаанд. Тарзи шаклгири антропоним-ибораҳои асарро бо назар- дошти воситаҳои алоқа чунин тасниф намудем:

1. Бо бандаки изофӣ: Абдуллоҳи Муборак [Abdullāhi Mubārak], Абдуллоҳи Ҳавзон [Abdullāh Havzān], Абулҳусайни Навоӣ [Abulhusayni Navāi], Ёқути Ҳамавӣ [Yāquti Hamavī], Илҳомаи Мифтоҳ [Ihhāmai Miftāh], Котиби Самарқандӣ [Kātibi Samarqand], Чаъфари Шиор [Ĵa'fari Šiār] ва ғ.;

2. Ба воситаи алоқои ҳамроҳӣ: Абуабдуллоҳ Фақеҳ [Abuabdullāh Faqeh], Абулҳасан Ориз [Abulhasan Āriz], Бадр Тархон [Badr Tarxān], Қултуғ Билгабек [Qultuğ Bilgabek], Қўшқин Тойқу [Qōšqin Tāyqu], Қил Абушавкар [Ĵil Abušavkar], Минҳоч Сироч [Minhāj Sirāj] ва ғ.;

3. Шакли маъмули насабсозие, ки чузъи яқум ном, чузъи дуём калимаи «ибн/бин» ва номи падар таркиб ёфтаанд: Аббос ибни Бухорхудот [Abbās ibni Buxārxudāt], Аббос ибни Чаъфар [Abbās ibni Ĵa'far], Абдуллоҳ ибни Амр [Abdullāh ibni Amr], Бакр ибни Воил [Bakr ibni Vāil], Бакр ибни Молик [Bakr ibni Mālik], Вакиъ ибни Абиссуд [Vaki' ibni Abissud], Ваҳб ибни Мунаббих [Vahb ibni Munnabih] ва ғ.;

4. Бо чузъи арабии “ибн” (писар), ки дар насабсозии арабӣ мустаъмал аст, дар шумори онимияи «Таърихи Бухоро» номҳои зиёд воমেҳӯрад. Дар ин қолаб номҳои зерин дар асар корбаст гардидаанд: Ибни Саъд [Ibni Sa'd], Ибни Баттута [Ibni Battuta], Ибни Зубайр [Ibni Zubaʻr], Ибни Исфандиёр [Ibni Isfandiyyār], Ибни Қорин [Ibni Qārin] ва ғ.;

5. Антропоним-ибораҳое, ки чузъи аввал номи шахс ва чузъи дуёми он ифодакунандаи макон ё зодгоҳи соҳибном мебошад. Масалан, Абуалии Дамғонӣ [Abualii Damğānī], Абуалии Исфаҳонӣ [Abualii Isfahānī], Абумансури Исфичобӣ [Abumansuri Isfiĵābī], Абумуслими Хуросонӣ [Abumuslimi Xurāsānī],

Алии Марвирӯдӣ [Alii Marvirōdī], Амираки Тусӣ [Amiraki Tusī], Аҳмади Хучистонӣ [Ahmadi Xujistānī], Иҷлии Бухорӣ [Ijlii Buxārī] ва ғ.;

6. Антропоним-ибораҳое, ки чузъи аввали он номи шахс, чузъи баъдӣ унвон, лақаб ва ё таҳаллуси он: Абдуллоҳи Муборак [Abdullāhi Mubārak], Абуалии Чағонӣ [Abualii Čaġānī], Абубакри Сиддиқ [Abubakri Siddiq], Абулаббоси Тош [Abulabbās Tāš], Абулҳасани Дехқон [Abulhasani Dehqān], Довуди Сиёҳ [Dāvudi Siyāh] ва ғ.;

7. Антропоним-ибораҳое, ки аз се ва зиёда чузъҳо тавассути воситаҳои мухталифи алоқа таркиб ёфтаанд: Абдуғаффор ибни Солеҳи Толиқонӣ [Abduġaffār ibni Sālehi Tāliqānī], Абдурахмон ибни Муҳаммад ибни Ашъас [Abdurahmān ibni Muhammad ibni Aš'as], Бурон бинти Ҳасан ибни Саҳл [Burān binti Hasan ibni Sahl], Варқоъ ибни Насри Боҳилӣ [Varqā' ibni Nasri Bāhilī], Зиёд ибни Солеҳи Хузоӣ [Ziyād ibni Sālehi Xuzāī], Исо ибни Мусои Таймӣ [Isā ibni Musāi Taumī] ва ғ.

Замони салтанати Ҳукумати Шуравӣ насабсозии мо бо анҷомаҳои насабсозии (чинсиятсоз) **-ов, -ова, -вич, -овна** мустаъмал гардид. Вазифаи меҳварии ин анҷомаҳо чинсиятсоз будани онҳо буд. Хушбахтона, дар ҳоли ҳозир насабсозии мо насабсозии миллист. Он гунае, ки таърихан миллати тоҷик чунин меъёри насабсозӣ дошт.

Антропоним-ибораҳои асар, ки дар шакл ва қолабҳои гуногуни насабсозӣ шакл гирифтаанд, аз таърихи насабсозии миллӣ, ки ҳозорсолаҳо аз он истифода мешуд, шаҳодат медиҳад. Миллати тоҷик дар давраҳои соҳибмақом будан аз ин усули насабсозӣ истифода мебард.

Ҳамин тариқ, омӯзишу баррасии ин бахши диссертатсия имкон фароҳам овард, ки дар доираи имконияти мавҷуда қабати антропонимияи асар пурра омӯхта шавад. Дар ин фасл бо баҳрабардорӣ аз пажуҳишу таҳқиқи муҳаққиқони номшиноси ватанию хориҷӣ қабати антропонимияи «Таърихи Бухоро»-ро мавриди омӯзиши ҳамаҷонибаи забоншиносӣ қарор бидиҳем. Ҳангоми баррасии масъалаи натиҷаҳои назаррасии илмӣ ба даст омада, барои таҳқиқоти минбаъдаи соҳа ҳамчун маводи хуби илмӣ хизмат карда метавонад.

2.8. Номҳои ифтихорӣ ва лақабҳо

Пажӯҳиши номҳои ифтихорӣ, ки, асосан, бо мафҳумҳои лақаб ва таҳаллус вирди забонҳост, аҷобати хоса дорад. Ин масири таҳқиқ аз оғози солҳои 70-уми асри гузашта оғоз гардида, аз ҷониби муҳаққиқони ватанию хориҷӣ дар ин самт пажӯҳишҳои зиёде анҷом пазируфтаанд.

Зери мафҳуми антропонимия ҳамаи номҳои мансуб ба инсон: ном, номи падар, насаб, лақаб, таҳаллус, номи мустаор, номҳои ифтихорӣ фаҳмида мешавад. Муҳаққиқони соҳа дар тобишҳои гуногун, аммо ишора ба як маъно антропонимияро шарҳу тавзеҳ медиҳанд. Лекин миёни ин шарҳу тавзеҳ ду мазмуни аз ҳам мутафовити таърифи антропонимия ҷой дорад, ки бо баъзе аз ҷузъиёт аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Дар бештари сарчашмаҳои соҳавӣ «Антропоним – номи худи шахс (номи шахсӣ, насаб, номи падар, лақаб, таҳаллус)» шарҳ дода шудааст. Муҳаққиқи рус Н.В.Подолская дар ин росто чунин ақида дорад: «Исми хосе, ки шахс метавонад дошта бошад, аз ҷумла номи падар, номи шахс, насаб, таҳаллус, криптоним (ҳама гуна номи хоси пинҳонӣ), андроним (як навъи антропоним, номгузории зан бо ном, насаб ё лақаби шавҳар), гинеконим (номгузории шавҳар бо номи зан, лақаби худ), номи падар» [Подолская, 1988, с.31]. Муҳаққиқи рус Н.В.Подолская криптоним, андроним ва гинеконимро низ аз қабати антропонимия донистааст. Мо назари муҳаққиқро ҷонибдорӣ мекунем, зеро тавзеҳоти умумӣ низ мавзӯи баҳси антропонимияро ба омӯзиши ҳама гуна номҳои мансуб ба инсон шарҳ додааст.

Номҳои ифтихорӣ (иловагӣ) ё худ таҳаллусу лақаб масири сунъии пайдоиш дошта, дар раванди гуногунвазъии ҳаёт, руҳ додани рӯйдодҳои мухталиф пайдо мегарданд ва гоҳе ҳадафмандона ба ҳар фарди дилхоҳ гузошта мешавад.

Бояд гуфт, ки омӯзишу баррасии ин қабил номҳо паҳнои душвору мушкилтаре нисбат ба номҳои аслӣ доранд, зеро яқин аст, ки мардум аз ошкор намудани номҳои иловагии худ (лақабҳо) худдорӣ мекунанд.

Масъалаи мавриди назар паҳлуҳои ҷолиб дошта, ҳини пажӯҳиш масоили мухталифи зиндагии мардум, шахсиятҳои таърихӣ, тамаддуну фарҳанг, расму оин ва дигар ҷузъиёти ҷаззобият рӯйи кор меоянд. Дар ин масир, пажӯҳишгарони зиёди ғарбӣ таҳқиқот анҷом доданд, аммо паҳлуҳои зиёди наомӯхта ҳанӯз боқӣ мондаст, яъне то кунун масъалаи лақабгузорӣ ва масъалаҳои вобаста ба ин самт мавриди омӯзишу пайгирӣ қарор дода нашудааст. Маҳз ҳамин паҳлуи масъала моро водор сохт, ки номҳои ифтихорӣ ва низоми антропонимияи «Таърихи Бухоро»-и Муҳаммад Наршахиро, ки бори аввал ба ҳисоб меравад, мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Дар забоншиносии тоҷик таҳлилу омӯзиши номҳои ифтихорӣ ё худ таҳаллуси персонажҳои осори таърихӣ тавассути олимони соҳа зиёд таҳқиқ нагардидааст ва ин масъала маҷрои нав дорад.

Ҳангоми таҳлил ва омӯзишу бозбинии номҳои ифтихории қабати антропонимияи асар, ки баъзан номҳои изофӣ ё худ иловагӣ дар баробари таҳаллусу лақаб шинохта мешаванд, ҳашт номгӯйро ташкил медиҳад: Алоуддин [Alāuddin], Атиқ [Atiq], Байғу/Баёғу/Ябғу [Bayғu/Bayāғu/Yabғu], Қуббат-ул-ислом [Qubat-ul-islām], Қутбуддин [Qutbuddin], Охупӯш [Āhurōš], Фохира [Fāxira] ва Ямин-уд-давла [Yamin-ud-davla].

Дар шумори антропонимияи асар номҳои ифтихорӣ (лақаб, таҳаллус) чун дигар қабати ономастикон мавқеи асосӣ надошта бошанд ҳам, лекин аз нигоҳи омӯзиш ва баррасӣ хеле шавқоваранд. Таҳқиқ ва омӯзиши лақабҳо дар муқоиса ба қабати дигари ономастикон дорои махсусият ва мушкилоти худ мебошанд, зеро дар ин масир равзанаи ягона мавҷуд нест ва таҳқиқот мисли дигар қабатҳои онимӣ ба таври кофӣ анҷом наёфтаанд.

Лақабро «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин маънидод кардааст : «...Ном, Номи изофие, ки ба кас аз рӯйи хислати нек ё бад, феълу рафтор, кирдор ва ё аз рӯйи ягон амалаш дода мешавад...» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.125-127].

Муҳаққиқи тоҷик Э.Давлатов дар як таҳқиқоташ ибраз медорад: «Мардум лақабро ҳамчун мафҳуми манфӣ барои афъоли нохубу нораво, хислати бад, симои нозеб, рафтору кирдори ғайриинсонӣ медонанд. Дар асл, лақаб ҳамчун

номи иловагӣ бештар барои хислати ҳамидаи инсония рафтори намуна, хунари коргару кунияти воло корбаст мегардад» [Давлатов, 2017, с.24].

Номшиноси тоҷик Р.Шоев, ки дар ин ҷода пажухиш анҷом додааст, лақабҳоро аз рӯйи истеъмол ба ду гурӯҳ ҷудо намудааст: а) лақабҳое, ки аз миёни халқ мебароянд; б) лақабҳои ифтихорӣ, ки аз ҷониби зимомдорон ҳада мешуданд [Шоев, 2013, с.46].

Забоншинос Р. Шоев зухури лақабҳои гурӯҳи дуумро дар забони тоҷикӣ ба асри IX мустаъмал меонад. Дар ин маврид ишора мекунад: «Лақабҳои гурӯҳи дувум дар забоншиносии тоҷик аз асри IX мустаъмаланд» [Шоев, 2013, с.46].

Дар «Таърихи Бухоро» лақабҳои Атиқ [Atiq], Охупӯш [Āhupōš], Байғу/Баёғу/Ябғу [Bayǧu/Bayāǧu/Yabǧu] ва Ямин-уд-давла [Yamin-ud-davla] тахайюлӣ набуда, ҷанбаи пайдоиши воқеӣ доранд. Хулоса карда гуфтан мумкин аст, ки ин лақабҳои тариқи сунӣ пайдошуда нестанд.

Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ва ахбори асар лозим донистем, ки вижагиҳои забонӣ ва пайдоиши лақабҳои номбурдаро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор бидеҳем.

Атиқ [Atiq] – номи дигари Абубакр – падарарӯс ва саҳобаи Ҳазрати Муҳаммад. Атиқ дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои «1. кӯҳна, қадима, кӯҳан; **аҳди атиқ** даври қадим. 2. баргузида, камёб маъно шудааст» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.95]. Захираи электронии фарҳанги вожаҳои форсӣ **атикро** калимаи арабӣ доништа, чунин маънидод кардааст: «**Атиқ** *ا. عتيق* 1. кӯҳна, қадима, кӯҳан, солдида, 2. баргузида, интихобшуда; аҷиб, камёб, 3. озодшуда...»

[Торномаи Вожаҷӯ [Захираи электронӣ]

<https://vazhaju.tj/search/%D0%91%D1%83%D1%85%D0%BE%D1%D0%B>].

Дар осори классикони тоҷик **атиқ** низ корбасти фаровон дошта, ба маънои кӯҳна истифода гардидааст:

...К-ӯ суви дарё шуду аз ғам атиқ,

Фавт шуд аз ман чунон неқӯ рафиқ.

[Балхӣ, 2013, с.68]

Дар «Таърихи Бухоро» Атиқ номи дигари Абубакр гуфта шудааст:

«Абубакри Сиддик, номи пурааш Абдуллоҳ ибни Абиқуҳофа Усмон ибни Омир ибни Амр ал-Курашӣ. Ёро Атиқ низ меғуфтанд...» [С.205].

Сабаби Атиқ ном гирифтани Абубакр дар асар зикр нагардидааст. Аз рӯйи хулосаҳо бармеояд, ки Абубакр яке аз аввалин саҳобаҳои пайғамбар буд, ки Исломо қабул кард ва баъди марги Пайғамбар ҷонишини эшон интиҳоб гардид. Бо гузашти вақт Абубакр, ки яке аз аввалинҳо буд, нисбат ба дигар пайравони Пайғамбар ва онҳое, ки баъдан дини Исломо қабул карданд, мақоми таъриҳӣ ва қуҳан, яъне «Атиқ»-ро гирифт. Дар «Таъриҳи Бухоро» чунин меғузарад: «Абубакр яке аз аввалинҳо шуда исломо пазируфта буд. Баъд аз вафоти Ҳазрати Муҳаммад, Абубакр халифа, яъне ҷонишини пайғамбар интиҳоб гардид» [С.205].

Охупӯш [Āhupuš] – лақаби як дарвеш, ки дар замони салтанати шоҳи Хоразм – Харазмшоҳ - Отсиз зиндагӣ намудааст. Инсони ботақво ва диндоре буд. Аз номи аслиаш ҷое чизе гуфта нашудааст. Аз Охупӯш дар якҷои асар, ки миёнравӣ шоҳ Отсиз ва султон Санҷар барои бахшидани гуноҳи якдигар аз ҷониби Отсиз фиристода шудааст, чунин зикр мешавад: «Отсиз як нафар дарвеше, ки Охупӯш лақаб дошт ва бо тақвои худ машҳур буд, ба назди Санҷар барои бахшидани гуноҳи Отсиз розӣ шуд... » [С.253].

Байғу/Баёғу/Ябғу [Bayǧu/Bayāǧu/Yabǧu] – унвони туркии ғарбии ҳокими воло аст. Тахмин меравад, ки унвон аз «Явуғ»-и Кушонӣён омадааст.

Яке аз охири ишораҳои корбурди ин унвон дар берун аз муҳити туркӣ ба миёнаҳои давраи Танг – явуғаи тохорӣ Ши-ли-ман-тсе-ло дар миёнаҳои асри VIII дахл дорад. Аз императори Танг дар мубориза ба муқобили кӯчманчиён ёрӣ пурсид. Ба эҳтимоли зиёд, ин унвонро дар асри VI аз ҳокимони эронизабони мулкҳои парокандаи тохорӣ гирифтааст.

Дар мавриди ҳокими мулки туркҳои ғарбӣ дар маъхазҳои чинӣ унвони Ёбғу-Когон (Ябғу-Кеҳани чинӣ 葉護) зикр меравад.

Дар тарҷумаи «Ёддошт»-и Ибни Фазлон аз забони муаррих А.П.Ковалевский гуфта мешавад: «Подшоҳи туркҳои оғузро Ябғу меноманд ва ин унвони ҳоким аст. Али-Ябғу, тибқи ривоятҳои оғузӣ, подшоҳи туркҳои оғуз

ва ҳокими Янгикент дар асри X буд»

[Донишномаи озод [Захираи электронӣ].

<https://tg.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D1%80%D0%BE%D1%80%D3%AF%D0%B4>].

Дар асар Байғу лақаби подшоҳи Туркистон – Қарочурини турк ёд шудааст: «Он меҳтарон ва дехқонони бузург ба назди подшоҳи Туркистон рафтанд ва номи ӯ Қарочурини турк буд. Ва онро аз ҷиҳати бузургӣ «Байғу» лақаб карда буданд» [С.28].

Зимни муаррифии Қарочурини турк чунин нигошта шудааст: «Қарочурини турк – ҳокони аъзами туркҳо. Дар сарчашмаҳои хитой Шеху (Ябғу) Чу-ло-хэу омада, дар солҳои 587-588 бар ҳамаи туркҳо ҳукмронӣ намудааст» [С.202].

Лақаби дигар дар «Таърихи Бухоро» **Ямин-уд-давла [Yamin-ud-davla]** буда, мафҳуми арабист. Тибқи ахбори сарчашмаҳо, унвони олии туркҳо аст, ки барои садоқати беназир ва хизматҳои таърихӣ аз ҷамъияти хосаи дохили худашон дода мешуд. Ямин-уд-давла [Yamin-ud-davla] унвони олии туркист, ки аз ҷониби пешвоён ва ё солортарҳои қавмие, ки мардуми одӣ онҳоро эътирофу итоат мекунанд, тақдим мегардад. Маҳз хизматҳои беназири Маҳмуди Сабуктегин, ки дар таърих бо номи Султони Маҳмуди Ғазнавӣ шуҳрат дорад ва бузургтарин давлати туркиро баъди заволи давлати Сомониён ташкил додааст, ҳамин унвон дода шудааст: «...Ҷамъияти туркӣ (пешвои руҳонӣ) Маҳмудро халифа султони Ғазна эътироф карданд. Халифа ба ӯ унвони Ямин-уд-давла (Дастии ростии давлат) дод»

[Торномаи ўзбекӣ [Захираи электронӣ] <https://e-tarix.uz/maqolalar/1011-maqola.html>].

Сабаби чунин лақаб гузоштан ба Маҳмуди Ғазнавӣ маълум аст. Ҷангоми гузоштани ин ном ба Маҳмуди Ғазнавӣ маҳз маъноии луғавии худӣ ифода ба инобат гирифта шудааст. Дар луғатҳо чунин шарҳ ёфтааст: «Ямин-уд-давла, арабист ва маъноии қудрат ва қуввати давлат; лақабе, ки ба султони Маҳмуди Ғазнавӣ дода шуда буд»

<https://vazhaju.tj/search/%D0%91%D1%83%D1%85%D0%BE%D1%8%D0>.

Муҳаммади Мирхонд дар «Равзат-ус-сафо» дар мавриди лақаби Султон Маҳмуди Ғазнавӣ чунин назар дорад: «Хилъати гаронмоя ... ба Султон Маҳмуд фиристод ва ўро амин-ул-милла ва ямин-уд-давла лақаб дод» [ЭСТ, Ҷ.6, 1978-88, с.152].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» «**Ямин** – дасти рост; тарафи дасти рост; **ямину ясор** тарафи росту чап» тавзеҳ дода шудааст [ФЗТ, Ҷ.2, 1969, с.721].

Бояд эътироф кард, ки омӯзиши номҳои ифтихорӣ (лақабҳо) то андозае масъалаи печида буда, ҳар як ном пажӯҳиши амиқу ҷудоғонаи вижаро тақозо мекунад. Лақаб дар назари аввал як чизи сода менамояд, вале чигунагии шахс беҳтар аз номаш тавассути лақаб ифода мешавад.

Маҳз омӯзишу баррасии ин навъи антропонимия имкони хубест барои пайдо намудани фаҳмиши таърихӣ ва оғози марҳилаи шинохти арзишҳои миллӣ. Дар омӯзишу таҳлили ин қисмати диссертатсия аз сарчашмаҳои илмӣ – таҳқиқотӣ, фарҳангу луғатҳои тафсири ва дигар осори илмии номшиносӣ истифода гардид.

Хулоса, омӯзиши номҳои хос дар шинохти арзишҳои миллӣ ҳамчун маъхази арзишманди таърихӣ хидмат менамояд. Нақши номҳо дар муайян намудани арзишҳои миллии қавмӣ, таърих ва шинохти пайванди аҷдодии халқу миллатҳо беназир аст. Ҳамаи ин арзишмандиҳо дар навбати аввал дар таъмини заминаи рушд ва ташаккули таърихи забон, муқаррар намудани гуногуншаклии калимаҳо, ғанӣ гардонидани таркиб ва хазинаи луғавии забон нақши созгордоранд.

Натиҷаи бадастомадаи пажӯҳиши маводи мавриди омӯзиши ин боб бо хулосаҳои ҷамъбасти мегардад:

1. Пажӯҳиши топонимия ва антропонимияи «Таърихи Бухоро» аз ҷумлаи масоилест, ки то имрӯз аз ҷониби ягон муҳаққиқ омӯхта нашудааст. Ин қисмати пажӯҳиш имкон фароҳам овард, ки дар заминаи омӯзиши маводи онимии он ҷанбаҳои гуногуни ономастикаи асар омӯхта шавад.

2. Дар ин таҳқиқот бори аввал ҷойномҳои асар ба қабатҳои ҷудогонаи топонимӣ тасниф гардида, маводи мавриди таҳқиқ ба қабатҳои марбути гурӯҳбандӣ карда шуданд.

3. Дар ин қисмати диссертатсия маротибаи аввал ҷойномҳои асар вобаста ба нуқоти маскунӣ ба қабатҳои *полионимия, комонимия, хоронимия, астионимия, агоронимия* ва дигар қабатҳои топонимӣ *оронимия, дромонимия, спеолонимия, агоронимия, агоронимияи омехта* ва зерқабатҳои дигар тасниф гардиданд.

4. Ҳангоми пажӯҳиш маводи топонимия ва антропонимияи асар аз назари баромади забонӣ, сохтор (сода, сохта, мураккаб ва ибораномҳо) ва қорбаст дар «Таърихи Бухоро» мавриди баррасӣ қарор гирифт.

5. Масъалаи насабсозии ниёкони тоҷикон дар заминаи маводи мавриди таҳқиқ, ки даъвои иддае аз номшиносон атрофи баҳси гӯё тоҷикон баъд аз Инқилоби Октябр соҳиби насаб шуданд, дар ин бахш баррасӣ гардидааст.

6. Ҷамъоварии лексикаи ономастикони асар, ки манбаи асосии рушди таркиби луғавӣ ва густариши таърихи забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад, дар ҳалли проблемаҳои номбурда ҳамчун далели муътамад хидмат мекунад, дар ин бахш таҳқиқот иқдоми шоиставу нав дониста мешавад.

БОБИ Ш

ВИЖАГИҶОИ ЛУҒАВӢ-МАӢНОИИ ҚАБАТИ НОМҶОИ ОМЕХТА ДАР «ТАӢРИХИ БУХОРО»

Мулоҳизаҳои муқаддимотӣ. Забоншиносии тоҷик дар заминаи қолаб ва нигоришу таъсиргузории забоншиносии русу ғарб, махсусан, эроншиносӣ шакл гирифта, дастовардҳои амиқу назаррасеро молик гардидааст. Инсоният ба воситаи ғабӯлияти густурдаи хеш дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ дар масири иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, илмӣ ва фарҳангӣ мақому манзалати махсуси хешро инъикос менамояд.

Чамбоварӣ, пажӯҳиш ва илман асоснок кардани ному насаб, лақабу тахаллус, хусусан, исмҳои хос на танҳо барои забоншиносон, балки барои доираи васеи соҳаҳо, аз ҷумла, таърих, география, этнографияву фарҳангшиносӣ арзиши баланд доранд. Номҳо барои пажӯҳиши таъриху этнография ва фарҳанги миллӣ дорои маводи ғанӣ буда, рушди таъриху фарҳанги таърихӣ миллат, ташаккули вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ, маънавию ахлоқӣ, доштани завқи эстетикӣ, эътиқод ва муҳаббат ба ниёкон, донишу тафаккури миллӣ ва муҳаббат ба анъанот ва расму оини миллӣ доштаи мардумро таҷассум менамоянд. Номшиносӣ метавонад дар шинохти этносҳои гуногун зимни кӯчиши аҳоли аз давраи бостон то марҳилаҳои минбаъдаи таърихӣ мусоидат намояд. Аз омӯзиши ҳамаҷонибаи номшиносӣ, хосатан, сохту таркиби антропонимия вазъи муносибатҳои якҷояи халқу миллатҳои мухталифи гуногунзабонро ошкор намудан мумкин аст.

Гарчанде номшиносӣ ҳамчун илм ва равияи махсус нимаи дуоми асри гузашта шакл гирифта бошад ҳам, номшиносии форсу тоҷик таърихи ин миллатро ҳамроҳӣ мекунад. Дар катибаҳои бостонии миллӣ, аз қабилӣ «Авасто», «Катибаҳои Бесутун», «Кӯҳи Муғ», «Қабӯи Зардушт», «Дарахти Ассурик», «Тахти Чамшад» ва даҳҳо ҷунин осори хаттӣ шакл ва гунаҳои мухталифи номҳои бостонӣ таҷассум ёфтаанд, ки як иддаи он аллакай мавриди баррасӣ қарор дода шуданд, масъалаҳои омӯхтанашудаи зиёд низ доранд. Ин осори баргузида ва

таърихӣ барои омӯзишу таҳқиқи номҳо ва исботи таърихи куҳан доштани номшиносии тоҷик сарчашмаи муътамад маҳсуб меёбад.

Дар марҳилаҳои баъдӣ тавассути донишмандону адибони тоҷик номшиносии тоҷик берун аз маҷрои илми алоҳида рушд дода шуд. Дар сарчашмаҳои таърихиву ҷуғрофӣ ва осори назмию бадеӣ, минҷумла, «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ, «Китоб-ал-ансоб»-и Абусаид Абулкарими Самъонӣ, «Осор-ул-боқия»-и Абурайҳони Берунӣ, «Қобуснома»-и Усурулмаолии Кайковус, «Таърихи Байҳақӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ, «Кимиёи саодат»-и Абуҳомид Муҳаммади Ғаззолӣ, «Ахлоқи Носирӣ»-и Хоча Насриддини Тусӣ, «Шоҳнома»-и Саолибӣ, «Исмҳои бузургони Бухорои Шариф», «Дар баёни таврихи анбиё» ва даҳҳо осори гаронмояи дигар пояи соҳа мустаҳкам гардид.

«Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсии Тусӣ, ки манбаи ғании ном маҳсуб меёбад, паҳлуҳои гуногуни ономастикаи он мавриди пажухиш қарор дода шуда, дар рушд ва мустаҳкам намудани пояи илми ономастикаи тоҷик нақши созгор касб намудааст. Муҳаққиқи номшиносии тоҷик Д.Майнусов, ки антропонимияи ин шоҳасари безаволро таҳқиқ намудааст, арзишмандии онро чунин баён мекунад: «...Омӯзиши ҳамачонибаи паҳлуҳои гуногунранги забони «Шоҳнома» аз масъалаҳои муҳимми илми эроншиносӣ, минҷумла забоншиносии тоҷик маҳсуб меёбад ва дар ин бахш моро зарур аст, ки таҳқиқоти фузунеро дар қоркарди «Шоҳнома» роҳандозӣ намоем ва тавассути онҳо зоҳиру ботини ин асарӣ мондагорро кашф намоем. Дар пояи ин омӯзиш ва таҳқиқи номвожаҳои «Шоҳнома», дар маҷмуъ ва номҳои ашхос ба таври мушаххас, аҳаммияти вежа дошта, имкон медиҳанд, ки оид ба як ҷузъи системаи забони ин асар, яъне номвожаҳои ашхос ва мавқеи онҳо дар низомӣ воҳиди забонии «Шоҳнома» таҳқиқот ба анҷом расонем» [Майнусов, 2013, с.4].

Муҳаққиқи маводи ономастикаи «Шоҳнома»-и Саолибӣ қимати асарро дар мавриди маводи гаронбаҳо ва мавқеи номҳо дар ин шоҳасар хеле барҷаста инъикос намуда, ибраз медиҳад, ки: «Таърихи «Ғураи-ус-сияр» маъруф ба «Шоҳнома»-и Саолибӣ» яке аз шоҳкориҳои қадимаи таърихи Эрон ва зикри саргузашти шоҳони он, ки шуҳрати воло дорад, дорои маводи ономастикони

мухталиф буда, омӯзиши ин арзишмандиҳои забонӣ дар ташаккули номшиносӣ, махсусан забоншиносӣ аҳаммияти вежа доранд» [Сабур, 2024.-С.125].

Номҳо ба таъсири омилҳои гуногун аз макони чуғрофӣ ишора мекунанд ва аз номҳои мавзӯҳои мухталиф реша мегиранд. Номҳо ба хуввияти миллӣ ва заминаи таърихӣ чомеа ва сарзамин иртибот дошта, тафсилоти фарҳанг, таърих ва адабиёти минтақаро ифода мекунанд ва ба мисли таҳаввулоту рӯйдодҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, ҳадафҳо, тамоюлҳо, дидгоҳҳо ва чомеаҳои сарзаминро ифода мекунанд. Типологияи номҳои чуғрофӣ, ҳамчун, таҳқиқи этимологияи номҳои чуғрофӣ дар шинохти номҳо ва дар натиҷа таҳқиқи далелҳои таърихӣ фарҳангӣ нақши муҳим доранд. Донистани навҳои номи чойҳо дар пешбурди пажӯҳишҳои таърихӣ, баҳусус, аз нигоҳи таърихӣ иҷтимоиву фарҳангӣ хеле муҳим аст.

Чойномҳо аз нигоҳи пайдоиш бо ҳаводиси мухталифи таърихӣ гирифтори таҳаввулоту шаклӣ мегарданд. Садҳо ҳаводисеро ҳамраҳӣ карданд, ки аз онҳо то имрӯз ягон ному нишоне намондааст. Муҳаққиқи шинохтаи рус В.А.Никонов дуруст зикр кардааст: «Шаҳрҳо хароб гардидаанд, давлатҳо барҳам хӯрдаанд, забонҳо ва ҳуди халқҳо аз байн рафтаанд, аммо номҳо боқӣ мондаанд» [Никонов, 1965, с.179].

Биноан, ономастика маҷмуи ҳама гуна номҳоро новобаста ба мансубияти забонӣ ва ҷанбаҳои этникашон омӯхта, ҳаҷму шакл ва ҷанбаҳои лексикиву маъноии онҳоро мавриди баҳсу баррасии худ қарор медиҳад. Дар ин баррасӣ ва пажӯҳиши ономастикони «Таърихи Бухоро» ҳамаи кӯшиш равона шудааст, то дар ҳалли масоили мавриди тавачҷуҳ расидагӣ шавад.

3.1. Хрематонимия

Номҳои хос ба дигаргуниҳое, ки дар табиат ва чомеа ба амал меоянд, воқуниш нишон медиҳанд. Аз ин рӯ, номҳои хос метавонанд ҳамчун хронологи матнҳо, инчунин, ёдгориҳои таърихӣ ва археологӣ хизмат кунанд. Ба шарофати консерватизми махсуси номҳои хос, онҳо дар даврони офаринишашон бо нигоҳ

доштани далели ҳолати қадимии забон зинда мондаанд ва дорои миқдори зиёди иттилооти забонӣ ва ғайризабонӣ мебошанд, ки танҳо тавассути забоншиносӣ ба даст оварда мешаванд.

Бо истифода аз забонҳо мо ҳар рӯз бо номҳои мувофиқ дучор мешавем, ки онҳо барои номҳои одамон, объектҳои чуғрофию кайҳонӣ, ҳайвонот, объектҳои гуногуни маданияти маънавӣ ва моддӣ хизмат мекунанд. Аслияти функционалӣ ва забонии номҳои хос боиси ба вуҷуд омадани як соҳаи махсуси забоншиносӣ – ономастика гардид.

Ономастика моҳияти исмҳои хос, хусусияти заминавии онҳо, пайдоиш, инкишоф ва алоқаи онҳоро бо тамоми сатҳҳои забон, аҳаммияти назариявӣю амалии ҳуди илми ономастика, инчунин робитаи онро бо дигар илмҳо меомӯзад.

Дар ин бахши таҳқиқоти мо номҳои хеле ҷолиби бахши ономастика – **хреMATонимия** қарор дорад. Ин бахши забоншиносӣ номҳои хосеро монанди номи китобҳо, мақолаҳо, объектҳои фарҳанги моддӣ, дасткорҳои инсон мисли ихтироот, таълифот, силоҳ, асбобҳои мусиқӣ, ҷавоҳироту қандакорӣ ва ғайра дар бар мегирад. Яъне хреMATонимия номҳои ашӣи хосеро, ки ба феҳристи фарҳанги моддӣ дахл доранд, фаро мегирад.

Дар ин боб аз ҷониби пажӯҳишгарон омӯзишҳои зиёд анҷом ёфтааст. Номшиноси тоҷик Ш.Ҳайдарӣ дар як матлаби худ дар ин бора гуфтааст: «Номи сангҳои қимматбаҳо, дасткорҳои, зару зевар ва дигар зебоиҳои офарандашаванда дар баррасии антропонимияи тоҷикони ноҳияи Ашт ҳамчун номҳои изофӣ (лақаб) мусоидати амиқ намуданд» [Ҳайдаров, 2011, с.144].

Олимон кайҳо боз ба масъалаҳои хреMATонимия мақолаҳои фаровоне таълиф намудаанд. Дар охири асри XIX – ибтидои асри XX. О.Н.Востоков, Ю.Грот, А.М.Селишев, А.И.Соболевский як қатор асарҳои арзишмандро доир ба хреMATонимия нашр намуданд, аммо замони ташаккули ономастикаро дар шакли муосири он солҳои 60-70-уми асри XX доништан мумкин аст. Аз ҳамон вақт инҷониб ономастика яке аз соҳаҳои фаъолтарини забоншиносӣ мебошад. Дар ин давра ба масъалаҳои ономастика В.Н.Топоров, О.Н.Трубачёв ва як зумра олимони дигар тавачҷух намуданд.

Худи истилоҳи «хрематоним» тарзҳои гуногун фаҳмида мешавад. Забоншиноси машҳури чех Милан Гарвалик таъкид мекунад: «...дар истилоҳоти ономастикии славянӣ он (хрематонимия) ҳамчун «номи хоси ашӯе, ки аз ҷониби инсон офарида шудааст, ба қаламрави додашуда вобаста нест: а) номи хоси падидаи иҷтимоӣ ва ғайра; б) номи шахсии муассисаи давлатӣ; в) номи аслии ашӯ ё маҳсулот: «як маҳсулот (*қаиқ, зангӯла, рангубор*), силсилавай (*мошин, мототсикл, мошини чопӣ, маҳсулоти косметикӣ ва ғайра*)» [Гарвалик, 2007, №4, с.178-179].

Дар забоншиносии олмонӣ хрематонимия танҳо номҳои хоси ашӯи дар гурӯҳи «а» зикршударо дар бар мегиранд [Бондалетов, 1983, с.224].

Забоншиноси англис А.Ром хрематонимияро «объектҳои беназири фарҳангии арзиш (объектҳои ягонаи фарҳангии дорои арзиши муайян)» мешуморад [Богомякова, 2005, с.25].

Мувофиқи таснифоти В.Д.Бондалетов, ки онро бисёри муҳаққиқон ба кор мебаранд, зери мафҳуми «...хрематонимия номҳои объектҳои маданӣ, илм ва техника, асбобҳои мусиқӣ, заргарӣ, киштиҳо, киштиҳои кайҳонӣ, китобҳо, маҷаллаҳо интиқоли мусиқӣ ва ғайраро фаҳмида мешавад» [Бондалетов, 1983, с.224].

Таснифи умумии онимҳо аз ҷониби А.В.Суперанская, ки ба гурӯҳи хрематонимия номҳои хоси предметҳои бечон дохил мешаванд: «аслиҳа, зарфҳо, ҷавохирот, асбобҳои мусиқӣ ва ғайра» унвон кардааст. [Суперанская, 2009, с.368].

Дар забоншиносии муосири рус диққати моро муқаддимаи «Луғати истилоҳоти ономастикаи русӣ» ҷалб намуд. Муаллифи он Н.В.Подолская дар таснифи номҳои хос як гурӯҳи прагматонимҳоро муайян мекунад, ки ба онҳо хрематонимия (юн. «чиз, предмет» + оним) – номҳои ашӯ дохил мешаванд [Подолская, 1988, с.196].

Таҳлили сохти синтаксисии номҳои китобҳо, номҳои заргарию нотақрор, аслиҳа ва асбобҳои мусиқӣ нишон медиҳад, ки хрематоним аксар вақт аз исмҳои умумӣ ва исми хос иборат аст.

Дар ин бахши диссертатсия масъалаҳои назариявии яке аз соҳаҳои ҷолибтарини лексикология – ономастика, аниқтараш, хремадонимия баррасӣ мешавад.

Қабати хремадонимияи «Таърихи Бухоро» низ мисли дигар маводи мавриди таҳқиқ аз нигоҳи мавқеъ ва қорбасти ҷойгоҳи хоса дорад. Дар шумори хремадонимияи асар номҳои Абсол ва-л-мубассир [Absāl va-l-mubassir], Аълум/Қомус-ат-тарочим [A'lām/Qāmus-at-tarāʿim], Ахбори Бухоро [Axbāri Buxārā], Бурҳони қотеъ [Burhāni qāteʿ], Васиятнома [Vasiyatnāma], Гиёс-ул-луғот [Ġiyās-ul-luġāt], Гулшан-ул-мулук [Gulšan-ul-muluk], Зайн-ул-ахбор [Zayn-ul-axbār], Китоб адаб-ул-васоё, [Kitāb adab-ul-vasāyā], Муъҷам-ул-ансоб [Muʿjam-ul-ansāb], Ҳидоят-ул-орифин [Hidāyāt-ul-ārifin], Ҳудуд-ул-олам [Hudud-ul-ālam], Осор-ул-боқия [Āsār-ul-bāqīya], Рихла [Rihla], Саҳеҳи Бухорӣ [Sahehi Buxārī], Сафарномаи Клавихо [Safarnāmai Klavixā], Сиёсатнома [Siyāsatnāma], Синбоднома [Sinbādnāma], Таърихи Маствафии Ироқӣ, Таърихи Наршаҳӣ [Taʿrixi Naršaxi], Таърихи Ҳоким [Taʿrixi Hākim], Таърихи Сиистон [Taʿrixi Siistān], Таърихи Табаристон [Taʿrixi Tabaristān], Таърихи Табарӣ [Taʿrixi Tabarī], Таърихи уламои Балх [Taʿrixi ulamāi Balx], Таърихи Яминӣ [Taʿrixi Yamīni], Таърихи Яъқубӣ [Taʿrixi Yaʿqubī], Чаҳор мақола [Ĉahār maqāla], Шарҳи кутуби Арасту [Šarhi kutubi Arastu], Шоҳнома [Šahnāma], Янобиъ-ул-мавадда [Yanābi-ul-mavadda] ва ғайра қорбасти гардидааст, ки теъдодашон ҷамъан 117 номгӯйро ташкил медиҳад.

Қабл аз таҳлил ва баррасии **хремадонимияи (номи китобҳо)** асар ба қорбасти, шаклгирӣ ва истифодаи номи «Китоб» дар сарчашмаҳои луғавӣ рӯчуъ намоем. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» онро «Варақҳои таълифшудаи дастнавис ва ё ҷопии мурааттабшуда, ҷилдшуда, ҷизи навишташуда, нома, хат, мактуб» маънидод намудааст [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.555].

Дар забонҳои мухталиф «Китоб» шаклу таркиби гуногуни истеъмол дорад. Ин ифода дар забони тоҷикӣ **китоб**, дар русӣ **книга**, дар англисӣ **book**, дар немисӣ **büch**, дар туркӣ-муғулӣ **kitap** мустаъмал аст [Кудрятсев, Неверов, 1963, с.27].

Вожаи «**китоб**» мансуби забони арабист. Шакли чамъи он **кутуб** аст: «Пажухишгарон бар ин назаранд, ки бо назардошти мавҷуд будани иштибоҳоти имлоӣ дар навишт ва хониши калимаи **котиб** ва дуруст навишта шудани матнҳо котиби онҳоро нафари босавод донистанд...» [Келдиёров, 2014, с.206]. Мафҳумҳои **котиб** (китобаткунанда, муншӣ, нависанда, дабирмирзо), **кутуб** (китобҳо, варақаҳои таълифшуда), **кутубот** (котибот, котибҳо, китобаткунандаҳо, нависандаҳо) дар заминаи калимаи «**китоб**» сохта шудаанд.

Дар фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот» «китоб» ба ин маъно шарҳ ёфтааст: «Китоб таълифшуда, навишташуда; ва ба маънои навиштан ва андоза ва фарз карда; ва озод намудани канизак ва ғулом ва ба маънои мактаб ва дабиристон» [Нуров, Ҷ.2, 1988, с.161].

Дар ин баҳши диссертатсия кӯшиш ба харҷ додем, ки то ҳадди тавон дар заминаи фароҳамии адабиёти мавҷуда ва сарчашмаву маъхазҳои луғавӣ ин қабати номҳоро мавриди таҳлили ҳамаҷонибаи забонӣ қарор бидиҳем.

Қуръон [Qur'ān] бо ифодаҳои дигаре чун **Каломи Шариф**, **Каломи Қудсӣ**, **Қуръони Карим**, **Қуръони Мачид**, **Каломуллоҳ** шинохта шуда, ишора ба каломи худовандӣ аст.

Қуръон китоби муқаддаси мусалмонон шинохта шуда, ба Муҳаммад ибни Абдуллоҳ, яъне пайғамбари Ислом нозил гардидааст. Дар ин китоб тамоми дастурот ва аҳкоми дини мубини Ислом дарҷ ёфтааст. Маънои **Қуръон** аз ибораи «бо овози баланд қироат намудан, хондан, мутолиа намудан» маншаъ гирифтааст.

Болотар ишора доштем, ки **Қуръон** бо номҳои «**Каломуллоҳ**», «**Каломи Шариф**», «**Каломи Мачид**», «**Каломи Қудсӣ**» низ шинохта мешавад. Аз таркиби ибора бармеояд, ки мафҳуми «калом» ҳамчун чузъи аввалӣ ва ҳам асосӣ дар ҳамаи таркибҳои болозикр ба маънои сухан, гуфтор, лафз омада, чузъи дуюмӣ маъноҳои чун покизагӣ, асил, бошарофат, начиб, баланддараҷа, бо шаъну эътибор, олиқадр ва мисли инро ифода менамоянд» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.530; ФЗТ, Ҷ.2, 1969, с.568-703].

Дар сарчашмаҳо «**Қуръон**» бо номи «**Фурқон**» низ ёд мешавад. Барои тасдиқи ин гуфтаҳо дар ин китоби муқаддас чунин омадааст: «Бисёр бобаракат аст зоте, ки фуруд овард Фурқонро» [Қуръони Карим, 1458, с.833]. Дар «Таърихи Бухоро» танҳо Қуръон зикр ёфтааст: «Ва мардумони Бухоро ба аввали ислом дар намоз Қуръон ба забони порсӣ хондандӣ ва арабӣ надонистандӣ омӯхтан...» [С.97].

Дар мавриди пайдоиш ва маънои вожаи **Қуръон** андешаҳо мухталиф аст. Муҳаққиқи тоҷик И. Ғ. Зиёзода дар «Таърихи Қуръон» ном асараш дар бораи пайдоиши вожаи **Қуръон** чунин менигорад: «Дар мавриди пайдоиш ва маънои мафҳуми Қуръон миёни исломшиносон андешаҳо мухталиф аст. Ҷонибдорони мазҳаби Шофей онро на аз муштақ (аз чизе гирифташуда) ва на маҳмуз (хамзадор) медонанд, балки мансуб аз Алам меҳисобанд, ки Каломуллоҳ чунин номгузорӣ гардидааст» [Зиёзода, 2015, с.183].

Дар пажӯҳиши шарқшиносони англис Блошер, Нёлдеке, Цефрӣ ва чанди дигарон мафҳуми Қуръонро ба калимаи «қиряно»-и суриёнӣ ва ибронӣ ба маънои «хондан, дарс додан ва калимаи «Пурқон» дар забони ибронӣ ва калимаи «Пурқона» дар сурёнӣ ба маънии «начот, ростагорӣ» нисбат додаанд...» [Саидов, 2023, с.125].

Дар забони имрӯзаи арабӣ ба маънои «хондан, ба такрор хондан, он чи гуфта мешавад, хонда мешавад, такрор мешавад» истифода мешавад. Маънои луғавии Қуръон, ки баргирифта аз вожаи «қараа-قرأ» ва «илова кардан, пайванд кардан» аст.

Бори аввал мафҳуми «Қуръон» дар ҳуди китоби Қуръон истифода гардидааст. Дар сарчашмаҳо он ба номҳои Қуръон, ал-Қуръон, ат-Танзил, аз-Зикр, ал-Фурқон, ал-Худа ва Мушаф мавриди истифода қарор дорад ва ба ин истилоҳҳо шинохта мешавад [Тайфик, 2010, с. 310-312].

Хремотонимияи дигари «Таърихи Бухоро» **Авесто** [Avestā] мебошад. Дар мавриди пайдоиши Авесто [Avestā] то кунун олимон ба як тавофуқ нарасидаанд, зеро дар ҳуди матни китоб аз Авесто зикр нашудааст. Ховаршиносон бар ин

андешаанд, ки: «Шояд вожаи Абштам дар катибаи Бистон маънии Авастои бузургро ифода намояд, ки ин тавр таъриф шудааст» [ФФО, 1362, 198].

Иддае аз авестошиносон бар инанд, ки решаи аслии Авастои форсӣ ва Авастои паҳлавӣ аз Опеста (*upasta*) гирифта шудааст, ки ба маънии асос ва матни асосӣ аст [ФФМ, 1387, с.214]. Аммо Арбоби Кайхусрав Шоҳрух, аз муаллифони зардуштӣ, менависад: «Номи китоби динии мо Авесто аст, ки дар се навъ таъриф шудааст: 1. Аз вожаи Афсман (*Afesman*) гирифта шудааст, ки ихтисори Петиман буда, маънояш навозанда аст; 2. Аз вожаи Педан (*Padan*) гирифта шудааст, ки ба маънии байтҳои пок аст ва қироати он чунон аст, ки ҳар як вожа дар алоҳидагӣ шунида мешавад; 3. Назаре, ки ахиран қабул аст, ин аст, ки аз ду вожа иборат аст. Ҳарфи аввали «А» калимаи инкор буда, маънои «не», «не», «не»-ро дорад. Вестаи дуҷум (*vesta*) ба маънои маълум ва ошкор шуда, маънояш чунин мешавад: «Надонистан он чизро дорад, ки пеш аз ошкор шуданаш номаълум буд» [ФФМ, 1387, с.219].

Инчунин, бо таркиби «Авесто-занд» ва бо калимаи «Занд-пазанд» истифода мешавад. Аммо Занд ё Пазанд ба ҳеҷ вачҳ ҳуди Авесто нест. Занд тафсири паҳлавӣ буд, ки дар Авесто навишта шудааст. Азбаски дарки Авесто душвор буд ва маънои онро аксаран дарк намекард, дар паҳлуи ҳар сатри Авесто тафсир ё тарҷумаи озод навишта мешуд, то хонанда маънои Авесторо дарк кунад. Дар Авесто ду забон – **гахонӣ** ва Авесто истифода шудааст [ФФП, 1382, с.374].

Донишмандони эронӣ номи Авесторо бо вожаи Опста, ки ба маънии «поя», «таҳкурсӣ» ва «матни асосӣ» тахмин задаанд. Ба ибораи дигар, се калимаи авастой ва паҳлавии афсонӣ (аз решаи «афс»=калимаҳои соҳирӣ ва муъҷизавӣ) мебошад, нашоаи нисбӣ ва Афсмон (мисраҳои шеър, аз решаи «Эфес» = тақсим намудан ба қисматҳои мувофиқ ва бастаҳои давомдор ва «Мард» = фикр) ва Афедста (Оде-ста), ки ба маънои ситоиши бузург ва мутавозин, далолат мекунанд, ки калимаи «Авесто» аз ду қисм «Ос» ё «Эфес» таркиб ёфтааст. Мувофиқи қоидае, ки ҳарфи «в»-ро ба «ф» табдил додан мумкин аст, ба маънои «шеъри оҳангнок» ва «сата» ба маънои ситоиш, ки он умуман ба маънои «шеърҳои аҷоиб» ва «аълои васф» аст [ФФП, 1382, с.236].

Аз сӯйи дигар, дар форсии бостон вожаҳои Авесто ба маъноӣ «чарм» аст [ФФО, 1362, с.216]. Яъне, ҳар ду мафҳум якҷо ва маҷмуан онҳо маънии дар «пӯст» иншошуда, навишташударо ифода менамоянд.

Бо назардошти ҳамбастагии «Авасто» бо «ос-ста» метавон гуфт, ки дар ин гуфтор ду ҳарфи бо таъдид омадаи «С» миёни вожаи «ос-ста» ба як фонема табдил ёфтааст ва боис гардидааст, ки авестошиносон дар тафсири маънии вожаи мазкур мушкилӣ бикашанд. Дар мавриди номи Авесто, ҳатто метавон гуфт, ки ҳарфи «Д»-и мобайни вожаи Одеста ё Афедста (яъне шаклҳои дигари «ос-ста» ба далели шумори истифода ва тартиби соддагардонӣ хориҷ шудааст) ё қоидаи табдили ҳарфи «D» ба «Th» ва «Q» дар мобайни калима дар паҳлуи ҳарфи нисбатан шабеҳ сухан мегуфт.

Баҳром Фараҳвошӣ дар луғати худ вожаи паҳлавӣ Афдста (Одеста)-ро бар асоси як далели қотей ва муътамад хуб шарҳ додааст, аммо миёни ин вожа ва вожаи Авесто иртиботи равшане наёфтааст. Вай калимаи Афед (Оуд)-ро дар зер овардааст: Efed- «тааччубовар», «ҷолиб», «ачиб». Далели ҳалқунандаи ин вожа дар шаклҳои зайл омадааст: **Афед**... «тааччуб» ва шоистаи таъриф мегӯянд; Афтодан ба маънии таъриф ва ба маънии тааччуб низ. Афедста ситоиши оличаноб ва беҳтарин ҳамду сано ба Худованди мутаъол бо забони паҳлавӣ. Ин омезиши «Аҷоиб» ва «Сета» аст, ки «ситоиш» ва «парастииш»-ро бозгӯ мекунад.

Дар «Сихоҳ-ул-фурс» омадааст: ««Афедста» калимаи паҳлавӣ барои фатҳ ҳамза ва секоин фа ва касар дал аст» [ФФМ, 1387, с.236].

Дар «Таърихи Бухоро» Авасто ҳамчун сарчашма зикр мешавад: «Дар Авасто (тарҷумаи он) чунин омадааст: «Чаҳорумин сарзамин ва кишвари неке, ки ман – Ахурамаздо офаридам, Балхи зебои афроштадирафш буд»» [С.339].

Дар мавриди пайдоиши номи Авесто ба ҷуз аз вожаи форсии Авесто мафҳуми авестоии авистӣ (дониш ва оғаҳӣ) аз вожаи санскритии Upstī (ба маънии ситоишу парастииш, ки дорои маъноӣ Ясносу Яштҳо) мебошад, дарҷ ёфтааст. Аммо, агар онро ба гата (gata), яъне ашъор ва мадҳияҳои динӣ асос кунем, дар ин маврид асос ҳамон Од-сата (Ос-сата, Афс-сата) аст, ки ба маъноӣ

ашъори аҷоиби ситоиш меояд. Ба ҳар ҳол, ба назар мерасад, ки номи Авесто дар миёни номҳои шабеҳи зикршуда пайдо шудааст.

“**Сиёсатнома**” [Siyāsatnāma] номи китоби дигаре, ки дар асар мавриди корбурд қарор гирифтааст. Сиёсатнома ба англисӣ politics, ба туркӣ politika, ба фаронсавӣ politique, ба олмонӣ politik, ба испанӣ política, ба итолиёвӣ politica ва ғайра мавриди корбурд қарор дорад.

“Сиёсатнома” китоби порсӣ аст, ки муаллифи Низом-ул-мулук, вазири маъруфи Салҷуқиён аст ва он натиҷаи таҷрибаи чандинсола дар хидмати ӯ аст, ки дар панҷоҳ боб ғирдоварӣ шудааст. Ин китоб дар зебогии таркиб, возеҳии мазмун ва гуногунрангии матлаб беҳамто буда, матолиби Қуръон, хабари паёмбар (с), қиссаҳои паёмбарон, зиндагинома ва латифаҳои подшоҳон, панду масал дошта, борҳо бознашр шудааст.

Сиёсатнома аз ду ҷузъи мустақил **сиёсат-нома** таркиб ёфта, аз нигоҳи сохтор калимаи мураккаб аст. Ҷузъи аввал **сиёсат** – баромади арабӣ дошта, ба маънои «1. фаъолияти давлат, ҳизб ё гурӯҳи ҷамъиятӣ дар қорҳои дохилӣ ё муносибатҳои хориҷӣ; 2. идора қардани халқ ва мамлакат, тарзи идорақунӣ, қордорӣ; 3. дӯғу пуписа, тарсондан ва сахтгирӣ; 4. азобу шиканча, қатл» шарҳ ёфтааст [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.178]. Ҷузъи дуюми калима –**нома** баромади форсӣ-тоҷикӣ дошта, ба маънои «навиштае, ки ба қасе ё ҷое мефиристонанд, мактуб, хат, китоб, асар ва ғайра» ташреҳ дода шудааст [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.213].

Калимаи **сиёсат** мафҳумҳои зиёдеро бо худ муттаҳид намуда, мафҳумҳои нав сохтааст, мисоли *сиёсатбоз, сиёсатбоз, сиёсатгоҳ, сиёсатдон, сиёсатмадор, сиёсатнок, сиёсатшинос* ва амсоли инҳо. Шиноҳти таркиби калимаи «**Сиёсатнома**» хеле сода буда, аз ташреҳи маълумоти боло аён аст, ки ин калима аз ҷузъи мустақили гуногунзабон (гибрид) таркиб ёфта, аз он маънои китоби сиёсӣ, китобе, ки дар бораи сиёсат баҳс мекунад, фаҳмида мешавад.

Бо назардошти он ки номи китобҳо дар феҳристи асар ҷой доранд, ҳамзамон, дар дохили матн ба онҳо ҳамчун ном (исми хос) ишора қардидааст ва лозим донистем, ки онҳоро ба қабати маводи мавриди таҳқиқ ворид намоем.

Ҳамин тариқ, пажуҳиши хрематонимия дар баробари дигар қабати ономастикаи асар ҳангоми баррасии вижаи забоншиносӣ дар шинохти фарҳангу тамаддуни гузаштаи миллӣ, хосатан, муайян намудани арзишмандиҳои забони миллӣ мусоидат намуд. Ин баррасӣ ба мо имкон дод, ки тавассути пажуҳиш арзишмандиҳои зиёди забоншиносӣ, таърихӣ, адабӣ ва ҷуғрофӣ рӯйи кор биёянд.

3.2. Этнонимия

Мафҳуми этнонимия дар номшиносӣ ба маҷмуи номҳои қавму қабила, халқияту миллатҳо ва ё гурӯҳҳои этникие далолат мекунад, ки дар заминаи ҷанбаҳои наҷодию қавмӣ пайдо гардиданд. Масъалаҳои, ки ин илм таҳия мекунад, пеш аз ҳама, ба нақши забон дар ташаккул ва ҳифзи фарҳанги маънавии миллӣ (этники)-и навъи анъанавӣ, инчунин, ифодаи шифоҳии категорияҳои фарҳангӣ дар доираи семиотикаи мураккаб алоқаманд аст. Аз нуқтаи назари идиоэтникий ҳамаи воҳидҳои забонӣ, аз ҷумла этнонимия мавриди омӯзиш қарор мегиранд, ки дар баробари доштани хусусиятҳои типологии исмҳои хос ва исмҳои умумӣ ҳамчун баъзе категорияи забонҳои мобайнӣ эътироф мешаванд. [Виноградов, 1987, с.647]. Қойғиршавӣ дар фазои ягонаи фарҳангӣ, мавҷудияти ҷузъи этимологӣ ва энциклопедии иттилооти ифодаёфта барои этнонимия аҳаммияти калон дорад. Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки хусусияти мураккаби этнонимияҳо ҳамчун воҳиди забонӣ боиси тафсир ва таснифоти норавшани онҳо гардидааст. Аксар вақт истилоҳи «этноним» бо мафҳуми **этнос** – қабила, мардум, миллат, субэтникий алоқаманд аст. Ин андешаро забоншиносони машҳури рус И. Н. Белобородова, Е.В.Богомякова, А.С.Герд, Г.Ф.Ковалев ва чанде дигарон баён доштанд. Инак, А.Герд таъкид месозад, ки «забон яке муҳимтарин нишонаҳои наҷод (этнос) маҳсуб ёфта, бештару пештар худшиносии онро таҷассум менамояд» [Герд, 2005, с.112]. Забоншиноси рус И.Н.Белобородова ҷонибдори ин андеша аст: «Хуввияти миллӣ бидуни таносуб, муқоисаи «худ» бо «дигарон» мустақилона вучуд дошта наметавонад ва он гоҳ ҷомеаи этникий худ номи худ дорад. Бо ёрии худи номи худ на танҳо халқи «худро» фарқ мекунад, балки онҳоро бо халқҳои дигар муқоиса мекунанд» [Белобородова, 2000, №2, с.98]. Этнонимия дар тасвири лингвистии ҷаҳони олмониҳои рус воқеиятҳои хоси як халқ – номи асбобҳои мушаххас, ашӯ, номҳои хос ва ғайраро ҷустуҷӯ мекунад [Телия, 1996, с.220].

Дар забоншиносии муосир этноним таърифҳои зиёд дорад. Муҳаққиқону номшиносони ватанию хориҷӣ ин қабати онимиро таърифи баробару умумӣ

додаанд. Забоншиноси рус Г.Ф.Ковалев таърифи этнонимро чунин пешниҳод кардааст, ки ба мақсад мувофиқ аст: «Этноним номинанти тавсифи як калима нест, ки одамонро аз рӯйи аломати миллӣ ё мансубияти қавмии онҳо ишора мекунад, балки бозгӯкунандаи таърихи гузашта, зуҳури шаклию таркибӣ ва тавсифи умумии номи қавму халқиятҳо маҳсуб меёбанд» [Ковалев, 1995, с.86].

Бояд гуфт, ки номҳои шахсӣ маҷмуан номҳои одамон, ҳайвонот ва номҳои астрономию ҷуғрофиро мегӯянд, ки, асосан, ба ду гурӯҳи калон топонимия ва антропонимия ҷудо мешаванд. Масъалаи асоснокии ба номҳои шахсӣ ворид намудани этноним раванди муҳимми ин бахши таҳқиқоти мо маҳсуб меёбад. Дар таърифи он гуфта мешавад, ки: «Этнонимҳо мазмуни умумӣ надоранд, онҳо номи мавҷудоти алоҳидаи инфиродӣ ва ё ашъе мебошанд, ки маҳз ба шахс таъйин шудаанд, лекин ба падидаҳои ҷудоғонаи шабех ҷудо намешаванд» [Ковалев, 1995, с.89].

Азбаски этнонимҳо иттилоотро дар бораи аломату хусусиятҳои махсуси шахсе, ки ба ин ё он ҷамъияти этникӣ мансубият дорад, фаро мегиранд, дар ин миён умумият дида мешавад. Масалан, африқой этноси африқоихоро ифода мекунад. Ин этноним дар бораи намояндаи як миллати хосаи сайёра маълумот медиҳад. Як сокини Африқо, ки бо забони африқой ҳарф мезанад. Ранги пӯсташ сиёҳу мӯйҳои қаҳваранги торик дошта, бо хусусиятҳои хосаи худ тафовут дорад. Аксари этносҳои африқой ҳамин хусусиятҳоро фаро мегиранд ва миёнашон умумият дида мешавад. Яъне бо дилпурӣ метавон гуфт, ки миёни этнонимҳои худӣ умумият дида мешавад.

Этнонимҳо ҳамчун калимаҳои хулосакунанда барои ифодаи як этноси алоҳида монанди тоҷикон, тоторҳо, туркҳо, фаронсавиҳо ва амсоли инҳо истифода мешаванд.

Тибқи маълумоти сарчашмаҳои илмӣ овардашуда этнонимияро дар ягонагии вижагиҳои экстралингвистӣ ва забонӣ ба назар гирифта шуда, дорои омили антропологӣ будани онро нишон медиҳад. Гурӯҳи якуми хислатҳо бо мансубияти миллӣ ва ҳудудию ҷуғрофии одамон, ки бо этнонимия ифода ёфтаанд, алоқаманд аст. Бо назардошти омилҳои этникӣ ва маҳаллӣ, ба назари

мо, ба вазъи этникии муосир, ки аксаран дар як давлат зиндагӣ мекунад ва намояндагони миллатҳои гуногун вобаста аст. Ин тафсир ба мо имкон медиҳад, ки ба маводи таҳқиқотӣ номҳои сокинони шаҳрҳои дохил кунем, ки албатта, барои забоншиносӣ таваҷҷуҳи зиёд доранд, вале ба маънои анъанавии худ этноним ҳисобида намешаванд, зеро онҳо бевосита мансубияти наҷодии объектҳои номбаршударо нишон намедиҳанд. Хусусияти гурӯҳи дуюм – забоншиносӣ – этимология, усулҳои ташаккул ва хусусияти луғавии этнонимҳоро инъикос мекунад. Бо назардошти хусусияти экстралингвистӣ ва лингвистӣ навҳои зерини этнонимияро ҷудо мекунем: 1) этнонимҳои хос, 2) минтақавӣ, 3) конфессионалӣ, 4) арзишноқӣ.

Таҳлилу баррасӣ ва ба низом даровардани ин қабати онимии асар ва тавҷҷуҳ зоҳир намудан ба осори муҳаққиқоне, ки ин масирро тай намуданд, дар баробари дастрасӣ пайдо намудан ба арзишҳои фарҳангии таърихӣ, ҳамчунин, дар ташаккул ва рушди забони тоҷикӣ мусоидат карда метавонад. Як зумра муҳаққиқону номшиносони тоҷик, албатта, дар заминаи таҳқиқоти муҳаққиқони мамӯлики хориҷӣ мисли А. А. Климчитский, В. А. Фрейман, А.З.Розенфелд, М.И.Боголюбов, Т.Н.Пахалина, О.И.Смирнова, М.И.Стеблин, Д.И.Эделман, В. Лившиц, Н. Г. Маллитский ва дигарон дар ин масир паҷуҳишҳои арзишманд анҷом дода, дар рушди этнонимия саҳми беназири худро гузоштаанд.

Олимону муҳаққиқони тоҷик низ аз ин масир истисно нестанд, аз ҷумла, Р. Х. Додихудоев, О. Гафуров, Ҷ. Алимӣ, Д.Р.Ҳомидов, Ш.Ҳайдаров, А. А. Абдунабиев, Н. Офаридоев, Ш. Исмоилов, М. Шодиев, О. Маҳмадҷонов, Р. Шоев, Э. Давлатов, Ҷ. Темуров, Ф. Давлатова, М. Саидов, Ш. Рустамшо, Ш. Ҳайбуллоев ва дигарон низ асару мақолаҳои зиёд таълиф намуда, заминаи тоҷикии ин равандро заминагузори намуданд.

Дар «Таърихи Бухоро» теъдоди этнонимия 59 номгӯро ташкил дода, аз рӯи мансубияти забонӣ, сохторӣ ва таркиби фонологии худ аз якдигар фарқ мекунад. Таҳқиқи ин қабати номҳои асар ҷанбаҳои хеле ҷолибу ҷаззоб дошта,

дар шинохти арзишҳои миллӣ, расму анъаноти таърихӣ ва марҳилаҳои рушду ташаккули мардум дар давраҳои мухталифи таърихӣ мусоидати амиқ менамояд.

**Ҷадвали №7 – номгӯи этнонимияи
«Таърихи Бухоро»**

НОМГҶҲИ ЭТНОНИМИЯИ «ТАЪРИХИ БУХОРО»			
№	Этноним ва шакли транскрипсионии он	№	Этноним ва шакли транскрипсионии он
1.	Аббосиён [Abbāsiyān]	31.	бани Саъд [bani Sa'd]
2.	Авс [Avs]	32.	бани Сомон [bani Sāmān]
3.	Азд [Azd]	33.	бани Сулайм [bani Sulaim]
4.	Бачила Baḡila]	34.	бани Сулаймон [bani Sulaimān]
5.	бани Аббос [bani Abbās]	35.	бани Тамим [bani Tamim]
6.	бани Асад [bani Asad]	36.	бани Умайя [bani Umayya]
7.	бани Баҳиҷ [bani Bahij]	37.	бани Фитяун [bani Fitayaun]
8.	бани Забба [bani Zabba]	38.	бани Хузоа [bani Xuzāa]
9.	бани Исроил [bani Isrāil]	39.	Бармакиён/Бармакиҳо [Barmakiyān/ Barmakihā]
10.	бани Қайнуқо [bani Qainuqā]	40.	Бувайҳиён [Buvayhiyān]
11.	бани Қурайза [bani Quraiza]	41.	Буддо [Buddā]
12.	бани Ҷураш [bani Ĵuraš]	42.	Ғазнавиён [Ĝaznaviyān]
13.	бани Надир [bani Nadir]	43.	Ғатафон [Ĝatafon]
14.	бани Назир [bani Nazir]	44.	Довудиҳо Dāvudihā]
15.	бани Ҳанзала [bani Hanzala]	45.	Зиёриҳо [Ziyārihā]
16.	бани Ҳанифа [bani Hanifa]	46.	Қайнуқо [Qaynuqā]
17.	бани Ҳариш [bani Hariš]	47.	Калб [Kalb]
18.	Қурайза [Qurayza]	48.	Каноранг [Kanārang]
19.	Қурайш [Qurayš]	49.	Каскасон/Каскаса/Кешкушон/Кам кашон [Kaskasān/Kaskasa/Keškunān /Kamkašān]

20.	Лайс [Lays]	50.	Робеъа [Rābe'a]
21.	Марвониён [Marvāriyān]	51.	Садӯс [Sadōs]
22.	Музар [Muzar]	52.	Фитяун [Abnyaun]
23.	Надир [Nadir]	53.	Хазраҷ [Xazraĵ]
24.	Ҳайтолиён [Haytāliyān]	54.	Салмониён [Salmāniyān]
25.	Од [Ād]	55.	Салҷуқиён [Salĵuqiyān]
26.	Суфиёниҳо [Sufiyānihā]	56.	Симҷуриҳо [Simĵurihā]
27.	Тамим [Tamim]	57.	Сосонӣ/Сосониён [Sāsānī/Sāsāniyān]
28.	Тоҳириён [Tāhiriyan]	58.	Фариғуниҳо/Фариғуниён [Fariġunihā/Fariġuniyān]
29.	Туғшодаҳо Tuġšādahā]	59.	Хазраҷ [Xazraĵ]
30.	Умавиён/Умавиҳо [Umaviyān/Umavihā]		

Дар ин фасли пажуҳиш бо назардошти расмиёти таҳқиқ чанд намунаи этноними асарро баррасӣ менамоем.

Қурайш//Қурашӣ [Qurayš/Qurašī] номи қабилаи маъруф дар Арабистон, ки онро Назр ибни Кинона асос гузоштааст. М.Ғиёсуддин дар «Ғиёс-ул-луғот» Қурайшро чунин маънидод кардааст: «Қурайш исми қабилаи маъруфест, ки падари он қабила Назр ибни Канона доништа шудааст. Қурайш тасғири «қарш» ва «қарш» ҷонвари азимчуссаи дарёист...» [Нуров, Ҷ.1, 1987, с.89]. Дар асар низ номи қабила ёд шудааст: «Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Идрис ибн-л-Аббос ибн-л-Усмон ибни Шофеъ, ки насабаш ба Ҳишом ибни Абдулматталиб, яъне то ба қабилаи курайш, ки пайғамбари мусалмонон аз он баромадааст, мерасад» [С.190].

Дар тафсири «Анвор-ул-Қуръон» дар ин маврид чунин гуфта шудааст: «Қурайш номи қабилае аз авлоди Назр ибни Кинона буда, баргирифта аз сиғаи шикаст «Қараша» аст. Қурайш номи ҳайвони бузургчуссаи обие доништа мешавад, ки ба киштиҳо ҳамла меорад. Сабаби мушобех намудани ин қабила бо

ин ном дар ин аст, ки бо он чонвари обӣ ягон ҳайвони дигари обӣ ғолиб намеомад» [Алмавлудӣ, 1416, с.3417].

Дар таърихнигорӣ дар мавриди пайдоиши номи Курайш андешаҳо мухталифанд. Бо баъзе далоили дигар аз калимаи мухаффафи **кирш** (наҳанг), ҳамон ҳайвони азимҷуссаи баҳрӣ, ки мутақобилан наҳанг номаш бурданд, пайдо гардидааст. Исломшиноси араб Ҳишом ибни Калбӣ қайд мекунад, ки Курайш аз вожаи арабии «такриш» гирифта шуда, ба маънои чамъ омадан, сарчамъӣ, ба ҳам омадан ва иттиҳод мустаъмал аст. Ҳишом ибни Калбӣ барои тасдиқи мавқеи худ ба ин далел така мекунад: «Курайшҳо ин номро вақте ба худ гирифтанд, ки Қусай ибни Килоб бастагони худро сарчамъ карда Каъбаро зери назораи худ гирифт...» [ЭИ, 2007, с.434].

Мавқеи мо низ ба андешаҳои боло мувофиқ аст. Дар воқеъ, ин қавм баъди сарчамъ шуданашон бо ҳам омаданд ва Қусай ибни Килоб онҳоро дар Ҳарам чамъ кард ва номи қабилаи худро Курайш гузошт, зеро ин қабила солҳои тулонӣ пароканда буд ва тавассути ӯ сарчамъ шуд.

Ин топоним дар асар бо гунаҳои **Курайш//Курашӣ** корбаст гардида, мансуби забони арабист. Дар забонҳои дигар ба гунаи мухталиф мустаъмал аст: дар арабӣ قريش, дар тоҷикӣ Курайш, дар албанӣ qurajsh, дар русӣ Курайш, дар англисӣ Quraish, дар озорбойҷонӣ Qüreysh, дар туркӣ Kureyş ва амсоли инҳо.

Этноними дигаре, ки зимни таҳлил дар асар муайян гардид, **Довудиҳо** [Dāvudihā] аст. Дар асар ӯ аз табори баланд зикр гардидааст: «Абудовуд, амири Балх, аз оилаи Довудиҳои Хатлон буд» [С.402]. **Довудиҳо** аз рӯйи сохтор сохта, баргирифта аз забони ибронӣ «דָּוִד» ба маънои дӯстдошта, маҳбуб мебошад. Довуд дар забонҳои дигар шаклҳои мухталифи истеъмол дорад: «абхазӣ «Daut», ба озорбойҷонӣ «Davud/Davut», ба албанӣ «Davidi», ба англисӣ «David», ба арабӣ «داؤود» (Da'ud/Da'oud/Da'wud/Da'wood/, ба арманӣ «Դավիթ» (Davith)), ба беларусӣ «Давыд», ба боснӣ «Davud/Dawud/Daud/Daut», ба каталанӣ «David», ба корнегӣ «Daveth», ба чеченӣ «David», ба эстонӣ «Taavet», ба финигӣ «Taavetti», ба франсузӣ «David», ба голисӣ «Davide», ба гурҷӣ «დავით» (Davith)), ба гресенӣ

«Δαβίδ/Δαβίδ/Δαυείδ», ба ивритӣ «דָּוִד, דָּוִד (David)», ба венгерӣ «Dávid» ва амсоли инҳо» [Куръон Карим, 213].

Дар «Фарҳанги ном» Довуд баргирифта аз вожаи яҳудии қадим «Давид» ба маънои «маҳбуб, азиз, меҳрубон; яке аз паёмбарони бани Исроил; маҷозан рамзи овози форам, тиловат» шарҳ дода шудааст [Фарзона, 2014, с.51].

Дар идома бо истинод ба назми Ҳоқонии Шарвонӣ, ки дар он шарҳи маънои маҷозии Довуд ташбеҳ ёфтааст, чунин менигорад:

Кӯҳи донишро чу Довуд аз нафас,

Мантиқуттайри хушовой фирист. [Фарзона, 2014, с.51].

Этноними **Ғазнавиён [Ġaznaviyān]** номи сулолаи туркӣ буда, аз он як сулолаи ғосибу таҷовузкор ёд мешавад. Дар асар айни ҳамин маъно чунин омадааст: «Ғазнавиён ба баҳонаи қасоси Абулҳориси Мансур аввал Балху Ҳирот ва баъд Нишопур ва дертар Хоразмро ҷудо карда гирифтанд» [С.335]. Ғазнавиён сулолаи туркӣ буда, баргирифта аз номи Ғазнӣ аст. Ин сулола баъди пош хӯрдани давлати абарқудрати Сомониён бо ишғоли сарзаминҳои тоҷик-нишини Хуросон, Афғонистон, Хоразм, Гургон ва вилоятҳои шимолии Ҳиндустон соли 961 таъсис ёфта, то соли 1186 идома ёфтааст. Вожаи «Ғазнӣ» арабӣ буда, ба воситаи анҷомаи тоҷикии **-ӣ** шакли тоҷикӣ гирифтааст. Дар дигар забонҳо гунаҳои мухталифи он мавриди истеъмол аст. Масалан, дар забони тоҷикӣ: ғазнӣ, дар паштунӣ: غزني, бо гӯйиши дарӣ: غزنى, дар русӣ Газни, дар туркӣ Gazni ва амсоли инҳо. Ғазнӣ дар ҷанубу ғарби шаҳри Кобули Афғонистон дар самти Қандаҳор мавқеъ дошта, аксари сокинонаш тоҷикон мебошанд.

Ҳамин тариқ, дар ин қисмати диссертатсия бо назардошти мавқеъгирӣ ва таҳлили чанд этноними асар, ки ба сайри таърихӣ ва ташаккулу таҳаввули онҳо дар заминаи осори илмӣ ва луғату сарчашмаҳои луғавию таърихӣ то қадри тавон пажӯҳиш намудем. Ин баррасиву таҳқиқи мо дар айни замон қобили тавачҷух буда метавонад, зеро ҳадду тавон ва талабот ба дастрасии осори таърихию луғавӣ дар ин ҳад мерасад ва усулан шароити кунунии ҳамин талаботро тақозо мекунад.

3.3. Космонимия

Омӯзишу баррасии номи чирмҳои осмонӣ, ки дар ономастика бо истилоҳи космонимия шинохта мешаванд, дар «Таърихи Бухоро» аҳаммияти хоса дорад.

Космонимия як категорияи махсуси номҳои хос буда, таърихи тулони пайдоиш дорад. Омӯзишу баррасии ин қабати онимӣ фаҳмиши инсонро дар шинохти Коинот ва чирмҳои он равшан менамояд. Маҳз фаҳмиши шинохти чирмҳои осмонӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки чӣ тавр одамон дар замони қадим тасвири коинотро тасаввур ва тавассути ҳаракати чирмҳо дар фазо вақтро дақиқан ва ё ба таври нисбӣ муайян мекарданд. Дар ин бора В.А.Никонов таъкид мекунад: «Космонимҳо дар бораи даврони дури таърихи халқҳо ва забонҳо шоҳиди арзишманд буда, камӣ ё набудани маъхазҳои хаттиро чуброн карда метавонанд» [Никонов, 1975, с.147].

«Омӯзишҳои пайвастаи номҳои чирмҳои осмонӣ шароит фароҳам меоранд, ки миёни онҳо тафовут гузошта шавад» – иброн мекорад, забоншиноси украинӣ Ю.А.Карпенко [Карпенко, 1981, с.112]. Ин муҳаққиқ номҳои чирмҳои осмониро ба халқӣ ва илмӣ ҷудо намуда, ба ин назар аст, ки «Номи чирмҳои осмонӣ пеш аз кашфи телескоп аз ҷониби этносҳои гуногун номҳои мухталиф доштанд. Ба гузашти солҳо ва рушди илму кашфи таҷҳизоти телескопӣ ин чирмҳо омӯхта шуда, илман асоснок гардиданд» [Карпенко, 1981, с.116].

Номи халқӣ гирифтани объектҳои кайҳонӣ ба он асос меёбад, ки онҳо аз замин аён ва ба чашми ҳамаи мардум намоёнанд. Донишҳои мардумӣ ва фаҳмишҳои халқӣ аз даврони қадим буданд ва ҳар чизе, ки дар табиат дида мешуд, хатман он мавриди қазоват қарор мегирифт. Афсонаву ҳаёлотҳои рангини мардум дар мавриди ба ёрӣ бархостани ҷисмҳои осмонӣ ва ба онҳо ном ниҳодану ба тасаллоӣ руҳе ҷон талабидани онҳо низ идомаи ҳамон ҳурофоти мардумӣ буданд. В.А.Никонов маҳз ҳамин масъаларо таҳқиқ намуда, чунин иброн мекорад: «Қабилаҳои шикорчӣ ҳамчун рамзи эҳтирому оромиш ва эътиқод ба бурҷ номи Қавс доданд. Мардуми чорводор тасвири аспҳоро дар осмон инъикос намуданд, қабилаи дигар ҷониби осмон пояфзол мепартофтанд. Гурӯҳи дигар ба

фарзандони худ гузоштани номҳои чирмҳои осмониро оғоз карданд, ки то имрӯз идома дорад» [Никонов, 1975, с.154-155].

Номҳои халқии ҷисмҳои осмонӣ дар фаҳмиши инсоният, пеш аз ҳама ба ашъи олами отрофи худ алоқамандӣ дорад. Бештари вақт номҳо ба мардум ва предметҳои олами воқеӣ ба таври орият мегузаранд ва ташаккул меёбанд. Номҳои низ ба ашъи олами атроф мансубанд, ки ба хусусияти онҳо ҳеҷ алоқамандӣ надоранд. Ин номҳо аз ҷониби мардум ногузир гузошта шуданд.

Чирмҳои осмонӣ мисоли ситораҳо, бурҷҳо, сайёраҳо дар замонҳои қадим мавриди таваҷҷуҳу ситоиш қарор гирифта буданд. Ба қавли муаррихон, чирмҳои осмонӣ ҳамчун объектҳои ба ҷашм аён, ки диққатро ба худ ҷалб мекарданд ва ҳамеша дар зеҳни башарият ҷи будани онҳо нақш баста буд, омӯзиши онҳо хеле барвақт оғоз гардидааст. Қавли як сарчашмаи маълумотӣ дар ин маврид чунин аст: «Ҷисмҳои кайҳонӣ (ситораҳо, бурҷҳо, сайёраҳо) хеле барвақт таваҷҷуҳи хушмандонро ба худ ҷалб карда буданд... Онҳоро ҳамчун «аломате, ки ҷашмро ба худ ҷалб кард, пай бурда, омӯзиши онҳоро хеле барвақт оғоз карданд».

[Торномаи технология [Захираи электронӣ]

<https://www.textologia.ru/russkiy/onomastika/kosmonimika/o-terminah-kosmonimika-i-astronimika/1188/?q=463&n=1188>].

Астрономия – илм дар бораи омӯзиши ситораҳо нисбат ба дигар илмҳо таърихи тулонитар дорад. Ф.Энгелс дар асари худ «Диалектикаи табиат» ишора мекунад: «Аввал астрономия, ки аз сабаби ғаслҳои сол барои халқҳои ҷорводор ва зироаткор комилан зарур аст» [Энгелс, 1978, с.456].

Муҳаққиқон ҳанӯз сари як андеша қарор нагирифтанд, ки илмеро, ки ҷисмҳои осмониро меомӯзад, астрономия ном бубаранд ё космонимия. Ин истилоҳот то ҳол ягон нишонаи аз ҷониби умум қабулшуда нагирифтаанд. Баъзе аз муаллифон дар осори худ онро космоним, иддаи дигар онро астрономия меноманд. Бахше аз пажуҳишгарон онҳоро як шоҳаи ономастика меҳисобанд. Номшиноси машҳури рус Н.В.Подолская дар асари худ «Луғати истилоҳоти ономастикаи русӣ» шарҳи ин истилоҳотро чунин додааст: «Барои номгузориҳои объектҳои ин илм ду истилоҳ мавҷуд аст: космоним ва астроним, аммо барои ифодаи ин илм танҳо як мафҳум дода шудааст – астрономия» [Подолская 1988,

с.74]. Дар идома муаллифи луғат иброз мекунад: «Астрономика як шохай ономастика аст, ки астронимҳоро меомӯзад» [Подолская, 1988, с.74].

Н.В. Подолская истилоҳи астронимия ва космонимияро дар луғати худ ҳамчун объектҳои кайҳонӣ доништа, чунин таъриф намудааст: «Астроним як навъи оним аст. Номи дурусти ҷисми осмонӣ, аз ҷумла ситораҳо, сайёраҳо, думдорҳо, астероидҳо (сайёраҳо). Мисол, Офтоб, Моҳ, Замин, Меркурий, Ситораи Қутбӣ, Зухра, Миррих ва ғ... Космоним як навъи оним аст. Номи хоси минтақаи кайҳонӣ, галактика, системаи ситораҳо (бурҷ). Мисол, Абри калони Магеллан; Бурҷи бузург, бурҷи Опла ва ғ.» [Подолская, 1988, с.79].

Дар ҳоли ҳозир бештари пажӯҳишгарон дар таҳқиқоти худ космонимия ва астронимияро ба як маъно ва мафҳум ба қор бурда, номи ҷирмҳои осмониро мепиндоранд. Шояд бо гузашти давр миёни ин ду мафҳуми умумӣ тафовут муқаррар шавад.

Зимнан бояд гуфт, ки космонимия ҳамчун қабати онимӣ нисбат ба антропонимия ба топонимика шабоҳат дорад. Космонимия низ чун топонимика, ки пайванд ба фазову кайҳон дорад, як навъ макон, мақом дар кайҳонро ифода мекунад. Космонимияро метавон як навъ «топонимияи осмонӣ» ном бурд. Фарқи космонимия аз топонимия дар он зоҳир мегардад, ки предмети космонимия ситораҳо, бурҷҳо ва ҷирмҳои кайҳонӣ буда, ҷанбаи этникиву вобастагии қавмӣ ба ину он миллату наҷод надорад. Космонимия ҷанбаи умумии байналҳалқӣ дошта, ба ҳамаи этносҳо хидмату шинохти баробар дорад.

Зимни таснифи маводи ономастикаи асар як номи мансуб ба космонимия монанди **Банот-ун-наъш [Banāt-un-naʿš]**//**Дубби Акбар [Dubbi Akbar]** ошқор гардид, ки мавриди тавачҷуҳ аст. Дар асар омадааст: «Банот-ун-наъш – номи маҷмуи ҳафт ситораи равшан аст. Ин ҳафт ситораро боз ба забони арабӣ Дубби Акбар (Хирси калон) ва тоҷикон имрӯз «Ҳафтдодарон» низ мегӯянд» [С.251].

Банот-ун-наъш баромади арабӣ дошта, тибқи маълумоти сарчашмаҳо, номи сеюмин ситораи мунири бурҷ ва сиву панҷум ситора дар осмон мебошад ва дар шаклҳои **Бенетнаш** ва **Алкаид** низ истеъмол мешавад. Луғатҳо **Банот-ун-наъш**-ро чунин маъно додаанд: «**Банот-ун-наъш** ҷамъи бинт – духтар ва

маҷозан ба маънои ҳамто, ҳамсохт, ҳамҳайат ва наъш – тани бечон, майит, часад, дар дигар маънӣ пешвои духтарони сӯгвор мустаъмал аст»

[Фарҳанги воҷаҷӯ [Захираи электронӣ]

<https://vazhaju.tj/word/%D0%94%D1%83%D0%B1%D0%B1%D0%B8+%D0%90%D0%BA%D0%B1%D0%B0%D1%80/aJm5Gtn>].

Банот-ун-наъш дар мавриди дигар, чун номи галаситорае, ки онро «Ҳафт додарон» ном мебаранд, унвон мешавад. Ин бештар бо номи «Дубби Акбар», ки чор ситора «наъш» ва се ситораи дигар «банот» ном бурда мешавад, машҳур аст. «Дубби Акбар» дар Авесто ба гунаи «Naptā aranga», дар форсии миёна «Hafto rang» мустаъмал аст.

Дар забони форсии тоҷикӣ дар шакли «Ҳафтваранг» ё «Ҳафт авранг» («Ҳафт авранги меҳин» ва «Ҳафт авранги кехин»), «Ҳафт хоҳарон», «Ҳафт духтарон», «Ҳафт бародарон», «Ҳафт додарон», «Ҳафт тахт», «Сарири фалак» корбаст гардидааст.

[Донишномаи озод [Захираи электронӣ]:

<https://tg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D1%82%D1%83%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8A%D1%88>].

Номи дигари ин космоним **Дубби Акбар [Dubbi Akbar]** буда, сеюмин сурати фалаки бузург, ки дар қисмати шимоли Осмон мавҷеъ дорад. **Дубби Акбар** бештар бо номи «Хирси Бузург» маъруфият дорад. **Банот-ун-наъш** яке аз ҳафт ситораи бурчи **Дубби Акбар** мебошад.

[Донишномаи озод [Захираи электронӣ]:

[https://tg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D1%82%D1%83%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8A%D1%88_\(%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B0](https://tg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D1%82%D1%83%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8A%D1%88_(%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B0))].

Ҳамин тариқ, космонимияи мавриди тавачҷуҳ дар забонҳои гуногун ва ё дигар сарчашмаҳои луғавӣ ва осори илмӣ-таҳқиқотӣ шарҳу тавзеҳи дигар доранд. Дар ин бахши пажуҳиш, ки дар оянда зимни омӯзиши дигар сарчашмаҳо такмил хоҳад ёфт, то ҳадди лозим таҳқиқу баррасӣ намудем. Омӯзиши номҳои осмонӣ, тавре болотар таъкид намудем, нисбат ба дигар қабати онимӣ чиддият талаб мекунад, ки мо аз ин усул истифода намудем.

3.4. Номҳои марбут ба шохаҳои дигари ономастика

Ономастика яке қисматҳои серпажуҳиши забоншиносӣ маҳсуб ёфта, солҳои охир ба маҷрои муназзаму ташаккули худ расидааст. Дар нахустин марҳилаи густаришаш ономастика ҷузъи мантиқ буд ва файласуфону мантиқшиносон ба таҳқиқи он машғул буданд. Баъдан, бо назардошти густариши пажуҳишҳо ва таввачуҳ зоҳир намудани муҳаққиқон ба ин соҳа дарк карда шуд, ки мазмуну мундариҷаи ономастика ба мантиқу фалсафа не, балки ба забоншиносӣ, аниқтараш лексикология қаробат дорад. Сипас, тавассути пажуҳишҳои зиёди ономастикӣ ва равона намудани он ба самти забоншиносӣ пояи илмии он устувор гардид.

Солҳои охир ономастика маҷрои хеле фароҳи омӯзиш касб карда, доманаи пажуҳишаш илмҳои ёвару наздики худро фаро гирифтааст. Ҳамин аст, ки намояндаҳои илмҳои гуногун, аз қабилҳои географҳо, таърихшиносон, этнографҳо, равоншиносон, забоншиносону адабиётшиносон ба таҳқиқи номҳои хос машғул мебошанд. Ономастика на ҳамчун илм, ки таърихи шаклگیرӣ, пайдоиш ва қорбурди номҳо дар забони сарчашма ва дигар забонҳоро меомӯзад, балки дар баёни ҳаводиси таърихӣ, кашфи воқеоти ҷуғрофӣ, баёни муҳимтарин рӯйдодҳои рӯзгор ва дарки масъалаҳои забону адабиёт мусоидат менамояд. Ба таври мушаххас ономастика ба омӯзиши навъҳои гуногуни исмҳои хос машғул мебошад.

Чун ба моҳияти таърифи ономастика ва фарогирии қисматҳои омӯзиши он ба таври мушаххас маълумот пайдо кардан хоҳем, бояд ки аввал худи мафҳуми «ном»-ро пурра дарк намоем. Муҳаққиқ ва ономатологӣ рус Л.В.Шулунова дар мавриди шарҳи ном чунин иброз мекорад: «... калимаҳои махсусе, ки мо барои нишон додани шахс, ҳайвон, ҷой ва ашё истифода мекорем, ҳамашон маъно доранд. Дар бисёр мавридҳо ин маънӣ дар таърихи ном ниҳон хоҳад монд, аммо дар дигар маврид шаффоф боқӣ мемонад» [Шулунова, 2011, с.334].

«Фарҳанги забони тоҷикӣ» «ном»-ро ҳамчун воҳиди мустақил чунин маънидод кардааст: «Ном – калимае, ки барои муайян кардани касе ё чизе махсус

шудааст, исм, исми худ ва нисбат ба хонаводагӣ, аслу авлод..., номидашуда, номидашаванда, *мач.* обрӯ, эътибор, ору номус, машҳур шудан, номдор шудан» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.342].

Мафҳуми «ономастика» ҳамчун як шоҳаи мустақили забоншиносӣ маъноӣ «ном»-ро ифода мекунад ва бевосита ба омӯзиши номҳои хос машғул мебошад. Чунин пажӯҳиш дар доираи соҳаҳои забоншиносӣ, этнография, таърих, фалсафа ва ғайра анҷом дода мешаванд. Л.В.Шуланова бар он назар аст, ки «унвон, ном ва исм, ки тавассути инҳо мардум тақрибан ба ҳама чиз ишора мекунанд, тақрибан ба ҳам муродифанд» [Шуланова, 2011, с.335].

Назарҳо дар мавриди илми нав будани ономастика яқсон, яъне ба солҳои 60-70-уми асри гузашта рост омаданаҷро тасдиқ мекунанд. Аммо каме бо мантиқ андеша намоем, ономастика аз ибтидои шинохти инсоният муҳити атрофро барои фарқ гузоштан миёни касу чиз ҳаётро дунбол мекунад. Иллат дар ин аст, ки баҳсҳои тулонӣ дар мавриди мавқеи он миёни илмҳои дигар, ки ба гуногунондешӣ ва алоқаманд дониستاني онро яке ба лексикология, дигаре ба шоҳаи мустақили забоншиносӣ ва сеюмӣ мансуби фалсафаю мантиқ мебошанд. Маҳз ҳамин баҳси бе маҷро садди роҳи рушд ва ташаккули ономастика гардид.

Хушбахтона, аз нимаи дуҷуми асри гузашта (солҳои 60-70-уми асри ХХ) муҳаққиқон ба натиҷае расиданд, ки ономастика шоҳаи лексикология, яъне забоншиносӣ мебошад. Маҳз ҳамин натиҷагирӣ роҳи рушду нумуи ономастикаро кушод ва ба омӯзиши он тавачҷуҳ зоҳир гардид. Имрӯзҳо намояндагони илмҳои мухталиф, аз ҷумла, забоншиносону адабиётшиносон, равоншиносону этнографҳо, муаррихону сиккашиносон ва географҳо ба таҳқиқи номҳои хос мароқ зоҳир намуда, ба пажӯҳиш машғул гардиданд.

Дар робита ба ин, ибраз бояд дошт, ки дар қабати маводи ономастикони асар номи ҷангу муҳорибаҳо, номи сураҳо, номи дин ва номи дарвозаҳо зикр шудаанд, ки бо назардошти хусусиятҳои гуногунашон онҳоро ба қабати «номҳои марбут ба шоҳаҳои дигари ономастика» унвон гузошта, мавриди пажӯҳиш қарор додем.

3.4.1. Номи чангҳо

Исми чангу набардҳо дар сарчашмаҳо решаи таърихӣ дошта, яке аз масъалаҳои меҳварии мазмуни китобу осори таърихӣ маҳсуб меёбад. Маҳз ба амал омадани чангу муҳорибаҳо ниҳояти вазъро дақиқ намуда, ҷонибҳоро ба андеша намудан водор месозад. Дар «Таърихи Бухоро» низ ҳамчун асари таърихӣ дар феҳристи онимияи он номи чангҳои Бадр [Badr], Ҷамал [Jamal], Наҳравон [Nahravān], Уҳуд [Uhud] ва Ҳарра [Harra] зикр ёфтаанд, ки ҳар кадом бо паёмади таърихӣ алоқаманд буда, сабабу ангеааш бархӯрди манфиатҳо маҳсуб меёбад.

Дар «Таърихи Бухоро» номи чангҳо мисли дигар қабатҳои онимӣ мавқеи вежа дошта, макони амалӣ намудани манофеи ҷонибҳо маҳсуб меёбад. Ҷонибҳои даргир барои расидан ба рисолат, мақсаду маром аз майдон истифода менамуданд.

Чанг исми тоҷикӣ буда, дар забони форсии миёна «jang», айни замон «чанг», дар русӣ «война», дар туркӣ «savaş», дар арабӣ «حرب» аст ва чунин маънидод шудааст: «...набарду пайкор миёни чанд кишвар, ки дар онҳо ҳама кудрати ҳарбии давлатҳои даргир тавассути роҳҳои заминию ҳавоӣ ва обӣ ҷиҳати ғалаба бар душман истифода мешавад» [ФЗТ, Ҷ.2, 1969, с.92].

«Фарҳанги забони тоҷикӣ» чангро мафҳуми тоҷикӣ доништа шарҳашро чунин медонад: «1. ҳарб, набард, муҳориба байни ду тарафи мутақобил, задухӯрд ва кушокушии ду лашкари тарафҳо ё давлатҳои ба ҳам муқобил. 2. бо ҳам дастбагиребон шудан ва ҳамдигарро дашному ҳақорат додани ду кас ё ду гурӯҳ, занозанӣ ва задухӯрди ду ҳайвон бо ҳам. 3. ҷабҳа, фронт. 4. дашном, сарзаниш, носазо ва ғ...» [ФЗТ, Ҷ.2, 1969, с.772].

Дар ин бахши таҳқиқ чанд номи чангро дар асар мавриди баррасӣ қарор дода, нақш ва мавқеи онҳоро дар муборизаву ҳаводиси асар ибраз мекорем.

Уҳуд [Uhud] – номи чанг дар «Таърихи Бухоро», ки баромади арабӣ дошта, асосан, бо номи «Ҷанги Уҳуд» шуҳрат дорад: «Салмон Исломо дар байни ғазваҳои Уҳуд ва Хандақ фаро гирифт ва мегуфт, ки «ман Салмон ибни Исломо

хастам»» [С.250]. Асосан, Уҳуд номи кӯҳ буда, дар наздикии Мадина, дуртар аз масҷиди набавӣ мавқеъ дорад. Номшинос Э.А.Давлатов дар як баҳши таҳқиқи худ, ки оронимияи «Қасас-ул-анбиё»-ро пажухиш намудааст, иброз медорад: «Уҳуд макони ба вуқуъ омадани ҷанги мусалмонон бо мушрикони Макка аст. Ба хотири он ки муҳориба болои ин кӯҳ сурат гирифтааст, ҷанг бо ин ном машҳур аст» [Давлатов, 2017, с.51].

Мавқеи мо дар мавриди сарнавишти номи **Уҳуд** ба андешаи боло мувофиқ аст, зеро сарчашмаҳои дигари таърихию илмӣ ҳамин шарҳро ҷонибдорӣ мекунанд.

Номи дигари мавриди тавачҷуҳ **Бадр [Badr]** буда, аввалин набарди мусулмонон бо аҳли Қурайш унвон мешавад. Дар асар аз ин ҷанг чунин ёд мешавад: «Шуҷоату далерии аз худ зоҳиркардаи Алӣ дар ҷангҳои Уҳуду Бадр ва Хайбар маъруфанд» [С.351-352]. **Бадр** баромади арабӣ дошта, номи шаҳраки хурде дар шаҳри Мадина воқеъ аст ва номи пурраи он «Бадр Ҳунайн» мебошад.

Номи ҷангҳои ба қавли осори илмии исломӣ «муқаддас» баромади ба ҳам наздик доранд. Ҷанги Уҳуд аз макони сар задани он – кӯҳи Уҳуд манша гирифта, номи Бадр низ айнан чунин баромад дорад. Аз номи макони ба вуқуъ омадани муҳориба – ноҳияи маъмурии Мадина, ки дар ғарби Арабистони Саудӣ бо номи Бадр воқеъ аст, гирифта шудааст.

Ҳаводиси ном гирифтани мавзёҳои ҷуғрофӣ ё ба истилоҳ топонимия раванди рушдёфтаву низомнок буда, даҳҳо чунин ҳаводис рух додааст, махсусан, дар Тоҷикистон. Масалан, ном гирифтани ҳудуди муайяни заминҳое бо номи заминҳои «Эшоно» (эшонҳо) дар деҳаи Сомончии ноҳияи Фархор. Дар ин русто чанд қабила зиндагӣ мекунанд, ки онҳоро аз кунияи паёмбар Муҳаммад (с) медонанд ва бо истилоҳи «Эшоно» ном мебаранд. Ин қавм дар итоати худ заминҳои зиёд доранд ва шуғли асосиашон ғаллакорӣ аст. Айни ҳол он заминҳо, ки ҳазорҳо гектар заминро ташкил медиҳанд, бо номи замин-ҳои «Эшоно» ном бурда мешаванд» – иброз медорад, муҳаққиқи тоҷик Э. А. Давлатов дар таҳқиқоти худ [Давлатов, 2017, с.51].

Ба ин монанд дахҳо чунин ҳаводис аст, ки номгузорӣ гардиданд. Гар-чанде номи расмии онҳо ҳам набошад, мардум нисбат ба номи расмии онҳо бо номҳое, ки дар пайи рӯйдодде рӯйи кор меоянд, мешиносанд. Таҳқиқи ин бахши диссертатсия ба он водор месозад, ки болои шинохти чунин ҳаводис бештар таҳқиқ сураат бигирад, то рӯйдоди воқеа ва сабабу омилҳои ном гирифтани онҳо рӯйи кор биёянд.

3.4.2. Номи сураҳо

Вожаи «сура» баргирифта аз решаи «сур» аст, ба маънии ҳисор, девор, девори қалъа, шаҳр ва ғайра муайяни чуғрофӣ, ки атрофаш бо девор ихота гардидааст. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дар маънои чорум ин гуфтаҳо таъйид мекунад: «Сур – девори қалъа, ҳисор ва ғайра шаҳр» [ФЗТ, Ҷ.2, 1969, с.275]. Аз ин ташреҳ ба хулоса омадан мумкин аст, ки сура воҳиди луғавии серистеъмол дар Қуръон ҳамчун девор дар ҳифзи оятҳо устувор бошад, яъне, сураҳо оятҳо устуворона ҳифз карда, онҳо дар як они воҳид муттаҳид месозанд. Воқеан «Сура» дар Қуръон ҳамчун вожаи меҳварӣ истифодаи фаровон ва ҷанбаи муҳимми забонӣ дорад.

Вожаи «Сура»-ро муҳаққиқон ба маъноҳои мухталиф шарҳ додаанд. Туркшиноси шуравӣ Г. А. Ахатов «Сура»-ро ба ин маъноҳо тавъам медонад: «...Вожаи «сура», ки бо садои ҳамза (ё) талаффуз мешавад ва ба маънии «боқи монда» ё «боқимондаи таом дар зарфҳо; баргирифта аз решаи «сур», ки маънояш девор, девори қалъа; бо эҳтимоли зиёд вожаи «сура» аз вожаи «савор» – дастпона омада бошад; калимаи «сура» аксар вақт маънои мартабаи баланд, мартабаи олиро ифода мекунад; вожаи «сура»-ро метавон аз калимаи «тасаввур» ҳисобид, ки маънояш «сурӯ» – боло рафтани, мақом гирифтани ва ғайра» [Ахатов, 1784, с.187-188].

Арабшинос Э. А. Резвон дар мавриди этимологияи вожаи «сура» чунин назар дорад: «Масъалаи пайдоиши этимологияи сураи Қуръонро ба миён гузошта,

бо ибораи «ас-сурат-ул-уля», ки ба маънои «мансаб», «дараҷа», «ҷалол», «шуҳрат» аст, мувозӣ мекунад» [Резвон, 2014, с.154].

Шарҳу тавзеҳи боло ба ҳамдигар умумият дошта, ба маънии ҳисор, девор, девори қалъа, дастпона/дасмона, ба маънои мартабаи баланд, олимартаба, ки яке аз вазифаҳои шахсиятҳои олимартабаву шинохта иттифоқиву сарчамъии мардум маҳсуб меёбанд, мисли дастпона/дастмона ки аз ибтидо рамзи ҷовидонӣ, якпорчагӣ ва сарчамъӣ доништа мешуд, мустаъмал гардидааст. Мо низ ҳамин маъноро ҷонибдорӣ карда, сураро мансуби забони арабӣ медонем.

Дар шумори ономастикони «Таърихи Бухоро» номи панҷ сура – Оли Имрон [Āli Imrān], Бақара [Baqara], Моида [Māida], Нисо [Nisā] ва Раъд [Ra'd] дар як ҳикоя истифода гардиданд: «Барҳост ва ҷаҳор рақъат намоз гузорид ва сурат-ул-Бақара ва Оли Имрон ва сурат-ул-Нисо ва сурат-ул-Моида бархонд андар ҷаҳор рақъат намоз» [С.108].

Нозил шудани сураҳои Қуръони карим, ки ҳаводиси таърихии мухталифдоранд, пажӯҳиши вижа тақозо мекунад. Номи сураи Оли Имрон [Āli Imrān], ки «Ҳонаводаи Имрон» тарҷума мешавад, мансуби забони арабист. Имрон аз калимаи «амр» гирифта шуда, маънои «ҳаёт»-ро далолат мекунад. Номи **Имрон** бо чеҳраҳои библиявӣ чун Амрам (падари Ҳорун, Мусо ва Марям), ки дар Қуръон Амрон (Имрон) ном бурда мешаванд, алоқамандӣ дорад. Гунаҳои гуногуни ин ном мисли Амран, Умран, Эмран, Омран, Амрам низ мустаъмал аст.

Имрон дар луғатҳо ба маънои «1. зиндагӣ, умр, хушбахтӣ, беҳбудӣ; 2. номи падари Мӯсо пайғамбар ва номи падари Марям» [ФН, 2014, с.86] маъно гардидааст.

Имрон дар адабиёти тоҷик ҳамчун персонажи мусбат мақоми хоса дорад. Дар осор ва назми саромадони илму адаби тоҷик тасвир ёфтааст. Масалан, Ҷалололдини Балхӣ дар назми худ аз ӯ чунин ёд мекунад:

Ҷонам малул гашт зи Фиръавну зулми ӯ,
Он нури рӯйи Мӯсии Имронам орзуст.

[Фарзона, 2014, с.86].

Имрон исми бостонӣ буда, дар аксар кишварҳои мусулмонӣ мустаъмал аст, зеро он дар Қуръон зикр гардидааст. Тибқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ-исломӣ, Имрон дар арабӣ ду маъноро ифода мекунад: «ҳаёт» ва «дуруст». Фарзияи дуҷуми пайдоиши ин ном бар он асос меёбад, ки дар Қуръон Имрон ҳамчун гунаи ибронии номи Амрам омадааст [ФН, 2014, с.86].

Мисраъҳои зерин фарзияи дуҷум – исроилиӣ будани онро далел аст:

Буд Имрон ҳам зи исроилиён,
Лек мар Фиръавнро дил буду чон.
Кай гумон бурдӣ, ки ӯ исён кунад?
Он ки хавфи чони Фиръавн, он кунад

[Фарзона, 2014, с.86]

Бақара [Baqara] номи сураи дуҷуми Қуръон буда, ҳамчун калимаи арабӣ маъниҳои зеринро ифода мекунад: «гов, номи солшумории дувоздаҳгона бо номи ҳайвонот, соли гов» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.118].

Бақара ном гирифтани сура ба қатли марде аз дасти наберааш, ки болои марди заифу сарватманди диёр, ки сарвати зиёд дошт ва ба қатл тухмат мешуд, тарҷеҳ дода мешавад. Ҳодиса замони салтанати ҳазрати Мусо рӯйдод дорад. Шинохтани қотил барои ин мардум мушкилӣ пеш меорад. Назди Мӯсо қиссаро таъриф мекунанд. Мӯсо мегӯяд, ки Парвардигор ба Шумо фармон медиҳад, ки говро бо фалон нишонаҳо бикушед, то қисса бармало шавад. Яҳудиён гови фармудаи Мӯсо ро ёфта, мекушанд, сипас мурда зинда шуда, номи қотилро мегираду вафот мекунад [Сакр, 2007, с.28-30]. Инро далели ном гирифтани сура унвон мекунанд.

Сураҳои мавриди назар дорои мақом ва ҷойгоҳи хоса буда, сабабу пайдоиши мухталифи нозилдоранд. Номи инҳо баромади арабӣ дошта, дар асар ба шакли сурат-ул-Бақара, сурат-ул-Моида, сурат-ул-Нисо, сурат-ул-Раъд ва Оли Имрон мустаъмаланд. Биноан, мо дар ҳадди тавон бо дастрасии таълифоти мавҷудаи илмӣ дар ин қисмати пажӯҳиш изҳори назар намудем.

3.4.3. Ном дин

Вожаи «дин» дар осори илмӣ ва сарчашмаҳои динӣ шарҳи мухталиф дорад. Пайдоиши «дин»-ро баргирифта «... аз забони лотинӣ *religio* – «вичдон», «тақводорӣ», «объекти ибодат медонанд» [Элбакян, 2001, с.488].

Суханвари маъруфи Рими Қадим Ситсерон «дин»-ро аз феъли лотинии «*relegere*» дониста, онро «эҳтиром кардан, ба чизе бо таваҷҷуҳи махсус муносибат кардан» маънидод кардааст [Жуковский, Колцева, 2006, с.172]. Ба қавли нависандаи номвар Лактанций, «Истилоҳи «дин» аз феъли лотинии «*religare*» маншаъ гирифта, ба маънои пайванд кардан, банд кардан мустаъмал аст» [Элбакян, 2001, с.467].

Тавзеҳи Августини Муборак дар мавриди вожаи «дин» ба ин маъно асос меёбад: «вожаи «дин» аз феъли «*reeligere*» гирифта шуда, маънои дубора муттаҳид шуданро далолат мекунад» [Осипов, 2002, с.128].

Дигар сарчашмаҳои луғавӣ «дин»-ро баргирифта аз забони лотинӣ «*religio*» дониста, ба он маънои мухталиф додаанд. «Дин» дар санскрит dharma (аз *dhar* – тасдиқ кардан, дастгирӣ намудан, ҳимоя кардан) - маънои таълим, фазилят, сифати ахлоқӣ, вазифа, адолат, қонун, намуна, тартиботи олам ва ғайраро дорад [Маслов, 2003, с.17].

Дар катибаҳои забони порсии қадим вожаи **дин** дар шакли **daina** дучор шуда, вомвожаро аз забони аккодӣ медонанд ва он дар забонҳои порсии миёна ва нав дар шакли дин истифода мешавад. Ба забони арабӣ низ ин вожагон вомвожа гардида, дар шакли **адюн** низ мавриди қорбурд қарор мегирад. То ворид шудани вожаи **дин** арабҳо вожаи **мазҳабро** ба ҷойи ин калима **қорбурд** менамуданд. Ҳоло ҳар ду вожа ҳамчун вожагони динӣ истифода мешаванд.

Дар Ислом «дин» ба маънои «... эътиқод ба мавҷудияти қувваҳои фавқуттабиаи идоракунандаи олам, кеш, мазҳаб; тариқ, роҳ; ойн, маслак» мустаъмал аст [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.379].

Муҳаққиқон кӯшиш ба харҷ доданд, ки динро аз мавқеи мухталиф шарҳу тавзеҳ диҳанд. Диншиноси англис Ч.Ч.Фрэзер иброз медорад: «Наметавон ба дин

таърифе дод, ки ҳамаро қонъ кунад» [Фрэзер, 1980, с.243]. Ин донишманд бар он назар аст, ки: «Дин ҳамчун нерӯ мусбат ва таскиндиҳандаи қуввахое мебошад, ки инсонҳо, ҷамъият, ҳокимият ва рафти зиндагии онҳоро назорат мекунад» [Фрэзер, 1980, с.243].

Фарҳангшиноси машҳури англис Э.Ю.Майлор «дин»-ро «ҳадди ниҳоии эътиқод ба мавҷудоти руҳонӣ» меҳисобад.

«Дин» дар бештари забонҳо ба гунаи мухталиф ҳамчун мафҳуми бисёрмаъно мустаъмал аст, аз ҷумла дар забони форсӣ: دین, порсии қадим: «daena» (ба маънои «суд», «интиқом», «имон», «фурӯтанӣ», «эҳтиром»), дар забони тоҷикӣ: дин, дар забони русӣ: религия, дар забони англисӣ: religion, дар забони лотинӣ: religio, дар забони озорбойҷонӣ: din, дар забони туркӣ: din ва ғайра, ки маънои лафз, имон, вичдон, тақво, пайвандӣ, муттаҳидӣ, эътиқод ва амсоли инҳоро далолат мекунад.

Дар шумори номҳои «Таърихи Бухоро» номи як дин – Монӣ [Māni] қорбасти гардидааст. Монӣ – файласуф, шоир, нависанда, пизишк, нигоҳгар (наққош) ва бунёдгузори ойини монавӣ, яке аз чеҳраҳои шинохтаи таърихӣ, ки бо маҳорати суҳанварӣ ва наққошӣ шуҳрат пайдо намуда буд. Монӣ ҳамчун номи дин дар асар хеле рушан баён гардидааст: «Гӯрхони мазкур аз шахсони муътабарии Хитой буда, Қӯшқин Тойқу ном дошта, дар соли 522/1128 ба сари қудрат расида будааст. Ӯ дар дини Монӣ буда, дар соли 537/1142-43, яъне баъди як соли ғалаба бар султон Санҷар вафот кард» [С.257].

Монӣ – бунёдгузори дини монавия, ки асри III мелодӣ созмон ёфта, худуди инкишофаш сарзаминҳои зиёдро фаро хонд. Дар асари «Чеҳраҳои мондагор» дар ин бора чунин мегузарад: «Монавия таълимоти динию фалсафииест, ки дар асри III-и мелодӣ дар Шарқи Наздик ташкил ёфта, дар асрҳои III-II то Африқо ва худуди Чин ташаккул пайдо намуда буд. Дар Рими қадим ва Византия зери назорати ҷиддии ҳокимин ва дини масеҳӣ қарор дошт. Замони Хилофати аббосӣ ба ҳайси ҷараёни оппозиционӣ фаъолияташ мамнуъ эълон гардид. Дар ин сарзамин дар баробари мушкилоти шадиди ҷойдошта, асрҳои VIII-IX ба дини расмии уйғурҳо табдил ёфт» [Раҳмон, (ЧМ), 2006, с.96].

Мони́ро луғатҳо ба маънои зайл шарҳ доданд: «Монӣ наққоши машхуре, ки дар замони Шопури I соли 242 милодӣ даъвои пайғамбарӣ кард, як китоб ба номи «Китоби Аржанг» мураттаб сохту аз оқоидӣ зардуштиён, исавиён ва худӣён оӣин ташкил намуд».

[Фарҳанги воҷачӯ [Захираи электронӣ]:

<https://vazhaju.tj/word/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D3%A3/NTk4NjY>].

Дини Монӣ [Māni], ки, асосан, бо мафҳуми «Монавия», «Ойини монавӣ» шинохта мешавад, «ойине ирфонӣ ва омӯзае аз динҳои масеҳӣ, зардуштӣ, буддой ва гинусӣ буд, ки Монӣ писари Фотаки Ҳамадонӣ, онро дар садаи сеюми мелодӣ дар Эроншаҳр бунён гузошт.

Маънои дақиқи «Монӣ» як саволест, ки то ҳол норавшан аст. Бо эҳтимоли зиёд он аз вожаи арманӣ-бобулии Mânâ [luminescence-рушноӣ] баргирифта шуда бошад. Мандаиён истилоҳи mâna rabba-ро истифода мебарданд, ки маънои «Худованд/Подшоҳи мунаввар»-ро дорад.

Номи Монӣ дар матнҳои форсии миёна, парфия, суғдӣ ва туркии қадим дар шакли m'ru/m'пу ва, инчунин, бо изофаҳо дар охири калима тасдиқ шудааст.

Се этимологияи номи Монӣ/Манӣ қобили зикр аст. Аввалан, он ба номи хоси Манес тааллуқ дорад, ки, асосан, ба ғуломон дода шудааст ва бештар дар Осиёи Хурд истифода бурда мешавад. О.Клима пешниҳод кардааст, ки ин вожа ҳамчун номи ғулом аз забони эронии қадими *māniÁа баромада, меҳнати мухталифи хоҷагидориро ифода мекунад. [Клима, 1966, с.38]. Бо он далел номро маънои ғулом дод, ки «Монӣ, ки ба гуфтаи Акта Арчелай, худ ғуломзода буд, баъдтар ҳамин номро гирифтааст» [Клима, 1966, с.140].

Таҳлили анҷомёфтаи ин қисмати таҳқиқ ва изҳори назар дар ин поя мураккабиҳои зиёд пеш овард. Дар ин баррасӣ ба таҳқиқи олимони мамолики хориҷ В.Ҳеннинг ва О.Клима таъя намуда, дар мавриди ташаккул ва таҳаввули вожаи Монӣ изҳори назар намудем. Мо бо назардошти имконияти мавҷуда, то ҳадди тавон дар ин масир худро муваффақ меҳисобем ва оянда дар такмили он кӯшиш ба харҷ медиҳем.

3.4.4. Ном дарвозаҳо

Дар қабати ономастикони «Таърихи Бухоро» номи дарвозаҳо низ истеъмол гардидааст. Таҳқиқи ин қабати номҳо дар ономастикаи тоҷик падидаи нав буда, то кунун ягон муҳаққиқ дар ин масир пажӯҳиш анҷом намодааст. Дар асар номи инҳо хеле возеҳ зикр гардидаанд: «Нумуҷкат қасабаи Бухоро аст... Он дар замини ҳамвор воқеъ гашта, рӯз ба рӯз сохтмону калоншавии шаҳр мушоҳида мегардад. Он ҳафт дарвоза дорад: Боби Нур, Боби Ҳуфра, Боби-л-хабиб (оҳанӣ), Боби Қухандиз (арк), Боби банӣ Саъд, Боби банӣ Асад, Боби мадина (шаҳристон), ки дар пушти қухандиз аст ва султон (подшоҳ) хазинаҳои худро дар он ҷой додааст. Ва зиндонаш ду дар дорад: Боби Саҳл ва Боби (Масҷиди) ҷомеъ... » [С.246].

Дар шумори ономастикони асар номи дарвозаҳо мавқеи муҳим касб намуда, дар инъикоси муҳимтарин ҳаводиси давр нақши созгор доранд. Дар «Қиссаи зикри Ҷӯйи Мӯлиён ва сифати ӯ» номи «Дарвозаи Нав» дар ташреҳи ҳаводиси мазкур саҳми бориз дорад. Дар ин қисса бо ишора ба «Дарвозаи Нав» чунин зикр мегардад: «Ба «Дарвозаи Нав» мавзеест, ки онро «Кораки Алавиён» хонанд ба дари шаҳр. Ва он ҷо Амири Мансур ибни Нух кӯшк сохт баҳоят неку, ҷунонки ба вай масал задандӣ ва некӯӣ» [С.64].

Дар «Таърихи Бухоро» аз қабати маводи ономастикони асар 36 номи дарвоза ошкор гардид, ки сохтори зерин зикр ёфтаанд: Боби бани Асад [Bābi bani Asad], Боби бани Саъд [Bābi bani Sa'd], Боби Қухандиз [Bābi Kuhandiz], Боби Нур [Bābi Nur], Боби Ҳуфра [Bābi Hufra], Боби Саҳла [Bābi Sahla], Боби-л-ҳадид [Bābi-l-hadid]; Дарвозаи Алаффурушон [Darvāzai Alaffurušān], Дарвозаи Ғуриён [Darvāzai Ğuriyān], Дарвозаи Иброҳим [Darvāzai Ibrāhim], Дарвозаи Каҳфурушон [Darvāzai Kahfurōšān], Дарвозаи Майдон [Darvāzai Maydān], Дари Алаффурушон [Dari Alaffurōšān], Дари Атторон [Dari Attorān], Дари Бозор [Dari Bāzār], Дари Муҳра [Dari Muhra], Дари Нав [Dari Nav] ва Қаҳлафа [Qahlafa].

Ин қабати онимӣ бо ифодаҳои «*боб*», «*дар*» ва «*дарвоза*» зикр ёфта, бо ҳам ҳаммаъноанд. Ин ифодаҳо дар луғатҳо ба маънои «дар, дарвоза, дари калони ҳавлӣ, сарой, қалъа, шаҳр, табақи аз тахта ва оҳан сохта шуда барои пӯшонидани

даромадгоҳи хона, ҳавлӣ, хайма, кабинаи автомобил, ҳавопаймо; кушодаю пӯшидашавандаи сандуқ, чевон; даргоҳ ва ғ.» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.188, 324-328].

Боб/дар/дарвозаҳо барои дастрасӣ чихати маҳдуд кардани нукта ва минтақаи муайян истифода мешаванд. Дар дигар маврид онҳоро ҳамчун як унсури ороишӣ истифода мебаранд. Солҳои пеш дарвозаҳо аҳамияти хеле муҳим дошта, қисми ҷудонашаванда ва асосии шаҳрҳо маҳсуб меёфтанд. Дар таъйиноти шаҳрҳои қадим, қалъаҳо иншооти мудофиавӣ ва дидбонгоҳҳо назди дарвозаҳо сохта мешуданд ва тавассути посбонҳо назорат бурда мешуд. Посбонони дарвозаҳоро «дарвозабон» ном мебаранд, Шакл гирифтани калимаи «дарвозабон» ба ҳамин ҳодиса мансубият дорад.

Дар «Луғати тафсирии забони зиндаи бузурги русӣ» ба маънои дигар тавзеҳ ёфтаанд: «Дарвоза – суроҳие, ки дар девор ё девор барои гузар ва гузар мекушоанд; дарҳои васеъ барои ронандагӣ; муҳимтарин ҷойи шаҳр, макони мулоқот, маҷлисҳо, ҷойи баста шудани аҳдҳо ва ғ.» [ЛТЗР, 1980, с.214].

Дар ин қисмати пажӯҳиш таҷрибаи чанд номи дарвозаҳоро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Дарвозаи Коҳфурӯшон/Каҳфурӯшон/Алаффурӯшон [Darvāzai Kohfurōšān/Kahfurōšān/Alaffurōšān] – номи яке аз дарвозаҳо, ки дар асар истифода гардидааст. Ин ном ишора ба як даромадгоҳ аст, лекин бо чанд ном аз он ёд мекунам. Дар «Таърих Бухоро» дар ин маврид чунин мегузарад: «... Ва миёни вай ва Афросиёб бадгӯӣ карданд ва Афросиёб ӯро бикӯшт ва ҳам дар ин ҳисор бад-он мавзеъ, ки аз дари шарқӣ андарой андаруни дари Коҳфурӯшон ва онро дарвозаи Ғурриён хонанд, ӯро он ҷо дафн карданд» [С.56].

Калимаҳои **коҳ/каҳ/алаф** ба маънои кӯфтаи хушки алаф, гандум ва ғайра, ки барои хӯроки чорпоён ва дигар масоили рӯзгор истифода мегарданд, фаҳмида мешавад. Ин мафҳумҳо дар осори луғавӣ ба ин маъно шарҳ ёфтаанд: «...резаҳои кӯфтаи пояи хушки гандуму ҷав ва амсоли инҳо, ки бештар чун хӯроки чорво ва дар тайёр кардани каҳгил аз он истифода мебаранд» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.569]. Алаф ба маънои «номи умумии гурӯҳе аз гиёҳони бесоқи яксола ё чандсолаи худрӯи зироатӣ, гиёҳи тару хушкӯ хӯроки чорво» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.56].

Ин мафҳумҳо шарҳи баробару ба ҳамдигар умумӣ доранд. Дар заминаи калимаҳои **коҳ/каҳ/алаф** гунаҳои дигари калимаҳо монанди *коҳвор, коҳгил, коҳдон, коҳдуд, коҳкашон, коҳмайда, коҳреза, коҳхона; алафгоҳ, алафгундор, алафгундорӣ, алафдарав, алафдаравак, алафдаравӣ, алафзор, алафин/алафӣ, алафмонанд, алафноя, алафхор, алафхӯр, алафхӯронӣ* ва ғайра сохта шуданд, ки дар забони мавриди истифода қарор доранд.

Калимаҳои **дарвоза, коҳфурӯшон/каҳфурӯшон** мафҳумҳои тоҷикӣ буда, калимаи **алаф** – *арабӣ, фурӯш* – *тоҷикӣ* мебошад. Дар асар сабаби ном гирифтани ин мавзӯ ягонҷо ишора нагардидааст.

Дари Атторон [Dari Attorān] дар асар се маротиба зикр гардида, аз он фақат даромадгоҳ ёд шудааст: «...Ва ҳарб мекарданду такбир мегуфтанд, чунон ки замин меларзид. Ва ҳарб саҳт шуд. Ва тана чанд аз маъруфномон берун омаданд ва ба Дари Атторон ҳарб шуд...» [С.123].

Аттор ба маънои «атрфурӯш, дорифурӯш» [ФЗТ, Ҷ.1, 1969, с.98]. Аттор таҳаллуси шоир, ориф, файласуф, нависанда ва тазкиранигори асри XII форс-тоҷик Шайх Фаридуддин Муҳаммад ибни Иброҳими Аттор, ки бештар бо номи Аттори Нишопурӣ ва Шайх Аттор маъруфият дорад, мебошад. Саҳеҳияти ҳамин андеша ба назми Мирзо Абдулқодири Бедил баён гардидааст, ки чунин мегӯяд:

Рафъи инкор аз насабҷӯёни маънӣ мушкил аст,

Гӯ ба кудрат Анварӣ, дар маърифат Аттор бош.

[Бедил, 2018, с.125].

Аз хулосаву гузоришҳои асар ва тасвири авзои Бухоро ҳамчун шаҳри тичорӣ метавон муайян кард, ки ин дарвозаҳо, ки, асосан, дар даромадгоҳи қасру кӯшкҳо ва маконҳои маъмурию тичорӣ мавқеъ доштанд, ҳамчун фурӯшгоҳ ва бозори маҳсулоти алоҳида истифода мешуданд. Айни замон растан тоқиғурӯшон, баззозон, зингарон, заргарон, чармгарон, кулолон, регсозон, сӯзангарон ва ғайра дар ин маконҳо маскан ихтиёр карда, ба макони тичорат табдил ёфтаанд.

Дар мачмуъ, баррасиву натиҷагирӣ ва таҳлили ҳамачонибаи номҳои ин боб, ки қабати номҳои омехтаи «Таърихи Бухоро»-ро ташкил медиҳанд, ба ин

натича расидем, ки маҳз тавассути ин пажухиш арзишмандиҳои зиёд таърихию фарҳангӣ, махсусан, забоншиносӣ рӯйи кор омаданд.

Бояд гуфт, ки воқеан таркиби онимии «Таърихи Бухоро» бою ғанӣ буда, маводи фаровон барои баррасӣ ва натиҷагирӣ дорад. Қабати ономастикаи асар, ки хеле диққатҷалбкунанда ва рангин аст, зимни омӯзиш бар озмудаҳои таърих рангинии дигар меафзояд. Пажухиши ҳамаҷонибаи қабати онимии боби мазкур бо зикри нуктаҳои зерин натиҷагирӣ мегардад:

Дар ин бахши пажухиш масъалаҳои назариявии қабати қолиби ономастикони «Таърихи Бухоро» – хрематонимия мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифта, дар таркиби ин қабати онимӣ номи китобҳо баррасӣ гардиданд.

1. Ҳангоми таҳқиқ дар заминаи пажухишҳои илмӣ, таърихӣ ва осори луғавӣ истилоҳоти луғавии китоб, этнонимия, космонимия, ҷанг, сура, дин ва боб/дар/дарвоза баррасӣ гардиданд. Ин омӯзиш имкон фароҳам овард, ки масъала ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ таҳқиқ карда шавад.

2. Дар номшиносии тоҷик чунин тарҳрезӣ ва дар як они воҳид (боби алоҳида) пажухиши номҳои омехта мисоли хрематонимия, этнонимия, космонимия, номҳои марбут ва шоҳаҳои дигари ономастика (номи ҷангҳо, сураҳо, динҳо ва дарвозаҳо) таҷрибаи аввал маҳсуб меёбад. Ҳангоми пажухиш хусусиятҳои алоҳидаи ҳар қабати онимӣ ба инобат гирифта шуд.

3. Таҳлилу баррасии қабати этнонимияи «Таърихи Бухоро», ки маҷмуан 59 номгӯйро ташкил медиҳанд, дар ин таҳқиқот кӯшиши аввал буда, яке аз масъалаҳои муҳимму актуалии ономастика маҳсуб меёбад.

4. Баррасии номи ҷирмҳои осмонӣ, ки бо истилоҳи космонимика шинохта мешавад, ба ин масири пажухиш муносиб доништа шуда, ҳамчун категорияи махсуси номҳои хос мавриди баррасӣ қарор дода шуд ва ин марҳилаи таҳқиқ дар мисоли омӯзиши ономастикони осори хаттӣ раванди тоза аст.

5. Таҳқиқи номҳои ҷанг, сураҳо, номи дин ва номи дарвозаҳо дар асар, ки дар зерфасли алоҳида бо номи «Номҳои марбут ба шоҳаҳои дигари ономастика» муттаҳид мешаванд, ин марҳила низ ҷараёни тоза буда, маводи мавриди пажухиши фасли номбурда баррасӣ карда шуд.

ХУЛОСА

Пажухиши ономастикаи «Таърихи Бухоро» моро ба ин натиҷа овард, ки дар мавриди нозукӣ ва ҷанбаҳои муҳимми номҳои хоси осори хаттии таърихӣ маълумоти амиқу сахт пайдо намоем. Аз таҳқиқу баррасии паҳлуҳои муҳим ва хосаи ономастикаи «Таърихи Бухоро» метавон чунин натиҷагирӣ кард:

1. Забон ва услуби нигориши «Таърихи Бухоро» фасеҳу раван буда, ба фаҳму дарки хонанда зуд мерасад. Муаллифону мураббон зимни таҳия ва таълифи он кӯшиш ба харҷ додаанд, ки назокатро дар забони он нигоҳ доранд. Ин омил дар шаклгирии ономастикаи он низ таъсири мусбат расонидааст [2-М].

2. «Таърихи Бухоро» маҳзани бебаҳои номҳои хос маҳсуб ёфта, қабати умумии маводи мавриди пажухиш **1596** номро дар бар мегирад. Аксари ин номвожаҳо дорои мазмуни баланд буда, таърихи тулонии рушдро сипарӣ намудаанд ва пажухиши ҳамаҷонибаи онҳо аҳаммияти бағоят муҳимми илмиро соҳибанд [2-М; 3-М].

3. Омӯзишу баррасии ин ёдгории таърихӣ дар давраҳои мухталифи таърихӣ, ки бозбиниву нашри он аз ҷониби муаллифони гуногун амалӣ гардид, мазмуну ғояи онро содаву осон ва ниҳоят фарох намудааст [1-М; 9-М].

4. Фароҳам овардани шароити омӯзиш ва мавриди баррасии оморӣ қарор додани маводи ономастикаи «Таърихи Бухоро», ки аз солҳои 60-70-уми асри гузашта маншаъ мегирад, дар шумори пажухишҳои номшиносӣ саҳифаи нав маҳсуб меёбад. Ин пажухиш имкон фароҳам овард, ки далоили ғалати таърихӣ ва мушкилоти умдаи забоншиносӣ эҳё гардад [2-М].

5. Дар ин пажухиш мавқеи номҳо аз рӯйи истеъмол (номҳои серистеъмол ва камистеъмол) муайян шуда, омӯзиши ин қисмат боиси он гардид, ки маводи ономастикаи «Таърихи Бухоро» аз рӯйи истифода баррасӣ шавад, ҳамзамон номҳои матруки асар, ки кайҳо боз моли таърих гардида буданд, дубора эҳё шаванд ва ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гарданд [2-М].

6. Бо назардошти ба инобат гирифтани дараҷа ва мақоми антропонимияи асар маводи дастёфта ба қабати номҳои подшоҳон, вазирон, қозиҳову волиҳо,

сарлашкарону чанговарон, ашрофзодаву халифаҳо, пайғамбарону паҳлавонон, нависандагону шоирон, донишмандону руҳониён ва деҳқонону ғуломон ва ғайра тасниф гардид, ки ин гурӯҳбандӣ дар шинохти таърихи ниёкон нақши бориздоранд, ҳамзамон дар муайян намудани қабатҳои алоҳидаи антропонимия аз рӯйи мақому манзалат нақши созгордоранд [4-М].

7. Маводи топонимияи «Таърихи Бухоро» пурра баррасӣ гардида, ба қабатҳои алоҳида мисоли сарзамин, кишвар, вилоят, шаҳр, ноҳия, деҳа, маҳалла, мавзеъ, масҷид, қалъа, кӯҳ, дарвоза, бозор ва номҳои гурӯҳбандӣ гардиданд. Таснифоти ин қабати онимӣ дар рушду ташаккули топонимикаи миллий ва густариши бонизоми раванди номгузорӣ мусоидат менамояд [3-М; 6-М].

8. Баррасии маводи гидронимияи асар, ки зимни омӯзиш ба зерқабатҳои чудоғона, аз чумла, номи дарёҳо, кӯлҳо, баҳрҳо, чӯй/чӯйбор, наҳрҳо ва рӯдҳо гурӯҳбандӣ гардиданд, дар баробари кӯшиши аввал будани ин қисмати таҳқиқ, дар рушд ва ташаккули омӯзиши гидронимияи тоҷикӣ навғониҳои чашмгир рӯйи қор омад [7-М; 8-М].

9. Пажӯҳиши номҳои ашхоси асар собит сохтанд, ки мансубияти забонии як идда маводи мавриди таҳқиқро муқаррар сохтан ғайриимкон аст. Дар шумори қабати онимияи асар ин қабил номҳо ҷо доранд [2-М; 4-М].

10. Қабати топонимияи «Таърихи Бухоро» ҷанбаҳои зиёду мухталифи таърихӣ, фарҳангӣ, ҷуғрофӣ, адабӣ, махсусан, этникӣ дорад, ки баробари вазифаи меҳварии худ дар шинохти мушкилоти забону фарҳанг ва ойинҳои ниёгон мусоидат мекунад [1-М; 7-М].

11. Зимни пажӯҳиши ономастикаи асар маълум гардид, ки дар қабати антропонимияи «Таърихи Бухоро» як қисми номҳои он дар осори қадимаи тоҷикон, монанди Авесто, катибаҳои Ҳахоманишӣ, навиштаҷоти паҳлавӣ, Форснома, Таърихи Табарӣ, Шоҳномаи безаволи Ҳаким Фирдавсӣ, Самаки Айёр ва ғайра мисли Гев [Gev], Гарсеваз [Garsevaz], Каюмарс [Kayumars], Луҳросп [Luhrāsp], Рустам [Rustam], Ҳурмуз (Ҳурмузд) [Hurmuz] воমেҳӯранд, ки аз таърихи дуру дарозро соҳиб будани онҳо гувоҳӣ медиҳанд [2-М].

12. Номвожаҳои асар аз ҷиҳати сохти морфологӣ ба номҳои аз рӯйи сохт

сода, сохта, мураккаб ва ибора-номҳо, ки тавассути анҷомаҳои номсоз (формантҳо) ва роҳҳои мураккабшавӣ таркиб ёфтаанд, ҷудо гардидаанд, ки барои омӯзиши сохтори дигар осори таърихӣ замина шуда метавонад [1-М; 3-М; 4-М].

13. Бештари номҳои асар сарнавишти ҳазорсола доранд ва марҳилаҳои дури таърихро сипарӣ намуда, дучори тағйироти сохторӣ гаштаанд. Маҳз ҳамин хусусият ба инобат гирифта шуда, пажӯҳиши онҳо дар така ба усули этимологӣ амалӣ шудааст [1-М; 3-М].

14. Вобаста ба мавқеъ, сарнавишт ва нақши персонажҳо аз қабати антропонимияи асар шахсиятҳои воқеӣ-таърихӣ, монанди шоҳон, вазирон, қозиву волиҳо, ашрофзодаву халифаҳо, донишмандону руҳониён, пайғамбарону паҳлавонон, нависандагону шоирон, сарлашкарону чанговарон, деҳқонону ғуломон муайян карда шуда, мавқеи онҳо ҳамчун қаҳрамонҳои асосӣ дар рушду нумуи забон ва таъриху фарҳанги давр мавриди баррасӣ қарор дода шуд [4-М].

15. Маводи онимӣ ва луғати «Таърихи Бухоро» ҳамчун сарчашмаи арзишманду муътамад ҳангоми пажӯҳиш ва коркарди масоили камомӯхта ва арзишманд зимни коркарди масъалаҳои камтаҳқиқи луғатшиносии форсӣ-тоҷикӣ ва арабӣ мусоидати амиқ карда метавонад [7-М].

16. Маводи антропонимияи «Таърихи Бухоро», аз ҷумлаи мавзӯҳоест, ки то ба ҳол мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтааст ва ин раванди тоза аст. Биноан, таҳлил, таҳқиқ ва омӯзиши ин зухуроти забонӣ ба мо имкон медиҳад, ки дар заминаи маводи антропонимияи асар дар бораи вижагиҳои низоми номҳои миллии таърихӣ ва этносҳои дигар маълумот дарёфт намоем [2-М; 4-М].

17. Дар асар номҳои мансуб ба нуқоти маскунӣ (ҷойи зист) зимни омӯзиши топонимияи асар бо назардошти ҳудуд ва мавқеи ҷойгиршавӣ ба **полионимия**, **комонимия**, **хоронимия**, **астيونимия**, **агоронимия** ва даҳҳо зерқабатҳои дигар ҷудо карда шуданд. Ин сабаб шуд, ки зиндагӣ, вазъи иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, рушди забони миллии ва ғӯйишҳои мардумӣ дар даврони зиндагии қаблӣ омӯхта шавад [3-М].

18. Қабатҳои дигари топонимӣ, монанди **оронимия**, **дромонимия**,

спеолонимия, агоронимия ва *агоронимияи омехта* мавриди пажухиш қарор гирифтанд. Ин масири таҳқиқ паҳлуи дигари рушду инкишофи зиндагии мардуми даври замони таълифи асарро тасвир менамояд [3-М].

19. Дар диссертатсия тамоми нишондодҳои ономастикаи «Таърихи Бухоро» дар ин бахши таҳқиқ сохтор, мавқеи истеъмол, қорбаст ва марҳилаҳои ташаккули номҳо дар шакли диаграмма, гистограмма, нақша ва расм мунъакис шудааст, ки ҳамчун падидаи нав дар шинохти таъчилии ономастикаи асар мусоидат намуда, заминаи асосӣ барои омӯзиши дигар осори таърихӣ шуда метавонад [2-М; 4-М].

20. Маҷмуан, вожагони маводи ономастикаи «Таърихи Бухоро», ки ҳамчун манбаи муҳимми таърихи забони тоҷикӣ барои омӯзиши паҳлуҳои омӯхтанашудаи масъалаҳои таърихи забон ба ҳайси заминаи асосӣ ва муҳим мусоидат карда метавонад [2-М; 3-М; 5-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

Натиҷаҳои зимни пажӯҳиш бадастомадаи кори диссертациониро барои анҷоми корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ метавон дар соҳаи номшиносӣ, хосатан, забоншиносӣ истифода кард, ки тавсияҳои зерин аз ҷумлаи онҳоянд:

1. Зимни пажӯҳиш муайян гардид, ки то ҳол ономастикаи «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ ба таври амиқ таҳқиқ нагардидааст. Таҳқиқи мо имкон медиҳад, ки дар заминаи он пажӯҳишҳои мукаммали номшиносии осори бадеию таърихӣ ва манотиқи ҷудогонаи кишвар роҳандозӣ карда шавад ва ин пажӯҳиш ҳамчун таҳқиқи роҳнамо барои муҳаққиқони ҷавон тавсия карда мешавад.

2. Натиҷаҳои илмии кори диссертационӣ зимни гузаронидани машғулиятҳо аз фанҳои таърихи забон, масъалаҳои алоҳидаи забоншиносӣ, аз ҷумла омӯзиши фонетика, фонология, морфология, услубшиносӣ, таҳлили лингвистии матн, шевашиносӣ, луғатшиносӣ (лексикология) ва номшиносӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбии кишвар ва берун аз он истифода гардад. Ҳамзамон, ҳангоми таълими таҳассусҳое, ки ба ономастика алоқамандӣ доранд, аз қабилҳои таърих, ҷуғрофия, фарҳангшиносӣ, сиккашиносӣ, адабиёт ва ғайра истифода намудан ба мақсад мувофиқ мебошад.

3. Маводи мавриди таҳқиқ, ки дар шаклҳои гуногун, аз ҷумла, дар ҷадвалҳо, диаграмма, гистограмма ва дар расмҳои гирдоварӣ гардидааст, ҳамчун маводи мултимедӣ дар раванди машғулиятҳо ва ҳам таҳияи номномаву луғатҳои мухталиф тавсия мегардад.

4. Натиҷаҳои илмии ҳосилшудаи кори диссертациониро ҳангоми таълифу такмили китобҳои дарсии таҳассусӣ, махсусан, забон ва адабиёти тоҷик, номшиносӣ, таъриху фарҳангшиносӣ, ҷуғрофия ва дигар таҳассусҳои ба ин илм алоқаманд, ҳамзамон, дар таҳия ва мураттаб сохтани луғатномаву фарҳангҳои тафсирий, номшиносӣ, дузабона, ҳангоми таҳияи барномаҳои таълимӣ, дастуру васоити таълимии таҳассусӣ метавон истифода намуд.

5. Пажӯҳиши кори диссертатсиониро, ки натиҷаҳои илмии амиқи забонӣ, таърихӣ, ҷуғрофӣ, фарҳангӣ ва этникӣ дорад, дар ҳалли масоили умдаи таърихи забон, забоншиносии муқоисавӣ, этнолингвистика ва дигар фанҳои ҳамҷавор, махсусан, номшиносӣ тавсия карда мешавад.

6. Таҳқиқи чандомади маводи ономастикаи асар дар кори диссертатсионӣ, ки дар ин масир раванди тоза маҳсуб меёбад, ҳамчун таҳқиқи заминавӣ барои муҳаққиқони оянда, магистрантону докторантон ва унвонҷӯёне, ки ба масъалаҳои забоншиносӣ, хосатан, номшиносӣ сари қор доранд, тавсия мегардад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

I. Адабиёт бо забони тоҷикӣ:

1. Абусаъид, Абдулҳайи Гардезӣ Зайну-л-аҳбор [Матн] / Г.А. Абусаъид. – Душанбе: «Бухоро», 2014. – 416 с.
2. Авасто. Ҷилди I [Матн]. – Душанбе: «Бухоро», 2014. – 784 с.
3. Алимӣ, Ҷ. Ономастика (назария ва амалия) [Матн]/ Ҷ. Алимӣ. – Душанбе: Адабиёт, 2017. – 538 с.
4. Алимӣ, Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб [Матн] / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе, 1995. – 196 с.
5. Алимӣ, Ҷ. Технологияи ономастика (дастури методӣ) [Матн] / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе: Адабиёт, 2017. – 240 с.
6. Алимӣ, Ҷ. Топонимияи минтақаи Кӯлоб (таҳқиқи таърихӣ-забоншиносӣ) [Матн] / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2015. – 420 с.
7. Ал-Мавлудӣ, А. Тафсири Анвор-ул-Қуръон (тарҷумаи форсӣ) [Матн] / А. Алмавлудӣ. – Лоҳур: Дору-л-уруба, 1416 ҳ.қ.– 4800 с.
8. Ан-Наршахӣ, Абубақр Муҳаммад ибни Ҷаъфар. Таърихи Бухоро. Бо тасҳех ва таҳшияи Мударрисӣ Разавӣ. Чопи сеюм [Матн] / Наршахӣ Муҳаммад.– Теҳрон-Тӯс: Чопхонаи Ҳайдарӣ, 1387. – 545 с.
9. Ан-Наршахӣ, Муҳаммад. Таърихи Бухоро. История Бухары. Тарҷума, шарҳ ва қайдҳои Ш.С. Камолиддин ва зери назари Е.Г. Некрасова [Матн]. – Тошкент: SMIASIA, 2011. – 600 с.
10. Асоев, С.У. Мақоми сарчашмаҳои хитой дар омӯзиши таърихи сиёсату мазҳабии Тахористон [Матн] / С.У. Асоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе: Сино, 2016. – №3/8 (216). – С. 83-89.
11. Ахатов, Г.Х. Маъноӣ забонӣ ва этимологияи калимаи сура/Қуръон: таҳқиқоти забоншиносӣ / Луғати забони арабӣ дар Қуръони Карим [Матн] / Г.Х. Ахатов. – Роттердам, 1784. – 378 с.

12. Аюбова, М. Антропонимияи тоҷикони навоҳии Шаҳритусу Қубодиён (номҳои ашхос) [Матн] / М. Аюбова. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 190 с.
13. Балхӣ, Чалолуддини Муҳаммад. Маснавии Маънавӣ (дафтари панҷум) [Матн] / Чалолуддини Муҳаммади Балхӣ. – Душанбе: Адиб, 2013. – 459 с.
14. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Матни илмӣ-танқидии ғазалҳо. Ҷ. 2. Зери назари Абдулваҳоби Файз [Матн] / Мирзо Абдулқодир Бедил. – Нидерландия: ISKAMP, 2018. – 740 с.
15. Бохтар. Ҷилди 2 [Матн]. – Душанбе: Таъминотҷӣ, 2019. – 496 с.
16. Ғафуров, О.Ғ. Қиссаҳо дар бораи номҳо [Матн] / О.Ғ. Ғафуров. – Душанбе, 1968.–140 с.
17. Ғафуров, О.Ғ. Ном ва таърих: (дар бораи номҳои арабӣ, форсӣ, тоҷикӣ ва туркӣ): луғат [Матн] / О.Ғ. Ғафуров. – М.: Наука, 1987. – 220 с.
18. Ғафуров, О.Ғ. Шер ва Наргис [Матн] / О.Ғ. Ғафуров. – М.: Наука, 1971. – 240 с.
19. Давлатов, Э.А. «Қасас-ул-анбиё» ва баъзе масъалаҳои ономастикони он (маҷмуаи мақолаҳои номшиносӣ) [Матн] / Э.А. Давлатов. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2017. – 110 с.
20. Давлатов, Э.А. Корбурди лингвостатистикӣ Марям ва Исо дар «Қасас-ул-анбиё» [Матн] / Э.А. Давлатов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2018. – № 2. – С. 93-97.
21. Додихудоев, Р.Х. Сухане чанд андар истеъмоли исми хос дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ [Матн] / Р.Х. Додихудоев // Ахбори АИ ҶТ. – Душанбе, 1994. – №2. – С. 84-89.
22. Зиёзода, И.Ғ. «Таърихи Қуръон» [Матн] / Ғ.И. Зиёзода. – Душанбе: «Андалеб-Р», 2015. – 328 с.
23. Имом Абусаъд, Абдулқарим ибни Муҳаммад ас-Самъонӣ. Китоб-ул-ансоб/қаддама лаҳо Муҳаммад Аҳмад Ҳаллоқ. Ҷ. I-IV. Ҷ. IV [Матн]. – Бейрут: Дор ихё-ут-турос-ал-арабӣ, 1999. – С. 415.
24. Келдиёров, Т.С. Камолуддин Ҳусайни хоразмӣ ва Ҳокони Шарвонӣ [Матн] / Т.С. Келдиёров // Ахбори ДДҲБСТ.– Хучанд, 2014. – №4 (60).– С. 203-209.

25. Клима, О. Монӣ воқеан ланг буд? [Матн] / О. Клима. – М.: Восток, 1957. – 384 с.
26. Қуръони Карим (бо тарҷумаи ва тавзиҳот ба забони тоҷикӣ) [Матн]. – Покистон: CEVOB, 1458. – 960 с.
27. Майнусов, Д.Н. Антропонимияи «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ: (чанбаи забоншиносӣ): автореф. дис... ном. илм. филол. [Матн] / Д.Н. Майнусов. – Душанбе, 2013. – 27 с.
28. Маҳмадҷонов, О. Топонимия ва микротопонимияи қисмҳои шимолии водии Ҳисор [Матн] / О. Маҳмадҷонов. – Душанбе: Шучоиён, 2010. – 226 с.
29. Маҳмадуллоҳ, С., Абдусаттор, А.М., Ахрор, С.И., Ҷалол, А. Қасас-ул-анбиё [Матн] / С. Маҳмадуллоҳ ва диг. – Душанбе: Ориёно, 1991. – 370 с.
30. Маслов, А.А. Дин дар Чин [Матн] / А.А. Маслов // Чин: Омӯхтани аждаҳо. Ҷустуҷӯи рӯҳонӣ ва экстази муқаддас. – Санкт-Петербург: Алетея, 2003. – С. 15-29.
31. Ҳайбулоев, Ш.А. Топонимияи форсӣ-тоҷикӣ дар сарчашмаҳои ҷуғрофии арабизабони асрҳои IX-XIII» (таҳлили лингвистӣ): дис.ном.илм.фил. [Матн] / Ш.А. Ҳайбулоев. – Душанбе, 2022. – 164 с.
32. Ҳеннинг, В. Китоби қонун ва шеърӣ маниҳиён [Матн] / В. Ҳеннинг. – Берлин: АРАW, 1936. – 557 с.
33. Ҳомидов, Д.Р. Сохтори гидронимияи Осиёи Марказӣ [Матн] / Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2022. – № 1 (96). – С. 123-129.
34. Ҳомидов, Д.Р. Таҳқиқи забоншиносии гидронимҳои мавзӯҳои тоҷикнишини Моваро-ун-наҳри таърихӣ: дисс. док. илм. филол. [Матн] / Д.Р. Ҳомидов. – Душанбе, 2018. – 449 с.
35. Ҳомидов, Д.Р. Топонимияи водии Кешруд [Матн] / Д.Р. Ҳомидов. – Душанбе, 2012. – 104 с.
36. Ҳудуд-ул-олам мин ал-Машриқ илал-Мағриб» [Матн]. – Техрон: Интишороти китобхонаи Тахурӣ, 1983. – 42 с.
37. Ҳудуд-ул-олам [Матн]. – Душанбе: «Бухоро», 2014. – 588 с.

38. Осипов, А.И. Роҳи ақл дар ҷустуҷӯи ҳақиқат [Матн] / А.И. Осипов. – М.: Нашриёти дайри Сретенский, 2002. – 286 с.
39. Офаридаев, Н. Асрори олами номҳо [Матн] / Н. Офаридаев // Садои Шарқ.– 1985.– № 4. – С. 131-133.
40. Офаридаев, Н. Таҳқиқи забоншиносии микротопонимияи Ванчу Дарвоз: авт. дис. ном. илм. филол. [Матн] / Н. Офаридаев. – Душанбе, 1984. – 19 с.
41. Раҳмон, Эмомалӣ. Забони миллат – ҳастии миллат [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Матбаа, 2016. – 449 с.
42. Раҳмон, Эмомалӣ. Чехраҳои мондагор [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 364 с.
43. Саидов, М.Б. Ономастикони Қуръон (таҳқиқи забоншиносӣ) [Матн] / М.Б. Саидов. – Душанбе: Матбаа, 2023. – 168 с.
44. Самарқандӣ, Я.Ш. Фарҳанги номвожаҳои форсии тоҷикӣ [Матн] / Я.Ш. Самарқандӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2010. – 392 с.
45. Сангов, Қ. Таълими лексикаи забони тоҷикӣ дар синфҳои 5-6 [Матн] / Қ. Сангов. – Душанбе: Маориф, 1991. – 80 с.
46. Сулаймонов, С. Ёкути Ҳамавӣ аввалин топонимисти асримиёнагии Шарқ [Матн] / С. Сулаймонов // Чихил мақола. – Душанбе, 1976.
47. Сулаймонов, С. Нишонаҳои методи формантӣ дар асарҳои ҷуғрофияшиносии араб Ёкути Ҳамавӣ [Матн] / С. Сулаймонов // Восточная филол. Вып. IV. – Душанбе, 1976. – С. 57-63.
48. Сулаймонов, С. Чихил мақола [Матн] / С. Сулаймонов. – Душанбе: Принт, 2017. – 685 с.
49. Сухарева, О.А. Оид ба масъалаи топографияи таърихии Бухоро дар асрҳои X-XII [Матн] / О.А. Сухарева // Маводи мақолаҳои Институти таърих, археология ва этнографияи Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон. Ҷ. XXVII. – Сталинобод, 1954. – С. 149-157.
50. Тағоев, С. Нигориши забонии антропонимияи Романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода [Матн] / С.Тағоев // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи

- Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология. – Душанбе: «Истиқлол-2019», 2023. – №4-2 (33). – С. 110-118.
51. Тураев, Б.Б. Таҳқиқи луғавӣ-маъноӣ ва калимасозии микротопонимияи водии Яғноб: автор. дисс. ном. илм. филол. [Матн] / Б.Б. Тураев. – Душанбе: Маориф, 2010. – 21 с.
52. Фарзонаи Саидумрон. Фарҳанги ном [Матн] / С. Фарзона. – Душанбе: Адиб, 2014. – 336 с.
53. Хаников, Н.В. Тавсифи хонигарии Бухоро [Матн] / Н.В. Хаников. – Санкт-Петербург: Матбааи Академияи илмҳои Империялӣ, 1843. – 239 с.
54. Хочаев, Д. Ташакул ва таҳаввули илми забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна [Матн] / Д. Хочаев. – Душанбе: Диловар ДДМТ, 1998. – 151 с.
55. Шаҳнозаи Сабур. «Ғурар-ус-сияр» (Шоҳномаи)-и Саолибӣ – манбаи маводи ономастикӣ [Матн] / С. Шаҳноза // Паёми Донишгоҳи Давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология. – Душанбе: «Истиқлол-2019», 2024. – №4-2 (37). – С. 124-129.
56. Шералиева, С.М. Гидронимияи Тоҷикистони Ҷанубӣ (ҷанбаи таърихӣ-забоншиносӣ) [Матн] / С.М. Шералиева. – Душанбе, 2018. – 160 с.
57. Шоев, Р. Ономастикаи «Самаки айёр». Монография [Матн] / Р. Шоев. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 192 с.
58. Энциклопедияи Ислом. Ҷ. 8. Нашри 2 [Матн] / Сармуҳаррири илмӣ: Е.Ҷ. Брилл. – Туркия, 2007. – 920 с.
59. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ. 3 [Матн] / Сармуҳаррири илмӣ: М.С. Осимӣ. – Душанбе: ЭСТ, 1983. – 640 с.
60. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ.4 [Матн] / Сармуҳаррири илмӣ: М.С. Осимӣ. – Душанбе: ЭСТ, 1984. – 634 с.
61. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ. 6 [Матн] / Сармуҳаррири илмӣ: М.С. Осимӣ. – Душанбе: ЭСТ, 1978-1988. – 634 с.
62. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ. 7 [Матн] / Сармуҳаррири илмӣ: М.С. Осимӣ. – Душанбе: ЭСТ, 1987. – 634 с.

63. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ. 8 [Матн] / Сармуҳаррири илмӣ: М.С. Осимӣ.–Душанбе: СИЭСТ, 1978-1988.

II. Адабиёт бо забони русӣ:

64. Абдунабиев, А. Лингвистический анализ топонимики региона Ура-Тибет: Автореф. дис... канд. фил.наук [Текст] / А. Абдунабиев. –Душанбе, 1992.– 14 с.
65. Абдунабиев, А. Лингвистический анализ топонимики региона Ура–тибет: Дисс... канд. фил. наук [Текст] / А. Абдунабиев. –Душанбе, 1992. – 147 с.
66. Абодуллоева, С.Ю. Ономастика «Фарсنامه» Ибн Ал-Балхи. Автореф. дис... канд. фил.наук [Текст] / С.Ю. Абодуллоева. – Душанбе, 2009. – 23 с.
67. Агеева, Р.А. Происхождение имен рек и озер [Текст] / Р.А. Агеева. – М.: Наука, 1985. – 144 с.
68. Ал-Карнаки, ибн Мирзакарим. Ходжа [Текст] / Мирзакарим ибн Ал-Карнаки // Мусульманские имена. – СПб.: Диля, 2006. – 447 с.
69. Антропонимика [Текст]. – М.: Наука, 1970. – 360 с.
70. Ахмад, Али Сакр ал-Бакара [Текст] / Пер. с англ. –Сакр Али Ахмад // Темы Корана. – СПб.: Диля, 2007. – 384 с.
71. Белобородова, И.Н. Этноним «немец» в России: культурно-политологический аспект [Текст] / И.Н. Белобородова // Общественные науки и современность. – 2000. – № 2. – С. 96-102.
72. Березин, И.Н. Ходжа [Текст] / И.Н. Березин // Русский энциклопедический словарь. – Петербург, 1878. – 496 с.
73. Богомякова, Е.В. Этнонимы современного немецкого языка: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04 [Текст] / Е.В. Богомякова. – СПб., 2005. – 24 с.
74. Большая советская энциклопедия. В 30 т. Т. 25 [Текст]. – М.: Сов. энцикл. – 1976. – 600 с.
75. Бондалетов, В.Д. Русская ономастика: учебное пособие для студентов пед. ин-тов [Текст] / В.Д. Бондалетов. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.

76. Босворт, К.Э. Мусульманские династии. Справочник по хронологии и генеалогии [Текст] / Перевод с англ. П.А.Грязневича. – М., 1971. – 324 с.
77. Виноградов, В.А. Этнолингвистика [Текст] / В.А. Виноградов // Русский язык. Энциклопедия / гл. ред. Ю.Н. Караулов. – М.: Большая Рос. Энцикл.: Дрофа, 1987. – С. 647-649.
78. Гарвалик, М. К вопросу о современной ономастической терминологии [Текст] / М. Гарвалик // Вопросы ономастики. – 2007. – № 4. – С. 178-179.
79. Герд, А.С. Введение в этнолингвистику [Текст] / А.С. Герд. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 2005. – 457 с.
80. Даль, В. Толковый словарь великий русский язык [Текст] / В. Даль. – М.: Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа, 1980. – 342 с.
81. Додихудоев, Р.Х. К топонимике Западного Памира (предварительное сообщение) [Текст] / Р.Х. Додихудоев // Изв. СОН АН Тадж. ССР. Вып.2 (56). – Душанбе, 1969. – С. 83-87.
82. Додихудоев, Р.Х. Ареально-историческая интерпретация микротопонимии Памира [Текст] / Р.Х. Додихудоев // Ареальные исследования в языкознании и топографии. – Душанбе, 1973. – С. 302-306.
83. Додихудоев, Р.Х. К семантическому анализу микротопонимии Западного Памира [Текст] / Р.Х. Додихудоев // Памироведение. Вопросы филологии. – Душанбе, 1975. – С. 37-70.
84. Додихудоев, Р.Х. Лингвистический анализ микротопонимии Памира (на материале шугнано-язгулямской группы языков): дисс. докт. фил. наук [Текст] / Р.Х. Додихудоев. – Душанбе, 1979. – 337 с.
85. Додыхудоев, Р.Х. Памирская микротопонимия (Исследование и материалы) [Текст] / Р.Х. Додихудоев. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 161 с.
86. Додыхудоев, Р.Х. Памирские этимологии // Иранское языкознание [Текст] / Р.Х. Додихудоев. – М., 1976. – С. 136-145.
87. Додыхудоев, Р.Х. Термины материальной и духовной культуры в топонимии Памира [Текст] / Р.Х. Додихудоев // Вопросы памирской филологии. Вып.3. – Душанбе, 1985. – С. 108-120.

88. Жуковский, В.И., Копцева, Н.П., Пивоваров, Д.В. Визуальная сущность религии: монография [Текст] / В.И. Жуковский и др. – Красноярск: Краснояр. гос. университет, 2006. – 460 с.
89. Ислам: Энциклопедический словарь. Т. 34 [Текст] // Изд. Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон. – СПб., 1902.– С. 174-204.
90. Камалов, А.А. Башкирская топонимия [Текст] / А.А. Камалов. Уфа: Китап, 1994. – 304 с.
91. Карпенко, Ю.А. Названия звездного неба [Текст] / Ю.А. Карпенко. – М.: Наука, 1981. – 184 с.
92. Кашкин, В.Б. Этнонимы и территория национальной души [Текст] / В.Б. Кашкин, С. Пейхёнен // Русское и финское коммуникативное поведение. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – Вып.1. – С. 62-70.
93. Ковалев, Г.Ф. Этнонимия славянских языков: номинация и словообразование (монография) [Текст] / Г.Ф. Ковалев. – Воронеж: Победа, 1995. – 248 с.
94. Ковалев, Г.Ф. Этнонимия славянских языков: номинация и словообразование [Текст] / Г.Ф. Ковалев. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1991. – 176 с.
95. Ковальченко, И.Д. Источниковедение истории СССР [Текст] / И.Д. Ковальченко. – М.: Наука, 1973. – 559 с.
96. Крачковский, И.Ю. К характеристике арабских компилятивных сочинений конца IX в., в частности, Истории Бухары Наршахи [Текст] / И.Ю. Крачковский // Избранные сочинения. Арабская географическая литература. Т. IV. – СПб., 1956. – С. 163-164.
97. Кудрявцев, М.М., Неверов, С.В., Ступникова, Т.С., Федосюк, Н.А. Русско-немецкий разговорник [Текст] / М.М. Кудрявцев и др. – М.: Литературы на иностранных языках, 1963. – 313 с.
98. Кузнецов, П.Е. Сравнительный грамматический очерк таджикского сартовского наречий [Текст] / П.Е. Кузнецов // Изв. Туркистанского отделения географического общества. Т.2. Вып. X. – Ташкент, 1915. – 67 с.

99. Матвеев, А.К. Ономастика и ономатология: терминологический этюд [Текст] / А.К. Матвеев // Вопросы ономастики. – 2005. – № 2. – С. 5-10.
100. Михельсон, А.Д. Объяснение 25000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с означением их корней [Текст] / А.Д. Михельсон. – М., 1865. – 286 с.
101. Мурзаев, Э.М. Монгольские элементы в топонимия Киргизии// Географические исследования в Киргизии [Текст] / Э.М. Мурзаев. – Фрунзе, 1971. – 168 с.
102. Мурзаев, Э.М. Словарь народных географических терминов [Текст] / Э.М. Мурзаев. – М.: Мысль, 1984. – 653 с.
103. Надеждин, Н.И. Опыт исторической географии русского мира [Текст] / Н.И. Надеждин // Библиотека для чтения. Т.22, ч. 2. – Спб., 1837.
104. Никонов, В.А. Вопросы финно-угорской космонимии [Текст] / В.А. Никонов // Вопросы финно-угроведения / АН СССР. Ин-т языкознания; Морд. НИИяз., лит, истории и экономики. – Саранск, 1975. Вып. VI. – С. 147-150.
105. Никонов, В.А. Введение в топонимику. Изд. 2-е [Текст] / В.А. Никонов. – М.: Изд. ЛКИ, 2011. – 184 с.
106. Подольская, Н.В. Словарь русской ономастической терминологии [Текст] / Н.В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 196 с.
107. Попова, В.Н. Гидронимы Павлодарской области. Дис.. канд. филол. наук [Текст] / В.Н. Попова. – Томск, 1966. – 207 с.
108. Поспелов, Е.М. Топонимика и историческая география [Текст] / Е.М. Поспелов. – М.: МФГО СССР, 1976. – С. 4-9.
109. Расторгуева, В.С. Сравнительно-историческая грамматика западно-иранских языков. Филология [Текст] / В.С. Расторгуева. – М.: Наука, 1990. – 253 с.
110. Резвон, Э.А. Введение в коранистику [Текст] / Э.А. Резвон. – Казань: Издательство Казанского университета, 2014. – 262 с.

111. Реформатский, А.А. Введение в языкознание [Текст] / А.А. Реформатский. – М.: Просвещение, 1955. – 400 с.
112. Розенталь, Д.Э., Теленкова, М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Изд. 3-е [Текст] / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М.: Просвещение, 1985. – 400 с.
113. Розенфельд, А.З. Название «лангар» в топонимике Таджикистана [Текст] / А.З. Розенфельд. – М.: Изд. ВГО, 1940. – Вып. 6 (72). – С. 861-864.
114. Свободная энциклопедия Википедия. – Электрон. текстовые дан [Текст] // Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org>. – Загл. с экрана.
115. Смирнова, О.И. «История Бухары» Наршахи (к истории сложения текста и о задачах его издания) [Текст] / О.И. Смирнова // Краткие сообщения института народов Азии. №69. Исследование рукописей и ксилографов Института народов Азии. – М.: Издательство АН СССР, 1965.
116. Смирнова, О.И. К методике перевода средневековых историографических сочинений («История Бухары» Наршахи) [Текст] / О.И. Смирнова // Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока. XVI годичная научная сессия ЛО ИВ АН СССР (доклады и сообщения по иранистике). Часть II. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1982.
117. Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного [Текст] / А.В. Суперанская // Отв.ред. А.А. Реформатский. Изд. 3-е, испр. – М.: Книжный дом «Либроком», 2009. – 368 с.
118. Суперанская, А.В. Что такое топонимика? [Текст] / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1985. – 177 с.
119. Таджикская советская Энциклопедия. Т. 8 [Текст] / глав. науч. ред. М.С. Осимов. – Душанбе, 1988. – 590 с.
120. Тауфик, Ибрагим. Коран [Текст] / И. Тауфик // Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Институт философии РАН. 2-е изд. – М.: Мысл, 2010. – 512 с.

121. Телия, В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты [Текст] / В.Н. Телия. – М.: Яз. рус. культуры, 1996. – 288 с.
122. Темуров, Дж.Р. Антропонимия «Тысяча и одна ночь» (лингвистический аспект). Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.19 [Текст] / Дж.Р. Темуров. – Душанбе, 2018. – 23 с.
123. Фрэзер, Дж.Дж. Золотая ветвь. Исследование магии и религии [Текст] / Дж.Дж. Фрэзер / пер. с англ. М.К. Рыклина. – М.: Политиздат., 1980. – 460 с.
124. Хайдаров, Ш. Антропонимия таджиков северо–западной части Ферганской долины (на материале Аштского района). Автореф. дис. канд. филол. наук [Текст] / Ш. Хайдаров. – Душанбе, 1991. – 16 с.
125. Хайдаров, Ш. Антропонимика. Топонимика. Этносоциоллингвистика [Текст] / Ш. Хайдаров. – Пермь: От и До, 2011. – 208 с.
126. Холикназарова, С.Х. Ономастическое пространство поэзии Носира Хусрава. Дисс. на соис. уч. степ. канд. фил. наук / С. Х. Холикназарова.– Душанбе, 2018.–164 с.
127. Шайдуров, В.Н. Немцы Алтая сквозь призму этнологии [Электрон. текстовые дан.] / В.Н. Шайдуров // Немцы Алтая в исторической и этнографических ретроспективах // Режим доступа: <http://new.hist.asu.ru/german/etnol1.html>. – Загл. с экрана.
128. Шмелева, Т.В. Ономастика: учеб. Пособие [Текст] / Т.В. Шмелева. – Славянске-на-Кубани, 2013. – 161с.
129. Шулунова, Л.В. Ономастические исследования в парадигме современной лингвистики [Текст] / Л.В. Шулунова // Вестник Иркутского государственного технического университет. – 2011. – №1 (48). – С. 333-337.
130. Элбакян, Е.С. Религия [Текст] / Е.С. Элбакян // Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2001. – С. 488.

131. Энгельс, Ф., Кандель, Е.П. [Текст] / Ф. Энгельс, Е.П. Кандель // Эксилибрис. Т. 30. – М.: Советская энциклопедия, 1978. – 894 с.

III. Адабиёт бо забони англисӣ:

132. Adel, G.H., Elmi M.J., Taromi-Rad H. Historical Sources of the Islamic World: Selected Entries from Encyclopaedia of the World of Islam [Text]. – EWI Press, 2013. – 376 p./ (Encyclopaedia of the World of Islam).
133. Benveniste, Émile; Lallot, Jean Chapter Nine: Two Ways of Buying (англ.) [Text] // Indo-European Language and Society: Section Three: Purchase. – University of Miami Press, 1973. – 250 с.
134. Bosworth, C.E. *Narshakhī* [Text] // Encyclopaedia of Islam, Second Edition / Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs, 2012.
135. John, Ayto. Word Origins [Text]. – Bloomsbury Publishing, 2009. – 1012 с.
136. Pokorny, J. Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch, 1-11 [Text]. – Bern-Stuttgart, 1959. – 963 с.
137. Suleiman, Y. Living Islamic History: Studies in Honour of Professor Carole Hillenbrand: Studies in Honour of Professor Carole Hillenbrand [Text]. – Edinburgh University Press, 2010.
138. Touraj, Daryae, Tūrağ Daryāyī. The Oxford Handbook of Iranian History [Text]. – Oxford University Press, USA, 2012. – 433с.

IV. Адабиёти форсӣ:

139. Баҳром, Фарҳошӣ. Фарҳанги форсӣ дар Паҳлавӣ [Матн] / Ф. Баҳром. – Техрон: Матбааи Зуранг, 1382. – 571 с.
140. Қуръони Карим [Матн] / Мутарҷим: Маҳдии Илоҳӣ Қумшои Қум. – Техрон: Матбааи бузурги Қуръон, 1385. – 882 с.
141. Муҳаммад, Муин. Фарҳанги форсии Муин. Ҷ. 1. [Матн] / Муин Муҳаммад. – Техрон: Нашриёти Сараиш, 1387. – 1239 с.

142. Оинаи мерос (маҷаллаи илмҳои гуманитарӣ) [Матн]. – Техрон: Маркази таҳқиқоти мероси хаттӣ. – Тирамоҳи соли 2018. – № 26. – 168 с.
143. Амид, Ҳасан. Фарҳанги форсии Амид [Матн] / Ҳасан Амид. – Техрон: Амир Кабир, 1362. – 1144 с.

V. Сарчашмаҳои интернетӣ:

144. Донишномаи озод [Захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: <https://tg.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D1%80%D0%BE%D1%80%D3%AF%D0%B4> (санаи мурочиат: 28.12.2022, соати 15:³⁴).
145. Донишномаи озод [Захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: <https://tg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D1%82%D1%83%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8A%D1%88> (санаи мурочиат: 25.12.2022, соати 00:⁰⁹).
146. Донишномаи озод [Захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: [https://tg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D1%82%D1%83%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8A%D1%88_\(%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B0](https://tg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D1%82%D1%83%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8A%D1%88_(%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B0) (санаи мурочиат: 25.12.2022, соати 00:⁴¹).
147. Торномаи Адабиёти Шарқ [Захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: <https://www.vostlit.info/Texts/rus12/Narsachi/otryv1.phtml?id=1418> (санаи мурочиат: 8.01.2023, соати 13:⁰¹).
148. Торномаи технология [Захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: <https://www.textologia.ru/russkiy/onomastika/kosmonimika/o-terminah-kosmonimika-i-astronimika/1188/?q=463&n=1188> (санаи мурочиат: 01.11.2023, соати 21:³⁷).
149. Торномаи Online Etymology Dictionary [Захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: www.etymonline.com (санаи мурочиат: 12.12.2023, соати 14:¹¹).
150. Торономаи узбекӣ [Захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: <https://e-tarix.uz/maqolalar/1011-maqola.html> (санаи мурочиат: 28.12.2022, соати 15:²⁴).

151. Фарҳанги воҷаҷӯ [Захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ:
<https://vazhaju.tj/word/%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%BE%D0%BD/ydnXKto> (санаи мурочиат: 12.07.2023, соати 09:³¹).
152. Фарҳанги воҷаҷӯ [Захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ:
<https://vazhaju.tj/word/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D3%A3/NTk4NjY>
(санаи мурочиат: 23.12.2023, соати 21:³⁰).
153. Фарҳанги воҷаҷӯ [Захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ:
<https://vazhaju.tj/word/%D0%94%D1%83%D0%B1%D0%B1%D0%B8+%D0%90%D0%BA%D0%B1%D0%B0%D1%80/aJm5Gtn> (санаи мурочиат: 20.11.2023, соати 00:⁰⁸).
154. Фарҳанги воҷаҷӯ [Захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ:
<https://vazhaju.tj/search/%D0%91%D1%83%D1%85%D0%BE%D1%8%D0%B> (санаи мурочиат: 28.12.2022, соати 23:³⁴).
155. Фарҳанги воҷаҷӯ [Захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ:
<https://vazhaju.tj/search/%D0%A3%D2%B3%D1%83%D0%B4> (санаи мурочиат: 12.07.2023, соати 09:³¹).

VI. Фарҳангномаҳо:

156. Ализода, И. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» [Матн] / И. Ализода. – Душанбе: Адиб, 1992. – 492 с.
157. Нуров, А. Мулҳақот бар «Ғиёс-ул-луғот». Ҷ.1 [Матн] / А. Нуров. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.
158. Нуров, А. Мулҳақот дар «Ғиёс-ул-луғот». Ҷ. 2 [Матн] / А. Нуров. – Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.
159. Нуров, А. Мулҳақот дар «Ғиёс-ул-луғот». Ҷ. 3 [Матн] / А. Нуров. – Душанбе: Адиб, 1989. – 304 с.
160. Нуров, А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷ. 1 [Матн] / А. Нуров. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи советии тоҷик, 1983. – 405 с.
161. Нуров, А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷ.2 [Матн] / А. Нуров. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи советии тоҷик, 1984. – 608 с.

162. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ [Матн] / М. Ҳасандӯст. – Теҳрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, Нашри осор, 1393. – 585 с.
163. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» [Матн]. – Душанбе: Адиб, 1992. – 491 с.
164. Фарҳанги ҳазорвожаи Низомӣ [Матн]. – Теҳрон: Фарҳангистони забону адаби форсӣ. Дафтари вожагузинии низомии Ситоди кулли Нерӯҳои мусаллаҳи Эрон, 1392. – 317 с.
165. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1 [Матн]. – М.: СЭ, 1969. – 950 с.
166. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2 [Матн]. – М.: СЭ, 1969. – 950 с.
167. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1 [Матн]. – Душанбе: ҶДММ «Шуҷоиён», 2010. – 996 с.
168. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2 [Матн]. – Душанбе: ҶДММ «Шуҷоиён», 2010. – 1095 с.

VII. Маъҳаз:

169. Наршаҳӣ, Абубақр Муҳаммад ибни Ҷаъфар. Таърихи Бухоро [Матн] / Абубақр Муҳаммад ибни Ҷаъфари Наршаҳӣ. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 736 с.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Китоб ва монография:

- [1-М]. Қурбонзода, Р.И. «Таърихи Бухоро» – махзани ном (таҳқиқи таърихӣ, забоншиносӣ ва оморӣ) [Матн] / Р.И. Қурбонзода. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2023. – 120 с.

II. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи

Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон:

- [2-М]. Қурбонзода, Р.И. Таҳқиқи лингвистии антропонимияи тоҷикии «Таърихи Бухоро»-и Абубақр Муҳаммад ибни Ҷаъфари Наршаҳӣ [Матн] / Р.И. Қурбонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. – № 5. – С. 62-66.
- [3-М]. Қурбонзода, Р.И. Таҳлили лингвостатистикӣ томонимияи «Бухоро» ва «Самарқанд» дар «Таърихи Бухоро»-и Абубақр Муҳаммад ибни Ҷаъфари Наршаҳӣ [Матн] / Р.И. Қурбонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – № 3. – С. 57-61.
- [4-М]. Ҳомидов, Д.Р., Қурбонзода, Р.И. Таснифи дараҷавӣ ва мавқеи номҳои ифтихорӣ дар «Таърихи Бухоро»-и Муҳаммад Наршаҳӣ [Матн] / Д.Р. Ҳомидов, Р.И. Қурбонзода // Паёми Донишгоҳи Давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология. – Душанбе, 2022. – № 4 (29). – С. 84-91.
- [5-М]. Қурбонзода, Р.И. Нигориши забонии хрематонимияи «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ [Матн] / Р.И. Қурбонзода // Паёми Донишгоҳи Давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология. – Душанбе, 2023. – № 4-2 (33). – С. 154-162.

III. Мақолаҳои муаллиф дар маҷмуа ва нашрияҳои дигари илмӣ:

- [6-М]. Қурбонзода, Р.И. Таҳқиқи лингвостатистикӣ топонимияи «Бахоро» дар «Таърихи Бухоро»-и Муҳаммад Наршаҳӣ [Матн] / Р.И. Қурбонзода //

Маводи (фишурдаи) конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессору омӯзгорон ва донишҷӯён оид ба натиҷагирии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соли 2021 ва вазифаҳо барои соли 2022 бахшида ба эълон гардидани солҳои 2022-2026 «Солҳои рушди саноат» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ» (солҳои 2020-2040) (шаҳри Кӯлоб, 14-16 апрели соли 2022). – Душанбе, 2022. – С. 129-130.

[7-М]. Қурбонзода, Р.И., Зайналбии С. Наршаҳӣ ва «Таърихи Бухоро»-и ӯ [Матн] / Р.И. Қурбонзода, С. Зайналбӣ // Маводи (фишурдаи) конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессору омӯзгорон ва донишҷӯён оид ба натиҷагирии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соли 2021 ва вазифаҳо барои соли 2022 бахшида ба эълон гардидани солҳои 2022-2026 «Солҳои рушди саноат» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ» (солҳои 2020-2040) (шаҳри Кӯлоб, 14-16 апрели соли 2022). – Душанбе, 2022. – С. 130-132.

[8-М]. Қурбонзода, Р.И. Бозбинӣ ва мавқеи гидронимия дар «Таърихи Бухоро»-и Муҳаммад Наршаҳӣ [Матн] / Р.И. Қурбонзода // Забон – рукни тоат (маҷаллаи илмӣ. № 14). Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи байналмилалӣ «Рушди забони адабии тоҷикӣ дар асрҳои X-XV» (ба ифтихори 90-солагии д.и.ф., узви вобастаи АМИТ, профессор Қосимова М.Н.) (Душанбе, 16-уми январи соли 2023). – Душанбе, 2022. – С. 448-453.

[9-М]. Қурбонзода, Р.И., Абдусамадзода, Э.А. Таҳлили луғавӣ-маъноии оронимия дар «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ [Матн] / Р.И. Қурбонзода, Э.А. Абдусамадзода // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ «Стратегии ва тендерҳои рушди журналистики, филологии ва лингводидактики» (Душанбе, 24 октябри соли 2024). – Душанбе, 2024. – С. 10-16.

ЗАМИМА

Антропонимияи «Таърихи Бухоро»

№	Ном (гунаи тоҷикӣ)	Гунаи транскрипсионӣ	Ном (гунаи англисӣ)
1.	Аббод	[Abbād]	Abbod
2.	Аббос	[Abbās]	Abbos
3.	Абдулазиз	[Abdulaziz]	Abdulaziz
4.	Абдумалик	[Abdumalik]	Abdumalik
5.	Абдуманоф	[Abdumanāf]	Abdumanof
6.	Абдурахмон	[Abdurahmān]	Abdurahmon
7.	Абисоҷ	[Abisāj]	Abisoj
8.	Абрӯӣ	[Abrōy]	Abruy
9.	Абуабдуллоҳ	[Abuabdullāh]	Abuabdulloh
10.	Абуалӣ	[Abuali]	Abuali
11.	Абудовуд	[Abudāvud]	Abudovud
12.	Абузайд	[Abuzayd]	Abuzayd
13.	Абузакариё	[Abuzakariyā]	Abuzakariyo
14.	Абукурайб	[Abukurayb]	Abukurayb
15.	Абулаббос	[Abulabbās]	Abulabbos
16.	Абулашъас	[Abulaš'as]	Abulash'as
17.	Абулқосим	[Abulqāsim]	Abulqosim
18.	Абулҳасан	[Abulhasan]	Abulhasan
19.	Абучаъфар	[Abuĵa'far]	Abuja'far
20.	Абучурайҷ	[Abuĵurayĵ]	Abujurayj
21.	Абумуқотил	[Abumuqātil]	Abumuqotil
22.	Абуҳанифа	[Abuhanifa]	Abuhanifa
23.	Абуҳафс	[Abuhafs]	Abuhafs
24.	Абусаъд	[Abusa'd]	Abusa'd

25.	Абуссароё	[Abussarāyā]	Abussaroyo
26.	Абусулаймон	[Abusulaymān]	Abusulaymon
27.	Абусуфиён	[Abusufiyān]	Abusufiyon
28.	Абутолиб	[Abutālib]	Abutolib
29.	Абуяъқуб	[Abuya'qub]	Abuya'qub
30.	Авархумон	[Avarxumān]	Avarxumon
31.	Авзой	[Avzāi]	Avzoi
32.	Айминтегин	[Aymintegin]	Aymintegin
33.	Айн-уд-давла	[Ayn-ud-davla]	Ayn-ud-davla
34.	Айюб	[Ayyub]	Ayyub
35.	Алӣ	[Ali]	Ali
36.	Ало-ул-мулк	[Alā-ul-muluk]	Alo-ul-muluk
37.	Алпарслон	[Alparslān]	Alparslon
38.	Алптегин	[Alptegin]	Alptegin
39.	Амин	[Amini]	Amini
40.	Амр	[Amr]	Amr
41.	Аҳмад	[Ahmad]	Ahmad
42.	Аҳмадхон	[Ahmadxān]	Ahmadxon
43.	Аҳурамаздо	[Ahuramazdā]	Ahuramazdo
44.	Асад	[Asad]	Asad
45.	Атиқ	[Atiq]	Atiq
46.	Ато	[Atā]	Ato
47.	Афросиёб	[Afrāsiyāb]	Afrosiyob
48.	Афшана/Афшона	[Afšana/Afšona]	Afshana/Afshona
49.	Ашрас	[Ašras]	AShras
50.	Аъвар	[A'var]	A'var
51.	Бабадах/Бабадоғ/Баба тоғ	[Babadax/Babadāğ/Bab atāğ]	Babadax/Babadog/Baa tog
52.	Бадавӣ	[Badavī]	Badavi

53.	Байғу/Баёғу/Ябғу	[Bayǵō/Bayāǵu/Yabǵu]	Baygu/Bayogu/Yabgu
54.	Бакр	[Bakr]	Bakr
55.	Балозурй	[Balāzurī]	Balozurī
56.	Бачкам	[Baĵkam]	Bajkam
57.	Баҳо-уд-давла	[Bahā-ud-davla]	Baho-ud-davla
58.	Баркадй	[Barkadī]	Barkadi
59.	Баркиёруқ	[Barkiyāruq]	Barkiyoruq
60.	Барсахй	[Barsaxi]	Barsaxi
61.	Бедун	[Bedun]	Bedun
62.	Бектузун	[Bektuzun]	Bektuzun
63.	Бишр	[Bišr]	BiShr
64.	Боғй	[Bāǵī]	Bogi
65.	Буғо	[Buǵā]	Bugo
66.	Буғрохон	[Buǵrāxān]	Bugroxon
67.	Бўчаъфар	[Bōĵa'far]	Buja'far
68.	Бўритегин	[Bōritegin]	Buritegin
69.	Бўрон	[Bōrān]	Buron
70.	Бухт-ун-ассар	[Buxt-un-assar]	Buxt-un-assar
71.	Валид	[Valid]	Valid
72.	Вардонхудот	[Vardānxudāt]	Vardonxudot
73.	Васиф	[Vasif]	Vasif
74.	Гардезй	[Gardezī]	Gardezi
75.	Гарсеваз	[Garsevaz]	Garsevaz
76.	Гев	[Gev]	Gev
77.	Гурдак	[Gurdak]	Gurdak
78.	Гурхон	[Gurxān]	Gurxon
79.	Ғунчор	[Ǵunĵār]	Gunjor
80.	Ғўрак	[Ǵurak]	Gurak
81.	Деваштич	[Diĉje]	Dihje

82.	Дичже	[Devaštīj]	Devashtij
83.	Довуд	[Dāvug]	Dovug
84.	Заҳабӣ	[Zahabī]	Zahabi
85.	Зиёд	[Ziyād]	Ziyod
86.	Зиёр	[Ziyār]	Ziyor
87.	Зоҳирӣ	[Zāhirī]	Zohirī
88.	Зубайр	[Zubayr]	Zubayr
89.	Иброҳим	[Ibrāhim]	Ibrohim
90.	Илекхон	[Ilekhān]	Ilekhon
91.	Илёс	[Ilyās]	Ilyos
92.	Илтутмиш	[Iltutmiš]	Iltutmish
93.	Иналхон	[Inalxān]	Inalxon
94.	Исо	[Isā]	Iso
95.	Истархӣ	[Istarxi]	Istarxi
96.	Ихтиёр-уд-дин	[Ixtiyār-ud-din]	Ixtiyor-ud-din
97.	Кадрхина	[Kadrxina]	Kadrxina
98.	Кайхусрав	[Kayxusrav]	Kayxusrav
99.	Каъб-ул-аҳбор	[Kaʼb-ul-ahbār]	Kaʼb-ul-ahbor
100.	Каюмарс	[Kayumars]	Kayumars
101.	Каяғлиғ	[Kayağliğ]	Kayaglig
102.	Кирмонӣ	[Kirmāni]	Kirmoni
103.	Кисро	[Kisrā]	Kisro
104.	Клавихо	[Klavixā]	Klavixo
105.	Коно (Кана)	[Kānā]	Kono
106.	Кўлортегин	[Kōlārtegin]	Kulortegin
107.	Кундуғдӣ	[Kunduğdī]	Kundugdi
108.	Кўрмуғонун	[Kōrmuğānun]	Kurmugonun
109.	Қабач	[Qabaʃ]	Qabaj
110.	Қазвинӣ	[Qazvinī]	Qazvini
111.	Қарочурин	[Qaroʃurin]	Qarojurin

112.	Қаротегин	[Qarotegin]	Qarotegin
113.	Қарочабек	[Qaročabek]	Qarohabek
114.	Қубовӣ	[Qubāvi]	Qubovi
115.	Қудома	[Qudāma]	Qudoma
116.	Қумоч (амир)	[Qumoč]	Qumoh
117.	Қутайба	[Qutayba]	Qutayba
118.	Қутлуғхон	[Qutluğxān]	Qutlugxon
119.	Лухросп	[Luhrāsp]	Luhrosp
120.	Ҷабраил	[Ĵabrail]	Jabrail
121.	Ҷайхонӣ	[Ĵayhānī]	Jayhoni
122.	Ҷаррира	[Ĵarrira]	Jarrira
123.	Ҷаъфар	[Ĵa'far]	Ja'far
124.	Ҷаъфартегин	[Ĵa'fartegin]	Ja'fartegin
125.	Ҷебе	[Ĵebe]	Jebe
126.	Ҷунайд	[Ĵunayd]	Junayd
127.	Мадоинӣ	[Madāini]	Madoini
128.	Маклухо	[Mikluxā]	Mikluxo
129.	Маликшоҳ	[Malikšāh]	Malikshoh
130.	Мансур	[Mansur]	Mansur
131.	Маҳдихон	[Mahdixān]	Mahdixon
132.	Маҳдӣ	[Mahdī]	Mahdi
133.	Марвон	[Marvān]	Marvon
134.	Мардович	[Mardāvij]	Mardovij
135.	Мардоншоҳ	[Mardānšāh]	Mardonshoh
136.	Марзбон	[Marzbān]	Marzbon
137.	Марсад	[Marsad]	Marsad
138.	Масъудӣ	[Mas'udī]	Mas'udi
139.	Маъмун	[Ma'mun]	Ma'mun
140.	Микоил	[Mikāil]	Mikoil

141.	Мирочил	[Mirājil]	Mirojil
142.	Мирхонд	[Mirxānd]	Mirxond
143.	Мокон	[Mākān]	Mokon
144.	Молик	[Mālik]	Molik
145.	Мох	[Māx]	Mox
146.	Мохӣ	[Māxī]	Moxi
147.	Муайиддавла	[Muayiddavla]	Muayiddavla
148.	Муғ	[Muğ]	Mug
149.	Муиз-уд-давла	[Muiz-ud-davla]	Muiz-ud-davla
150.	Муқаддасӣ	[Muqaddasī]	Muqaddasi
151.	Муқаннаъ	[Muqanna’]	Muqanna’
152.	Муқтадир	[Muqtadir]	Muqtadir
153.	Муктафӣ	[Muktafi]	Muktafi
154.	Муллозода	[Mullāzāda]	Mullozoda
155.	Мунтасир	[Muntasir]	Muntasir
156.	Муҳаллаб	[Muhallab]	Muhallab
157.	Муҳаммад	[Muhammad]	Muhammad
158.	Муҳаммадтегин	[Muhammategin]	Muhammategin
159.	Муҳаммадшоҳ	[Muhammašāh]	Muhammashoh
160.	Муовия	[Muāviya]	Muoviya
161.	Муслим	[Muslim]	Muslim
162.	Мӯсо	[Mōsā]	Muso
163.	Мутеъ	[Mute’]	Mute’
164.	Муфаззал	[Mufazzal]	Mufazzal
165.	Мухаллад	[Muxallad]	Muxallad
166.	Мухтор	[Muxtār]	Muxtor
167.	Муътазз	[Mu’tazz]	Mu’tazz
168.	Муътаззид	[Mu’tazzid]	Mu’tazzid
169.	Муътама	[Mu’taman]	Mu’taman

170.	Муътамид	[Mu'tamid]	Mu'tamid
171.	Муътасим	[Mu'tasim]	Mu'tasim
172.	Наим	[Naim]	Naim
173.	Наршахӣ	[Naršaxī]	Narshaxi
174.	Насавӣ	[Nasavi]	Nasavi
175.	Насафӣ	[Nasafī]	Nasafi
176.	Наср	[Nasr]	Nasr
177.	Насрхон	[Nasrxāb]	Nasrxob
178.	Низом-ул-мулк	[Nizām-ul-mulk]	Nizom-ul-mulk
179.	Номусо	[Nāmusā]	Nomuso
180.	Носир	[Nāsir]	Nosir
181.	Нӯҳ	[Nōh]	Nuh
182.	Ҳабиб	[Habib]	Habib
183.	Ҳайкал	[Haykal]	Haykal
184.	Ҳаким	[Hakim]	Hakim
185.	Ҳачҷоҷ	[Hajjāj]	Hajjoj
186.	Ҳамдуна	[Hamduna]	Hamduna
187.	Ҳамза	[Hamza]	Hamza
188.	Ҳамук	[Hamuk]	Hamuk
189.	Ҳасан	[Hasan]	Hasan
190.	Ҳоким	[Hākim]	Hokim
191.	Ҳочиб	[Hajīb]	Hajib
192.	Ҳорун-ар-рашид	[Hārun-ar-rašid]	Horun-ar-rashid
193.	Ҳуд	[Hud]	Hud
194.	Ҳумайд	[Humaid]	Humaid
195.	Ҳурмуз (Ҳурмузд)	[Hurmuz]	Hurmuz
196.	Одам	[Ādam]	Odam
197.	Оиша	[Āiša]	Oisha
198.	Охупӯш	[Āhupōš]	Ohupush

199.	Осим	[Āsim]	Osim
200.	Пармуда	[Parmuda]	Parmuda
201.	Пирон	[Pirān]	Piron
202.	Порс	[Pārs]	Pors
203.	Разавӣ	[Razavī]	Razavi
204.	Рӯдакӣ	[Rōdakī]	Rudaki
205.	Рукн-уд-давла	[Rukn-ud-davla]	Rukn-ud-davla
206.	Рустам	[Rustam]	Rustam
207.	Сабсал	[Sabsal]	Sabsal
208.	Суғдӣ	[Suğdī]	Sugdi
209.	Саида	[Saida]	Saida
210.	Салом	[Salām]	Salom
211.	Самъонӣ	[Sam'ānī]	Sam'oni
212.	Санҷар	[Sanjar]	Sanjar
213.	Саной	[Sanāi]	Sanoi
214.	Саолибӣ	[Saālibi]	Saolibi
215.	Сафадӣ	[Safadī]	Safadi
216.	Саффоҳ	[Saffah]	Saffah
217.	Саъд	[Sa'd]	Sa'd
218.	Саъид	[Sa'id]	Sa'id
219.	Саълук	[Sa'luk]	Sa'luk
220.	Сиёвуш	[Siyāvuš]	Siyovush
221.	Симҷӯр	[Simjōr]	Simjur
222.	Симо-ул-кабир	[Simā-ul-kabir]	Simo-ul-kabir
223.	Совашоҳ	[Sāvašāh]	Sovashoh
224.	Соғарбек	[Sāğarbek]	Sogarbek
225.	Солор	[Sālār]	Solor
226.	СомонхудоТ	[Sāmānxudāt]	Somonxudot
227.	Сорак	[Sārak]	Sorak

228.	Софӣ	[Sāfi]	Sofu
229.	Субетей	[Subetey]	Subetey
230.	Субкарӣ	[Subkarī]	Subkari
231.	Субоштегин	[Subāštegin]	Suboshtegin
232.	Суғдиён	[Suğdiyān]	Sugdiyon
233.	Сӯдоба	[Sōdāba]	Sudoba
234.	Сӯёб	[Sōyāb]	Suyob
235.	Сумайя	[Sumaya]	Sumaya
236.	Суруш (Шарвин)	[Suruš]	Surush
237.	Тағойхон	[Tağāyxān]	Tagoyxon
238.	Талҳа	[Talha]	Talha
239.	Тамғочхон	[Tamğājxāja]	Tamgojxoja
240.	Тартия	[Tartiya]	Tartiya
241.	Тархун	[Tarxun]	Tarxun
242.	Тегин	[Tegin]	Tegin
243.	Тирозӣ	[Tirāzī]	Tirozi
244.	Тоинку	[Tāinku]	Toinku
245.	Тоҳир	[Tāhir]	Tohir
246.	Туғон	[Tuğān]	Tugon
247.	Туғонхон	[Tuğānxān]	Tugonxon
248.	Туғшода	[Tuğšāda]	Tugshoda
249.	Тӯмард	[Tōmard]	Tumard
250.	Тургар	[Turgar]	Turgar
251.	Туркон – хотун	[Turkān-xātun]	Turkon-xotun
252.	Тӯс	[Tōs]	Tus
253.	Тӯшӣ	[Tōši]	Tushi
254.	Усмон	[Usmān]	Usmon
255.	Утбӣ	[Utbī]	Utbi
256.	Фарангис	[Farangis]	Farangis

257.	Фариғун	[Fariğun]	Farigun
258.	Фатгин	[Fatgin]	Fatgin
259.	Фахр-уд-давла	[Faxr-ud-davla]	Faxr-ud-davla
260.	Фирдавсӣ	[Firdavsī]	Firdavsi
261.	Фотик	[Fātik]	Fotik
262.	Фотима	[Fātima]	Fotima
263.	Фохуман	[Fāxuman]	Foxuman
264.	Фрай	[Fray]	Fray
265.	Хайзурон	[Xayzurān]	Xayzuron
266.	Хашал	[Xašal]	Xashal
267.	Хашвия	[Xašviya]	Xashviya
268.	Хашвӣ	[Xašvi]	Xashvi
269.	Хизрхон/Хизр	[Xizrxān/Xizr]	Xizrxon/Xizr
270.	Холид	[Xālid]	Xolid
271.	Хоразмӣ	[Xārazmi]	Xorazmi
272.	Хоразмшоҳ	[Xārazmšah]	Xorazmshah
273.	Хорохура	[Xārāxura]	Xoroxura
274.	Хотун	[Xātun]	Xotun
275.	Хунукхудот	[Xunukxudāt]	Xunukxudot
276.	Хурманчо	[Xurmanjā]	Xurmanjo
277.	Чингизхон	[Čingizxān]	Hingizxon
278.	Шаддод	[Šaddād]	Shaddod
279.	Шайбонӣ	[Šaybāni]	Shayboni
280.	Шамс-ул-аймма	[Šams-ul-aimma]	Shams-ul-aimma
281.	Шамс-ул-мулк	[Šams-ul-muluk]	Shams-ul-muluk
282.	Шараф (Ашраф)	[Šaraf/Ašraf]	Sharaf/Ashraf
283.	Шарик	[Šarik]	Sharik
284.	Шаркаб	[Šarkab]	Sharkab
285.	Шашебӣ	[Šašebi]	Shashebi

286.	Шеда	[Šeda]	Sheda
287.	Шерикишвар	[Šerikišvar]	Sherikishvar
288.	Шишпир	[Šišpir]	Shishpir
289.	Шобашох	[Šābašāh]	Shobashoh
290.	Шохпур	[Šāšpur]	Shoshpur
291.	Шихоб	[Šihāb]	Shihob
292.	Шофей	[Šāfei]	Shofei
293.	Элмангу	[Elmangu]	Elmangu
294.	Юҳанно	[Yuhannā]	Yuhanno
295.	Юсуф	[Yusuf]	Yusuf
296.	Юшиъ	[Yuši’]	YuShi’
297.	Ябгу	[Yabġu]	Yabgu
298.	Яздигурд	[Yazdigurd]	Yazdigurd
299.	Язид	[Yazid]	Yazid
300.	Ямин-уд-давла	[Yamin-ud-davla]	Yamin-ud-davla
301.	Яҳё	[Yahyā]	Yahyo
302.	Яъқуб	[Ya’qub]	Ya’qub
303.	Яъқубтегин	[Ya’qubtegin]	Ya’qubtegin
304.	Яъмар	[Ya’mar]	Ya’mar

Антропоним – ибораҳои дучузъа

№	Ном (гунаи тоҷикӣ)	Гунаи транскрипсионӣ	Ном (гунаи англисӣ)
1.	Аббос ибни Бухорхудот	[Abbās ibni Buxārxudāt]	Abbos ibni Buxorxudot
2.	Аббос ибни Чаъфар	[Abbās ibni Ĵa’far]	Abbos ibni Ja’far
3.	Абдуллоҳ ибни Амр	[Abdullāh ibni Amr]	Abdulloh ibni Amr
4.	Абдуллоҳ ибни Зубайр	[Abdullāh ibni Zubayr]	Abdulloh ibni Zubayr

5.	Абдуллоҳ ибни Қилоба	[Abdullāh ibni Qilāba]	Abdulloh ibni Qiloba
6.	Абдуллоҳ ибни Чаъфар	[Abdullāh ibni Ĵa'far]	Abdulloh ibni Ja'far
7.	Абдуллоҳ ибни Ўунайд	[Abdullāh ibni Ĵunayd]	Abdulloh ibni Junayd
8.	Абдуллоҳ ибни Муслим	[Abdullāh ibni Muslim]	Abdulloh ibni Muslim
9.	Абдуллоҳ ибни Узайр	[Abdullāh ibni Uzayr]	Abdulloh ibni Uzayr
10.	Абдуллоҳи Муборак	[Abdullāhi Mubārak]	Abdullohi Muborak
11.	Абдуллоҳи Ҳавзон	[Abdullāh Havzān]	Abdulloh Havzon
12.	Абдуллоҳи Хозим	[Abdullāh Xāzim]	Abdulloh Xozim
13.	Абдулҷаббори Аздӣ	[Abdullāh Azdī]	Abdulloh Azdi
14.	Абдулмалик ибни Марвон	[Abdumalik ibni Marvān]	Abdumalik ibni Marvon
15.	Абдулмалик ибни Ҳарсама	[Abdumalik ibni Harsama]	Abdumalik ibni Harsama
16.	Абдулҳай Ҳабибӣ	[Abdulhay Habibī]	Abdulhay Habibi
17.	Абдуҷаббор ибни Шуайб	[Abduĵabbār ibni Šuayb]	AbduJabbor ibni SHuayb
18.	Абдурахмон ибни Самура	[Abdurahmān ibni Samura]	Abdurahmon ibni Samura
19.	Абиисҳоқ ибни Абиимрон	[Abiishāq ibni Abiimrān]	Abiishoq ibni Abiimron
20.	Абуабдуллоҳ ибни Абиҳафс	[Abdullāh ibni Abihafs]	Abdulloh ibni Abihafs
21.	Абуабдуллоҳ Фақеҳ	[Abuabdullāh Faqeh]	Abuabdulloh Faqeh
22.	Абуаблии Дамғонӣ	[Abualii Damšānī]	Abualii Damshoni
23.	Абуаблии Исфаҳонӣ	[Abualii Isfahānī]	Abualii Isfahoni
24.	Абуаблии Чағонӣ	[Abualii Čaġānī]	Abualii Chagoni

25.	Абуаблӣ ибни Сино	[Abualī ibni Sinā]	Abuali ibni Sino
26.	Абуалии Симчӯрӣ	[Abualii Simjūrī]	Abualii SimJuri
27.	Абубакр ибни Ихшид	[Abubakr ibni Ixšid]	Abubakr ibni Ixshid
28.	Абубакр ибни Ҳурайс	[Abubakr ibni Hurays]	Abubakr ibni Hurays
29.	Абубакр ибни Хузайма	[Abubakr ibni Xuzayma]	Abubakr ibni Xuzayma
30.	Абубакри Сиддиқ	[Abubakri Siddiq]	Abubakri Siddiq
31.	Абуғоними Ҳамид	[Abuğānimi Hāmid]	Abugonimi Homid
32.	Абуисҳоқи Иброҳим	[Abuīshāqī Ibrāhim]	Abuishoqi Ibrohim
33.	Абукомил Басирӣ	[Abukāmil Basirī]	Abukomil Basiri
34.	Абулаббос ибни Ҳамуя	[Abulabbās ibni Hamuya]	Abulabbos ibni Hamuya
35.	Абулаббоси Заббӣ	[Abulabbās Zabbī]	Abulabbos Zabbi
36.	Абулаббоси Саълуқ	[Abulabbāsi Sa'luq]	Abulabbosi Sa'luq
37.	Абулаббоси Тош	[Abulabbās Tāš]	Abulabbos Tosh
38.	Абулашъаси Асд	[Abulaš'as Asd]	Abulash'as Asd
39.	Абулҷаббор ибни Ҳамза	[Abuljabbār ibni Hamza]	AbulJabbor ibni Hamza
40.	Абулҷаббор ибни Шуайб	[Abuljabbār ibni Šuayb]	AbulJabbor ibni SHuayb
41.	Абулмузаффари Барғашӣ	[Abulmuzaffari Barğašī]	Abulmuzaffari Bargashi
42.	Абулҳасан ибни Носил	[Abulhasan ibni Nāsīl]	Abulhasan ibni Nosil
43.	Абулҳасан ибни Юсуф	[Abulhasan ibni Yusuf]	Abulhasan ibni Yusuf
44.	Абулҳасан Майдонӣ	[Abulhasan Maydānī]	Abulhasan Maydoni
45.	Абулҳасан Ориз	[Abulhasan Āriz]	Abulhasan Oriz
46.	Абулҳасан Симчӯр	[Abulhasan Simjūr]	Abulhasan Simjur
47.	Абулҳасани Деҳқон	[Abulhasani Dehqān]	Abulhasani Dehqon

48.	Абулҳасани Нишобурӣ	[Abulhasani Nišāburī]	Abulhasani Nishoburi
49.	Абулҳусайни Навоӣ	[Abulhusayni Navāī]	Abulhusayni Navoi
50.	Абулҳусайни Утбӣ	[Abulhusayni Utbī]	Abulhusayni Utbi
51.	Абулфавориси Фанорӯзӣ	[Abulfavārisi Fanārōzī]	Abulfavorisi Fanoruzi
52.	Абулфазл ибни Амид	[Abulfazl ibni Amid]	Abulfazl ibni Amid
53.	Абуҷаъфари Давониқӣ	[Abuĵa'fari Davāniqī]	AbuJa'fari Davoniqi
54.	Абумансури Исфиҷобӣ	[Abumansuri Isfiĵābī]	Abumansuri IsfiJobi
55.	Абумуҳаммади Бухорхудот	[Abumuhammadī Buxārxudāt]	Abumuhammadī Buxorxudot
56.	Абумуслими Хуросонӣ	[Abumuslimi Xurāsānī]	Abumuslimi Xurosoni
57.	Абумӯсои Ашъарӣ	[Abumōsāi Aš'arī]	Abumusoi Ash'ari
58.	Абуҳотими Ясорҳ	[Abuhātimi Yasārḥ]	Abuhotimi Yasarh
59.	Абусаъид Ғарғонӣ	[Abusa'id Ğarġānī]	Abusa'id Gargoni
60.	Абуҳолид ибни Бармак	[Abuxālid ibni Barmak]	Abuxolid ibni Barmak
61.	Абушучоъи Алавӣ	[Abušūĵā'I Alavī]	AbushuJo'I Alavi
62.	Абуюсуфи Қозӣ	[Abuyusufi Qāzī]	Abuyusufi Qozi
63.	Алии Марвирӯдӣ	[Alii Marvirōdī]	Alii Marvirudi
64.	Алии Сӯбахӣ	[Alii Sōbaxī]	Alii Subaxi
65.	Алӣ ибни Ҳусайн	[Alī ibni Husayn]	Ali ibni Husayn
66.	Алӣ ибни Аҳмад	[Alī ibni Ahmad]	Ali ibni Ahmad
67.	Алӣ ибни Исо	[Alī ibni Isā]	Ali ibni Iso
68.	Алӣ ибни Ҳамдуна	[Alī ibni Hamduna]	Ali ibni Hamduna
69.	Алӣ ибни Ҳасан	[Alī ibni Hasan]	Ali ibni Hasan
70.	Алӣ ибни Суруш	[Alī ibni Suruš]	Ali ibni Surush
71.	Алӣ ибни Шарвин	[Alī ibni Šarvin]	Ali ibni Sharvin

72.	Амираки Тусӣ	[Amiraki Tusī]	Amiraki Tusi
73.	Амири Мозӣ	[Amiri Māzī]	Amiri Mozi
74.	Амири Ҳамид	[Amiri Hamid]	Amiri Hamid
75.	Амири Разӣ	[Amiri Razī]	Amiri Razi
76.	Амири Рашид	[Amiri Rašid]	Amiri Rashid
77.	Амири Садид	[Amiri Sadid]	Amiri Sadid
78.	Амири Саъид	[Amiri Sa'id]	Amiri Sa'id
79.	Амири Шаҳид	[Amiri Šahid]	Amiri SHahid
80.	Аммор ибни Язин	[Ammār ibni Yazin]	Ammor ibni Yazin
81.	Амр ибни Ос	[Amr ibni Ās]	Amr ibni Os
82.	Амри Лайс	[Amri Lays]	Amri Lays
83.	Амрияздони Алимардон	[Amriyazdāni Alimardān]	Amriyazdoni Alimardon
84.	Аҳмад ибни Абдулазиз	[Ahmad ibni Abdulaziz]	Ahmad ibni Abdulaziz
85.	Аҳмад ибни Алӣ	[Ahmad ibni Alī]	Ahmad ibni Ali
86.	Аҳмад ибни Ҷаъфар	[Ahmad ibni Ĵa'far]	Ahmad ibni Ja'far
87.	Аҳмад ибни Муҳаммад	[Ahmad ibni Muhammad]	Ahmad ibni Muhammad
88.	Аҳмад ибни Нӯҳ	[Ahmad ibni Nōh]	Ahmad ibni Nuh
89.	Аҳмад ибни Ҳамавайҳ	[Ahmad ibni Hamavayh]	Ahmad ibni Hamavayh
90.	Аҳмад ибни Саҳл	[Ahmad ibni Sahl]	Ahmad ibni Sahl
91.	Аҳмад ибни Умар	[Ahmad ibni Umar]	Ahmad ibni Umar
92.	Аҳмад ибни Холид	[Ahmad ibni Xālid]	Ahmad ibni Xolid
93.	Аҳмади Абулаббос	[Ahmadi Abulabbās]	Ahmadi Abulabbos
94.	Аҳмади Дароз	[Ahmadi Darāz]	Ahmadi Daroz
95.	Аҳмади Ҷомӣ	[Ahmadi Ĵāmī]	Ahmadi Jomi
96.	Аҳмади Хучистонӣ	[Ahmadi Xuĵistānī]	Ahmadi XuJistoni
97.	Аҳмади Ясавӣ	[Ahmadi Yasavī]	Ahmadi Yasavi

98.	Ахнаф ибни Қайс	[Ahnaf ibni Qays]	Ahnaf ibni Qays
99.	Арслони Болӯ	[Arslāni Bālu]	Arsloni Bolu
100.	Аслам ибни Зуръа	[Aslsm ibni Zur'a]	Aslsm ibni Zur'a
101.	Ато ибни Соиб	[Atā ibni Sāib]	Ato ibni Soib
102.	Аъшо Ҳамдон	[Aš'a Hamadān]	Ash'o Hamadon
103.	Бағдодлии Ваҳбӣ	[Bağdādlii Vahbī]	Bagdodlii Vahbi
104.	Бадр Тархон	[Badr Tarxān]	Badr Tarxon
105.	Бакр ибни Воил	[Bakr ibni Vāil]	Bakr ibni Voil
106.	Бакр ибни Молик	[Bakr ibni Mālik]	Bakr ibni Molik
107.	Балъами Абуалӣ	[Bal'ami Abualī]	Bal'ami Abuali
108.	Бандуни Бухорхудот	[Banduni Buxārxudāt]	Banduni Buxorxudot
109.	Банёт/Бунёт/Байинот ибни Туғшода	[Banyāt/Bunyāt/Bayin āt ibni Tuğšāda]	Banyot/Bunyot/Bayino t ibni Tugshoda
110.	Бахроми Чӯбина	[Bahrāmi Čōbin]	Bahromi Čubin
111.	Берунӣ Абурайҳон	[Berunī Aburayhān]	Beruni Aburayhon
112.	Бесутуни Вушмгир	[Besutuni Vušmgir]	Besutuni Vushmgir
113.	Букайр ибни Вишоҳ	[Bukayr ibni Višāh]	Bukayr ibni Vishoh
114.	Бӯлҳасани Ансорӣ	[Bōlhasan Ansārī]	Bulhasan Ansori
115.	Бурҳонуддин ибни Абдулазиз	[Burhānuddin ibni Abdulaziz]	Burhonuddin ibni Abdulaziz
116.	Вакиъ ибни Абиссуд	[Vaki' ibni Abissud]	Vaki' ibni Abissud
117.	Ваҳб ибни Мунаббих	[Vahb ibni Munnabih]	Vahb ibni Munnabih
118.	Восил ибни Амр	[Vāsil ibni Amr]	Vosil ibni Amr
119.	Вушмгир ибни Зиёр	[Vušgir ibni Ziyār]	Vushgir ibni Ziyor
120.	Гао Сян-чжи	[Gaā Syan-čži]	Gao Syan-rhsure
121.	Ғассон ибни Аббод	[Ġassān ibni Abbād]	Gasson ibni Abbod
122.	Ғиёсуддини Ғӯрӣ	[Ġiyāsuddini Ġōrī]	Giyosuddini Guri
123.	Ғиёсуддини Тапар	[Ġiyāsuddini Tapar]	Giyosuddini Tapar
124.	Ғитриф ибни Ато	[Ġitfar ibni Atā]	Gitfar ibni Ato

125.	Довуди Сиёҳ	[Dāvudi Siyāh]	Dovudi Siyoh
126.	Доро ибни Қобус	[Dārā ibni Qābus]	Doro ibni Qobus
127.	Ёқути Ҳамави	[Yāquti Hamavī]	Yoquti Hamavi
128.	Елюй Даши	[Elyuy Daši]	Elyuy Dashi
129.	Зиёд ибни Абисуфиён	[Ziyād ibni Abisufiyān]	Ziyod ibni Abisufiyon
130.	Зирикли Хайридин	[Zirikli Hayriddin]	Zirikli Hayriddin
131.	Ибни Саъд	[Ibni Sa'd]	Ibni Sa'd
132.	Ибни Батута	[Ibni Batuta]	Ibni Batuta
133.	Ибни Зубайр	[Ibni Zubayr]	Ibni Zubayr
134.	Ибни Исфандиёр	[Ibni Isfandiyār]	Ibni Isfandiyor
135.	Ибни Қорин	[Ibni Qārin]	Ibni Qorin
136.	Ибни Марҷона	[Ibni Marjāna]	Ibni MarJona
137.	Ибни Навбахтӣ	[Ibni Navbaxt]	Ibni Navbaxt
138.	Ибни Надим	[Ibni Nadim]	Ibni Nadim
139.	Ибни Ҳақал	[Ibni Haqal]	Ibni Haqal
140.	Ибни Рустам	[Ibni Rustam]	Ibni Rustam
141.	Ибни Соичӣ	[Ibni Sāijī]	Ibni SoiJi
142.	Ибни Тулун	[Ibni Tulun]	Ibni Tulun
143.	Ибни Халикон	[Ibni Xalikān]	Ibni Xalikon
144.	Иброҳим Аштар	[Ibrāhim Aštar]	Ibrohim Ashtar
145.	Иброҳим ибни Задавайх	[Ibrāhim ibni Zadavayh]	Ibrohim ibni Zadavayh
146.	Иброҳим ибни Ҷабраил	[Ibrāhim ibni Jābrail]	Ibrohim ibni Jabrail
147.	Иброҳим ибни Ҳусайн	[Ibrāhim ibni Husayn]	Ibrohim ibni Husayn
148.	Иброҳим ибни Осим	[Ibrāhim ibni Āsim]	Ibrohim ibni Osim
149.	Иброҳим ибни Маҳдӣ	[Ibrāhim ibni Mahdī]	Ibrohim ibni Mahdi

150.	Иброҳими Буритегин	[Ibrāhim ibni Buritegin]	Ibrohim ibni Buritegin
151.	Иброҳими Симчур	[Ibrāhim ibni Simjūr]	Ibrohim ibni SimJur
152.	Иброҳими Тамғочхон	[Ibrāhim ibni Tamğājxān]	Ibrohim ibni TamgoJxon
153.	Илёс ибни Абдуллоҳ	[Ilyās ibni Abdullāh]	Ilyos ibni Abdulloh
154.	Илҳомаи Мифтоҳ	[Ilhāmai Miftāh]	Ilhomai Miftoh
155.	Иҷлии Бухорӣ	[Ijlii Buxārī]	IJlii Buxori
156.	Имодуддини Абдулҷаббор	[Imāduddini Abdujabbār]	Imoduddini AbduJabbor
157.	Исмоил ибни Иброҳим	[Ismāil ibni Ibrāhim]	Ismoil ibni Ibrohim
158.	Имом Ғазолӣ	[Imām Ğazzālī]	Imom Gazzoli
159.	Имом Ризо	[Imām Rizā]	Imom Rizo
160.	Искандари Мақдунӣ	[Iskandari Maqdunī]	Iskandari Maqduni
161.	Исҳоқ ибни Аҳмад	[Ishāq ibni Ahmad]	Ishoq ibni Ahmad
162.	Исҳоқ ибни Талҳа	[Ishāq ibni Talha]	Ishoq ibni Talha
163.	Исҳоқи Шорӣ	[Ishāqi Šārī]	Ishoqi SHori
164.	Исо ибни Алӣ	[Isā ibni Alī]	Iso ibni Ali
165.	Исфаҳбуди Кабудҷома	[Isfahbudi Kabudjāma]	Isfahbudi KabudJoma
166.	Қаҳтаба ибни Шабиб	[Qahtaba ibni Šabib]	Qahtaba ibni SHabib
167.	Қобус ибни Вушмгир	[Qābus ibni Vušmgir]	Qobus ibni Vushmgir
168.	Котиби Самарқандӣ	[Kātibi Samarqand]	Kotibi Samarqand
169.	Қултуғ Билгабек	[Qultuğ Bilgabek]	Qultug Bilgabek
170.	Қўшқин Тойқу	[Qōšqin Tāyqu]	Qushqin Toyqu
171.	Ҷалолиддин Хорамшоҳ	[Ĵalāliddin Xārazmšāh]	Jaloliddin Xorazmshoh
172.	Ҷамол Қаршӣ	[Ĵamāl Qaršī]	Jamol Qarshi
173.	Ҷаррир ибни Язид	[Ĵarir ibni Yazid]	Jarir ibni Yazid
174.	Ҷаъфар Бармакӣ	[Ĵa'far Barmakī]	Ja'far Barmaki
175.	Ҷаъфар ибни	[Ĵa'far ibni Šumāniqy]	Ja'far ibni Shumoniqy

	Шумонику		
176.	Чаъфари Шиор	[Ĵa'fari Šāir]	Ja'fari Shoir
177.	Чил Абушавкар	[Ĵil Abušavkar]	Jil Abushavkar
178.	Чувайнӣ Атомалик	[Ĵuvaynī Atāmalik]	Juvayni Atomalik
179.	Ўузҷон ибни Ўузҷон	[Ĵuzĵān ibni Ĵuzĵān]	Juzjon ibni JuzJon
180.	Ўунайд ибни Холид	[Ĵunayd ibni Xālid]	Junayd ibni Xolid
181.	Маҷдуддавла Рустам	[Mavĵdudavla Rutam]	Mavdudavla Rutam
182.	Мансур Абуҷаъфар	[Mansur Abuĵa'far]	Mansur AbuJa'far
183.	Мансур ибни Исҳоқ	[Mansur ibni Ishāq]	Mansur ibni Ishoq
184.	Мансур ибни Ўумҳур	[Mansur ibni Ĵumhur]	Mansur ibni Jumhur
185.	Мансури Қаротегин	[Mansuri Qarātegin]	Mansuri Qarotegin
186.	Мансури Сарват	[Mansuri Sarvat]	Mansuri Sarvat
187.	Мансури Чағатоӣ	[Mansuri Čagatā]	Mansuri Čagato
188.	Манучехри Сутуда	[Manučehri Sutida]	Manučehri Sutida
189.	Маҳмуд ибни Сабуктегин	[Mahmud ibi Sabultegin]	Mahmud ibi Sabultegin
190.	Маҳмуди Ғазнавӣ	[Mahmudi Ğaznavī]	Mahmudi Gaznavi
191.	Масъуди Ғазнавӣ	[Mas'udi Ğaznavī]	Mas'udi Gaznavi
192.	Масъуди Раҷабниё	[Mas'udi Raĵabiyān]	Mas'udi RaJabiyon
193.	Минҳоҷ Сироч	[Minhāj Sirāj]	Minhoj Siroj
194.	Мирҳошими Муҳаддис	[Mirhāšimi Muhaddis]	Mirhoshimi Muhaddis
195.	Мисъар ибни Кидом	[Mis'ar ibni Kidām]	Mis'ar ibni Kidom
196.	Молик ибни Райб	[Mālik ibni Rayb]	Molik ibni Rayb
197.	Молик ибни Форим	[Mālik ibni Fārim]	Molik ibni Forim
198.	Муваффақ Биллоҳ	[Muvaffaq Billāh]	Muvaffaq Billoh
199.	Мунтасири Сомонӣ	[Muntasiri Sāmānī]	Muntasiri Somoni
200.	Муҳаммад Ғиёсуддин	[Muhammad Ġiyāsuddin]	Muhammad Giyosuddin

201.	Муҳаммад ибни Ҳайдо	[Muhammad ibni Haydā]	Muhammad ibni Haydo
202.	Муҳаммад ибни Абдураззоқ	[Muhammad ibni Abdurazzāq]	Muhammad ibni Abdurazzoq
203.	Муҳаммад ибни Абубакр	[Muhammad ibni Abubakr]	Muhammad ibni Abubakr
204.	Муҳаммад ибни Алӣ	[Muhammad ibni Alī]	Muhammad ibni Ali
205.	Муҳаммад ибни Ало	[Muhammad ibni Alā]	Muhammad ibni Alo
206.	Муҳаммад ибни Аъян	[Muhammad ibni A'yan]	Muhammad ibni A'yan
207.	Муҳаммад ибни Бишр	[Muhammad ibni Bišr]	Muhammad ibni Bishr
208.	Муҳаммад ибни Восеъ	[Muhammad ibni Vāse']	Muhammad ibni Vose'
209.	Муҳаммад ибни Зайдавайҳ	[Muhammad ibni Zaydavayh]	Muhammad ibni Zaydavayh
210.	Муҳаммад ибни Илёс	[Muhammad ibni Ilyās]	Muhammad ibni Ilyos
211.	Муҳаммад ибни Лайс	[Muhammad ibni Lays]	Muhammad ibni Lays
212.	Муҳаммад ибни Музаффар	[Muhammad ibni Muzaffar]	Muhammad ibni Muzaffar
213.	Муҳаммад ибни Нӯҳ	[Muhammad ibni Nōh]	Muhammad ibni Nuh
214.	Муҳаммад ибни Ҳайд	[Muhammad ibni Hayid]	Muhammad ibni Hayid
215.	Муҳаммад ибни Ҳанафия	[Muhammad ibni Hanafiya]	Muhammad ibni Hanafiya
216.	Муҳаммад ибни Ҳорун	[Muhammad ibni Hārun]	Muhammad ibni Horun
217.	Муҳаммад ибни Узайр	[Muhammad ibni Uzayr]	Muhammad ibni Uzayr

218.	Муҳаммад ибни Умар	[Muhammad ibni Umar]	Muhammad ibni Umar
219.	Муҳаммад ибни Шахфур	[Muhammad ibni Šahfur]	Muhammad ibni SHahfur
220.	Муҳаммад Ҳамидуллоҳ	[Muhammad ibni Hamidullāh]	Muhammad ibni Hamidulloh
221.	Муҳаммад Хоразмшоҳ	[Muhammad Xārazmšāh]	Muhammad Xorazmshoh
222.	Муҳаммади Толут	[Muhammadi Tālut]	Muhammadi Tolut
223.	Муҳаммадхусайн ибни Муллоҳочӣ	[Muhammad ibni Mullāhājī]	Muhammad ibni MullohoJi
224.	Муҳаммадхон ибни Сулаймон	[Muhammad ibni Sulaymān]	Muhammad ibni Sulaymon
225.	Муоз ибни Муслим	[Muāz ibni Muslim]	Muoz ibni Muslim
226.	Мӯсо ибни Каъб	[Mōsā ibni Ka'b]	Muso ibni Ka'b
227.	Мӯсо ибни Ҳодӣ	[Mōsā ibni Hādī]	Muso ibni Hodi
228.	Мӯсо ибни Ҳорун	[Mōsā ibni Hārun]	Muso ibni Horun
229.	Мӯсо ибни Яҳё	[Mōsā ibni Yahyā]	Muso ibni Yahyo
230.	Муствафӣи Қазвинӣ	[Mustavfii Qazvinī]	Mustavfii Qazvini
231.	Муствайн ибни Муътасим	[Musta'in ibni Mu'tasim]	Musta'in ibni Mu'tasim
232.	Мухаллад ибни Ҳусайн	[Muxallad ibni Husayn]	Muxallad ibni Husayn
233.	Мухаллад ибни Умар	[Muxallad ibni Umar]	Muxallad ibni Umar
234.	Мухаллад ибни Язид	[Muxallad ibni Yazid]	Muxallad ibni Yazid
235.	Назармуҳаммад Форёбӣ	[Nazarmuhammad Fāryābī]	Nazarmuhammad Foryobi
236.	Наим/Нуайм ибни Саҳл	[Naim/Nuaym ibni Sahl]	Naim/Nuaym ibni Sahl
237.	Наср ибни Иброҳим	[Nasr ibni Ibrāhim]	Nasr ibni Ibrohim

238.	Наср ибни Сабуктегин	[Nasr ibni Sabuktegin]	Nasr ibni Sabuktegin
239.	Наср ибни Сайёр	[Nasr ibni Sayyār]	Nasr ibni Sayyor
240.	Наср ибни Шабас	[Nasr ibni Šabas]	Nasr ibni Shabas
241.	Нобӣ ибни Сувайд	[Nābī ibni Suvayd]	Nobi ibni Suvayd
242.	Носир Биллоҳ	[Nāsir Billāh]	Nosir Billoh
243.	Носируддини Сабуктегин	[Nisāruddin Sabuktegin]	Nisoruddin Sabuktegin
244.	Нӯҳ ибни Наср	[Nāh ibni Nasr]	Noh ibni Nasr
245.	Нӯҳи Малик	[Nāhi Malik]	Nohi Malik
246.	Ҳабиб ибни Муҳаллаб	[Habib ibni Muhallab]	Habib ibni Muhallab
247.	Ҳаён Набатӣ	[Hayān Nabatī]	Hayon Nabati
248.	Ҳакам ибни Амр	[Hakam ibni Amr]	Hakam ibni Amr
249.	Ҳакам ибни Нумайла	[Hakam ibni Numayla]	Hakam ibni Numayla
250.	Ҳамавайҳ ибни Алӣ	[Hamavayh ibni Alī]	Hamavayh ibni Ali
251.	Ҳамза ибни Атрак	[Hamza ibni Atrak]	Hamza ibni Atrak
252.	Ҳамзаи Исфаҳонӣ	[Hamzai Isfahānī]	Hamzai Isfahoni
253.	Ҳамзат-ул-Ҳамадонӣ	[Hamzat-ul-Hamadānī]	Hamzat-ul-Hamadoni
254.	Ҳанзалаи Бадғисӣ	[Hanzalai Badḡisī]	Hanzalai Badgisi
255.	Ҳанноб ибни Сарӣ	[Hannāb ibni Sarī]	Hannob ibni Sari
256.	Ҳарсама ибни Аъян	[Harsama ibni A'yan]	Harsama ibni A'yan
257.	Ҳасан ибни Алӣ	[Hasan ibni Alī]	Hasan ibni Ali
258.	Ҳасан ибни Қахтаба	[Hasan ibni Qahtaba]	Hasan ibni Qahtaba
259.	Ҳасан ибни Муҳаммад	[Hasan ibni Muhammad]	Hasan ibni Muhammad
260.	Ҳасан ибни Фирӯзон	[Hasan ibni Furōzān]	Hasan ibni Furuzon
261.	Ҳасани Адой	[Hasani Adāī]	Hasani Adoi
262.	Ҳасани Буя	[Hasani Buya]	Hasani Buya
263.	Ҳасани Қосим	[Hasani Qāsīm]	Hasani Qosim
264.	Ҳафз ибни Ҳошим	[Hafz ibni Hāšīm]	Hafz ibni Hoshim

265.	Ҳелмут Риттер	[Helmut Ritter]	Helmut Ritter
266.	Ҳишом ибни Абдулмуталиб	[Hišām ibni Abdulmutallib]	Hishom ibni Abdulmutallib
267.	Ҳоқим Абуабдуллоҳ	[Hākim Abdullāh]	Hokim Abdulloh
268.	Ҳоқими Бухороӣ	[Hākimi Buxārāi]	Hokimi Buxoroi
269.	Ҳоқими Чалил	[Hākimi Ĵalil]	Hokimi Jalil
270.	Ҳоқими Нишопурӣ	[Hākimi Nišāpurī]	Hokimi Nishopuri
271.	Ҳорис ибни Сурайҷ	[Hāris ibni Surayĵ]	Horis ibni SurayJ
272.	Ҳорун Буғроҳон	[Hārun Buğrāxān]	Horun Bugroxon
273.	Ҳорун ибни Сиёвуш	[Hārun ibni Siyāvuš]	Horun ibni Siyovush
274.	Ҳотами Асам	[Hātami Asam]	Hotami Asam
275.	Ҳотами Тойӣ	[Hātami Tāyī]	Hotami Toyi
276.	Ҳотим Фақеҳ	[Hātim Faqeh]	Hotim Faqeh
277.	Ҳошим ибни Бойинҷур	[Hāšim ibni Bāyinĵur]	Hoshim ibni BoyinJur
278.	Ҳошим ибни Ҳақим	[Hāšim ibni Hakim]	Hoshim ibni Hakim
279.	Ҳумайд ибни Қахтаба	[Humayd ibni Kahtaba]	Humayd ibni Kahtaba
280.	Ҳумод ибни Амр	[Humād ibni Amr]	Humod ibni Amr
281.	Ҳусайн ибни Алӣ	[Husayn ibni Alī]	Husayn ibni Ali
282.	Ҳусайн ибни Ало	[Husayn ibni Alā]	Husayn ibni Alo
283.	Ҳусайн ибни Муоз	[Husayn ibni Muāz]	Husayn ibni Muoz
284.	Ҳусайн ибни Тоҳир	[Husayn ibni Tāhir]	Husayn ibni Tohir
285.	Ҳусомуддини Масъуд	[Husāmuddini Mas'ud]	Husomuddini Mas'ud
286.	Ҳуяй ибни Ахтаб	[Huyay ibni Axtab]	Huyay ibni Axtab
287.	Ҳуяй ибни Ахтар	[Huyay ibni Axtar]	Huyay ibni Axtar
288.	Омир ибни Имрон	[Āmir ibni Imrān]	Omira ibni Imron
289.	Порси Пайкандӣ	[Pārsi Paykand]	Porsi Paykand
290.	Рабиъ ибни Сулаймон	[Rabi' ibni Sulaymān]	Rabi' ibni Sulaymon
291.	Раҷо ибни Абиззаҳҳок	[Raĵā ibni Abizzahhāk]	RaJo ibni Abizzahhok

292.	Рофеъ ибни Лайс	[Rāfe' ibni Lays]	Rofe' ibni Lays
293.	Рофеъ ибни Ҳарсама	[Rāfe' ibni Harasama]	Rofe' ibni Harasama
294.	Сабуктегин Абумансур	[Sabuktegin Abumansur]	Sabuktegin Abumansur
295.	Савра ибни Хур	[Savra ibni Hur]	Savra ibni Hur
296.	Садӯс ибни Шайбон	[Sadōs ibni Šaybān]	Sadus ibni SHaybon
297.	Салама ибни Саъид	[Salama ibni Sa'id]	Salama ibni Sa'id
298.	Салм ибни Зиёд	[Salm ibni Ziyād]	Salm ibni Ziyod
299.	Салмони Форсӣ	[Salmāni Farsī]	Salmoni Farsi
300.	Саъд ибни Абиваққос	[Sa'd ibni Abivaqqās]	Sa'd ibni Abivaqqos
301.	Саъид ибни Усмон	[Sa'id ibni Usmān]	Sa'id ibni Usmon
302.	Саъиди Хузайна	[Sa'idi Xuzayna]	Sa'idi Xuzayna
303.	Себавайҳи Бухорӣ	[Sebavayhi Buxārā]	Sebavayhi Buxoro
304.	Себавайҳи Наҳвӣ	[Sebavayhi Nahvī]	Sebavayhi Nahvi
305.	Сибоъ ибни Мисъада	[Sibā' ibni Mis'ada]	Sibo' ibni Mis'ada
306.	Сибоъ ибни Нуъмон	[Sibā' ibni Nu'mān]	Sibo' ibni Nu'mon
307.	Симҷӯри Давотӣ	[Simjōri Davātī]	SimJuri Davoti
308.	Симои Сағир	[Simāi Sağir]	Simoi Sagir
309.	Соҳиб ибни Аббод	[Sāhib ibni Abbād]	Sohib ibni Abbod
310.	Сукон ибни Туғшода	[Sukān ibni Tuğšāda]	Sukon ibni Tugshoda
311.	Сулаймон ибни Абдумалик	[Sulaymān ibni Abdumalik]	Sulaymon ibni Abdumalik
312.	Сулаймон ибни Абисарӣ	[Sulaymān ibni Abisarī]	Sulaymon ibni Abisari
313.	Сулаймон ибни Муҳаммад	[Sulaymān ibni Muhammad]	Sulaymon ibni Muhammad
314.	Сулаймони Қурайшӣ	[Sulaymāni Qurayšī]	Sulaymoni Qurayshi
315.	Сулаймони Лайсӣ	[Sulaymāni Laysī]	Sulaymoni Laysi
316.	Суфиён ибни Уйайна	[Sufiyān ibni Uyayna]	Sufiyon ibni Uyayna
317.	Суфиёни Саврӣ	[Sufiyāni Savrī]	Sufiyoni Savri

318.	Суютӣ Чалолуддин	[Suyuta Ĵalāluddin]	Suyuta Jaloluddin
319.	Сюан-Ѕзан	[Syuan-Szan]	Syuan-Szan
320.	Табар Тархон	[Tabar Tarxān]	Tabar Tarxon
321.	Тамим ибни Наср	[Tamim ibni Nasr]	Tamim ibni Nasr
322.	Тоҳир ибни Ҳусайн	[Tāhir ibni Husayn]	Tohir ibni Husayn
323.	Туғрали Қарохон	[Tuğrali Qaraxān]	Tugrali Qaraxon
324.	Туғрали Яналбек	[Tuğrali Yanalbek]	Tugrali Yanalbek
325.	Убайдуллоҳ ибни Зиёд	[Ubaydullāh ibni Ziyād]	Ubaydulloh ibni Ziyod
326.	Уқба ибни Муслим	[Uqba ibni Muslim]	Uqba ibni Muslim
327.	Умар ибни Абдулазиз	[Umar ibni Abdulaziz]	Umar ibni Abdulaziz
328.	Умар ибни Меҳрон	[Umar ibni Mehrgān]	Umar ibni Mehrgon
329.	Умар ибни Ҳубайра	[Umar ibni Hubayra]	Umar ibni Hubayra
330.	Умар ибни Хаттоб	[Umar ibni Xattāb]	Umar ibni Xattob
331.	Умари Сӯбахӣ	[Umari Sōbaxī]	Umari Subaxi
332.	Умм Муҳаммад	[Umm Muhammad]	Umm Muhammad
333.	Усай ибни Муташаммис	[Usay ibni Mutašammis]	Usay ibni Mutashammis
334.	Усмон ибни Умора	[Usmān ibni Umāra]	Usmon ibni Umora
335.	Устод Сис	[Ustād Sis]	Ustod Sis
336.	Утруши Алавӣ	[Utruši Alavī]	Utrushi Alavi
337.	Фазл ибни Саҳл	[Fazl ibni Sahl]	Fazl ibni Sahl
338.	Фазл-ул-Хаттоб	[Fazl-ul-Xattāb]	Fazl-ul-Xattob
339.	Фахруддини Ҳабаш	[Faxruddini Habaš]	Faxruddini Habash
340.	Фоиқи Румӣ	[Fāiqi Rumī]	Foiqi Rumi
341.	Фотима бинти Асад	[Fotima binti Asad]	Fotima binti Asad
342.	Хатиби Бағдодӣ	[Xatibi Bağdādī]	Xatibi Bagdodi
343.	Хозим ибни Хузайма	[Xāzim ibni Xuzayma]	Xozim ibni Xuzayma
344.	Ҳолид ибни Ҷунайд	[Xālid ibni Ĵunayd]	Xolid ibni Junayd

345.	Хусрави Анушервон	[Xusravi Anušervān]	Xusravi Anushervon
346.	Хусрави Парвиз	[Xusravi Parviz]	Xusravi Parviz
347.	Шавзаби Хориҷӣ	[Šavzabi Xārijī]	Shavzabi XoriJi
348.	Шамс ибни Абдуманоф	[Šams ibni Abdumannāf]	Shams ibni Abdumannof
349.	Шамсулмаолӣ Қобус	[Šamsulmaolī Qābus]	Shamsulmaoli Qobus
350.	Шеффер Шарл	[Šeffeř Šarl]	Sheffer SHarl
351.	Шихоби Хевакӣ	[Šihābi Xevakī]	Shihobi Xevaki
352.	Шихобуддини Ғурӣ	[Šihābuddini Ğurī]	Shihobuddini Guri
353.	Шох Аббосӣ	[Šāh Abbāsī]	Shoh Abbosi
354.	Эраҷи Баширӣ	[Eraĵi Baširī]	Eraji Bashiri
355.	Юнус ибни Абдулаъло	[Yunus ibni Abdula'lā]	Yunus ibni Abdula'lo
356.	Юсуф Барм	[Yusuf Barm]	Yusuf Barm
357.	Юсуф ибни Абиссоҷ	[Yusuf ibni Abissāĵ]	Yusuf ibni Abissoj
358.	Юсуф Ҳоҷӣ	[Yusuf Hāĵī]	Yusuf HoJi
359.	Язид ибни Ғӯрак	[Yazid ibni Ğōrak]	Yazid ibni Gurak
360.	Язид ибни Асид	[Yazid ibni Asid]	Yazid ibni Asid
361.	Язид ибни Муҳаллаб	[Yazid ibni Muhallab]	Yazid ibni Muhallab
362.	Язид ибни Муовия	[Yazid ibni Moāviya]	Yazid ibni Mooviya
363.	Янг Соух	[Yabg Sāux]	Yabg Soux
364.	Яҳё ибни Ашъас	[Yahyā ibni Aš'as]	Yahyo ibni Ash'as
365.	Яҳё ибни Наср	[Yahyā ibni Nasr]	Yahyo ibni Nasr
366.	Яҳё ибни Холид	[Yahyā ibni Xālid]	Yahyo ibni Xolid
367.	Яъқуб ибни Лайс	[Ya'qub ibni Lays]	Ya'qub ibni Lays

Антропоним - ибораҳои се ва зиёда чузъҳо

№	Ном (гунаи тоҷикӣ)	Гунаи транскрипсионӣ	Ном (гунаи англисӣ)
----------	---------------------------	---------------------------------	----------------------------

1.	Абдуғаффор ибни Солеҳи Толиқонӣ	[Abduḡaffār ibni Sālehi Tāliqānī]	Abdugaffor ibni Solehi Toliqoni
2.	Абдулазиз ибни Бурҳонуддин Абдулазиз	[Abdulaziz ibni Burhāniddin Abdulaziz]	Abdulaziz ibni Burhoniddin Abdulaziz
3.	Абдуллоҳ ибни Омир ибни Қурайз	[Abdullāh ibni Āmir ibni Quraz]	Abdulloh ibni Omir ibni Quraz
4.	Абдулмалик Мунтасири Сомонӣ	[Abdumalik Muntasiri Sāmānī]	Abdumalik Muntasiri Somoni
5.	Абдулмалик ибни Нӯх ибни Мансур ибни Абдулмалик	[Abdumalik ibni Nōh ibni Mansur ibni Abdumalik]	Abdumalik ibni Nuh ibni Mansur ibni Abdumalik
6.	Абдулмалик ибни Нӯх ибни Наср	[Abdumalik ibni Nōh ibni Nasr]	Abdumalik ibni Nuh ibni Nasr
7.	Абдулмаҷид ибни Иброҳими Наршахӣ	[Abdumaġīd ibni Ibrāhimi Naršaxī]	Abdumajid ibni Ibrohimi Narshaxi
8.	Абдурахмон ибни Ҷабала-ал-Абновӣ	[Abdurahmān ibni Ĵabal-al-Abnāvī]	Abdurahmon ibni Jabal-al-Abnovi
9.	Абдурахмон ибни Мулҷами Муродӣ	[Abdurahmān ibni Mulĵami Murādī]	Abdurahmon ibni Muljami Murodi
10.	Абдурахмон ибни Муҳаммад ибни Ашъас	[Abdurahmān ibni Muhammad ibni Aš'as]	Abdurahmon ibni Muhammad ibni Ash'as
11.	Абуабдуллоҳ ибни Абулфазли Ҳоким	[Abdullāh ibni Abulfazli Hākim]	Abdulloh ibni Abulfazli Hokim
12.	Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Яҳё ибни Абдуллоҳ ибни Холид	[Abuadullāh ibni Muhammad ibni Yahyā ibni Abdullāh ibni Xālid]	Abuadulloh ibni Muhammad ibni Yahyo ibni Abdulloh ibni Xolid

13.	Абуабдуллоҳ Муҳаммади Тархӣ	[Abdullāh Muhammadī Tarxī]	Abdulloh Muhammadi Tarxi
14.	Абуаблӣ ибни Ҳамулаи Исфаҳонӣ	[Abualī ibni Hamulai Isfahānī]	Abuali ibni Hamulai Isfahoni
15.	Абуаблӣ Муҳаммад ибни Ҳорун	[Abualī Muhammad ibni Hārun]	Abuali Muhammad ibni Horun
16.	Абдуллоҳ ибни Абиқуҳофа Усмон ибни Омир ибни Амири Қурайшӣ	[Abdullāh ibni Abiquhāfa Usmān ibni Āmir ibni Amirī Qurayshī]	Abdulloh ibni Abiquhofa Usmon ibni Omīr ibni Amiri Qurayshi
17.	Абубақр Муҳаммад ибни Музаффар	[Abubakr Muhammad ibni Muzaffar]	Abubakr Muhammad ibni Muzaffar
18.	Абубақр Муҳаммад ибни Мӯсои Зармонӣ	[Abubakr Muhammad ibni Mōsāi Zarmānī]	Abubakr Muhammad ibni Musoi Zarmoni
19.	Абубақр Хаббози Исфаҳонӣ	[Abubakr Xabbāzi Isfahānī]	Abubakr Xabbozi Isfahoni
20.	Абудайм Ҳозими Садусӣ	[Abudaym Hāzim Sadusī]	Abudaym Hozim Sadusi
21.	Абудовуд Холид ибни Иброҳим	[Abudāvud Xālid ibni Ibrāhim]	Abudovud Xolid ibni Ibrohim
22.	Абузакариё Яҳё ибни Аҳмад ибни Асад	[Abuzakariyā Yahyā ibni Ahmad ibni Asad]	Abuzakariyo Yahyo ibni Ahmad ibni Asad
23.	Абузар Муҳаммад ибни Юсуф Бухорӣ	[Abuzar Muhammad ibni Yusuf Buxārī]	Abuzar Muhammad ibni Yusuf Buxori
24.	Абуиброҳим Абдуллоҳ ибни Ханҷа Дахфандунӣ	[Abuibrāhim Abdullāh ibni Xanja]	Abuibrohim Abdulloh ibni Xanja
25.	Абуисҳоқ ибни Иброҳим ибни Холид ибни Байинот	[Abuishāq ibni Ibrāhim ibni Xālid Bayinān]	Abuishoq ibni Ibrohim ibni Xolid Bayinon

26.	Абуисҳоқ Иброҳим ибни Аҳмад ибни Исмоли Сомонӣ	[Abuishāq Ibrāhim ibni Ahmad ibni Ismāili Sāmānī]	Abuishoq Ibrohim ibni Ahmad ibni Ismoili Somoni
27.	Абулаббос Аҳмад ибни Яҳё ибни Асад Сомонӣ	[Abulabbās Ahmad ibni Yahyā ibni Asad]	Abulabbos Ahmad ibni Yahyo ibni Asad
28.	Абулаббос ибни Фазл ибни Муҳаммад	[Abulabbās ibni Fazl ibni Muhammad]	Abulabbos ibni Fazl ibni Muhammad
29.	Абулаббос ибни Фазл ибни Сулаймони Тусӣ	[Abulabbās ibni Fazl ibni Sulaymāni Tusī]	Abulabbos ibni Fazl ibni Sulaymoni Tusi
30.	Абулаҳвас Муҳаммад ибни Ҳайён Бағавӣ	[Abulahvas Muhammad ibni Hayyān Bağavī]	Abulahvas Muhammad ibni Hayyon Bagavi
31.	Абулқосим Нӯҳ ибни Мансур ибни Наср ибни Аҳмад ибни Исмоил	[Abulqāsim Nōh ibni Nasr ibni Ahmad ibni Ismāil]	Abulqosim Nuh ibni Nasr ibni Ahmad ibni Ismoil
32.	Абулмузаффар Абдулло ибни Аҳмад	[Abulmuzaffar Abdullā ibni Ahmad]	Abulmuzaffar Abdullo ibni Ahmad
33.	Абулҳайсам Холид ибни Аҳмад ибни Холид ибни Ҳумод ибни Амр Зухлӣ	[Abulhaysam Xālid ibni Ahmad ibni Xālid ibni Humād ibni Amr Zuhlī]	Abulhaysam Xolid ibni Ahmad ibni Xolid ibni Humod ibni Amr Zuhli
34.	Абулҳарас Аҳмад ибни Муҳаммад Фариғунӣ	[Abulharas Ahmad ibni Muhammad Fariğunī]	Abulharas Ahmad ibni Muhammad Fariguni
35.	Абулҳасан Муҳаммад ибни Иброҳим	[Abulhasan Muhammad ibni Ibrāhim]	Abulhasan Muhammad ibni Ibrohim

36.	Абулҳасан Наср ибни Исҳоқ Котиб	[Abulhasan Nasr ibni Ishāq Kātib]	Abulhasan Nasr ibni Ishoq Kotib
37.	Абулҳасан писари Ҳасани Дой	[Abulhasan pisari Hasani Dāī]	Abulhasan pisari Hasani Doi
38.	Абулҳусайн писари Ҳасани Дой	[Abulhusayn pisari Hasani Dāī]	Abulhusayn pisari Hasani Doi
39.	Абулқосим писари Ҳасани Дой	[Abulqāsīm pisari Hasani Dāī]	Abulqosim pisari Hasani Doi
40.	Абулҳорис Мансур ибни Нӯх	[Abulhāris Mansur ibni Nōh]	Abulhoris Mansur ibni Nuh
41.	Абулҳорис Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Фариғун	[Abulhāris Muhammad ibni Ahmad ibni Fariḡun]	Abulhoris Muhammad ibni Ahmad ibni Farigun
42.	Абулҳасан Алӣ ибни Муҳаммад ибни Абдуллоҳ ибни Абисайф Мадоинӣ	[Abulhasan Alī ibni Muhammad ibni Abdullāh ibni Abisayf Madāinī]	Abulhasan Ali ibni Muhammad ibni Abdulloh ibni Abisayf Madoini
43.	Абулҳасан Фоиқ-ул- хосса	[Abulhasan Fāiq-ul- xāssa]	Abulhasan Foiq-ul- xossa
44.	Абулҳусайн писраи Абуалии Симҷӯр	[Abulhusayn pisari Abualii Simjōr]	Abulhusayn pisari Abualii Simjur
45.	Абулфазл ибни Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Марвазӣ ибни Суламӣ	[Abulfazl ibni Muhammad ibni Ahmad ibni Marvazī ibni Sulamī]	Abulfazl ibni Muhammad ibni Ahmad ibni Marvazi ibni Sulami
46.	Абуҷаъфар Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Мӯсо ибни Салом	[Abuḡa'far Muhammad ibni Ahmad ibni Mōsā ibni Salām]	Abuja'far Muhammad ibni Ahmad ibni Muso ibni Salom

47.	Абуҷаъфар Муҳаммад ибни Наср ибни Аҳмад	[Abuǰa'far Muhammad ibni Nasr ibni Ahmad]	Abuja'far Muhammad ibni Nasr ibni Ahmad
48.	Абумансур Муҳамад ибни Узайр	[Abumansur ibni Muhammad ibni Uzayr]	Abumansur ibni Muhammad ibni Uzayr
49.	Абумуҳаммад Абдуллоҳ ибни Исмоил ибни Абдуллоҳ ибни Микол ибни Миколӣ	[Abumuhammad Abdullāh ibni Ismāil ibni Abdullāh ibni Mikāl ibni Mikālī]	Abumuhammad Abdulloh ibni Ismoil ibni Abdulloh ibni Mikol ibni Mikoli
50.	Абумуҳаммад Нӯҳ ибни Наср ибни Исмоили Сомонӣ	[Abumuhammad Nōh ibni Ismāili Sāmānī]	Abumuhammad Nuh ibni Ismoili Somoni
51.	Абунаср Мансур ибни Бойқаро	[Abunasr Mansur ibni Bāyqarā]	Abunasr Mansur ibni Boyqaro
52.	Абуҳафси Кабири Бухорӣ	[Abuhafsi Kabiri Buxārī]	Abuhafsi Kabiri Buxori
53.	Абуҳафси Сағири Бухорӣ	[Abuhafsi Saǧiri Buxārī]	Abuhafsi Sagiri Buxori
54.	Абуҳошим Муҳаммад ибни Мубашшир ибни Рофеъ ибни Лайс ибни Наср ибни Сайёр	[Abuhāšim Muhammad ibni Mubaššir ibni Rāfe' ibni Lays ibni Nasr ibni Sayyār]	Abuhoshim Muhammad ibni Mubashshir ibni Rofe' ibni Lays ibni Nasr ibni Sayyor
55.	Абусаъд Халаф ибни Айюби Омирии Балхӣ	[Abusa'd Xalaf ibni Ayyubi Āmiri Balxī]	Abusa'd Xalaf ibni Ayyubi Omiri Balxi
56.	Абусолеҳ Мансур ибни Исҳоқ	[Abusāleh Mansur ibni Ishāq]	Abusoleh Mansur ibni Ishoq

57.	Абутуроб Алӣ ибни Тоҳири Карминӣ	[Abuturāb Alī ibni Tāhiri Karminī]	Abuturob Ali ibni Tohiri Karmini
58.	Абушшараф Носех ибни Зафари Ҷарфодиконӣ	[Abuššaraf Nāseh ibni Zafari Ĵarfādiqānī]	Abushsharaf Noseh ibni Zafari Jarfodiqoni
59.	Абуюсуф Яъқуб ибни Аҳмад	[Abuyusuf Ya'qub ibni Ahmad]	Abuyusuf Ya'qub ibni Ahmad
60.	Адиб Собири Тирмизӣ	[Adib Sāibi Tirmizī]	Adib Soibi Tirmizi
61.	Алӣ Ризо ибни Мӯсои Козим ибни Ҷаъфари Содик	[Alī Rizā ibni Mōsāi Kāzim ibni Ĵa'fari Sādiq]	Ali Rizo ibni Musoi Kozim ibni Ja'fari Sodiq
62.	Алӣ ибни Ҳусейни Марвирудӣ	[Alī ibni Huseyni Marvirudī]	Ali ibni Huseyni Marvirudi
63.	Алӣ ибни Муҳаммади Қазвинӣ	[Alī ibni Muhammadi Qazvinī]	Ali ibni Muhammadi Qazvini
64.	Алӣ ибни Мӯсои Ризо	[Alī ibni Mōsāi Rizā]	Ali ibni Musoi Rizo
65.	Алӣ ибни Сулаймон ибни Алӣ	[Alī ibni Sulaymān ibni Alī]	Ali ibni Sulaymon ibni Ali
66.	Аҳмад ибни Абдуллоҳи Хучистонӣ	[Ahmad ibn Abdullāhi Xujistānī]	Ahmad ibn Abdullohi Xujistoni
67.	Аҳмад ибни Исмоили Сомонӣ	[Ahmad ibni Ismāili Sāmānī]	Ahmad ibni Ismoili Somoni
68.	Аҳмад ибни Мансур ибни Қаротегин	[Ahmad ibni Mansur ibni Qarātegin]	Ahmad ibni Mansur ibni Qarotegin
69.	Аҳмад ибни Муҳаммади Лайс	[Ahmad ibni Muhammadi Lays]	Ahmad ibni Muhammadi Lays
70.	Аҳмад ибни Муҳаммади Муствафӣи Ҳаравӣ	[Ahmad ibni Muhammadi Mustavfii Haravī]	Ahmad ibni Muhammadi Mustavfii Haravi

71.	Аҳмад ибни Муҳаммади Наср	[Ahmad ibni Muhammadi Nasr]	Ahmad ibni Muhammadi Nasr
72.	Аҳмад ибни Мӯсои Марзуқ	[Ahmad ibni Mōsāi Marzuq]	Ahmad ibni Musoi Marzuq
73.	Арслонхон Муҳаммад ибни Сулаймон	[Arsānxān ibni Muhammad ibni Sulaymān]	Arsonxon ibni Muhammad ibni Sulaymon
74.	Ашъас ибни Муҳаммад ибни Муҳаммад	[Aš'as ibni Muhammad ibni Muhammad]	Ash'as ibni Muhammad ibni Muhammad
75.	Бармак Абухолид ибни Бармак	[Barmak Abuxālid ibni Barmak]	Barmak Abuxolid ibni Barmak
76.	Бӯрон бинти Ҳасан ибни Саҳл	[Bōrān binti Hasan ibni Sahl]	Buron binti Hasan ibni Sahl
77.	Вазир ибни Аюб ибни Ҳассон	[Xazir ibni Ayub ibni Hassān]	Xazir ibni Ayub ibni Hasson
78.	Варқоъ ибни Насри Боҳилӣ	[Varqā' ibni Nasri Bāhili]	Varqo' ibni Nasri Bohili
79.	Зангии Алии Халифа аш-Шайбонӣ	[Zangii Alii Xalifa aš- Šaybānī]	Zangii Alii Xalifa ash- Shayboni
80.	Зиёд ибни Солеҳи Хузой	[Ziyād ibni Sālehi Xuzāi]	Ziyod ibni Solehi Xuzoi
81.	Ибни Аъсами Куфӣ	[Ibni A'sami Kufī]	Ibni A'sami Kufi
82.	Ибни Чустони Дайламӣ	[Ibni Ĵustāni Daylamī]	Ibni Justoni Daylami
83.	Ибни Фақеҳи Ҳамадонӣ	[Ibni Faqehi Hamadānī]	Ibni Faqehi Hamadoni
84.	Иброҳим ибни Аҳмад ибни Исмоил	[Ibrāhim ibni Ahmad ibni Ismāil]	Ibrohim ibni Ahmad ibni Ismoil

85.	Илѐс ибни Исҳоқ ибни Аҳмад	[Ilyās ibni Ishāq ibni Ahmad]	Ilyos ibni Ishaq ibni Ahmad
86.	Ирбис Болун Ҷабғухон	[Irbis Bālun Ĵabğuxān]	Irbis Bolun Jabguxon
87.	Исмат ибни Муҳаммади Марвазӣ	[Ismat ibni Muhammad Marvazī]	Ismat ibni Muhammad Marvazi
88.	Исмоил ибни Аҳмади Сомонӣ	[Ismāil ibni Ahmadi Sāmānī]	Ismoil ibni Ahmadi Somoni
89.	Исҳоқ ибни Иброҳими Мавсилӣ	[Ishāq ibni Ibrāhimi Mavcilī]	Ishaq ibni Ibrohimi Mavcili
90.	Исҳоқ ибни Иброҳим ибни Хитӣ	[Ishāq ibni Ibrāhim ibni Xitī]	Ishaq ibni Ibrohim ibni Xiti
91.	Исо ибни Мӯсои Таймӣ	[Isā ibni Mōsāi Taymī]	Iso ibni Musoi Taymi
92.	Қадирхон Ҷабраил ибни Умар ибни Туғрулхон	[Qadirxān Ĵabrail ibni Umar ibni Tuğrulxān]	Qadirxon Jabrail ibni Umar ibni Tugrulxon
93.	Қазвинӣ Ҳамдуллоҳи Муствафӣ	[Qazvinī Hamdullāhi Muatavfī]	Qazvini Hamdullohi Muatavfi
94.	Кинона ибни Абулҳуқайқи Яҳудӣ	[Kināna ibni Aulhuqayqi Yahudī]	Kinona ibni Aulhuqayqi Yahudi
95.	Қозӣ Аҳмади Ғаффорӣ	[Qāzī Ahmadi Ğaffārī]	Qozi Ahmadi Gaffori
96.	Қусам ибни Аббос ибни Абдулмутталиб ибни Ҳошим ибни Абдуманоф ибни Қусай	[Qusaam ibni Abbās ibni Abdulmuttalib ibni Hāšim ibni Abdumannāf ibni Qusay]	Qusaam ibni Abbos ibni Abdulmuttalib ibni Hoshim ibni Abdumannof ibni Qusay

97.	Лайло ибни Нуъмон ибни Дайламӣ	[Laylā ibni Nu'mān ibni Daylamī]	Laylo ibni Nu'mon ibni Daylami
98.	Лайс Мавлои Махдӣ	[Lays Mavlāi Mahdī]	Lays Mavloi Mahdi
99.	Мавлоно Абдулғафури Лорӣ	[Mavlānā Abdulġafuri Lārī]	Mavlonο Abdulġafuri Lori
100.	Мақдисӣ Мутаҳхар ибни Тоҳир	[Maqdisī ibni Mutahhar ibni Tāhir]	Maqdisi ibni Mutahhar ibni Tohir
101.	Маликшоҳ ибни Хусравшоҳи Маҳмудӣ	[Malikšāh ibni Xusravšāhi Mahmudī]	Malikshoh ibni Xusravshohi Mahmudi
102.	Мансур ибни Нӯҳ ибни Наср	[Mansur ibni Nōh ibni Nasr]	Mansur ibni Nuh ibni Nasr
103.	Мансур Наср ибни Аҳмад	[Mansur Nasr ibni Ahmad]	Mansur Nasr ibni Ahmad
104.	Махдӣ Раҳмони Валавӣ	[Mahdī Rahmānii Valavī]	Mahdi Rahmonii Valavi
105.	Масқала ибни Ҳубайраи Шайбонӣ	[Masqala ibni Hubayrai Šaybānī]	Masqala ibni Hubayrai Shayboni
106.	Мирзо Абдулфаттоҳ ибни Махдихон Котиб	[Mirzā Abdulfattāh ibni Mahdixān Kātib]	Mirzo Abdulfattoh ibni Mahdixon Kotib
107.	Мирзо Сангмуҳаммади Бадахшӣ	[Mirzā Sangmuhammadī Badaxšī]	Mirzo Sangmuhammadī Badaxshi
108.	Мирзо Фазаллибеки Сурхафсар	[Mirzā Fazallibeki Surxafsar]	Mirzo Fazallibeki Surxafsar
109.	Моҳод ибни Фаррух ибни Бадахшон	[Māhād ibni Farrux ibni Badaxšān]	Mohod ibni Farrux ibni Badaxshon
110.	Муқотил ибни Сулаймон Қурайшӣ	[Muqātil ibni Sulaymān Qurayšī]	Muqotil ibni Sulaymon Qurayshi
111.	Мулло Авазбадал ибни Мулло	[Mullā Avazbadal ibni Mullā]	Mullo Avazbadal ibni Mullo

	Муҳаммадшарифи Ҷуйборӣ	Muhammadšarifi Ĵuybārī]	Muhammadsharifi Juybori
112.	Мулло Муҳаммадвоҳид ибни Муҳаммадсодиқи Котиб	[Mullā Muhammadvāhid ibni Muhammadsādiqi Kātib]	Mullo Muhammadvohid ibni Muhammadsodiqi Kotib
113.	Мулло Султон ибни Мулло Собирӣ Бухорой	[Mullā Sultān ibni Mullā Sābiri Buxārāi]	Mullo Sulton ibni Mullo Sobiri Buxoroi
114.	Муҳаммад Аҳмад Ҳаллоқ	[Muhammad Ahmad Hallāq]	Muhammad Ahmad Halloq
115.	Муҳаммад ибни Ҳусайн ибни Мут	[Muhammad ibni Husayn ibni Mut]	Muhammad ibni Husayn ibni Mut
116.	Муҳаммад ибни Абдуллоҳ Бомамар	[Muhammad ibni Abdullāh Bāmamar]	Muhammad ibni Abdulloh Bomamar
117.	Муҳаммад ибни Абдуллоҳ ибни Узайр	[Muhammad ibni Abdullāh ibni Uzayr]	Muhammad ibni Abdulloh ibni Uzayr
118.	Муҳаммад ибни Абдуллоҳи Ший	[Muhammad ibni Abdullāhi Šīi]	Muhammad ibni Abdullohi SHii
119.	Муҳаммад ибни Алиӣ Саълук	[Muhammad ibni Alii Sa'luq]	Muhammad ibni Alii Sa'luq
120.	Муҳаммад ибни Алиӣ Нучободӣ	[Muhammad ibni Alii Nuĵābādī]	Muhammad ibni Alii Nujobodi
121.	Муҳаммад ибни Алӣ ибни Суруш	[Muhammad ibni Alī ibni Suruš]	Muhammad ibni Ali ibni Surush
122.	Муҳаммад ибни Асъад ибни Абдуллоҳи Тустарӣ	[Muhammad ibni As'ad ibni Abdullāhi Tustarī]	Muhammad ibni As'ad ibni Abdullohi Tustari
123.	Муҳаммад ибни Зайди Алавӣ	[Muhammad ibni Zaydi Alavī]	Muhammad ibni Zaydi Alavi

124.	Муҳаммад ибни Зуфар ибни Умар	[Muhammad ibni Zufar ibni Umar]	Muhammad ibni Zufar ibni Umar
125.	Муҳаммад ибни Яҳё ибни Абдуллоҳ ибни Мансур ибни Ҳалҷад ибни Варақ	[Muhammad ibni Yahyā ibni Abdullāh ibni Mansur ibni Haljad ibni Varaq]	Muhammad ibni Yahyo ibni Abdulloh ibni Mansur ibni Haljad ibni Varaq
126.	Муҳаммад ибни Иброҳим ибни Бакрӣ	[Muhammad ibni Ibrāhim ibni Bakrī]	Muhammad ibni Ibrohim ibni Bakri
127.	Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Юсуф ибни Қозӣ	[Muhammad ibni Muhammad ibni Yusuf]	Muhammad ibni Muhammad ibni Yusuf
128.	Муҳаммад ибни Ҳамид ибни Розӣ	[Muhammad ibni Hamid ibni Rāzī]	Muhammad ibni Hamid ibni Rozi
129.	Муҳаммад ибни Ҳасани Шайбонӣ	[Muhammad ibni Hasani Šaybānī]	Muhammad ibni Hasani SHayboni
130.	Муҳаммад ибни Саломи Байкандӣ	[Muhammad ibni Salāmi Baykandī]	Muhammad ibni Salomi Baykandi
131.	Муҳаммад ибни Солеҳ ибни Лайсӣ	[Muhammad ibni Sāleh ibni Laysī]	Muhammad ibni Soleh ibni Laysi
132.	Муҳаммад ибни Тоҳири Тоҳирин	[Muhammad ibni Tāhiri Tāhirin]	Muhammad ibni Tohiri Tohirin
133.	Муҳаммад ибни Убайдуллоҳи Балъамӣ	[Muhammad ibni Ubaydullhi Bal'amī]	Muhammad ibni Ubaydullhi Bal'ami
134.	Муҳаммад Начиби Бакрон	[Muhammad Najibi Bakrān]	Muhammad Najibi Bakron
135.	Муҳаммад Юсуф Начм	[Muhammad Yusuf Najm]	Muhammad Yusuf Najm
136.	Муҳаммадшафеъ ибни Мулло Назармуҳаммад	[Muhammadšafe' ibni Mullā Nazarmuhammad]	Muhammadshafe' ibni Mullo Nazarmuhammad

137.	Муҳтадӣ ибни Ҳумодӣ ибни Амри Зухлӣ	[Muhtadī ibni Humādī ibni Amri Zuhlī]	Muhtadi ibni Humodi ibni Amri Zuhli
138.	Мусайяб ибни Зухайри Заббӣ	[Musayyab ibni Zuhayri Zabbī]	Musayyab ibni Zuhayri Zabbi
139.	Наср ибни Аҳмад ибни Асад	[Nasr ibni Ahmad ibni Asad]	Nasr ibni Ahmad ibni Asad
140.	Наср ибни Аҳмад ибни Исмоил	[Nasr ibni Ahmad ibni Ismāil]	Nasr ibni Ahmad ibni Ismoil
141.	Наср ибни Муҳаммад ибни Мут	[Nasr ibni Muhammad ibni Mut]	Nasr ibni Muhammad ibni Mut
142.	Низомии Арӯзии Самарқандӣ	[Nizāmii Arōzii Samarqandī]	Nizomii Aruzii Samarqandi
143.	Ҳариш ибни Каъб ибни Раба	[Hariš ibni Ka'b ibni Rabia]	Harish ibni Ka'b ibni Rabia
144.	Ҳасан ибни Алӣ ибни Утруш	[Hasan ibni Alī ibni Utruš]	Hasan ibni Ali ibni Utrush
145.	Ҳасан ибни Алои Суғдӣ	[Hasan ibni Alāi Suğdī]	Hasan ibni Aloi Sugdi
146.	Ҳасан ибни Муҳаммади Зафаронӣ	[Hasan ibni Muhammadi Zafarānī]	Hasan ibni Muhammadi Zafaroni
147.	Ҳасан ибни Муҳаммад ибни Толут	[Hasan ibni Muhammad ibni Tālut]	Hasan ibni Muhammad ibni Tolut
148.	Ҳасан ибни Усмони Ҳамадонӣ	[Hasan ibni Usmāni Hamadāni]	Hasan ibni Usmoni Hamadoni
149.	Ҳасан ибни Зайди Алавӣ	[Hasan ibni Zaydi Alavī]	Hasan ibni Zaydi Alavi
150.	Ҳишом ибни Абдулмалик ибни Марвон	[Hišām ibni Abdumalik ibni Marvān]	Hishom ibni Abdumalik ibni Marvon

151.	Ҳусайн ибни Алии Алавӣ ал-Утруш	[Husayn ibni Alii Alavī al-Utruš]	Husayn ibni Alii Alavi al-Utrush
152.	Ҳусайн ибни Алии Марврудӣ	[Husayn ibni Alii Msrvirudī]	Husayn ibni Alii Msrvirudi
153.	Ҳусайн ибни Муҳаммади Хориҷӣ	[Husayn ibni Muhammadi Xārijī]	Husayn ibni Muhammadi Xoriji
154.	Омир ибни Умар ибни Имрон	[Āmir ibni Umari Imrān]	Omīr ibni Umari Imron
155.	Садруддин Алии Ҳусайн	[Sadrudīn Alii Husaynī]	Sadrudīn Alii Husayni
156.	Сайид Алии Мучонӣ	[Sayid Alii Muĵānī]	Sayid Alii Mujoni
157.	Салом падари Муҳаммади Байкандӣ	[Salām padari Muhammadi Baykandī]	Salom padari Muhammadi Baykandi
158.	Саноулмилла Зиёлҳақ валади Ҳоҷӣ Мавлавии Мавлоно	[Sanāulmailla Ziyālhaq valadi Hāĵī]	Sanoulmailla Ziyolhaq valadi Hoji
159.	Саъд ибни Халафи Балхӣ	[Sa'd ibni Xalafi Balxī]	Sa'd ibni Xalafi Balxi
160.	Солех ибни Назри Кинонӣ	[Sāleh ibni Nazri Kinānī]	Soleh ibni Nazri Kinoni
161.	Сулаймон ибни Ҳумайди Аздӣ	[Sulaimān ibni Humaydi Azdī]	Sulaimon ibni Humaydi Azdi
162.	Сухайл ибни Аҳмад ад-Доғунӣ ал-Бухорӣ	[Suhayl ibni Ahmad ad-Dāġunī al-Buxārī]	Suhayl ibni Ahmad ad-Doguni al-Buxori
163.	Талҳа ибни Ҳубайраи Шайбонӣ	[Talha ibni Hubayrai Šaybānī]	Talha ibni Hubayrai SHayboni
164.	Умар ибни Саъд ибни Абивақос	[Umar ibni Sa'd ibni Abivaqās]	Umar ibni Sa'd ibni Abivaqos
165.	Умар Ризо Каҳола	[Umar Rizā Kahāla]	Umar Rizo Kahola

166.	Фазл ибни Аҳмади Марвазӣ	[Fazl ibni Ahmadi Marvazī]	Fazl ibni Ahmadi Marvazi
167.	Фазл ибни Сулаймони Тӯсӣ	[Fazl ibni Salaumāni Tōsī]	Fazl ibni Salaumoni Tusi
168.	Фазл ибни Яҳё ибни Холиди Бармакӣ	[Fazl ibni Yahyā ibni Xālidī Barmakī]	Fazl ibni Yahyo ibni Xolidi Barmaki
169.	Фахруддин Али Муставфӣи Ироқӣ	[Faxruddin Alii Mustavfii Irāqī]	Faxruddin Alii Mustavfii Iroqi
170.	Харзӯр ибни Иззуддини Курт	[Xālzōr bini Izzuddini Kurt]	Xolzur bini Izzuddini Kurt
171.	Холид ибни Абдуллоҳи Ҳачарӣ	[Xālid ibni Abdullāhi Haḡarī]	Xolid ibni Abdullohi Hajari
172.	Хоразмшоҳ Муҳаммад ибни Султон Текиш	[Xārazmshāh Muhammad ibni Sultān Tekiš]	Xorazmshoh Muhammad ibni Sulton Tekish
173.	Ҳамза ибни Атракаи Хориҷӣ	[Hamza ibni Atrakai Xārijī]	Hamza ibni Atrakai Xoriji
174.	Ҷабраил ибни Яҳёи Хуросонӣ	[Ĵabrail ibni Yahyāi Xurāsānī]	Jabrail ibni Yahyoi Xurosoni
175.	Ҷафодиконӣ Абушараф Носех ибни Зафар	[Ĵafādiqānī Abušaraf Nāseh ibni Zafar]	Jafodiqoni Abusharaf Noseh ibni Zafar
176.	Ҷаъфар ибни Абиҷаъфар ибни Абидовуд	[Ĵa'far ibni Abiĵa'far ibni Abidāvud]	Ja'far ibni Abija'far ibni Abidovud
177.	Шабонкораҳӣ Муҳаммад ибни Алӣ	[Šabānkārahī Muhammad ibni Alī]	SHabonkorahi Muhammad ibni Ali
178.	Шайх Абулҳасан Муҳаммад ибни Юсуф Омирии Нишопурӣ	[Šayx Abulhasan Muhammad ibni Yusuf]	SHayx Abulhasan Muhammad ibni Yusuf

Лақабҳо			
179.	Алоуддин	[Alāuddin]	Alouddin
180.	Атиқ	[Atiq]	Atiq
181.	Байғу/Баёғу/Ябғу	[Bayǧu/Bayāǧu/Yabǧu]	Baygu/Bayogu/Yabgu
182.	Қуббат-ул-ислом	[Qubat-ul-islām]	Qubat-ul-islom
183.	Қутбуддин	[Qutbuddin]	Qutbuddin
184.	Охупӯш	[Āhupōš]	Ohupush
185.	Фохира [Fāxira]	[Fāxira]	Foxira
186.	Ямин-уд-давла	[Yamin-ud-davla]	Yamin-ud-davla

Топонимияи «Таърихи Бухоро»

№	Ном (гунаи тоҷикӣ)	Гунаи транскрипсионӣ	Ном (гунаи англисӣ)
Номи кишварҳо			
187.	Арабистон	[Arabistān]	Arabiston
188.	Арабистони Саудӣ	[Arabistānu Saudī]	Arabistonu Saudī
189.	Армения	[Armeniya]	Armeniya
190.	Афғонистон	[Afǧānistān]	Afgoniston
191.	Бактра/Бохтар	[Baktra/Bāxtar]	Baktra/Boxtar
192.	Дайлам/Дайламон	[Daylam/Daylamān]	Daylam/Daylamon
193.	Ироқ	[Irāq]	Iroq
194.	Ислонбул	[Islāmbul]	Islombul
195.	Қирғизистон	[Qirǧizistān]	Qirgiziston
196.	Ҷабал/Ҷибол	[Ĵabal]	Jabal
197.	Миср	[Misr]	Misr
198.	Ҳиндустон	[Hindustān]	Hinduston
199.	Озарбойҷон	[Āzarbāyĵān]	Ozarboyjon
200.	Покистон	[Pākistān]	Pokiston

201.	Русия	[Rusiya]	Rusiya
202.	Суғд	[Suǧd]	Sugd
203.	Сурия	[Suriya]	Suriya
204.	Тахористон/Тухоро	[Taxāristān/Tuxārā]	Taxoriston/Tuxoro
205.	Тоҷикистон	[Tājikistān]	Tojikiston
206.	Туркистон	[Turkistān]	Turkiston
207.	Туркия	[Turkiya]	Turkiya
208.	Туркменистон	[Turkmanistān]	Turkmaniston
209.	Ўзбекистон	[Uzbekistān]	Uzbekiston
210.	Уструшана	[Ustrušana]	Ustrushana
211.	Фаластин	[Falastin]	Falastin
212.	Фарғона	[Farǧāna]	Fargona
213.	Хитой	[Xitāy]	Xitoy
214.	Чин	[Čin]	Chin
215.	Эрон	[Erān]	Eron
216.	Юнон	[Yunān]	Yunon
217.	Яман	[Yaman]	Yaman
218.	Ясриб	[Yasrib]	Yasrib
Номи вилоятҳо			
219.	Авосим	[Avāsīm]	Avosim
220.	Айлоқ/Илок	[Aylāk/Ilāk]	Aylok/Ilok
221.	Ахарун/Аҳорун	[Aḫarun/Ahārun]	Aḫarun/Ahorun
222.	Бадахшон	[Badaxšān]	Badaxshon
223.	Балх	[Balx]	Balx
224.	Бичапур/Виҷапур	[Biḡapur/Viḡapur]	Bijapur/Vijapur
225.	Бодғис	[Bāǧdis]	Bogdis
226.	Ғарм/Рошт/Жошт	[Ǧarm/Rāšt/Žāšt]	Garm/Rosht/Sureosht
227.	Ғазна	[Ǧazna]	Gazna
228.	Ғўр	[Ǧōr]	Gur

229.	Зобулистон	[Zābulistān]	Zobuliston
230.	Илок	[Ilāk]	Ilok
231.	Қашқадарё/Кашкрӯд	[Qašqadaryā/Kaškrōd]	Qashqadaryo/Kashkrud
232.	Кумед	[Kumed]	Kumed
233.	Куфтон	[Kuftān]	Kufton
234.	Ҷалолқудуқ	[Ĵalālquduq]	Jalolquduq
235.	Ҷибол	[Ĵibāl]	Jibol
236.	Ҷузҷонон/Гузгонон	[Ĵuzĵānān/Guzgānān]	Juzjonon/Guzgonon
237.	Моваро-ун-наҳр	[Māvarā-un-nahr]	Movaro-un-nahr
238.	Нимрӯз	[Nimrōz]	Nimruz
239.	Ҳалаб	[Halab]	Halab
240.	Ҳафтрӯд	[Haftrod]	Haftrud
241.	Орхон	[Ārxān]	Orxon
242.	Раққа	[Raqqā]	Raqqā
243.	Сиистон	[Siistān]	Siiston
244.	Синд	[Sind]	Sind
245.	Солис/Ҷолис	[Sālis/Ĵālis]	Solis/Cholis
246.	Табаристон	[Tabaristān]	Tabariston
247.	Тӯс	[Tōs]	Tus
248.	Уш	[Uš]	Ush
249.	Фирӯзқӯҳб	[Firōzkōhb]	Firuzkuhb
250.	Хатлон/Хутал/Хуталон	[Xatlān/Xutal/ Xutalān]	Xatlon/Xutal/ Xutalon
251.	Хоразм	[Xārazm]	Xorazm
252.	Хузистон	[Xuzistān]	Xuziston
253.	Хуросон	[Xurāsān]	Xuroson
254.	Ҷағониён	[Ĵaġāniyān]	Chagoniyon
255.	Шош/Чоч	[Šāš/Ĵāč]	Shosh/Choch
256.	Шуғнон	[Šuġnān]	Shugnon
257.	Шумон	[Šumān]	Shumon

Номи шаҳрҳо			
258.	Абаршаҳр	[Abašahr]	Abashahr
259.	Абивард	[Abivard]	Abivard
260.	Абҳар	[Abhar]	Abhar
261.	Авлиёато	[Avliyāatā]	Avliyoato
262.	Ақбаи Хулвон	[Aqbai Hulvān]	Aqbai Hulvon
263.	Анбор	[Anbār]	Anbor
264.	Андичон	[Andijān]	Andijon
265.	Аҳвоз	[Ahvāz]	Ahvoz
266.	Астаробод	[Astrābād]	Astrobod
267.	Ахсикат	[Axsikat]	Axsikat
268.	Ашқобод	[Aškābād]	Ashkobod
269.	Бағдод	[Bağdād]	Bagdod
270.	Байканд/Пайканд	[Baykand/Paykand]	Baykand/Paykand
271.	Байҳақ	[Bayhaq]	Bayhaq
272.	Байрамалӣ	[Bayramalī]	Bayramali
273.	Банданичон	[Bandanijān]	Bandanijon
274.	Барзӯр	[Barzōr]	Barzur
275.	Басра	[Basra]	Basra
276.	Бинкат	[Binkat]	Binkat
277.	Бойсун	[Bāysun]	Boysun
278.	Бомӣён	[Bāmiyān]	Bomiyon
279.	Босанд	[Bāsand]	Bosand
280.	Бохарз	[Bāxarz]	Boharz
281.	Бохтар	[Bāxtar]	Boxtar
282.	Бумискат/Бармаскат	[Bumiskat/Barmaskat]	Bumiskat/Barmaskat
283.	Бунҷикат	[Bunjikat]	Bunjikat
284.	Буст	[Bust]	Bust
285.	Бухоро	[Buxārā]	Buxoro

286.	Бӯшанҷ/Пушанг/Фушанҷ	[Bušanĵ/ Pōšang/Fōšang]	Bushanj/Pushang/Fushang
287.	Ваҳдат	[Vahdat]	Vahdat
288.	Вашгирд/Вошчирд	[Vašgird/Vašĵird]	Vashgird/Vashjird
289.	Вима	[Vima]	Vima
290.	Вобканд	[Vābkand]	Vobkand
291.	Восит	[Vāsit]	Vosit
292.	Гардез	[Gardez]	Gardez
293.	Гузгонон/Гузгониён/ Љузҷонон	[Guzgānān/Guzgānīyā n/Ĵuzĵānān]	Guzgonon/Guzgonīyon/Juzjonon
294.	Гургон/Љурҷон	[Gurgān/Ĵurĵān]	Gurgon/Jurjon
295.	Ғаззай Ғаластин	[Ĝazai Falastin]	Gazai Falastin
296.	Ғиждувон/Кохуштувон	[Ĝiĵduvān/Kāxuštuvān]	Gijduvon/Koxushtuvon
297.	Даба	[Daba]	Daba
298.	Дабусӣ	[Dabusī]	Dabusī
299.	Деҳистон	[Dehistān]	Dehiston
300.	Димишқ	[Dimišq]	Dimishq
301.	Динавар	[Dinavar]	Dinavar
302.	Домғон	[Dāmġān]	Domgon
303.	Душанбе	[Dušanbe]	Dushanbe
304.	Забучон	[Zabuĵān]	Zabujon
305.	Занҷон	[Zanĵān]	Zanjon
306.	Зарияспа	[Zariaspa]	Zariaspa
307.	Зом	[Zām]	Zom
308.	Ирами зот-ул-имод	[Irami zāt-ul-imād]	Irami zot-ul-imod
309.	Истахр	[Istaxr]	Istaxr
310.	Исфаҳон	[Isfahān]	Isfahon
311.	Исфиҷоб	[Isfiĵāb]	Isfijob
312.	Калон	[Kalān]	Kalon

313.	Калор	[Kalār]	Kalor
314.	Караҷ	[Karaĵ]	Karaj
315.	Кармина	[Karmina]	Karmina
316.	Кирмон	[Kirmān]	Kirmon
317.	Китоб	[Kitāb]	Kitob
318.	Кобул	[Kābul]	Kobul
319.	Косон	[Kāsān]	Koson
320.	Кошон	[Kāšān]	Koshon
321.	Кунддирам	[Kunddiram]	Kunddiram
322.	Куфа	[Kufa]	Kufa
323.	Кушония	[Kušāniya]	Kushoniya
324.	Қарашаҳр	[Qarašahr]	Qarashahr
325.	Қарият-ул-Али	[Qariyat-ul-Ali]	Qariyat-ul-Ali
326.	Қазвин	[Qazvin]	Qazvin
327.	Қаршӣ	[Qaršī]	Qarshī
328.	Қосимия	[Qāsimiya]	Qosimiya
329.	Қубодиён	[Qubādiyān]	Qubodiyon
330.	Қуқанд	[Quqand]	Quqand
331.	Қум	[Qum]	Qum
332.	Қумис	[Qumis]	Qumis
333.	Ленинград	[Leningrad]	Leningrad
334.	Лур	[Lur]	Lur
335.	Мадина	[Madina]	Madina
336.	Мадямачкат	[Madyamaĵkat]	Madyamajkat
337.	Мазори Шариф	[Mazāri Šarif]	Mazori Sharif
338.	Маймурғ	[Maymurġ]	Maymurg
339.	Макка	[Makka]	Makka
340.	Марв	[Marv]	Marv
341.	Марвирӯд	[Marvirōd]	Marvirud

342.	Мароқанд/Самарқанд	[Marāqand/Samarāqand]	Maroqand/Samaroqand
343.	Масиса	[Masisa]	Masisa
344.	Машҳад	[Mašhad]	Mashhad
345.	Моматир	[Mamātir]	Mamotir
346.	Муғкан	[Muğkan]	Mugkan
347.	Намангон	[Namangān]	Namangon
348.	Наҳованд	[Nahāvand]	Nahovand
349.	Насаф	[Nasaf]	Nasaf
350.	Нахшаб	[Naxšab]	Naxshab
351.	Нисо	[Nisā]	Niso
352.	Нишобур	[Nišābur]	Nishobur
353.	Нотил	[Nātil]	Notil
354.	Нуқон	[Nuqān]	Nuqon
355.	Нумиҷкат/Нумишкат/ Нимишкат/Нимичкат/ Навичкат, Бумиҷкат	[Numiḵkat/Numiškāt/ Numiškāt/Nimiḵkat/N aviḵkat/Bumiḵkat]	Numijkat/Numishkat/ Numishikat/Nimijikat/ Navijkat/Bumijkat
356.	Нур/Нурато	[Nur/Nurato]	Nur/Nurato
357.	Панҷакент	[Panḵakent]	Panjakent
358.	Париж	[Pariž]	Pariž
359.	Риванд	[Rivand]	Rivand
360.	Ройкон	[Rāykān]	Roykon
361.	Ромхурмуз	[Rāmxurmurz]	Romxurmurz
362.	Румия	[Rumiya]	Rumiya
363.	Саброн	[Sabrān]	Sabron
364.	Саймара	[Saymara]	Saymara
365.	Сайрам	[Sayram]	Sayram
366.	Самарқанд	[Samarqand]	Samarqand
367.	Самаройт/Самарон	[Samarāyt/Samarān]	Samaroyt/Samaron
368.	Санкт-Петербург	[Sankt-Peterburg]	Sankt-Peterburg

369.	Санъо	[San'ā]	San'o
370.	Сарахс	[Saraxs]	Saraxs
371.	Сариосиё	[Sariāsiyā]	Sariosiyo
372.	Саъидобод	[Sa'idābād]	Sa'idobod
373.	Сирун	[Sirun]	Sirun
374.	Сомарро	[Sāmarrā]	Somarro
375.	Сон	[Sān]	Son
376.	Соникат	[Sānikat]	Sonikat
377.	Сория	[Sāriya]	Soriya
378.	Сус	[Sus]	Sus
379.	Тавоис/Тавовис/Товус	[Tavāis/Tavāvis/Tāvus]	Tavois/Tavovis/Tovus
380.	Талас	[Talas]	Talas
381.	Тамис	[Tamis]	Tamis
382.	Тамор	[Tamār]	Tamor
383.	Тарсус	[Tarsus]	Tarsus
384.	Техрон	[Tehrān]	Tehron
385.	Тирмиз	[Tirmiz]	Tirmiz
386.	Тироз	[Tirāz]	Tiroz
387.	Тифлис/Тблиси	[Tiflis/Tblisi]	Tiflis/Tblisi
388.	Тобирон	[Tābirān]	Tobiron
389.	Тоиф	[Tāif]	Toif
390.	Толиқон	[Tāliqān]	Toliqon
391.	Торбанд/Утрорбанда /Утрор	[Tārband/Utrārbanda/ Utrār]	Torband/Utrorbanda/U tror
392.	Тошканд	[Tāškand]	Toshkand
393.	Тункат/Имлоқ	[Tunkat/Imlāq]	Tunkat/Imloq
394.	Туруғбад	[Turuғbad]	Turugbad
395.	Узганд	[Uzgand]	Uzgand
396.	Урешт	[Urešt]	Uresht

397.	Устурқон	[Usturqān]	Usturqon
398.	Уштурач	[Ušturaĵ]	UshTURaj
399.	Фараб/Фарабр	[Farab/Farabr]	Farab/Farabr
400.	Фароб	[Farāb]	Farob
401.	Форёб/Порёб	[Fāryāb/Pāryāb]	Foryob/Poryob
402.	Хабушон	[Xabušan]	Xabushon
403.	Хамукат/Ямукат/Чамукат)	[Xamukat/Yamukat/ Ĉamukat]	Xamukat/Yamukat/ Chamukat
404.	Хониқин	[Xāniqin]	Xoniqin
405.	Худиманкан	[Xudimnkan]	Xudimnkan
406.	Хучанд	[Xuĵand]	Xujand
407.	Хучода	[Xuĵāda]	Xujoda
408.	Ҳазрамавт	[Hazramavt]	Hazramavt
409.	Ҳамадон	[Hamadān]	Hamadon
410.	Ҳарӣ/Ҳирот	[Harī/Hirāt]	Harī/Hirot
411.	Ҳарр	[Harr]	Harr
412.	Ҳитти Ироқ	[Hitti Irāq]	Hitti Iroq
413.	Ҳулвон	[Hulvān]	Hulvon
414.	Шалошон	[Šalāšan]	Shaloshon
415.	Шаҳризур	[Šahrizur]	Shahrizur
416.	Шаҳркент	[Šahrkent]	Shahrkent
417.	Шеробод	[Šerābād]	Sherobod
418.	Шероз	[Šerāz]	Sheroz
419.	Ширз	[Širz]	Shirz
420.	Шолус	[Šālus]	Sholus
421.	Шубурқон/Шибирғон	[Šuburqān/Šibirġān]	Shuburqon/Shibirgon
422.	Чай	[Ĵay]	Jay
423.	Чайён	[Ĵayyān]	Jayyon
424.	Чамбул	[Ĵambul]	Jambul

425.	Чанд	[Ĵand]	Jand
426.	Чармукон	[Ĵarmukān]	Jarmukon
427.	Чируфт	[Ĵiruft]	Jiruft
428.	Чомид	[Ĵāmid]	Jomid
429.	Чувайн	[Ĵuvain]	Juvain
430.	Чўйбор	[Ĵōybār]	Juybor
431.	Чундишопур	[Ĵundišāpur]	Jundishopur
432.	Чунобод	[Ĵunābād]	Junobod
433.	Яхудия	[Yahudiya]	Yahudiya
434.	Яса	[Yasa]	Yasa
435.	Яшкирд/Вашгирд	[Yaškird]	Yashkird
Номи ноҳияҳо			
436.	Айнӣ	[Ayni]	Ayni
437.	Ашт	[Ašt]	Asht
438.	Бичапур/Вичапур	[Biĵapur Viĵapur]	Bijapur Vijapur
439.	Босорон	[Bāsārān]	Bosoron
440.	Буштфурӯшон	[Buštfurōšān]	Bushtfurushon
441.	Вахон	[Vaxān]	Vaxon
442.	Вахш	[Vaxš]	Vaxsh
443.	Гучарот	[Guĵarāt]	Gujarot
444.	Дунбованд	[Dunbāvand]	Dunbovand
445.	Исфара	[Isfara]	Isfara
446.	Иштихон	[Ištixān]	Ishtixon
447.	Кабудон	[Kabudān]	Kabudon
448.	Конибодом	[Kānibādām]	Konibodom
449.	Қубодиён	[Qubādiyān]	Qubodiyon
450.	Кӯҳистон	[Kōhistān]	Kuhiston
451.	Љураш/Хадош	[Ĵuraš/Xadāš]	Jurash/Xadosh
452.	Мозул	[Māzul]	Mozul

453.	Муъминобод	[Mō'minābād]	Mu'minobod
454.	Ҳисор	[Hisār]	Hisor
455.	Панҷ	[Panj]	Panj
456.	Паркад/Паргар/Фархор	[Parkad/Pargar/Farxār]	Parkad/Pargar/Farxor
457.	Рӯён	[Rōyān]	Ruyon
458.	Свердлов	[Sverdlāv]	Sverdlov
459.	Синцзян	[Sinsizyan]	Sinsizyan
460.	Сух	[Sux]	Sux
461.	Файзобод	[Faizābād]	Faizobod
462.	Фалғар	[Falğar]	Falgar
463.	Хушӯй	[Xušōy]	Xushuy
464.	Шарвин	[Šarvin]	Sharvin
465.	Шиъби Исом	[Ši'bi Isām]	Shi'bi Isom
Номи дехаҳо			
466.	Азрӯҳ	[Azrōh]	Azruh
467.	Арқуд	[Arkud]	Arkud
468.	Алиободи Балх	[Aliābādi Balx]	Aliobodi Balx
469.	Анхуд	[Anxud]	Anxud
470.	Арбинҷон/Рабинҷан	[Arbinjān/Rabinjān]	Arbinjon/Rabinjon
471.	Арғиён	[Arğiyān]	Argiyon
472.	Арқуд/Арфуд/Урқуд	[Arqud/Arfud/Urqud]	Arqud/Arfud/Urqud
473.	Асвона/Исвона	[Asvāna/Isvāna]	Asvona/Isvona
474.	Ашбанд	[Ašband]	Ashband
475.	Афшана	[Afšana]	Afshana
476.	Балосоғун	[Balāsāgun]	Balosogun
477.	Баркад	[Barkad]	Barkad
478.	Баруқон	[Baruqān]	Baruqon
479.	Битик/Бетик	[Bitik/Betik]	Bitik/Betik
480.	Бушт	[Bušt]	Busht

481.	Варахша/Варахшӣ/Фарахшӣ	[Varaxša/Varaxšī/Faraxšī]	Varaxsha/Varaxshī/Faraxshī
482.	Варданза (Вардона)	[Vardanza/Vardāna]	Vardanza/Vardona
483.	Возбадин	[Vāzbadin]	Vozbadin
484.	Гулқишлоқ	[Gilqīšlāq]	Gilqishloq
485.	Даҷфандун/Раҷфандун/Дахфандун	[Daǰfandun/Raǰfandun/Daxfandun]	Dajfandun/Rajfandun/Daxfandun
486.	Деҳнав	[Dehnav]	Dehnav
487.	Завзан	[Zavzan]	Zavzan
488.	Зам(м)	[Zam]	Zam
489.	Зандана	[Zandana]	Zandana
490.	Зармоз/Зармон/Размоз	[Zarmāz/Zarmān/Razmāz]	Zarmoz/Zarmon/Razmoz
491.	Зиёвиддин	[Ziyāviddin]	Ziyoviddin
492.	Зова	[Zāva]	Zova
493.	Золи Зард	[Zāli Zard]	Zoli Zard
494.	Искаҷкат/Искиҷкат/Скиткач/Скиткач	[Iskaǰkat/Iskiǰkaǰ/Skiǰkaǰ/Skaǰkač]	Iskajkat/Iskijkaǰ/Skijkaǰ/Skajkach
495.	Исфароин	[Isfarāin]	Isfaroin
496.	Кашмеҳан/Кушмеҳан/Кашмиз	[Kašmehan/Kušmehan/Kašmiz]	Kashmehan/Kushmehan/Kashmiz
497.	Коза	[Kāza]	Koza
498.	Кошғар	[Kāšǰar]	Koshgar
499.	Кулайх/Кулих/Кох	[Kulayx/Kulix/Kāx]	Kulayx/Kulix/Kox
500.	Қумғонон	[Qumǰānān]	Qumgonon
501.	Кӯҳак	[Kōhak]	Kuhak
502.	Кӯшки Кохиштувон	[Kōški Koxištuvān]	Kushki Koxishtuvon
503.	Кӯшки Мӯғон	[Kōški Mōǰān]	Kushki Mugon
504.	Кӯшки Умар	[Kōški Umar]	Kushki Umar
505.	Кӯшки Фузайл	[Kōški Fuzayl]	Kushki Fuzayl

506.	Кушна	[Kušna]	Kushna
507.	Лохур	[Lāhur]	Lohur
508.	Маймурғ	[Maymurǧ]	Maymurg
509.	Мостї/Мамостї/Мостин/Мамостин)	[Māstī/Māmastī/Māstin/Māmasstin]	Mostī/Momastī/Mostin/Momasstin
510.	Мохувони Марв	[Māxuvāni Marv]	Moxuvoni Marv
511.	Наршах	[Naršax]	Narshax
512.	Новона	[Nāvāna]	Novona
513.	Нур/Нурато	[Nur/Nuratā]	Nur/Nurato
514.	Ревқон	[Revqān]	Revqon
515.	Ривдеҳ	[Rivdeh]	Rivdeh
516.	Ромитан	[Rāmitan]	Romitan
517.	Ромуш	[Rāmuš]	Romush
518.	Рух	[Rux]	Rux
519.	Самтин/Суматин	[Samtin/Sumatin]	Samtin/Sumatin
520.	Санҷар	[Sanǰar]	Sanjar
521.	Сафна/Суфна)	[Safna/Sufna]	Safna/Sufna
522.	Севанч/Сиванч	[Sevanč/Sivinč]	Sevanch/Sivinch
523.	Сиркит/Суркат	[Sirkī/Surkat]	Sirkī/Surkat
524.	Сова	[Sāva]	Sova
525.	Сомдун	[Sāmdun]	Somdun
526.	Сомҷан	[Sāmǰan]	Somjan
527.	Сомон	[Sāmān]	Somon
528.	Субах	[Subax]	Subax
529.	Таровча	[Tarāvča]	Tarovcha
530.	Тароха	[Tarāxa]	Taroxa
531.	Тинҷон	[Tinǰān]	Tinjon
532.	Томин	[Tāmin]	Tomin
533.	Тороб	[Tārāb]	Torob

534.	Устуво	[Ustuvā]	Ustuvo
535.	Фотик	[Fātiq]	Fotiq
536.	Фурнобод	[Furnābād]	Furnobod
537.	Хабоб/Хавоф	[Xabāb/Xavāf]	Xabob/Xavof
538.	Харғона/Харғонкат	[Xarġāna/Xarġānkat]	Xargona/Xargonkat
539.	Харғонаи Боло	[Xarġānai Bālā]	Xargonai Bolo
540.	Харғонаи Поён	[Xarġānai Pāyān]	Xargonai Poyon
541.	Харчанг/Хартанг)	[Xarġang/Xartang]	Xarjang/Xartang
542.	Хузор	[Xuzār]	Xuzor
543.	Хунбун	[Xunbun]	Xunbun
544.	Хунбуни Боло	[Xunbuni Bālā]	Xunbuni Bolo
545.	Хунбуни Миёна	[Xunbuni Miyāna]	Xunbuni Miyona
546.	Хунбуни Муғон	[Xunbuni Muġān]	Xunbuni Mugon
547.	Хунбуни Поён	[Xunbuni Pāyān]	Xunbuni Poyon
548.	Хунбуни Улё	[Xunbuni Ulyā]	Xunbuni Ulyo
549.	Хутан	[Xutan]	Xutan
550.	Ҳазорасп	[Hazārasp]	Hazorasp
551.	Ҳайтал	[Haytal]	Haytal
552.	Чарғ/Шарғ	[Ĉarġ/Šarġ]	Charg/Sharg
553.	Шоҳанд	[Šāhand]	Shohand
554.	Шодиёх	[Šādiyāx]	Shodiyox
555.	Шоҳмиғад	[Šāhmiġad]	Shohmigad
556.	Љувайн	[Ĵuvain]	Juvain
Номи мавзеъ			
557.	Аскарӣ Мукрам	[Askari Mukram]	Askari Mukram
558.	Бадийдуни Рум	[Badiyduni Rum]	Badiyduni Rum
559.	Бакробод	[Bakrābādi]	Bakrobodi
560.	Бастом	[Bastām]	Bastom
561.	Бониб	[Bānib]	Bonib

562.	Борёба	[Bāryāba]	Boryoba
563.	Води-юл-куро	[Vādiyu-i-qurā]	Vodiyu-i-quro
564.	Ғаро	[Ĝarā]	Garo
565.	Дайр-ул-Оқул	[Dayr-ul-Āqul]	Dayr-ul-Oqul
566.	Зовуш	[Zāvuš]	Zovush
567.	Зоғул	[Zāğul]	Zogul
568.	Зояндарӯд	[Zāyandarōd]	Zoyandarud
569.	Қиннасрин	[Qinnasrin]	Qinnasrin
570.	Кӯча	[Kōča]	Kucha
571.	Кучқорбошӣ	[Qučkārbāši]	Quchkorboshi
572.	Кушмеҳан	[Kušmehan]	Kushmehan
573.	Чалолдиза	[Ĵalāldiza]	Jaloldiza
574.	Мавсил	[Mavsil]	Mavsil
575.	Мачкан	[Miĵkan]	Mijkan
576.	Марвишоҳҷон	[Marvišāhĵān]	Marvishohjon
577.	Марҷи Сангон	[Marĵi Sangān]	Marĵi Sangon
578.	Маъриб	[Ma'rib]	Ma'rib
579.	Наврӯз	[Navrōz]	Navruz
580.	Ҳазир	[Hazir]	Hazir
581.	Ҳаруро	[Harurā]	Haruro
582.	Орхон	[Ārxān]	Orxon
583.	Паҳлав	[Pahlav]	Pahlav
584.	Руххач	[Ruxxač]	Ruxxach
585.	Санобод	[Sanābād]	Sanobod
586.	Танги Чакчак	[Tangi Čakčak]	Tangi Chakchak
587.	Уқ	[Uq]	Uq
588.	Фарона	[Farāna]	Farona
589.	Фароя	[Farāya]	Faroya
590.	Хурмитан	[Xurmitan]	Xurmitan

591.	Чорҷӯй/Омул	[Ĉārĵōy/Āmul]	Chorjuy/Omul
592.	Шуристон	[Šuristān]	Shuriston
Номи маҳаллаҳо			
593.	Гардункашон	[Gardunkašān]	Gardunkashon
594.	Дарвозача	[Darvāzača]	Darvozacha
595.	Кафшгарон	[Kafšgarān]	Kafshgaron
596.	Майдони Зиёд	[Maydāni Ziyād]	Maydoni Ziyod
597.	Фафисодара/Фағсода ра	[Fafisādara/Fağsādara]	Fafisodara/Fagsodara
598.	Ҷазира	[Ĵazira]	Jazira
Сарзамин			
599.	Рум (Византия)	[Rum]	Rum
600.	Турон	[Turān]	Turon
601.	Туронзамин	[Turānzamin]	Turonzamin
602.	Форс	[Fārs]	Fors
603.	Шом	[Šām]	Shom
Номи бозорҳо			
604.	Бозори Писташиканон	[Bāzāri Pistašikanān]	Bozori Pistashikanon
605.	Бозори Харқон	[Bāzāri Harqān]	Bozori Harqon
606.	Дари Бозор	[Dari Bāzār]	Dari Bozor
607.	Мох/Мохрӯз	[Māx/Māxrōz]	Mox/Moxruz
Номи кӯҳҳо			
608.	Абғар	[Abğar]	Abgar
609.	Бузғолахона	[Buzğālahāna]	Buzgolaxona
610.	Бутам	[Butam]	Butam
611.	Вандодхурмуз	[Bušdādhurmuz]	Bushdodhurmuz
612.	Ҷабал-ул-милҳ	[Ĵabal-ul-milh]	Jabal-ul-milh

613.	Муғтеппа	[Muğteppa]	Mugteppa
614.	Сом/Саном	[Sām/Sanāv]	Som/Sanov
615.	Ухуд	[Uhud]	Uhud
616.	Урз	[Urz]	Urz
617.	Хоҷамӯъмин	[Xājamō'min]	Xojamu'min
618.	Хома	[Xāma]	Xoma
619.	Шамом	[Šamām]	Shamom
Номи қалъаҳо			
620.	Арок	[Arāk]	Arok
621.	Гяур	[Gyaur]	Gyaur
622.	Дабусӣ	[Dabusī]	Dabusī
623.	Дарак	[Darak]	Darak
624.	Қалъаи Сангин	[Qal'ai Sangin]	Qal'ai Sangin
625.	Муғқалъа	[Muğqal'a]	Mugqal'a
626.	Овоза	[Āvāza]	Ovoza
Гидронимия			
627.	Арвон	[Arvān]	Arvon
628.	Байконрӯд	[Baykānrōd]	Baykonrud
629.	Вахш	[Vaxš]	Vaxsh
630.	Дарёи Арис	[Daryāi Aris]	Daryoi Aris
631.	Дарёи Балх	[Daryāi Balx]	Daryoi Balx
632.	Дарёи Заранрӯд	[Daryāi Zaranrōd]	Daryoi Zaranrud
633.	Дарёи Зарафшон	[Daryāi Zarafšān]	Daryoi Zarafshon
634.	Дарёи Илок	[Daryāi Ilāk]	Daryoi Ilok
635.	Дарёи Кашкрӯд/Қашқадарё	[Daryāi Kaškrōd/Qašqadaryā]	Daryoi Kashkrud /Qashqadaryo
636.	Дарёи Меҳрон	[Daryāi Mehrān]	Daryoi Mehron
637.	Дарёи Миёназамин	[Daryāi Miyānazamin]	Daryoi Miyonazamin

638.	Дарёи Ому	[Daryāi Āmu]	Daryoi Omu
639.	Дарёи Панҷ	[Daryāi Panĵ]	Daryoi Panj
640.	Дарёи Парак	[Daryāi Parak]	Daryoi Parak
641.	Дарё/бахри Порс	[Daryā/bahri Pārs]	Daryoi/bahri Pors
642.	Дарёи Сайхун/Ҷайхун	[Daryāi Ĵayhun/Sayhun]	Daryoi Jayhun/Sayhun
643.	Дарёи Сир	[Daryāi Sir]	Daryoi Sir
644.	Дарёи Суғд	[Daryāi Suġd]	Daryoi Sugd
645.	Дарёи Таҷан	[Daryāi Taĵan]	Daryoi Tajan
646.	Дарёи Тироз	[Daryāi Tirāz]	Daryoi Tiroz
647.	Дарёи Чу	[Daryāi Ču]	Daryoi Chu
648.	Дарёчаи Салар	[Daryācai Salar]	Daryochai Salar
649.	Искандаркӯл	[Iskandarkōl]	Iskandarkul
650.	Каркӣ	[Karkī]	Karki
651.	Кармина	[Karmina]	Karmina
652.	Кайфар	[Kayfar]	Kayfar
653.	Кушна	[Kušna]	Kushna
654.	Қарокӯл	[Qarākōl]	Qarokul
655.	Мосиф	[Māsif]	Mosif
656.	Навканда	[Navkavda]	Navkavda
657.	Наҳри Бухоро	[Nahri Buxārā]	Nahri Buxoro
658.	Наҳри Суғд	[Nahri Suġd]	Nahri Sugd
659.	Наҷқорхитфар	[Naĵĵārxitfar]	Nallorxitfar
660.	Ови Хитфар	[Āvi Xitfar]	Ovi Xitfar
661.	Обискун	[Ābiskun]	Obiskun
662.	Рӯди Зар	[Rōdi Zar]	Rudi Zar
663.	Рӯди Нуфар	[Rōdi Nufar]	Rudi Nufar
664.	Сафедрӯд	[Safedrōd]	Safedrud
665.	Сомҷан	[Sāmĵan]	Somjan

666.	Сомчани Қафо	[Sām̄jani Qafā]	Somjani Qafo
667.	Сомчани Пеш	[Sām̄jani Peš]	Somjani Pesh
668.	Тоҳуна	[Tāhuna]	Tohuna
669.	Фаровез-ул-суфло	[Farāvez-ul-suflā]	Farovez-ul-suflo
670.	Фаровез-ул-улё	[Farāvez-ul-ulyā]	Farovez-ul-ulyo
671.	Харқонат-ул-улё	[Xarqānat-ul-ulyā]	Xarqonat-ul-ulyo
672.	Харқонрӯд/Харғонрӯ д	[Xarqānrōd/ Xargānrōd]	Xarqonrud/ Xargonrud
673.	Хазар	[Xazar]	Xazar
674.	Ҳаромком	[Harām̄kām]	Haromkom
675.	Шопурком/Шофурко м, Шофирком, Шофриком	[Šāpōrkām/Šāfōrkām/ Šāfirkām/Šāfrikām]	Shopurkām/Shofurko m/Shofirkom/Shofriko m
676.	Ҷўйбор	[Ĵōybār]	Juybor
677.	Ҷўйи Барахша	[Ĵuyi Baraxša]	Juyi Baraxsha
678.	Ҷўйи Зар	[Ĵōyi Zar]	Juyi Zar
679.	Ҷўйи Муллиён	[Ĵōyi Mulliyān]	Juyi Mulliyon
680.	Ҷўйи Ромитана	[Ĵuyi Rāmitana]	Juyi Rāmitana
681.	Ҷўйи Чарғ/Шарғ	[Ĵōyi Čarg̃/Šarg̃]	Juyi Chrg/Sharg
Топонимияи омехта			
Макон (сукунатгоҳ)			
682.	Пешовур	[Pešāvur]	Peshovur
683.	Арон	[Arān]	Aron
684.	Сумитан/Сақмитан/С акмитан	[Sumitan/Saqmitan/Sa kmitan]	Sumitan/Saqmitan/Sak mitan
Номи харобаҳо			
685.	Шуллктеппа	[Šullkteppa]	Shullkteppa
686.	Мингурюк	[Minguryuk]	Minguryuk
Номи майдон			
687.	Регистон	[Registān]	Registon

Номи чарогоҳ			
688.	Фурук/Курук	[Ĝuruq/Quruq]	Guruq/Quruq
Макони муҳориба ва гуфтушунид			
689.	Сиффин	[Siffin]	Siffin
Номи воҳа (ободӣ)			
690.	Хайбар	[Хайбар]	Хайбар
Номи маъбад			
691.	Навбахори Балх	[Navbahāri Balx]	Navbahori Balx
Номи дарра			
692.	Хулм	[Xulm]	Xulm
Номи теппа			
693.	Чупонота	[Ĉupānāta]	Chuponota
Номи мулк			
694.	Рай	[Ray]	Ray
Номи масҷидҳо			
695.	Қубои Мадина	[Qubāi Madina]	Quboi Madina
696.	Қубой Фарғона/Кува	[Qubāi Farġāna/Kuva]	Quboi Fargona/Kuva
697.	Масҷиди бани Ҳазала	[Masġidi bani Hazala]	Masjidi bani Hazala
698.	Масҷиди бани Саъд	[Masġidi bani Sa'd]	Masjidi bani Sa'd
699.	Масҷиди Қурайшиён	[Masġidi Qurayšiyān]	Masjidi Qurayshiyon
700.	Масҷиди Мағок	[Masġidi Maġāk]	Masjidi Magok
701.	Масҷиди Мох	[Masġidi Māx]	Masjidi Mox

Қабати омехтаи номҳо дар «Таърихи Бухоро»

№	Ном (гунаи тоҷикӣ)	Гунаи транскрипсионӣ	Ном (гунаи англисӣ)
Номи ҷангҳо			

702.	Бадр	[Badr]	Badr
703.	Чамал	[Ĵamal]	Jamal
704.	Наҳравон	[Nahravān]	Nahravon
705.	Уҳуд	[Uhud]	Uhud
706.	Ҳарра	[Harra]	Harra
Космонимия (номи чирмҳои осомонӣ)			
707.	Банот-ун-наъш	[Banāt-un-na'sha]	Banot-un-na'sha
708.	Дубби Акбар	[Dubbi Akbar]	Dubbi Akbar
Этнонимия (номи қавму қabilaҳо)			
709.	Аббосиён	[Abbāsiyān]	Abbosiyon
710.	Авс	[Avs]	Avs
711.	Азд	[Azd]	Azd
712.	Бачила	[Baĵila]	Bajila
713.	бани Аббос	[bani Abbās]	bani Abbos
714.	бани Асад	[bani Asad]	bani Asad
715.	бани Баҳиҷ	[bani Bahij]	bani Bahij
716.	бани Забба	[bani Zabba]	bani Zabba
717.	бани Исроил	[bani Isrāil]	bani Isroil
718.	бани Қайнуқо	[bani Qainuqā]	bani Qainuqo
719.	бани Қурайза	[bani Quraiza]	bani Quraiza
720.	бани Ҷураш	[bani Ĵuraš]	bani Jurash
721.	бани Надир	[bani Nadir]	bani Nadir
722.	бани Назир	[bani Nazir]	bani Nazir
723.	бани Ҳанзала	[bani Hanzala]	bani Hanzala
724.	бани Ҳанифа	[bani Hanifa]	bani Hanifa
725.	бани Ҳариш	[bani Hariš]	bani Harish
726.	бани Саъд	[bani Sa'd]	bani Sa'd
727.	бани Сомон	[bani Sāmān]	bani Somon

728.	бани Сулайм	[bani Sulaim]	bani Sulaim
729.	бани Сулаймон	[bani Sulaimān]	bani Sulaimon
730.	бани Тамим	[bani Tamim]	bani Tamim
731.	бани Умаййя	[bani Umayyuʻa]	bani Umayyuʻa
732.	бани Фитяун	[bani Fitayaun]	bani Fitayaun
733.	бани Хузоа	[bani Xuzāa]	bani Xuzoa
734.	Бармакиён/Бармаких о	[Barmakiyān/ Barmakihā]	Barmakiyon/ Barmakiho
735.	Бувайҳиён	[Buvayhiyān]	Buvayhiyon
736.	Буддо	[Buddā]	Buddo
737.	Ғазнавиён	[Ĝaznaviyān]	Gaznaviyon
738.	Ғатафан	[Ĝatafan]	Gatafan
739.	Довудиҳо	[Dāvudihā]	Dovudiho
740.	Зиёриҳо	[Ziyārihā]	Ziyoriho
741.	Қайнуқо	[Qaynuqā]	Qaynuqo
742.	Калб	[Kalb]	Kalb
743.	Каноранг	[Kanārang]	Kanorang
744.	Каскасон/Каскаса/Ке шкуншон/Камкашон	[Kaskasān/Kaskasa/Keš kunān/Kamkašān]	Kaskason/Kaskasa/Ke shkunon/Kamkashon
745.	Қурайза	[Qurayza]	Qurayza
746.	Қурайш	[Qurayš]	Quraysh
747.	Лайс	[Lays]	Lays
748.	Марвониён	[Marvāriyān]	Marvoriyon
749.	Музар	[Muzar]	Muzar
750.	Надир	[Nadir]	Nadir
751.	Ҳайтолиён	[Haytāliyān]	Haytoliyon
752.	Од	[Ād]	Od
753.	Робеъа	[Rābeʻ]	Robeʻ
754.	Садӯс	[Sadōs]	Sadus

755.	Фитяун	[Abnyaun]	Abnyaun
756.	Хазрач	[Xazraĵ]	Xazraj
757.	Салмониён	[Salmāniyān]	Salmoniyon
758.	Салчуқиён	[Salĵuqiyan]	Saljuqiyon
759.	Симчуриҳо	[Simĵurihā]	Simjuriho
760.	Сосонӣ/Сосониён	[Sāsānī/Sāsāniyān]	Sosonī/Sosoniyon
761.	Суфиёниҳо	[Sufiyānihā]	Sufiyoniho
762.	Тамим	[Tamim]	Tamim
763.	Тоҳириён	[Tāhiriyan]	Tohiriyon
764.	Туғшодаҳо	[Tuġšādahā]	Tugshodaho
765.	Умавиён/Умавиҳо	[Umaviyan/Umavihā]	Umaviyon/Umaviho
766.	Фариғуниҳо/Фариғу ниён	[Fariġunihā/ Fariġuniyan]	Fariguniho/Fariguniyo n
767.	Хазрач	[Xazraĵ]	Xazraj
Номи дин			
768.	Монӣ	[Māni]	Moni
Номи сураҳо			
769.	Оли Имрон	[Āli Imrān]	Oli Imron
770.	Бақара	[Baqara]	Baqara
771.	Моида	[Māida]	Moida
772.	Нисо	[Nisā]	Niso
773.	Раъд	[Ra'd]	Ra'd
Хрематиномия (номи китобҳо)			
774.	Авесто	[Avestā]	Avesto
775.	Абсол ва-л-мубассир	[Absāl va-l-mubassir]	Absol va-l-mubassir
776.	Аълум/Қомус-ат- тарочим	[A'lām/Qāmus-at- tarājim]	A'lom/Qomus-at- tarojim
777.	Қанд фӣ зикр уламои Самарқанд	[Qand fī zikr ulamāi Samarqand]	Qand fī zikr ulamoi Samarqand

778.	Ал-Комил	[Al-Kāmil]	Al-Komil
779.	Ал-Мабсут	[Al-Mabsut]	Al-Mabsut
780.	Ал-Мунтақо	[Al-Muntaqā]	Al-Muntaqo
781.	Анис-ут-тоибин	[Anis-ut-tāibin]	Anis-ut-toibin
782.	Ансоб-ул-ашроф	[Ansāb-ul-ašrāf]	Ansob-ul-ashrof
783.	Аҳсан-ут-тақосим	[Ahsan-ut-taqāsim]	Ahsan-ut-taqosim
784.	Ахбори Аҷам	[Axbāri Aĵam]	Axbori Ajam
785.	Ахбори Бухоро	[Axbāri Buxārā]	Axbori Buxoro
786.	Ахбори Муқаннаъ	[Axbāri Muqanna']	Axbori Muqanna'
787.	Ахбор-уд-давла ас-салҷуқия/Зубдат-ат-таворих	[Axbā-ud-davla as-saljuqiya/Zubdat-attavārix]	Axbo-ud-davla as-saljuqiya/Zubdat-attavorix
788.	Бист мақолаи Муҳаммад Қазвинӣ	[Bist maqālai Muhammad Qazvinī]	Bist maqolai Muhammad Qazvinī
789.	Бурҳони қотеъ	[Burhāni qāte']	Burhoni qote'
790.	Васиятнома	[Vasiyatnāma]	Vasiyatnoma
791.	Вафийёт-ул-аъён	[Vafiyyāt-ul-a'yān]	Vafiyyot-ul-a'yon
792.	Волигии Асад Абдуллоҳи Қасрӣ	[Vāligii Asad Abdullāhi Qasrī]	Voligii Asad Abdullohi Qasrī
793.	Ғиёс-ул-луғот	[Ġiyās-ul-luġāt]	Giyos-ul-lugot
794.	Гулшан-ул-мулук	[Gulshan-ul-muluk]	Gulshan-ul-muluk
795.	Зайн-ул-ахбор	[Zayn-ul-axbār]	Zayn-ul-axbor
796.	Ихтиёрот	[Ixtiyārāt]	Ixtiyorot
797.	Кабир	[Kabir]	Kabir
798.	Китоб адаб-ул-васоё	[Kitāb adab-ul-vasāyā]	Kitob adab-ul-vasoyo
799.	Китоб ал-латиф фил-фикҳ	[Kitāb al-latif fi-l-fiqh]	Kitob al-latif fi-l-fiqh
800.	Китоб ал-масолик вал-мамолики Истархӣ	[Kitāb ai-masālik va-l-mamāliki Istarxī]	Kitob al-masolik va-l-mamoliki Istarxi

801.	Китоб ал-масолик ва- л-мамолики Чайхонӣ	[Kitāb ai-masālik va-l- mamāliki Jayhānī]	Kitob al-masolik va-l- mamoliki Jayhoni
802.	Китоб ал-масолик ва- л-мамолики Марвазӣ	[Kitāb ai-masālik va-l- mamāliki Marvazī]	Kitob al-masolik va-l- mamoliki Marvazī
803.	Китоб ал-масолик ва- л-мамолики Ҳавкал	[Kitāb ai-masālik va-l- mamāliki Havkal]	Kitob al-masolik va-l- mamoliki Havkal
804.	Китоб ал-масолик ва- л-мамолики Хурдодбех	[Kitāb ai-masālik va-l- mamāliki Xurdādbekh]	Kitob al-masolik va-l- mamoliki Xurdodbeh
805.	Китоб амолӣ фи-л- фикҳ	[Kitāb amālī fi-l-fiḥ]	Kitob amoli fi-l-fiḥ
806.	Китоб марата и-н- назар	[Kitāb maratai-n- nazar]	Kitob maratai-n-nazar
807.	Китоб-ал-вофӣ би-л- вафиёт	[Kitāb-al-vāfī bi-l- vafiyāt]	Kitob-al-vofi bi-l- vafiyot
808.	Китоб-ал-футӯҳ	[Kitāb-al-futōh]	Kitob-al-futuh
809.	Китоб-аш-шурут	[Kitāb-aš-šyryt]	Kitob-ash-shyryt
810.	Китоби Яминӣ	[Kitābi Yaminī]	Kitobi Yamini
811.	Китобу ихтилофи-л- фуқаҳо	[Kitābu ixtilāfi-l- fuqahā]	Kitobu ixtilofi-l- fuqaho
812.	Китобу таҳзиб-ул- осор	[Kitābu tahzib-ul-āsār]	Kitobu tahzib-ul-osor
813.	Китоб-уз-закот	[Kitāb-uz-zakāt]	Kitob-uz-zakot
814.	Китоб-ул-ансоб	[Kitāb-ul-ansāb]	Kitob-ul-ansob
815.	Китоб-ул-баъд ва-т- таърих	[Kitāb-ul-ba'd va-t- ta'rix]	Kitob-ul-ba'd va-t- ta'rix
816.	Китоб-ул-булдон	[Kitāb-ul-buldān]	Kitob-ul-buldon
817.	Китоб-ул-қироат	[Kitāb-ul-qirāat]	Kitob-ul-qiroat
818.	Китоб-ул-қозӣ	[Kitāb-ul-qāzī]	Kitob-ul-qozi
819.	Китоб-ул-мустаршид	[Kitāb-ul-mustaršid]	Kitob-ul-mustarshid

820.	Китоб-ул-никоҳ	[Kitāb-ul-nikāh]	Kitob-ul-nikoh
821.	Китоб-ул-салот	[Kitāb-ul-salāt]	Kitob-ul-salot
822.	Китоб-ул-хафиф фй- мулук	[Kitāb-ul-xafif fi- muluk]	Kitob-ul-xafif fi- muluk
823.	Китоб-ул-хафиф фй- л-фиқх ал-латиф	[Kitāb-ul-xafif fi-l- fiqh al-latif]	Kitob-ul-xafif fi-l-fiqh al-latif
824.	Китоб-ут-талоқ	[Kitāb-ul-talāq]	Kitob-ul-taloq
825.	Китоб-ут-таҳорат	[Kitāb-ul-tahārat]	Kitob-ul-tahorat
826.	Китоб-ут-тафсир	[Kitāb-ul-tafsir]	Kitob-ul-tafsir
827.	Китоб-ут-таърих	[Kitāb-ul-ta'rix]	Kitob-ul-ta'rix
828.	Китоб-ут-тиҷон фй мулук	[Kitāb-ul-tijān fi muluk]	Kitob-ul-tijon fi muluk
829.	Кофй	[Kāfi]	Kofi
830.	Қуръон	[Qur'ān]	Qur'on
831.	Латоиф-ул-куттоб	[Lataif-ul-kuttāb]	Latoif-ul-kuttob
832.	Ҷамоҳир фй-л- ҷавоҳир	[Jamāhir fi-l-javāhir]	Jamohir fi-l-javohir
833.	Ҷаҳоннамо	[Jahānnamā]	Jahonnamo
834.	Ҷомеъ-ул-кабир	[Jāme'-ul-kabir]	Jome'-ul-kabir
835.	Ҷомеъ-ус-сағир	[Jāme'-ul-sağir]	Jome'-ul-sagir
836.	Масолиқ ва мамолик	[Masāliq va mamālik]	Masoliq va mamolik
837.	Мафотеҳ-ул-улум	[Mafāteh-ul-ulum]	Mafoteh-ul-ulum
838.	Маъҷам-ул-ансоб	[Ma'jam-ul-ansāb]	Ma'jam-ul-ansob
839.	Мулҳақот-ус-сурах	[Mulhaqāt-us-surāh]	Mulhaqot-us-suroh
840.	Муруҷ-уз-заҳаб ва маодин-ул-ҷавҳар	[Muruj-uz-zahab va maādin-ul-javhar]	Muruj-uz-zahab va maodin-ul-javhar
841.	Мухтасар китоб-ул- булдон	[Muxtasar kitāb-ul- buldān]	Muxtasar kitob-ul- buldon
842.	Мухтасари кофй	[Muxtasari kāfi]	Muxtasari kofi

843.	Муъчам-ал-муаллифин	[Mu'jam-al-muallifin]	Mu'jam-al-muallifin
844.	Муъчам-ул-булдон	[Mu'jam-ul-buldān]	Mu'jam-ul-buldon
845.	Муъчам-ул-удабо	[Mu'jam-ul-udabā]	Mu'jam-ul-udabo
846.	Ҳидоят-ул-орифин	[Hidāyāt-ul-ārifin]	Hidoyot-ul-orifin
847.	Ҳудуд-ул-олам	[Hudud-ul-ālam]	Hudud-ul-olam
848.	Осор-ул-боқия	[Āsār-ul-bāqiya]	Osor-ul-boqiya
849.	Риҳла	[Rihla]	Rihla
850.	Саҳеҳи Бухорӣ	[Sahehi Buxārī]	Sahehi Buxorī
851.	Сафарномаи Клавихо	[Safarnāmai Klavixā]	Safarnomai Klavixo
852.	Сиёсатнома	[Siyāsatnāma]	Siyosatnoma
853.	Синбоднома	[Sinbādnāma]	Sinbodnoma
854.	Сиҳоҳи ситта	[Sihāhi sitta]	Sihohi sitta
855.	Сурат-ул-арз	[Surat-ul-arz]	Surat-ul-arz
856.	Табақоти Носирӣ	[Tabaqāti Nāsirī]	Tabaqoti Nosirī
857.	Тазкират-ул-хуффо́з	[Tazkirat-ul-huffāz]	Tazkirat-ul-huffoz
858.	Таҳқиқи вилояти Бухоро	[Tahqiqi vilāyati Buxārā]	Tahqiqi viloyati Buxoro
859.	Таҳқиқ-ул-вилоят	[Tahkik-ul-vilāyat]	Tahkik-ul-viloyat
860.	Таърихи Бадахшон	[Ta'rixī Badaxšān]	Ta'rixī Badakhshon
861.	Таърихи Бухорои Барсахӣ	[Ta'rixī Buxārāi Barsaxī]	Ta'rixī Buxoroi Barsaxī
862.	Таърихи Бухорои Гунҷор	[Ta'rixī Buxārāi Ġunĵār]	Ta'rixī Buxoroi Gunjor
863.	Таърихи Бухорои Наршахӣ	[Ta'rixī Buxārāi Naršaxī]	Ta'rixī Buxoroi Narshaxī
864.	Таърихи гузида	[Ta'rixī guzida]	Ta'rixī guzida
865.	Таърихи Чаҳонкушой	[Ta'rixī Ĵahānkušāy]	Ta'rixī Jahonkushoy
866.	Таърихи мазороти Бухоро/Мазороти	[Ta'rixī mazārāti Buxārā/Mazārāti]	Ta'rixī mazoroti Buxoro/Mazoroti

	Бухоро/Таърихи Муллозода	Buxārā/Ta'rixī Mullāzāda]	Buxoro/Ta'rixī Mullozoda
867.	Таърихи Маставфий Ироқӣ	[Ta'rixī Mustavfīi Irākī]	Ta'rixī Mustavfīi Irokī
868.	Таърихи Наршахӣ ҷадид	[Ta'rixī Naršaxīi ḡadīd]	Ta'rixī Narshaxīi jadīd
869.	Таърихи Наршахӣ	[Ta'rixī Naršaxī]	Ta'rixī Narshaxī
870.	Таърихи Ҳоким	[Ta'rixī Hākīm]	Ta'rixī Hokīm
871.	Таърихи Сиистон	[Ta'rixī Siistān]	Ta'rixī Siiston
872.	Таърихи Табаристон	[Ta'rixī Tabaristān]	Ta'rixī Tabariston
873.	Таърихи Табарӣ	[Ta'rixī Tabarī]	Ta'rixī Tabarī
874.	Таърихи уламои Балх	[Ta'rixī ulamāi Balx]	Ta'rixī ulamoī Balx
875.	Таърихи Яминӣ	[Ta'rixī Yamīni]	Ta'rixī Yamīni
876.	Таърихи Яъқубӣ	[Ta'rixī Ya'qubī]	Ta'rixī Ya'qubī
877.	Таърих-ул-русул ва- л-мулук	[Ta'rix-ul-rusul va-l- muluk]	Ta'rix-ul-rusul va-l- muluk
878.	Таърих-ул-хулафо	[Ta'rix-ul-xulafā]	Ta'rix-ul-xulafo
879.	Усул-ул-фиқҳ	[Usul-ul-fiqh]	Usul-ul-fiqh
880.	Фазл-ул-Хаттоб	[Fazl-ul-Xattāb]	Fazl-ul-Xattob
881.	Фазоили-с-саҳоба-л- арбаа	[Fazāili-c-sahāba-l- arbaa]	Fazoili-c-sahoba-l- arbaa
882.	Футӯҳ-ул-булдон	[Futōh-ul-buldān]	Futuh-ul-buldon
883.	Ҳазоин-ул-улум	[Xazāin-ul-ulum]	Xazoin-ul-ulum
884.	Чаҳор мақола	[Čahār maqāla]	Chahor maqola
885.	Шарҳи кутуби Арасту	[Šarhi kutubi Arastu]	Sharhi kutubi Arastu
886.	Шарҳи-л-Ҷомеъ	[Šarhi-l-Ĵāme']	Sharhi-l-Jome'
887.	Шоҳномаи	[Šahnāma]	Shahnoma
888.	Яноби-ул-мувадда	[Yanābi-ul-muvadda]	Yanobi-ul-muvadda

889.	Ятимат-уд-дахр	[Yatimat-ud-dahr]	Yatimat-ud-dahr
Номи дарвозаҳо			
890.	Боби бани Асад	[Bābi bani Asad]	Bobi bani Asad
891.	Боби бани Саъд	[Bābi bani Sa'd]	Bobi bani Sa'd
892.	Боби Куҳандиз	[Bābi Kuhandiz]	Bobi Kuhandiz
893.	Боби Нур	[Bābi Nur]	Bobi Nur
894.	Боби Ҳуфра	[Bābi Hufra]	Bobi Hufra
895.	Боби Саҳла	[Bābi Sahla]	Bobi Sahla
896.	Боби-л-ҳадид	[Bābi-l-hadid]	Bobi-l-hadid
897.	Дарвозаи Алаффурушон	[Darvāzai Alaffurušān]	Darvozai Alaffurushon
898.	Дарвозаи Ғуриён	[Darvāzai Ğuriyān]	Darvozai Guriyon
899.	Дарвозаи Иброҳим	[Darvāzai Ibrāhim]	Darvozai Ibrohim
900.	Дарвозаи Каҳфурушон	[Darvāzai Kahfurōšān]	Darvozai Kahfurushon
901.	Дарвозаи Майдон	[Darvāzai Maydān]	Darvozai Maydon
902.	Дарвозаи Мансур	[Darvāzai Mansur]	Darvozai Mansur
903.	Дарвозаи Маъбад	[Darvāzai Ma'bad]	Darvozai Ma'bad
904.	Дарвозаи Нав	[Darvāzai Nav]	Darvozai Nav
905.	Дарвозаи Оҳанин	[Darvāzai Āhanin]	Darvozai Ohanin
906.	Дарвозаи Регистон	[Darvāzai Registān]	Darvozai Registon
907.	Дарвозаи Самарқанд	[Darvāzai Samarkand]	Darvozai Samarkand
908.	Дарвозаи Сарои Маъбад	[Darvāzai Sarāi Ma'bad]	Darvozai Saroi Ma'bad
909.	Дарвозаи Шайх Ҷалол	[Darvāzai Šayx Ĵalāl]	Darvozai Shayx Jalol
910.	Дари Алаффурушон	[Dari Alaffurōšān]	Dari Alaffurushon
911.	Дари Атторон	[Dari Attorān]	Dari Attoron
912.	Дари бани Асад	[Dari bani Asad]	Dari bani Asad

913.	Дари бани Саъд	[Dari bani Sa'd]	Dari bani Sa'd
914.	Дари Бозор	[Dari Bāzār]	Dari Bozor
915.	Дари Ғуриён	[Dari Ğuriyān]	Dari Guriyon
916.	Дари Кубрия/Габрия	[Dari Kubriya/Gabriya]	Dari Kubriya/Gabriya
917.	Дари Масчиди Ҷомеъ	[Dari Masjidi Jāme']	Dari Masjidi Jome'
918.	Дари Муҳра	[Dari Muhra]	Dari Muhra
919.	Дари Нав	[Dari Nav]	Dari Nav
920.	Дари Ҳақрах	[Dari Haqrah]	Dari Haqrah
921.	Дари Ҳисор	[Dari Hisār]	Dari Hisor
922.	Дари Регистон	[Dari Registān]	Dari Registon
923.	Дари Саъдобод	[Dari Sa'dābād]	Dari Sa'dobod
924.	Дари Юн	[Dari Yun]	Dari Yun
925.	Қаҳлафа	[Qahlafa]	Qahlafa